Σπύρος Χρ. Καρύδης

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΣΤΟΝ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ

Α΄

ΖΑΚΥΝΘΟΣ - ΚΕΡΚΥΡΑ - ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ ΚΥΘΗΡΑ - ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΝΑΛΙΟΣ

ΟΨΕΙΣ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ
ΣΤΟΝ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟ
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ

Spyros Chr. Karydis

ASPECTS OF THE ECCLESIASTICAL ORGANIZATION IN THE VENETIAN-RULED GREEK TERRITORIES

A΄

Zante – Corfu – Cephallonia
Kythera – Peloponnese

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΝΑΛΙΟΣ
ΒΙΒΛΙΑ ΕΚ ΤΩΝ ΩΝ ΟΥΚ ΕΣΤΙΝ

Σπύρος Χρ. Καρύδης

ΟΨΕΙΣ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ
ΣΤΟΝ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟ
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ

Α΄

Ζάκυνθος – Κέρκυρα – Κεφαλληνία
Κύθηρα – Πελοπόννησος

Ἀπαγορεύεται ἡ ἀναδημοσίευση, ἡ ἀναπαραγωγή, ὁλική, μερικὴ ἢ περιληπτική, ἢ ἡ ἀπόδοση κατὰ παράφραση ἢ διασκευὴ τοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου μὲ ὁποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ἠλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ἠχογράφησης ἢ ἄλλο, χωρὶς προηγούμενη γραπτὴ ἄδεια τοῦ ἐκδότη. Νόμος 2121/1993 καὶ κανόνες τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου ποὺ ἰσχύουν στὴν Ἑλλάδα.

Copyright © 2011: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΝΑΛΙΟΣ, Σόλωνος 136, Ἀθήνα 10677,
Τηλ.: 2103829339, Φάξ: 2103829659, e-mail: sales@enalios.gr,
www.enalios.gr
Σπύρος Καρύδης, Μονῆς Σέλτσου 7, 11143 Ἀθήνα,
Τηλ.: 2102522597, e-mail:karydissp@yahoo.gr

ISBN 978-960-536-486-1

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 9

Α΄. Ὁ μέγας πρωτοπαπὰς ὡς κεφαλὴ τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Κέρκυρας καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς του 11
1. Βιβλιογραφικὴ ἐπισκόπηση 12
2. Ἡ διοίκηση τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας μετὰ τὴν κατάργηση τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου καὶ ἕως τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰώνα 16
3. Ὁ πρωτοπαπὰς ὡς κεφαλὴ τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος καὶ ὁ τρόπος ἐκλογῆς του ἕως τὸ 1555 30
4. Ὁ πρωτοπαπὰς ὡς κεφαλὴ τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας 38
5. Τὸ διάταγμα τῆς 18ης Δεκεμβρίου 1555 καὶ οἱ συνέπειές του στὴν ὀργάνωση τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας 56
6. Συμπεράσματα 66

Β΄. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ Ζακύνθου 69
1. Βιβλιογραφικὴ ἐπισκόπηση 69
2. Οἱ μαρτυρίες τῶν πηγῶν 72

Γ΄. Ὄψεις τῆς διοικητικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας-Ζακύνθου κατὰ τὸν 16ο αἰώνα 79
1. Οἱ πρωτοπαπάδες Κεφαλληνίας 79
2. Ὁ πρωτοπαπὰς τοῦ Κάστρου ἢ πρωτοπαπὰς Κεφαλληνίας 84
3. Ὁ πρωτοπαπὰς τῆς Ἄσου 92
4. Ἡ «ἱερὰ σύνοδος» 94
5. Ἐπιλογὴ ἐγγράφων 101

Δ΄. Ἡ ἐπισκοπὴ Κυθήρων κατὰ τὴν περίοδο τῆς βενετικῆς κυριαρχίας . 105
1. Τὸ ζήτημα τῆς διατήρησης ἢ κατάργησης τῆς ἐπισκοπῆς 105
2. Τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἐπισκόπου Κυθήρων 114

Ε΄. Ἡ διαμάχη γιὰ τὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Πάτρας τὴν περίοδο 1712-1713. Νεότερα στοιχεῖα 119
1. Μιὰ νέα πηγὴ 119
2. Τὸ περιεχόμενο τῆς «στάμπας» 122
3. Σχόλια 128
4. Ἐπιλογὴ ἐγγράφων 139

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 149

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ 155

SUMMARY 169

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Προσπαθοῦμε μάταια νὰ ζωντανέψουμε μέσα ἀπὸ τὸν λόγο τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἀμετάκλητα πέρασαν ἀπὸ τοὺς τόπους ποὺ σήμερα ἐμεῖς ζοῦμε. Ἐπιχειροῦμε νὰ περιγράψουμε τὶς σχέσεις τους, τὶς ἀγωνίες τους, τὴν ἐνδεχόμενη διαπλοκή τους, τὴν ὀργάνωση τῆς ζωῆς τους, τὸν τρόπο ποὺ ἡ ζωή τους ὁρίζει ἢ περιορίζει τὶς δικές μας ζωὲς σήμερα. Προσθέτουμε λόγο στὸν λόγο, σελίδες στὶς σελίδες καὶ κάθε φορὰ νοιώθουμε πὼς ἡ ἀλήθεια μὲ τὴν ὁποία ἀναμετρούμαστε βρίσκεται λίγο πιὸ πέρα ἀπὸ ἐκεῖ ποὺ ἐμεῖς φτάσαμε, πὼς πάντα μᾶς ξεφεύγει, πὼς ἐν τέλει στὰ λόγια δὲν κλείνεται ἡ ζωὴ καὶ πολὺ λιγότερο ἡ ἀλήθεια της. Καὶ ὅμως κάθε φορὰ ξεχνᾶμε, καὶ νέες ἔρευνες σκαρώνουμε καὶ σὲ νέους ἀγῶνες ἀναλωνόμαστε, παλεύοντας ἄνισα μὲ ἐκεῖνο ποὺ ἔφυγε.

Στὴν ἄνιση αὐτὴ προσπάθεια ἡ συμβολὴ τῶν παλαιοτέρων εἶναι ἀνεκτίμητη· ἀποτελεῖ τὴ βάση γιὰ τὴν ἐπέκταση τῆς ἔρευνας καὶ τὴν ἀφορμὴ γιὰ νέες προσεγγίσεις σὲ γνωστὰ καὶ ἤδη μελετημένα θέματα. Γι' αὐτὸ θεωρῶ χρέος τοῦ κάθε ἐρευνητῆ τὴ συστηματικὴ διερεύνηση τῆς ὑπάρχουσας βιβλιογραφίας, τὴν κριτική της ἀξιοποίηση καὶ τὴν παράθεσή της. Εἶναι ὁ ἐλάχιστος φόρος τιμῆς σὲ ὅσους προηγουμένως ἀσχολήθηκαν, ἀλλὰ καὶ ἔνδειξη αὐτογνωσίας, ὅτι δηλαδὴ δὲν εἴμαστε οὔτε οἱ πρῶτοι, καὶ πιθανότατα οὔτε οἱ τελευταῖοι, ποὺ μελετᾶμε ἕνα θέμα, καθὼς καὶ ὅτι τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἐντελῶς νέο στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα, ἀφοῦ τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ ἀποκομμένο ἀπὸ τὴν ἱστορική του συνάφεια. Μὲ τὶς σκέψεις αὐτὲς δὲν μπορεῖ κανεὶς παρὰ νὰ σταθεῖ κριτικὰ ἀπέναντι σὲ ὅσες μελέτες ἐκφράζουν σαφὴ μονομέρεια τῶν συγγραφέων τους στὴν ἐπιλογὴ τῶν βιβλιογραφικῶν πηγῶν τους, ἐπιλογὴ κατὰ τὴν κρίση μου ἀντιεπιστημονική, δημιουργώντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν ψευδαίσθηση τῆς ἀπόλυτης πρωτοτυπίας τῶν μελετωμένων θεμάτων καὶ τῆς πρώτης ἀντιμετώπισης ἢ διερεύνησής τους.

Τὰ ζητήματα ποὺ ἀναπτύσσονται στὸν παρόντα τόμο προέκυψαν ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς ὑπάρχουσας βιβλιογραφίας, τῶν γνωστῶν καὶ ἐκδεδομένων ἕως σήμερα ἀρχειακῶν πηγῶν, καθὼς καὶ νέων, ἄγνωστων ἕως τώρα, μέσα στὸ

πλαίσιο γενικότερης μελέτης ποὺ ἀναφέρεται στὴν ὀργάνωση τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὸν βενετοκρατούμενο ἑλληνικὸ χῶρο. Ἀπὸ τὴν παράλληλη μελέτη βιβλιογραφίας καὶ πηγῶν διαπιστώθηκε ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν κριτικὴ θεώρηση τῶν ἀπόψεων ποὺ ἔχουν ἕως σήμερα διατυπωθεῖ καὶ γιὰ τὴν ἐκ νέου ἀνάγνωση τῶν πηγῶν, οἱ ὁποῖες ὑποδεικνύουν διαφορετικὲς γιὰ τὰ μελετώμενα ζητήματα ἀπαντήσεις.

Ἀπὸ τὶς μελέτες τοῦ τόμου, ἡ πρώτη, ποὺ ἀφορᾶ τὸν πρωτοπαπὰ τῆς Κέρκυρας καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς του, καθὼς καὶ ἡ τρίτη στὴν ὁποία μελετῶνται ζητήματα διοικητικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας-Ζακύνθου κατὰ τὸν 16ο αἰώνα, εἶναι ἀνέκδοτες. Οἱ ὑπόλοιπες ἔχουν ἤδη δημοσιευτεῖ εἴτε αὐτούσιες εἴτε ὡς τμήματα εὐρύτερης μελέτης. Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ πρωτοπαπᾶ τῆς Ζακύνθου καθὼς καὶ τὰ ζητήματα ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἐπισκοπὴ Κυθήρων καὶ στὴν ἐκλογὴ τοῦ ἐκεῖ ἐπισκόπου δημοσιεύτηκαν ὑπὸ τὸν τίτλο «*Ἡ ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ Ζακύνθου καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐπισκοπῆς Κυθήρων κατὰ τὴν περίοδο τῆς βενετικῆς κυριαρχίας*» στὸ περιοδικὸ *Θησαυρίσματα*, τόμος 38 (2008), 349-370. Ἡ τελευταία μελέτη γιὰ τὴν κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Πάτρας κατὰ τὴν περίοδο 1712-1713, ἔχει δημοσιευτεῖ στὸν τόμο: *Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Βαρθολομαῖος ὁ Α΄ Δεκαπέντε ἔτη εὐκλεοῦς πατριαρχείας (1991-2006) Δώρημα ψυχῆς*, Κομοτηνὴ 2007, σ. 95-115. Οἱ μελέτες αὐτὲς ἀναδημοσιεύονται ἐδῶ διορθωμένες, συμπληρωμένες βιβλιογραφικά, καὶ ἐμπλουτισμένες μὲ ὅσα νέα στοιχεῖα ἔφερε στὸ φῶς ἡ ἔρευνα μετὰ ἀπὸ τὴν πρώτη δημοσίευσή τους.

Σπ. Καρύδης

Α΄

Ὁ μέγας πρωτοπαπὰς ὡς κεφαλὴ τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Κέρκυρας καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς του

Κατὰ τὴν περίοδο τῆς λατινοκρατίας καὶ ἕως τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα, τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Κέρκυρας ποίμανε ἱερέας μὲ τὸν τίτλο τοῦ μεγάλου πρωτοπαπᾶ[1]. Ἡ καθοριστικῆς σημασίας παρουσία του στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τοῦ νησιοῦ, οἱ ἁρμοδιότητές του, ἡ συμμετοχή του στὶς δημόσιες τελετὲς καθὼς καὶ οἱ σχέσεις του μὲ τὸν λατίνο ἐπίσκοπο τοῦ νησιοῦ ἔχουν ἐπαρκῶς μελετηθεῖ. Στὴν παρούσα μελέτη τὸ ἐνδιαφέρον ἐπικεντρώνεται σὲ τρία κυρίως ζητήματα, τὰ ὁποῖα χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης. Τὸ πρῶτο ἀφορᾶ στὸν χρόνο ἐμφάνισης τοῦ ἀξιώματος τοῦ μεγάλου πρωτοπαπᾶ ὡς κεφαλῆς τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Τὸ δεύτερο ἀναφέρεται στὸν τρόπο ἐκλογῆς ἢ ἀνάδειξης τοῦ μεγάλου πρωτοπαπᾶ ἕως τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα, καὶ στὴ συνέχεια ἕως τὴν ἀνασύσταση τῆς ὀρθόδοξης ἐπισκοπῆς, ζήτημα τὸ ὁποῖο στὴν παλαιότερη βιβλιογραφία ἀντιμετωπίστηκε ἀδιάκριτα, καὶ γιὰ τοῦτο λανθασμένα. Τὸ τρίτο ἀφορᾶ στὴ σχέση τοῦ μεγάλου πρωτοπαπᾶ μὲ τὸ Ἱερὸ Τάγμα καὶ τὶς συνέπειες ποὺ εἶχε στὴ σχέση αὐτὴ ἡ τροποποίηση τῆς ἐκλογικῆς διαδικασίας στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα. Τὰ ζητήματα αὐτὰ προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τῆς ὑπάρχουσας γιὰ τὸ θέμα βιβλιογραφίας καὶ τὴ μελέτη καὶ συνεκτίμηση γνωστῶν καί ἄγνωστων ἕως τώρα ἱστορικῶν τεκμηρίων.

1. Τὸ ἀξίωμα δὲν ὑπῆρχε μόνο στὴν Κέρκυρα, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες βενετοκρατούμενες ἑλληνικὲς περιοχὲς τῶν ὁποίων οἱ ὀρθόδοξοι ἐπισκοπικοὶ θρόνοι εἶχαν καταργηθεῖ. Βλ. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Ὁρολογία», σ. 309-324· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Διάκρισις»· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Πρωτοπαπάδες Κρήτης (1210-1669). Κρήτης (Χάνδακος), Ρεθύμνης, Χανίων (Κυδωνίας)», *Κρητολογία* 4 (1977), 39-48· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Περὶ τῶν χωρεπισκόπων καὶ πρωτοπαπάδων τῶν Κυκλάδων Νήσων», *Κιμωλιακὰ* 7 (1977), 3-16· ΚΑΠΑΔΟΧΟΥ, *Ἀπονομή*· ΦΩΣΚΟΛΟΥ, «Protopapas Tinarum».

1. Βιβλιογραφικὴ ἐπισκόπηση

Ἡ πρώτη προσέγγιση τῶν ἀνωτέρω θεμάτων ἦταν ἐκείνη ποὺ διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Andrea Marmora τὸ 1672. Σύμφωνα μὲ αὐτήν, ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἀνδηγαυικὴ κατάληψη τῆς Κέρκυρας, ὁ Κάρολος Α΄ κατάργησε τὸν ὀρθόδοξο ἀρχιεπίσκοπο τοῦ νησιοῦ, στὴ θέση τοῦ ὁποίου ἐγκατέστησε λατίνο μὲ τὴν ἄδεια τοῦ πάπα. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ Καρόλου προκάλεσε τὴν ἔντονη ἀντίδραση τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου καὶ λαοῦ, ποὺ ὑποχρέωσε τὸν Κάρολο νὰ καταφύγει στὴν ἐξεύρεση συμβιβαστικῆς λύσης μὲ τὴν ἀνάθεση τῆς διοίκησης τῆς τοπικῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας σὲ ἱερέα μὲ τὸν τίτλο τοῦ πρωτοπαπᾶ ἢ χωρεπισκόπου, ὁ ὁποῖος θὰ ἐκλεγόταν ἀπὸ 32 ἱερεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ δόγματος μαζὶ μὲ ἰσάριθμους εὐγενεῖς ὁμοδόξους. Γιὰ τὴν ὑποβοήθηση τοῦ ἔργου τοῦ πρωτοπαπᾶ συσταίνονταν ἐπίσης ἑπτὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα καὶ ὁρίζονταν ὀκτὼ πρωτοπαπάδες, ὡς ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν ὕπαιθρο[1].

Τὴν ἴδια θέση ἐπανέλαβε τὸ 1755 ὁ Vettor Sandi[2], στηριζόμενος στὸν Marmora, καὶ ἀκολούθως τὸ 1856 καὶ τὸ 1858 ὁ Ἑρμάννος Λούντζης στηριζόμενος στοὺς δύο προηγουμένους. Στὸν βασικὸ αὐτὸν καμβὰ ὁ Λούντζης πρόσθεσε τὸν σφετερισμὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας ἀπὸ τοὺς λατίνους καὶ καθόρισε ὡς χρόνο ἵδρυσης τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος τὴν ἐποχὴ τοῦ Καρόλου, συσχετίζοντάς το μὲ τὴν ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ[3].

Λίγο νωρίτερα, τὸ 1848, ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης εἶχε ἀσκήσει δριμεῖα κριτικὴ στὸν Marmora καὶ στὰ ὅσα αὐτὸς ἔγραψε γιὰ τὴν ἀνδηγαυικὴ περίοδο χαρακτηρίζοντας πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ὡς ἀποκυήματα τῆς φαντασίας τοῦ συγγραφέα. Γιὰ τὸ ζήτημα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, τὸ ὁποῖο ἐντάσσεται μεταξὺ ἄλλων στὶς ἐνέργειες τοῦ Καρόλου μετὰ τὴν κατάληψη τοῦ νησιοῦ, μεταφέρει αὐτούσια τὴ σχετικὴ παράγραφο ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Marmora σημειώνοντας ὅτι, ἀναφορικὰ μὲ τὶς διατάξεις ποὺ ἀφοροῦσαν τὰ πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, ὁ ἴδιος εἶχε προσδιορίσει καλύτερα ποιὲς εἶχαν εἰσαχθεῖ ἀπὸ τὸν Κάρολο καὶ ποιὲς ἀπὸ τοὺς διαδόχους του ἢ σὲ μεταγενέστερες ἐποχές[4], χωρὶς ὅμως νὰ διευκρινίζει, γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, σὲ ποιὸ συγκεκριμένο ἔργο του εἶχε κάνει λόγο.

---

1. MARMORA, *Historia*, σ. 216.
2. SANDI, *Principj*, σ. 194.
3. ΛΟΥΝΤΖΗ, *Ἐνετοκρατία*, σ. μδ΄, με΄, 92-93, 104-107· LUNZI, *Condizione*, σ. 57-58, 362.
4. MUSTOXIDI, *Cose*, σ. 410 καὶ 690.

Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Μουστοξύδη καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν γραφομένων τοῦ Marmora δὲν ἔτυχαν προσοχῆς οὔτε ἀπὸ τὸν Λούντζη, οὔτε ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς Παναγιώτη Χιώτη[1] καὶ William Miller[2], οἱ ὁποῖοι συνέχισαν στὸ μελετώμενο ζήτημα νὰ ἐπαναλαμβάνουν ὅ,τι πρωτόγραψε ὁ Marmora καὶ στὴ συνέχεια ὁ Sandi, μὲ ἐπουσιώδεις διαφοροποιήσεις.

Στὸ μεταξὺ διάστημα ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας δημοσίευσε τὴ λατινικὴ μετάφραση χρυσόβουλλου τοῦ Μιχαὴλ Β΄ δεσπότη τῆς Ἠπείρου, τοῦ ἔτους 1246, μὲ τὸ ὁποῖο ἀπονέμονταν προνόμια στοὺς 32 πρεσβυτέρους τοῦ Τάγματος[3], ἔγγραφο τὸ ὁποῖο μετέθετε τὴ σύσταση τοῦ Τάγματος στὰ πρὸ τοῦ Καρόλου χρόνια.

Τὸ 1895 ὁ Ἀνδρέας Ἱδρωμένος, στὴ συνοπτικὴ ἐξιστόρησή του, ἀνέφερε ἐπιγραμματικὰ ὅτι ἐπὶ Καρόλου Ἀνδηγαυοῦ ἐπετράπη στοὺς ὀρθόδοξους νὰ ἔχουν ἕνα «μέγαν πρωτοπαπᾶν» καὶ ὅτι ἐπὶ Βενετῶν τηρήθηκε ἡ παλαιότερη τάξη[4]. Διαφοροποιημένος ἔναντι τῶν παλαιοτέρων ἐμφανίστηκε τὸ 1906 ὁ Νικόλαος Γερακάρης, ὁ ὁποῖος, παρερμηνεύοντας τὴν προηγούμενη βιβλιογραφία, ὑποστήριξε ὅτι ὁ Κάρολος, μετὰ τὸν ὁρισμὸ λατίνου ἐπισκόπου τὸ 1274, συναίνεσε, «τηρουμένων τῶν ἐξωτερικῶν προσχημάτων καὶ τῆς ὑπεροχῆς τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας», νὰ ἀναγνωριστεῖ «μητροπολίτης ἀνατολικοῦ δόγματος», μὲ τὴν ἁπλὴ προσωνυμία «πρωτοπαππὰς Κερκύρας», ὁ ὁποῖος θὰ ἐκλεγόταν ἀπὸ 30 κληρικοὺς καὶ 30 λαϊκούς, σύστημα τὸ ὁποῖο διατηρήθηκε ἕως τὴν κατάλυση τῆς βενετοκρατίας, θὰ ὑπαγόταν στὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως καὶ θὰ διοικοῦσε τὸν ἑλληνικὸ κλῆρο[5].

Ὁ Σπυρίδων Παπαγεώργιος, τὸ 1920 ἀκολούθησε τοὺς παλαιότερους, χωρὶς νὰ τοὺς ἀναφέρει. Πρόσθεσε τὴν πληροφορία ὅτι γιὰ τὴν κατάργηση τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου διαμαρτυρήθηκε ὁ τότε οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰωσὴφ Α΄ καί, διαφοροποιούμενος ἐλαφρὰ ἀναφορικὰ μὲ τὴ συγκρότηση τῆς ὁμάδας τῶν ἐκλεκτόρων, τόνισε ὅτι μετεῖχαν σὲ αὐτὴν οἱ ἱερεῖς τοῦ Τάγματος (32 ἀρχικὰ καὶ 20 μετὰ τὸ 1533) καὶ 30 εὐγενεῖς. Ὅσο γιὰ τὸ Τάγμα, παρότι γνώριζε τὰ προνόμια ποὺ ἀπονεμήθηκαν στοὺς 32 ἱερεῖς ἀπὸ τὸν δεσπότη Μιχαὴλ τὸ 1246, ἐπέμεινε ὅτι αὐτὸ συστήθηκε μὲ τὴν κατάργηση τοῦ ὀρθόδοξου ἐπισκόπου[6].

---

1. Χιωτη, *Ἀπομνημονεύματα Ζακύνθου*, σ. 488-489· Χιωτη, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. 6, σ. 27-28.
2. Miller, *Φραγκοκρατία*, σ. 590.
3. Sathas, *Documents*, τ. 1, σ. 48-49.
4. Ιδρωμενου, *Ἱστορία*, σ. 68, 86.
5. Γερακαρη, *Κερκυραϊκαὶ σελίδες*, σ. 33-35.
6. Παπαγεωργιου, *Ἱστορία*, σ. 47 καὶ 63 χωρὶς νὰ δηλώνει τὶς πηγές του.

Στὰ νεότερα χρόνια, ὁ π. Ἀθανάσιος Τσίτσας, ἀκολουθώντας τοὺς παλαιότερους ἱστορικούς, ἐπανέλαβε τὸ 1969 τὰ γνωστὰ ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ τὴν ἐκλογή του[1], διαφοροποιήθηκε ὅμως ὡς πρὸς τὸν χρόνο σύστασης τοῦ Τάγματος, καὶ στηριζόμενος στὸ ἔγγραφο ποὺ εἶχε δημοσιεύσει ὁ Σάθας, ἀνήγαγε τὴν ἵδρυσή του στὰ πρὸ τῆς ἀνδηγαυικῆς ἐποχῆς χρόνια. Ὁ Νικόλαος Τωμαδάκης τὸ 1977, ἂν καὶ γνώριζε τὴ βιβλιογραφία, ὑποστήριξε ὅτι, καθόλη τὴ βενετικὴ περίοδο τῆς Κέρκυρας, ὁ πρωτοπαπὰς ἐκλεγόταν ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῶν εὐγενῶν τοῦ νησιοῦ καὶ ὑπαγόταν στὸν λατίνο ἀρχιεπίσκοπο, λαμβάνοντας προφανῶς ὡς μέτρο τὶς κρατοῦσες σχέσεις ἐξάρτησης καὶ ὑποταγῆς τῶν πρωτοπαπάδων τῆς Κρήτης[2]. Ἡ Μαρία Ντούρου-Ἠλιοπούλου, τέλος, στηριζόμενη στὴ γνωστὴ βιβλιογραφία, συνόψισε τὶς παλαιότερες θέσεις, ἑρμηνεύοντας τὴν ἐνέργεια τοῦ Καρόλου ὡς προσπάθεια νὰ πληγεῖ ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ νὰ ἀποτραπεῖ ἡ ὁποιαδήποτε ἄσκηση ἐπιρροῆς στὸν ὀρθόδοξο ἐγχώριο πληθυσμὸ καὶ περιορίζοντας τὴν κερκυραϊκὴ ἀντίδραση γιὰ τὴν κατάργηση τοῦ ὀρθόδοξου θρόνου στὶς τάξεις τοῦ κλήρου[3].

Ἀπὸ τὴν παραπάνω ἐπισκόπηση προκύπτει, νομίζω, σαφῶς ὅτι μετὰ τὸν Marmora τίποτε δὲν προστέθηκε στὸ θέμα. Οἱ νεότεροι μελετητὲς στηριζόμενοι στοὺς παλαιότερους ἐπανέλαβαν αὐτούσιες τὶς θέσεις τοῦ Marmora, θεωρώντας τες ὡς a priori ὀρθές, καί, χωρὶς τὴν προσθήκη τεκμηρίων ποὺ νὰ τὶς ἰσχυροποιοῦν, τὶς κατέστησαν πάγιες θέσεις στὴν κερκυραϊκὴ ἱστοριογραφία. Ἦταν μάλιστα τέτοιο τὸ εἰδικὸ βάρος τῶν ἱστορικῶν τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα ὥστε ἕως πρόσφατα, καὶ παρὰ τὴ διαφοροποίηση τῶν προσεγγίσεων σὲ ἐπιμέρους θέματα, ὅπως στὸ Ἱερὸ Τάγμα, κανεὶς δὲν προέβη στὶς ἀναγκαῖες διορθώσεις.

Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς θέτουν τὸ ζήτημα τῶν πηγῶν τοῦ Marmora καὶ τῆς γνησιότητας τῶν πληροφοριῶν του, τὸ ὁποῖο ὅπως εἴδαμε ἤδη, πρῶτος ἀντιμετώπισε ὁ Μουστοξύδης, ὁ ὁποῖος ἄσκησε δριμεῖα κριτική. Στὸ κείμενο τοῦ Marmora δὲν ὑπάρχει καμιὰ παραπομπή, ἑπομένως εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐλεχθεῖ ἡ πηγὴ ἀπὸ ὅπου ἄντλησε τὶς πληροφορίες ποὺ παραθέτει. Ὅπως ὅμως θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια, ἀπὸ τὴν παράθεση τῶν στοιχείων ποὺ ἀναφέρονται στὴν κατὰ καιροὺς τηρούμενη διαδικασία ἐκλογῆς πρωτοπαπᾶ, ὁ Marmora δὲν πρέπει νὰ στηρίχθηκε σὲ γραπτὲς πηγές. Ἡ θέση ποὺ ἐξέφρασε γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ τὴν ἐκλογή του ἀπὸ τὸν 13ο αἰώνα ἕως

1. Τσιτσα, *Λατινοκρατία*, σ. 31, 73-74, 84-88.
2. Τωμαδακη, «Διάκρισις», σ. 35-37.
3. Ντουρου, *Κυριαρχία*, σ. 135-136.

τὶς μέρες του (17ος αἰώνας), εἶναι μᾶλλον προϊὸν συγχύσεως ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὴν ἀνάμειξη μεταγενέστερων δεδομένων, τὰ ὁποῖα οὐδεμία σχέση εἶχαν μὲ τὴ διοίκηση τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὰ χρόνια τῆς ἀνδηγαυικῆς κατοχῆς τοῦ νησιοῦ καὶ τῆς πρώιμης βενετικῆς περιόδου, καὶ ἀναφέρονται στὸ πρωτοπαπαδικὸ ἀξίωμα καὶ τὴν ἐκλογὴ μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ διατάγματος τῆς 18ης Δεκεμβρίου 1555, γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ γίνει ἀναλυτικὰ λόγος παρακάτω. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ προκαθημένου τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ ἡ πληροφορία τοῦ Marmora περὶ πρωτοπαπᾶ ἢ χωρεπισκόπου παραπέμπει σαφῶς στὸν 16ο αἰώνα, ὁπότε ἐπιχειρήθηκε ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ἀξιώματος τοῦ χωρεπισκόπου.

Μετὰ τὴν ταξινόμηση τοῦ Ἀρχείου Ἐγχώριας Διαχείρισης, ποὺ φυλάσσεται στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τῆς Κέρκυρας, καὶ τὴ διάθεσή του στοὺς ἐρευνητές, νέα στοιχεῖα ἦλθαν στὸ φῶς, μέσα ἀπὸ τοὺς φυλασσόμενους σὲ αὐτὸ φακέλους τοῦ ἀρχείου τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος, ποὺ διαφοροποιοῦσαν τὴν εἰκόνα γιὰ τὸ πρωτοπαπαδικὸ ἀξίωμα κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς βενετοκρατίας καὶ ἕως τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα. Ἡ παραδοσιακὴ ὅμως θέση, συνέπεια τῆς ἀπόλυτης ἐμπιστοσύνης στὶς θέσεις τοῦ Sandi καὶ τοῦ Λούντζη (οὐσιαστικὰ ὅμως τοῦ Marmora) συνέχισε νὰ ἐπαναλαμβάνεται, εἴτε αὐτούσια[1], ἀγνοώντας τὰ νέα δεδομένα, εἴτε μὲ τὴν παράλληλη παράθεση τῶν νέων στοιχείων[2], χωρὶς ὅμως νὰ προκύπτει μιὰ νέα σύνθεση.

Στὴν πρόσφατη, τέλος, βιβλιογραφία οἱ ἀναφορὲς στὸ θέμα περιορίζονται στὴ γενικὴ ἐπισήμανση τῆς ἀνάθεσης τῆς διοίκησης τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας σὲ πρωτοπαπὰ τὴν ἴδια περίπου χρονικὴ περίοδο ποὺ καταργήθηκε ὁ ὀρθόδοξος ἐπισκοπικὸς θρόνος, χωρὶς νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐκλογή του οὔτε κατὰ τὴν ἀνδηγαυικὴ οὔτε κατὰ τὴν πρώιμη βενετικὴ περίοδο, ἂν καὶ ἀφήνεται νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι τὴν εὐθύνη τῆς ἐκλογῆς εἶχε ἀποκλειστικὰ τὸ Ἱερὸ Τάγμα. Ἀναφορικὰ μὲ τὴν ὀργάνωση τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου, ἐπισημαίνεται ἡ διατήρηση τῆς ἐσωτερικῆς του ὀργάνωσης, ἡ ὁποία εἶχε ὡς κύριο χαρακτηριστικὸ τὴν ὁμαδοποίηση τῶν ἱερέων, στοὺς 32 ἱερεῖς τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος τῆς πόλης μὲ ἐπικεφαλῆς ἕναν πρωτοπαπά, καὶ στοὺς 33 Λευτεριῶτες ἱερεῖς τῆς ὑπαίθρου, οἱ ὁποῖοι ἐκπροσωποῦνταν ἐπίσης ἀπὸ πρωτοπαπάδες. Κατὰ τὴν πρώιμη βενετικὴ περίοδο, τέλος, σημειώνεται ὅτι τὸ Ἱερὸ Τάγμα ἀποτελοῦσε τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ τῶν ὀρθόδοξων κληρικῶν τῆς Κέρκυρας, μὲ ἐσωτερικὴ ἱεραρχία καὶ ἐπικεφαλῆς τὸν «μέγα

1. Καπαδοχου, *Ἀπονομή*, σ. 27-28, 54.
2. Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 18, 20, 49.

πρωτοπαπά», ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ὡς ποιμενάρχης τῶν ὀρθόδοξων κατοίκων τοῦ νησιοῦ[1].

2. Ἡ διοίκηση τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας μετὰ τὴν κατάργηση τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου καὶ ἕως τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰώνα

Μὲ ὁποιονδήποτε τρόπο καὶ ἂν ἑρμηνευτοῦν οἱ ἐνέργειες τοῦ Καρόλου ποὺ ἀφοροῦν τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Κέρκυρας, εἴτε ὡς προσπάθειες νὰ καμφθεῖ ὁ ὀρθόδοξος πληθυσμὸς εἴτε ὡς ἔκφραση εὐχαριστίας πρὸς τὸν πάπα[2], ἐκεῖνο ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ εἶναι ὅτι, μὲ τὰ ἕως αὐτὴ τὴ στιγμὴ δεδομένα, ἀγνοοῦμε τὴν κατάσταση τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν χρόνο τῆς ἀνδηγαυικῆς κατάκτησης. Ἀγνοοῦμε τὸν ὀρθόδοξο μητροπολίτη τῆς περιόδου ἐκείνης, ἀγνοοῦμε τὸν πρῶτο λατίνο ἀρχιεπίσκοπο τοῦ νησιοῦ καθὼς ἐπίσης ἀγνοοῦμε ἂν ἡ ἐγκατάσταση τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου συνοδεύτηκε ἀπὸ τὴν ταυτόχρονη ἀπομάκρυνση τοῦ ὀρθόδοξου καὶ τὴν ἀνάθεση τῆς διοίκησης τῆς Ἐκκλησίας σὲ πρωτοπαπά.

---

1. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ, *Τελετές*, σ. 40, 301· ΑΣΩΝΙΤΗ, *Ἀνδηγαυικὴ Κέρκυρα*, σ. 233-234· ΑΣΩΝΙΤΗ, *Κέρκυρα*, σ. 543. Σὲ προφανὴ σύγχυση ὀφείλεται ἡ θέση ποὺ διατύπωσε σὲ πρόσφατο ἄρθρο της ἡ Ἀντιγόνη Παπανικολάου, ὅτι κατὰ τὴν ἀνδηγαυικὴ περίοδο ὁ ὀρθόδοξος ἐκκλησιαστικὸς ἀρχηγὸς ἔφερε τὸν τίτλο τοῦ μεγάλου πρωτοπαπᾶ καὶ ὅτι ἐκλεγόταν ἀπὸ τοὺς 32 ἱερεῖς τῆς πόλης, 8 ἀγροτικοὺς ἱερεῖς καὶ ἕναν ἀνάλογο ἀριθμὸ ἑλλήνων γαιοκτημόνων (ΡΑΡΑΝΙΚΟLΑΟΥ, «Church», σ. 108). Ἡ ἴδια παραπέμπει στὸ βιβλίο τοῦ N. Cheetham, *Mediaeval Greece*, New Haven-London, Yale University Press, 1981 ἀπὸ ὅπου μετέφερε ἄκριτα τὴ θέση. Ἐπίσης σὲ σύγχυση θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ ἀποδοθοῦν καὶ οἱ ἀπόψεις τοῦ Al. Tenenti, ὁ ὁποῖος χωρὶς βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση διατείνεται ὅτι τὸ 1204 καταργήθηκαν οἱ ὀρθόδοξες ἐπισκοπὲς τῶν νησιῶν τοῦ Ἰονίου καὶ ὅτι γύρω στὸ τέλος τοῦ αἰώνα οἱ κάτοικοι πέτυχαν ἀπὸ τὸν Κάρολο νὰ ἀποκτήσουν θρησκευτικὴ Ἀρχὴ ἐπίσημα ἀναγνωρισμένη, ποὺ ἦταν τότε ὁ πρωτοπαπὰς τῆς Κέρκυρας, ἐκλεγμένος ἀπὸ τὸν κλῆρο καὶ τοὺς εὐγενεῖς τοῦ νησιοῦ καὶ μὲ δικαιοδοσία σὲ ὅλα τὰ ἰόνια νησιὰ (AL. TENENTI, «Le Isole Ionie: un'area di frontiera», Atti del convegno internazionale di Studio "*Il Mediterraneo centro-orientale tra vecchie e nuove egemonie. Trasformazioni economiche, sociali e istituzionali nelle Isole Ionie dal declino della Serenissima all'avento delle potenze atlantiche (secc. XVII-XVIII)*",Venezia 13-14 dicembre 1996, a cura di M. Costantini, Roma 1998, σ. 13).

2. ΛΟΥΝΤΖΗ, *Ἐνετοκρατία*, σ. 44. Πρβλ. καὶ ΧΙΩΤΗ, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. 6, σ. 27. Τὸ 1265, ἔπειτα ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴ τῆς σχετικῆς συμφωνίας, παραχωρήθηκε στὸν Κάρολο καὶ στοὺς νομίμους κληρονόμους του τὸ βασίλειο τῆς Σικελίας, μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ τὸ προστατεύουν. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1266 ὁ Κάρολος ἀνακηρύχθηκε βασιλιὰς τῆς Σικελίας στὴ Ρώμη (ΝΤΟΥΡΟΥ, *Κυριαρχία*, σ. 43-44). Ἐξάλλου τὴν ἴδια πολιτικὴ ἔναντι τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας ἀκολούθησαν οἱ λατίνοι ἡγεμόνες καὶ στὸν ὑπόλοιπο ἑλληνικὸ χῶρο.

Στὴ λατινικὴ Ἐκκλησία, κατὰ τὸ διάστημα 1274-1283, σημειώνονται στοὺς καταλόγους δύο ἀνώνυμοι ἀρχιεπίσκοποι, καὶ ἀκολουθεῖ ὁ Ἀντώνιος (1283-1284)[1].

Τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, μετὰ τὸν μητροπολίτη Γεώργιο Βαρδάνη, ἡ ἀρχιερατεία τοῦ ὁποίου ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ 1219 ἕως ἴσως τὸ 1242[2], ποίμανε πιθανὸν ὁ Γεώργιος Χωνιάτης, ἡ ἀρχιερατεία τοῦ ὁποίου τεκμαίρεται ἀπὸ τὴν ἀναφορά του ὡς συντάκτη ὕμνων τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου Ἀρσενίου, ἡ δὲ συγγένειά του μὲ τὸν ὁμώνυμο ἀνεψιὸ τοῦ μητροπολίτη Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτη πιθανολογεῖται, ἂν καὶ ἕως τὸ 1232/1234 ὁ τελευταῖος δὲν εἶχε ἐνταχθεῖ στὶς τάξεις τοῦ κλήρου[3]. Ἀκολούθησε ὁ Θεοδόσιος, ἡ ὕπαρξη τοῦ ὁποίου πιστοποιεῖται ἀπὸ ἀχρονολόγητο ἔγγραφο μὲ τὸ ὁποῖο εὐχαριστεῖ τοὺς Ραγουζαίους ποὺ τὸν βοήθησαν νὰ ἀποδράσει ἀπὸ τοὺς πειρατὲς ποὺ τὸν κρατοῦσαν αἰχμάλωτο. Τὸ ἔγγραφο, τὸ ὁποῖο φέρει τὴν ὑπογραφή του, συντάχθηκε, κατὰ τὸν ἐκδότη, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1239 καὶ 1259[4].

Τελευταῖος γνωστὸς μητροπολίτης εἶναι ὁ Γεράσιμος, ὁ ὁποῖος ὑπογράφει ὡς «*μητροπολίτης Κερκύρας, πρόεδρος Σάρδεων, ἔξαρχος πάσης Λυδίας καὶ ὑπέρτιμος*» στὴ σύνοδο τοῦ 1284-1285, ἡ ὁποία καθαίρεσε τὸν λατινόφρονα πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννη Βέκκο καὶ ἐξέδωσε τὸν κατὰ λατίνων Τόμο[5]. Ὁ Γεράσιμος ἐκτιμᾶται ὅτι ἐκλέχθηκε λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῆς ἀνδηγαυικῆς κατοχῆς, ἡ δὲ ἀναγραφὴ τῶν ἄλλων τίτλων του θεωρεῖται ὡς ἔνδειξη γιὰ τὴν ἤδη συντελεσθεῖσα ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸν θρόνο τῆς Κέρκυρας πρὶν ἀπὸ τὸ 1284. Ἡ ἐκτίμηση αὐτὴ στηρίζεται στὸ τότε ἰσχύον ἐκκλησιαστικὸ σύστημα τῆς ἀνάθεσης, σὲ ἐπισκόπους τῶν ὁποίων οἱ ἐπισκοπὲς εἶχαν καταληφθεῖ ἀπὸ ἐχθρούς, ἄλλης χηρεύουσας ἐπισκοπῆς τὴν ὁποία διοικοῦσαν μὲ τὸν τίτλο τοῦ «προέδρου»[6]. Χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ τὸ

1. Ασωνιτη, *Ἀνδηγαυικὴ Κέρκυρα*, σ. 226. Βλ. καὶ Ντουρου, *Κυριαρχία*, σ. 136 καὶ σημ. 16.

2. Γι' αὐτὸν βλ. Γαλωνη, *Βαρδάνης*, σ. 262.

3. Βλ. D. Tsougarakis, «Two cases of mistaken identity among the metropolitans of Corfu in the twelfth century», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ* 4 (1992), 172-174· Γαλωνη, *Βαρδάνης*, σ. 262-264.

4. B. Krekic, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen âge*, Paris 1961, σ. 167-168 ἀρ. 4. Μὲ δεδομένους τοὺς χρόνους ἀρχιερατείας τοῦ Βαρδάνη, καὶ τὴν πιθανὴ διαδοχή του ἀπὸ τὸν Γεώργιο Χωνιάτη, ὁ χρόνος τοῦ ἐγγράφου θὰ πρέπει νὰ μετατεθεῖ. Βλ. καὶ Ασωνιτη, *Ἀνδηγαυικὴ Κέρκυρα*, σ. 224· Γαλωνη, *Βαρδάνης*, σ. 265.

5. V. Laurent, «Les signataires du second synode des Blakhernes (été 1285)», *Echos d' Orient* 26 (1927), 144. Γερμανου, μητρ. Σάρδεων καὶ Πισιδίας, «Ἱστορικὴ μελέτη περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Σάρδεων καὶ τῶν ἐπισκόπων αὐτῆς», *Ὀρθοδοξία* 3 (1928-1929), 366.

6. Γαλωνη, *Βαρδάνης*, σ. 265 ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία. Γιὰ τὸν τίτλο τοῦ «προέδρου» βλ. Ηλ. Αλεξανδριδη, «Πρόεδρος» - «Τὸν τόπον ἐπέχων», *Ὀρθοδοξία* 2 (1927-

ἐνδεχόμενο (ἄλλωστε στὴν ἴδια σύνοδο συμμετεῖχε καὶ ὁ μητροπολίτης Κρήτης Νικηφόρος Μοσχόπουλος, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ποίμανε τὴν ἐπαρχία του), ἡ κατοχὴ μόνον τοῦ τίτλου τοῦ «προέδρου» δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκὴ λόγο γιὰ νὰ θεωρηθεῖ ἤδη συντελεσμένη ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Γερασίμου ἀπὸ τὴν Κέρκυρα. Δὲν θὰ πρέπει νὰ παραθεωρεῖται ἄλλωστε τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν ἴδια σύνοδο συμμετεῖχε καὶ ὁ προηγούμενος μητροπολίτης Σάρδεων Ἀνδρόνικος, ὁ ὁποῖος κατηγορήθηκε τότε ὅτι καταφέρθηκε κατὰ τοῦ βασιλέως, δικάστηκε καὶ ἐκδιώχθηκε ἀπὸ τὸν θρόνο τῶν Σάρδεων[1]. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῶν Σάρδεων ἀνατέθηκε στὸν Γεράσιμο διαρκούσης τῆς συνόδου, ἑπομένως ἡ πράξη τῆς ἐπίδοσης θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ κατανοηθεῖ μέσα στὴν τότε συγκυρία, παρὰ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς διασφάλισης τῶν πρὸς τὸ ζῆν σὲ ἕναν ἐμπερίστατο ἐπίσκοπο. Σὲ κάθε ὅμως περίπτωση, ἡ ὁριστικὴ ἀπομάκρυνση τοῦ ὀρθόδοξου ἱεράρχη ἀπὸ τὴν Κέρκυρα δὲν μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τοὺς χρόνους αὐτούς. Ἐνδιαφέροντα ἐν προκειμένῳ εἶναι καὶ τὰ ὅσα γράφει ὁ K. Hopf, στηριζόμενος σὲ ἔγγραφα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Κέρκυρας καὶ τοῦ «δόκτορος Pojago», ὅτι δηλαδὴ τὸν ὀρθόδοξο μητροπολίτη ἀπομάκρυνε ὁ Φίλιππος Α΄ τοῦ Τάραντα (1294-1331)[2]. Στὰ παραπάνω ἂς προστεθεῖ καὶ ἡ ὑποβίβαση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κέρκυρας ἀπὸ τὴν 73η στὴν 89η θέση στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀνδρόνικου Β΄ (1282-1328)[3].

Τὰ ἀνωτέρω ὁριοθετοῦν χρονολογικὰ τὸ γεγονός, δὲν ἀποτελοῦν ὅμως τεκμήριο ὅτι ὁ ὀρθόδοξος μητροπολίτης πράγματι ἀπομακρύνθηκε ἢ ἐκδιώχθηκε ἀπὸ τὸν θρόνο μὲ τὸν ἐρχομὸ τῶν Ἀνδηγαυῶν. Ἑπομένως ἡ παγιωμένη βιβλιογραφικὰ χρονολόγηση τῆς κατάργησης τοῦ ὀρθόδοξου θρόνου μὲ τὴν ἔναρξη τῆς ἀνδηγαυικῆς κατοχῆς καὶ τὴν ἐγκατάσταση λατίνου ἀρχιερέα, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται, στερεῖται τεκμηρίωσης. Ἐπίσης ἡ θέση περὶ καταργήσεως τοῦ ὀρθόδοξου μητροπολίτη, μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐκδιώξεως τοῦ ὑπάρχοντος ὀρθοδόξου καὶ τῆς ἀντικατάστασής του ἀπὸ λατίνο, παρότι ἐκφραστική, δὲν στηρίζεται σὲ τεκμήρια. Τὰ παραπάνω μᾶλλον κατευθύνουν τὴ σκέψη μας στὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ ἐγκατάσταση λατίνου ἀρχιεπισκόπου καὶ ἡ ἀπόσπαση τῆς περιουσίας τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας δὲν ἐπέφεραν ἀναγκαία τὴν ταυτόχρονη ἀπομάκρυνση τοῦ ὀρθόδοξου μητροπολίτη. Ἡ συνύπαρξη

1928), 198-202, 254-259, 284-288.

1. Γερμανου, «Ἱστορικὴ μελέτη ...», ὅ.π., σ. 365-366.

2. Ἡ πληροφορία ἀπὸ Ασωνιτη, *Ἀνδηγαυικὴ Κέρκυρα*, σ. 237, ὁ ὁποῖος σχολιάζει διαφορετικά.

3. Ασωνιτη, *Ἀνδηγαυικὴ Κέρκυρα*, σ. 240 ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

ἄλλωστε ὀρθόδοξου καὶ λατίνου ἀρχιερέα σὲ λατινοκρατούμενες περιοχὲς ἀπαντᾶ καὶ ἀλλοῦ, ὅπως στὶς Ἐκκλησίες τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης[1]. Στὴν περίπτωση ὅμως τῆς Κέρκυρας ἡ «ἀντικανονικότητα» αὐτὴ διευθετήθηκε πρὶν τὸ τέλος τοῦ 13ου αἰώνα.

2.1. Τὰ δεδομένα ἕως τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰώνα

Οἱ πηγὲς γιὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε εἶναι ἐξαιρετικὰ περιορισμένες καὶ φειδωλὲς σὲ πληροφορίες ποὺ νὰ ἀφοροῦν τὴν κατάσταση τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὸν πρῶτο αἰώνα τῆς λατινικῆς κατοχῆς, ἀλλὰ καὶ στὴ συνέχεια ἕως τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 15ου αἰώνα. Γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ γιὰ τὰ ζητήματα ποὺ ἐξετάζουμε γνωρίζουμε οὐσιαστικὰ τὰ ἀκόλουθα:

1. Τὴν 1η Ἰουνίου 1277, ὁ Κάρολος Α΄, ἔπειτα ἀπὸ καταγγελία τῶν «*presbiteri insulae Corphonensis*», οἱ ὁποῖοι ἐνῶ ἐξηρτῶντο ἀπευθείας ἀπὸ τὴν Κούρια ἐπιβαρύνονταν μὲ πρόσθετους φόρους καὶ προσάγονταν σὲ δίκες ἀπὸ τοὺς λατίνους βαρόνους, διέταξε τὸν διοικητὴ τοῦ νησιοῦ νὰ τοὺς προστατεύσει ἀπὸ τὶς ἀδικίες[2]. Δὲν διευκρινίζεται ἡ ταυτότητα τῶν «presbiteri» στὸ ἔγγραφο. Κατὰ μία ἄποψη κάτω ἀπὸ τὴ συλλογικότητα αὐτὴ κρύβονται οἱ Λευτεριῶτες ἱερεῖς[3].

2. Στὶς 16 Ἰουνίου 1294 ὁ Κάρολος Β΄ ἀπέστειλε στὸν καπιτάνο τῆς Κέρκυρας ἔγγραφο ποὺ ἀφοροῦσε διάφορα μέτρα οἰκονομικῆς διαχείρισης. Μεταξὺ ἄλλων, μὲ αὐτὸ ἀπαγόρευσε, ἔπειτα ἀπὸ διαμαρτυρία ὁρισμένων ἱερέων τῆς πόλης (*«parte sacerdotum grecorum civitatis»*), στὸν λατίνο ἀρχιεπίσκοπο νὰ καρπώνεται μέρος ἀπὸ τὰ «συνήθεια», τὶς οἰκονομικὲς δηλαδὴ προσφορὲς τῶν κατοίκων πρὸς τοὺς κληρικούς τους. Ἐπίσης ἀπαγόρευσε στὸν λατίνο ἀρχιεπίσκοπο, ἔπειτα ἀπὸ αἴτημα κατοίκων τῆς πόλης (*«hominum civitatis»*), νὰ παρεμποδίζει τὴν τήρηση τῆς παλαιᾶς συνήθειας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὅποιος ἔκτιζε ναὸ ὅριζε τοὺς ἱερουργοὺς καὶ ἐπωφελεῖτο ἀπὸ τὰ εἰσοδήματά του[4].

---

1. Chryssa Maltezou, «Contributi documentari alla storia della chiesa ortodossa durante il periodo della Venetocrazia», *VIIIe Symposion Byzantinon "L'Église dans le monde byzantin de la IVe croisade (1204) à la chute de Constantinople (1453)"* Strasbourg, 7-9 novembre 2002, *Byzantinische Forschungen* 29 (2007), 333-335.

2. R. Filangieri, *I registri della Cancelleria Angioina,* τ. XVI 1274-1277, Napoli 1962, σ. 74-75 (ἀρ. 280). Τὸ διάταγμα σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση εἰς Τσιτσα, *Λατινοκρατία*, σ. 33-34. Βλ. ἐπίσης Ντουρου, *Κυριαρχία*, σ. 135.

3. Ασωνιτη, *Ἀνδηγαυικὴ Κέρκυρα*, σ. 215.

4. Perrat-Longnon, *Actes*, σ. 94-95 ἀρ. 92· Ντουρου, «Παρουσία», σ. 54-55· Καρυδη, *Ἀδελφότητες*, σ. 88· Ασωνιτη, *Ἀνδηγαυικὴ Κέρκυρα*, σ. 235-236.

3. Στὶς 20 Ἰουλίου 1346 ὁ Ροβέρτος τοῦ Τάραντα, ἔπειτα ἀπὸ αἴτημα τῶν Λευτεριωτῶν ἱερέων, ἐπικύρωσε τὸ προνόμιο τῆς ἀπαλλαγῆς τους ἀπὸ ἀγγαρικὰ βάρη καὶ μέρος τοῦ ὀφειλόμενου ἀκρόστιχου[1].

4. Στὶς 22 Ὀκτωβρίου 1346 νέα διαταγὴ τοῦ ἡγεμόνα ὅριζε τὸν σεβασμὸ τοῦ ἀνωτέρω προνομίου, ἔπειτα ἀπὸ διαμαρτυρία τῶν ἐνδιαφερομένων ἐπειδὴ ὁ magister massarius ἀπαιτοῦσε τὸ ἀκρόστιχο[2].

5. Τὴν 1η Φεβρουαρίου 1354 ὁ Ροβέρτος τοῦ Τάραντα ἐπικύρωσε τὰ προνόμια τῶν ἱερέων τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος, τὰ ὁποῖα ἀπέρρεαν ἀπὸ τὸ χρυσόβουλλο τοῦ ἔτους 1246 τοῦ δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β΄[3].

6. Στὶς 12 Μαΐου 1356 ἐκδόθηκαν δύο διατάγματα, ἔπειτα ἀπὸ διαμαρτυρία τῶν Λευτεριωτῶν μέσῳ τοῦ ἐκπροσώπου τους καὶ μέλους τῆς ἴδιας ὁμάδας, πρωτοπαπᾶ Ἰωάννη Βλάχου. Μὲ τὸ πρῶτο ἐντελλόταν ὁ magister massarius νὰ περιορίσει τὶς ἀπαιτήσεις του στὸ πλαίσιο τοῦ προνομίου τῶν ἱερέων αὐτῶν, μὲ τὸ δεύτερο οἱ Λευτεριῶτες ἐξομοιώθηκαν φορολογικὰ μὲ τοὺς ἱερεῖς τῆς πόλης. Ἀκολούθησαν δύο ἀποφάσεις τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν τῆς Κέρκυρας μὲ ἡμερομηνίες 26 Ἰανουαρίου 1357 καὶ 22 Δεκεμβρίου 1357 ποὺ πιστοποίησαν τὴν αὐθεντικότητα τῶν ἐγγράφων καὶ ἀναγνώρισαν τὰ προνόμια τῶν Λευτεριωτῶν ἱερέων οἱ ὁποῖοι καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση ἐκπροσωπήθηκαν ἀπὸ τὸν πρωτοπαπὰ Ἰωάννη Βλάχο[4].

7. Στὶς 19 Ἀπρίλιου 1365 ὁ Φίλιππος Β΄ τοῦ Τάραντα ἐπικύρωσε τὶς δύο ἀποφάσεις τῶν τοπικῶν ἀρχῶν τῆς Κέρκυρας μὲ ἡμερομηνίες 26 Ἰανουαρίου 1357 καὶ 22 Δεκεμβρίου 1357 ποὺ ἀφοροῦσαν τὰ προνόμια τῶν Λευτεριωτῶν ἱερέων. Οἱ δύο ἀποφάσεις στηρίζονταν στὰ τέσσερα προηγούμενα ἔγγραφα τοῦ 1346 καὶ 1356 καθὼς καὶ στὸ χρυσόβουλλο τοῦ δεσπότη Μιχαὴλ Β΄ τοῦ ἔτους 1246 ἀπὸ τὸ ὁποῖο ξεκινοῦσε ἡ σειρὰ τῆς ἀναγνώρισης τῶν προνομίων[5].

8. Στὶς 23 Ἀπριλίου 1365 ὁ Φίλιππος Β΄ τοῦ Τάραντα ἐπικύρωσε τὰ προνόμια τῶν ἱερέων τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος[6].

9. Τὸ 1367 ἐκδόθηκε ἀπόφαση ἀπὸ τὸν Φίλιππο Β΄, ἔπειτα ἀπὸ προσφυγὴ

---

1. ΡΩΜΑΝΟΥ, «Δίπλωμα», σ. 598· ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*, σ. 35· ΑΣΩΝΙΤΗ, *Ἀνδηγαυικὴ Κέρκυρα*, σ. 215.

2. ΡΩΜΑΝΟΥ, «Δίπλωμα», σ. 599· ΑΣΩΝΙΤΗ, *Ἀνδηγαυικὴ Κέρκυρα*, σ. 215-216.

3. SATHAS, *Documents*, τ. 1, σ. 46-51· ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*, σ. 75.

4. ΡΩΜΑΝΟΥ, «Δίπλωμα», σ. 599-608· ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*, σ. 35-36· ΑΣΩΝΙΤΗ, *Ἀνδηγαυικὴ Κέρκυρα*, σ. 216.

5. ΡΩΜΑΝΟΥ, «Δίπλωμα», σ. 587-608· ΑΣΩΝΙΤΗ, *Ἀνδηγαυικὴ Κέρκυρα*, σ. 215-216· ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*, σ. 37-38.

6. SATHAS, *Documents*, τ. 1, σ. 46-51· ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*, σ. 75.

τῶν ἱερέων τοῦ Τάγματος (*«protopapati»*) λόγῳ τῶν ποικίλων παρεμβάσεων τῆς τοπικῆς πολιτικῆς Ἀρχῆς, μὲ τὴν ὁποία, ἐπικυρώθηκε ἡ δικαιοδοσία τους στὴν κρίση τῶν κληρικῶν τῆς πόλης (*«presbiteri greci della ditta Città»*) καὶ ἀπαγορεύτηκε ρητὰ ἡ ἀνάμειξη τῶν λαϊκῶν στὰ πνευματικὰ ζητήματα τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας[1].

10. Στὶς 3 Ἰουνίου 1376 ἡ Ἰωάννα τῆς Νεαπόλεως ἐπικύρωσε τὰ προνόμια τῶν ἱερέων τοῦ Τάγματος[2].

11. Στὶς 16 Σεπτεμβρίου 1382 ὁ Κάρολος Γ΄ ἐπικύρωσε στοὺς Κερκυραίους τὰ προνόμια καὶ τὶς ἀπαλλαγές τους. Εἰδικὰ στὸ Ἱερὸ Τάγμα ἐπικύρωσε τὰ προνόμια ποὺ κατεῖχε μὲ τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Μιχαὴλ Β΄ καὶ ὅλες τὶς ἐπικυρωτικὲς πράξεις τῶν προκατόχων του[3].

12. Στὶς 3 Ἰουνίου 1387 ἡ βενετικὴ Γερουσία, ἔπειτα ἀπὸ αἴτημα τῶν ἱερέων τοῦ Τάγματος, ἐπικύρωσε τὰ προνόμια ποὺ εἶχαν ἀναγνωριστεῖ ἀπὸ τὸν Κάρολο Γ΄ στὶς 16 Σεπτεμβρίου 1382, μὲ ὅλες τὶς προηγούμενες προνομιακὲς πράξεις[4].

13. Στὶς 18 Ἰανουαρίου 1390 ἡ βενετικὴ Γερουσία ἐπικύρωσε τὸ προνομιακὸ ἔγγραφο τῆς 19ης Ἀπριλίου 1365 τοῦ βασιλιᾶ Φιλίππου, ἔπειτα ἀπὸ σχετικὸ αἴτημα τῶν «*presbiterorum grecorum de numero trigintatrium de exteriori parte civitatis nostre et insule Corphiensis*», δηλαδὴ τῶν Λευτεριωτῶν ἱερέων. Ἡ ἐπικύρωση ἔγινε ἔπειτα ἀπὸ ἀντίστοιχη προηγούμενη ἐπικύρωση τῶν προνομίων τῶν 32 ἱερέων τῆς πόλης μὲ κριτήριο τὴν ἰσότιμη ἀντιμετώπιση τῶν δύο ὁμάδων[5].

---

1. Α.Ν.Κ., Α.Ε.Δ., φάκ. 7, φ. 221r σὲ ἰταλικὴ μετάφραση. Τὴν ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ διπλώματος δημοσίευσε ὁ A. Marmora (*Historia*, σ. 223). Τὸ κείμενο σὲ ελληνικὴ μετάφραση εἰς ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*, σ. 37-38. Σύμφωνα μὲ τὸν Π. Χιώτη (*Ἀπομνημονεύματα*, τ. 6, σ. 28), ἀκολούθησε καὶ ἄλλο χρυσόβουλλο τὸ ἴδιο ἔτος, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ πρωτοπαπὰς τέθηκε ὑπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου. Χρυσόβουλλο μὲ τέτοιο περιεχόμενο δὲν ἀπαντᾶ ἀλλοῦ. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ παρερμηνεία τοῦ Χιώτη, ὁ ὁποῖος δὲν γνωρίζει τὸ πρῶτο. Τὴν πληροφορία τοῦ Χιώτη ἐπανέλαβε καὶ ὁ Ἀ. Τσίτσας (*Λατινοκρατία*, σ. 38) χωρὶς σχόλιο.

2. SATHAS, *Documents*, τ. 1, σ. 46-51· ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*, σ. 76.

3. LEMERLE, «Trois actes», σ. 418-419.

4. Τὸ κείμενο εἰς FEDALTO, *Chiesa*, τ. 3, σ. 132-133, ἀρ. 323. Βλ. καὶ ΑΣΩΝΙΤΗ, *Κέρκυρα*, σ. 543.

5. Τὸ κείμενο εἰς FEDALTO, *Chiesa*, τ. 3, σ. 137-138, ἀρ. 340. Βλ. καὶ ΑΣΩΝΙΤΗ, *Κέρκυρα*, σ. 547. Στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος (Α.Ν.Κ., Α.Ε.Δ., φάκ. 7, φ. 221v-222r) ὑπάρχει ἀντίγραφο τῆς πράξης στὴ λατινικὴ καὶ σὲ ἰταλικὴ μετάφραση μὲ διαφορὲς ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο. Φέρει ἡμερομηνία 8 Ἰανουαρίου 1389, συντάχθηκε ἔπειτα ἀπὸ αἴτημα τῶν «*Presbiterorum Graecorum de numero 32 de' exteriori parte Civitatis Nostrae et Insulae Corfiensis*»,

14. Στὶς 5 Ἰουλίου 1406 δόθηκαν ἀπὸ τὴ βενετικὴ Γερουσία ἀπαντήσεις σὲ ὀκτὼ αἰτήματα ποὺ κατέθεσαν ἱερεῖς τοῦ Τάγματος. Ἀναγνωρίστηκε ὅτι τὰ μέλη τοῦ Τάγματος ἦταν ἀπαλλαγμένα ἀπὸ ὅλες τὶς ἀγγαρεῖες ἐκτὸς ἀπὸ τὶς χρηματικές, ἐγκρίθηκε ἡ ἐλεύθερη τέλεση τῶν λιτανειῶν τὸ δὲ ζήτημα τῆς γιορτῆς τους ἀνατέθηκε στὴν τοπικὴ Ἀρχή, ἀναγνωρίστηκε τὸ δικαίωμα κατοχῆς καὶ ἐκμετάλλευσης πλευμένων, ἀναγνωρίστηκε ἡ ὑποχρέωση τοῦ βαΐλου νὰ τοὺς δέχεται ὅταν θεωροῦσαν ὅτι θίγονταν τὰ προνόμιά τους, ἐγκρίθηκε ἡ τήρηση τῆς συνήθειας νὰ ὑποβάλουν τὰ σέβη τους στὸ παλάτι τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων καθὼς καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἀπελευθέρωσης δύο καταδίκων. Δὲν ἱκανοποιήθηκε τὸ αἴτημα τῆς ἄρσης τοῦ περιορισμοῦ στὶς χειροτονίες νέων ἱερέων καὶ μοναχῶν καὶ δὲν ἐγκρίθηκε ἡ ἀπαλλαγὴ τῶν τέκνων τῶν μελῶν τοῦ Τάγματος ἀπὸ ὑπηρεσίες, ἐκτὸς ἂν ἦταν ἱερωμένοι[1].

15. Στὶς 16 Σεπτεμβρίου 1413 ὁ δόγης Μιχαὴλ Steno, ἔπειτα ἀπὸ σχετικὸ αἴτημα, ἐπικύρωσε τὰ προνόμια τοῦ Τάγματος[2]. Τὸ αἴτημα τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Τάγματος ὑποστηρίχθηκε καὶ ἀπὸ τὴν πρεσβεία τῆς Κοινότητας τῆς 11ης Σεπτεμβρίου 1413[3].

16. Στὶς 27 Νοεμβρίου 1414 ἡ βενετικὴ Γερουσία ἐξέτασε καὶ ἀπάντησε στὰ 34 κεφάλαια τῆς πρεσβείας τῶν χωρικῶν τοῦ νησιοῦ[4]. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ συμπερίληψη ἑνὸς αἰτήματος μὲ τὸ ὁποῖο ζητήθηκε ἡ ἀτέλεια τῶν χειροτονιῶν καὶ ἡ ἄρση τῆς ἀπαγόρευσης ἔνταξης τῶν γερόντων καὶ τῶν ἀσθενῶν στὴν τάξη τῶν μοναχῶν («*supplicamus, quod papates fieri valeant sine expensis, et senes aut impotentes, caloieri effici possint*»)[5]. Τὸ αἴτημα, τὸ

καὶ ἐπικυρώνει προνομιακὸ ἔγγραφο «*datum in 1367 die 9 Aprilis 3a indictione*». Μὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ ὁ ἀντιγραφέας εὔλογα σημείωσε στὸ περιθώριο ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ἐπικύρωση τῆς προνομιακῆς πράξης τοῦ 1367 ποὺ ἦταν γραμμένη στὸ recto τοῦ ἴδιου φύλλου (221r) καὶ ἀφοροῦσε τὴ δικαστικὴ δικαιοδοσία τῶν protopapati, εἶναι ὅμως προφανὲς ὅτι πρόκειται γιὰ λανθασμένη ἐκδοχὴ τοῦ προνομίου τῶν Λευτεριωτῶν ἱερέων. Ἀντίστοιχο κείμενο γνώριζε καὶ ὁ Τσίτσας, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει τὴν ὕπαρξη βενετικοῦ ἐπικυρωτικοῦ ἐγγράφου τῆς πράξης τοῦ 1367 μὲ ἡμερομηνία 8 Ἰανουαρίου 1389(=1390), χωρὶς νὰ δηλώνει τὴν πηγή του (ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*, σ. 38).

1. Τὸ κείμενο εἰς SATHAS, *Documents*, τ. 2, σ. 143· ΑΣΩΝΙΤΗ, *Κέρκυρα*, σ. 543-544.

2. SATHAS, *Documents*, τ. 1, σ. 46-51· ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*, σ. 76.

3. SATHAS, *Documents*, τ. 3, σ. 33· ΑΣΩΝΙΤΗ, *Κέρκυρα*, σ. 545.

4. Τὸ κείμενο εἰς SATHAS, *Documents*, τ. 3, σ. 83-90· ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Πρεσβεῖες*, σ. 70-75. Γιὰ τὸ περιεχόμενό της βλ. ΑΣΩΝΙΤΗ, *Κέρκυρα*, σ. 499-508.

5. SATHAS, *Documents*, τ. 3, σ. 86, 87.

ὁποῖο προϋποθέτει τοὺς περιορισμοὺς ποὺ εἶχαν ἐπιβληθεῖ ἀπὸ τὴ Βενετία στὸ ζήτημα τῶν χειροτονιῶν τὰ προηγούμενα χρόνια[1], δὲν ἔγινε δεκτό.

17. Στὶς 25 Ἀπριλίου 1431 ὁ «*πρωτωπαπάς Κωρύφων καί του αγίου Τάγματος των τρύακοντα και δίο ιερεων*», Μιχαὴλ Κλέκης, μαζὶ μὲ τοὺς «ἀδελφοὺς» τοῦ Τάγματος, συνέταξε πράξη ἀφορῶσα τοὺς ναοὺς τῆς Θεοτόκου Καστανέας καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὴν Παλαιόπολη, ποὺ εἶχαν περιέλθει στὸ Τάγμα μὲ τὴ διαθήκη τοῦ Νικολάου Τραχανιώτου. Μὲ τὴν πράξη παραχωρήθηκε ἰσοβίως ἡ φροντίδα καὶ ἡ διαχείριση τῶν δύο ναῶν στὸν Νικόλαο Σκλάβο. Τὴν πράξη προσυπέγραψαν οἱ παριστάμενοι. Ἡ ὑπογραφὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ ἔχει ὡς ἀκολούθως: «*προτοπαπας των τριακοντα και διο ιερεων Κορυφων Μιχαῆλ ο Κλεκυς*»[2].

18. Στὶς 27 Ἰουνίου 1436 μέλη τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος, ὅρισαν ὡς «προκουρατόρους» τὸν «*πρωτοπαπὰ Κορυφῶν*» ἱερέα Λέοντα Ροκοκέφαλο, τὸν ἱερέα Θεόδωρο Φλεβοτόμο καὶ τὸν «*σακελλίων Κορυφῶν*» ἱερέα Σταμάτιο Κόμητο, γιὰ νὰ ἐκπροσωπήσουν τὸ Τάγμα στὴ Βενετία καὶ νὰ ζητήσουν τὴν ἐπικύρωση τῶν προνομίων τους. Ὁ πρωτοπαπὰς καὶ ὁ ἱερέας Μανόλης Ἀρκούδης, ὁ ὁποῖος φαίνεται πὼς ἀντικατέστησε τοὺς ἀρχικὰ ὁρισθέντες, παρουσίασαν στὴ Γερουσία τὰ προνόμιά τους καὶ διαμαρτυρήθηκαν ἐπειδὴ ὁ βάιλος τὰ παραβίαζε, ἐπεκτείνοντας τὴ δικαστικὴ δικαιοδοσία τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου καὶ σὲ αὐτούς. Ζήτησαν νὰ γίνουν σεβαστὰ τὰ προνόμιά τους καὶ ἡ ὑπαγωγή τους στὴ δικαστικὴ δικαιοδοσία τῆς Διοίκησης, ὅπως γινόταν καὶ στὰ χρόνια τῶν Ἀνδηγαυῶν. Ἡ Γερουσία δέχθηκε τὸ αἴτημα στὶς 25 Ὀκτωβρίου καὶ μὲ δουκικὸ γράμμα τῆς 29ης Ὀκτωβρίου διέταξε τὸν βάιλο νὰ τηρήσει πιστὰ τὰ προνόμια τοῦ Τάγματος[3].

19. Στὶς 11 Δεκεμβρίου 1443 ὁ δόγης, ἔπειτα ἀπὸ νέα διαμαρτυρία τῶν ἱερέων τοῦ Τάγματος, ὅτι ὁ βάιλος καὶ καπιτάνος τοῦ νησιοῦ δὲν ἐφάρμοζε τὶς ἐντολές, ὅπως αὐτὲς εἶχαν διατυπωθεῖ στὸ δουκικὸ γράμμα τῆς 29ης

1. ΑΣΩΝΙΤΗ, *Κέρκυρα*, σ. 548-549.

2. Τὸ κείμενο τῆς πράξης εἰς ΑΣΩΝΙΤΗ, «Ἔγγραφα», σ. 29-32. Ὁ ἐκδότης διορθώνει ἀδικαιολόγητα τὴ χρονολογία τῆς πράξης σὲ 1432. Οἱ χρονολογικὲς ἐπισημάνσεις ὅμως τῆς πράξης εἶναι ὀρθές, ἀφοῦ τὸ ἔτος 1431 πράγματι ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ 46ο ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῆς βενετικῆς κυριαρχίας, μὲ τὸ ἔτος 6939 ἀπὸ κτίσεως κόσμου καὶ μὲ τὴν 9η ἰνδικτιώνα (Σεπτέμβριος 1430-Αὔγουστος 1431).

3. SATHAS, *Documents*, τ. 3, σ. 431-432. Τὸ ἔγγραφο τῆς ἐξουσιοδότησης μὲ ἡμερομηνία 27 Ἰουνίου 1436 καὶ τὸ δουκικὸ γράμμα τῆς 29ης Ὀκτωβρίου 1436 εἰς ΑΣΩΝΙΤΗ, «Προβλήματα», σ. 407-410. Βλ. καὶ ΑΣΩΝΙΤΗ, *Κέρκυρα*, σ. 550-551.

Ὀκτωβρίου 1436, ὅρισε ἐκ νέου τὴν πιστὴ τήρησή τους ἀναφορικὰ μὲ τὰ προνόμια του Τάγματος[1].

20. Στὶς 24 Ὀκτωβρίου 1444 ὁ δόγης ζήτησε ἀπὸ τὸν βάιλο τὴ διερεύνηση τοῦ θέματος ποὺ προέκυψε μετὰ τὸν θάνατο τοῦ τότε σακελλίωνος. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἰσχυρίστηκε ὅτι ἦταν ἀξιωματοῦχος τῆς ἀρχιεπισκοπῆς καὶ ἑπομένως ὁ διορισμός του ἀνῆκε στὴ δικαιοδοσία του. Ὁ «*protopapas triginta duorum sacerdotum civitatis Corphoi*» ὅμως διόρισε στὸ ἀξίωμα κάποιον Πέτρο χωρὶς νὰ ἔχει δικαιοδοσία[2].

21. Στὶς 24 Δεκεμβρίου 1444 ὁ δόγης, ὑπενθυμίζοντας προηγούμενα γράμματα, διέταξε τὶς τοπικὲς ἀρχὲς νὰ προστατεύουν τοὺς ὀρθόδοξους ἱερεῖς (τοῦ Τάγματος), οἱ ὁποῖοι ἀνῆκαν στὴ δικαιοδοσία τῆς Διοίκησης, ἀπὸ τὶς παρεμβάσεις τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου καὶ τὶς προσπάθειες ἐπέκτασης τῆς δικαιοδοσίας του σὲ αὐτούς[3].

22. Στὶς 7 Δεκεμβρίου 1446 ὁ δόγης ὑπενθύμισε στὴ Διοίκηση τῆς Κέρκυρας τὶς προηγούμενες διαταγές του, ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι κληρικοὶ ποὺ ὑπάγονταν στὴ δικαιοδοσία τῆς Διοίκησης δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπαχθοῦν στὴ δικαιοδοσία τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου, ἀλλὰ νὰ διατηρήσουν τὶς ἐλευθερίες καὶ τὶς συνήθειές τους. Ὑπενθύμισε τὴν τελευταία τῆς 24ης Δεκεμβρίου 1444 καὶ ἐπιπλέον τὴ διαταγὴ ποὺ ἀφοροῦσε τὴν ἐκλογὴ τοῦ σακελλίωνος[4].

23. Στὶς 25 Σεπτεμβρίου 1474, ἔπειτα ἀπὸ αἴτημα τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ τῶν ὑπολοίπων ἕξι πρεσβυτέρων (*«protopapatis, et aliorum sex presbiterorum»*) ποὺ εἶχαν ἀπομείνει στὸ Τάγμα, χορηγήθηκε τὸ δικαίωμα τῆς ἀνασυγκρότησης στὴ μορφὴ ἀδελφότητας ἀποτελούμενης ἀπὸ εἴκοσι ἱερεῖς: *«dignemur eis concedere quod possint inter se facere unam fraternitatem et de septem papatis qui nunc sunt augere numerum usque ad numerum viginti de papatis»*[5]. Ἐπιπλέον

---

1. Τὸ κείμενο εἰς ΑΣΩΝΙΤΗ, «Προβλήματα», σ. 410-411. Βλ. καὶ ΑΣΩΝΙΤΗ, *Κέρκυρα*, σ. 551.

2. Τὸ κείμενο εἰς ΑΣΩΝΙΤΗ, «Προβλήματα», σ. 412-413. Βλ. καὶ ΑΣΩΝΙΤΗ, *Κέρκυρα*, σ. 551-552.

3. Τὰ κείμενα εἰς ΑΣΩΝΙΤΗ, «Προβλήματα», σ. 413-414. Βλ. καὶ ΑΣΩΝΙΤΗ, *Κέρκυρα*, σ. 551-552.

4. Τὸ κείμενο εἰς ΑΣΩΝΙΤΗ, «Προβλήματα», σ. 414-415.

5. Τὸ διάταγμα εἰς Α.Ν.Κ., Α.Ε.Δ., φάκ. 7, φ. 224rv. Βλ. καὶ ΖΑΡΙΔΗ, *Ραρτοῦρος*, σ. 20 σημ. 41. Τὸ ἔγγραφο φέρει ἡμερομηνία 25 Σεπτεμβρίου 1464, ἰνδικτιώνα ὀγδόη, συντάκτη τὸν δόγη Nicolaus Marcello καὶ παραλήπτη τὸν βάιλο καὶ καπιτάνο Marco Barbò. Μὲ τὴν ἴδια ἡμερομηνία ἀπαντᾶ καὶ σὲ μεταγενέστερα ἔγγραφα ποὺ τὸ παραπέμπουν (βλ. POJAGO, *Leggi*, τ. 2, σ. 139-140, διάταγμα τῆς 21ης Ἀπριλίου 1753· βλ. ἐπίσης ΑΣΩΝΙΤΗ, «Προβλήματα», σ. 416-417, ἔγγραφο τοῦ 1774). Ἡ χρονολογία τοῦ ἐγγράφου θὰ πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ 1474, ἀφοῦ μόνον κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ δόγης ἦταν ὁ Nicolaus Marcello, βάιλος

ἐγκρίθηκε τὸ αἴτημα τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ τῶν ἱερέων τοῦ Τάγματος νὰ ψάλλουν στὰ μνημόσυνα κατὰ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα καὶ νὰ εἰσπράττουν ἀμοιβὲς ποὺ προέρχονταν ἀπὸ αὐτά, μὲ τὴν προϋπόθεση νὰ δείχνουν ὑπακοὴ στὴ λατινικὴ Ἐκκλησία.

Στὰ παραπάνω ἔγγραφα θὰ μποροῦσαν νὰ προστεθοῦν ἐπίσης ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν τὶς προσπάθειες τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας νὰ ἐκτείνει τὴ δικαιοδοσία της στὸν ὀρθόδοξο κλῆρο. Ὁ λατίνος ἀρχιεπίσκοπος διεκδίκησε τὸ 1277 καὶ τὸ 1296 δικαστικὴ δικαιοδοσία ἐπὶ τοῦ λατινικοῦ καὶ ὀρθόδοξου κλήρου τῆς πόλης καὶ τοῦ νησιοῦ, ἡ ὁποία τοῦ ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὶς πολιτικὲς ἀρχές, εἶναι ἀμφίβολο ὅμως ἂν ἐν τέλει ἐφαρμόστηκε πιστὰ καὶ ἂν περιέλαβε ὅλον τὸν κλῆρο[1].

2.2. Διαπιστώσεις καὶ προβληματισμοὶ

Ἀπὸ τὴ συνεξέταση τῶν παραπάνω ἐγγράφων προκύπτουν τὰ ἀκόλουθα:

Κατὰ τὴν ἐξεταζόμενη περίοδο ὁ κλῆρος τοῦ νησιοῦ ἐμφανίζεται ὀργανωμένος σὲ δύο σώματα, στὸ Ἱερὸ Τάγμα τῶν 32 ἱερέων τῆς πόλης καὶ στὴν ὁμάδα τῶν 33 Λευτεριωτῶν ἱερέων τῆς ὑπαίθρου. Κατὰ τὴν ἴδια περίοδο οἱ ἀντιδράσεις ἢ διεκδικήσεις τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, περιορίζονται σὲ ἐκεῖνες τῶν δύο αὐτῶν συσσωματώσεων, καὶ κυρίως τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος, ποὺ ἐπιδιώκουν τὴ διασφάλιση τῶν προνομίων τους ἢ τὴ διαφύλαξη τῶν ἀρχαίων συνηθειῶν καὶ ἐθίμων τους. Ἐκεῖνο ποὺ γνωρίζουμε ἑπομένως γιὰ τὴν ὀργάνωση καὶ τὴ λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ εἶναι οὐσιαστικὰ οἱ δραστηριότητες τῶν δύο αὐτῶν συσσωματώσεων. Ἀσαφὴς πάντως παραμένει ἡ ταυτότητα τῶν πρεσβυτέρων τοῦ νησιοῦ, οἱ ὁποῖοι προκάλεσαν τὴν ἔκδοση τοῦ ἐγγράφου τὸ 1277 καὶ ἐκείνων τῶν ἱερέων τῆς πόλης ποὺ διαμαρτυρήθηκαν τὸ 1294, καθὼς καὶ ἡ σχέση τους μὲ τὶς δύο γνωστὲς συσσωματώσεις.

Κατὰ τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο δὲν διαπιστώνεται ἡ ἐνεργὸς παρουσία ἐκκλησιαστικῆς κεφαλῆς στὴν Κέρκυρα. Ἀντίθετα ὅλα δείχνουν τὴν ἀνυπαρξία ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ διεκδικήσει τὰ δίκαια τοῦ κλήρου. Ἐνδεικτικὸ τῆς κατάστασης, λίγο πρὶν τὴν ἔνταξη τοῦ νησιοῦ στὶς κτήσεις τῆς Βενετίας, εἶναι τὸ περιεχόμενο τῆς ἀπόφασης τοῦ Φιλίππου Β΄, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1367, μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ χρήση τοῦ πληθυντικοῦ

στὴν Κέρκυρα ὁ Marco Barbò (=Bembo) καὶ τὸ ἔτος συμπίπτει μὲ τὴν ὄγδοη ἰνδικτιώνα (πρβλ. καὶ ΖΑΡΙΔΗ, *Ραρτοῦρος*, ὅ.π., ὅπου ἐπίσης διορθώνεται ἡ χρονολογία).

1. PERRAT-LONGNON, *Actes*, σ. 149-150 ἀρ. 167. Βλ. καὶ ΑΣΩΝΙΤΗ, *Ἀνδηγαυικὴ Κέρκυρα*, σ. 235.

«*protopapati*». Αὐτοί, σύμφωνα μὲ τὸ ἔγγραφο, κινητοποιήθηκαν, αὐτοὶ εἶχαν σύμφωνα μὲ τὴν παλαιὰ συνήθεια τὴ δικαιοδοσία νὰ κρίνουν τοὺς πρεσβυτέρους τῆς πόλης, αὐτοὶ προσβάλλονταν μὲ τὴν παρέμβαση τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τέθηκε τὸ ζήτημα καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίστηκε, μὲ τὴν ἀπουσία ὁποιασδήποτε ἀναφορᾶς σὲ διοικητικὴ κεφαλὴ τῆς τοπικῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἐπωμιστεῖ τὴν εὐθύνη τῶν κρίσεων, φανερώνει τὴν ἀνυπαρξία της. Στὴ θέση της, καὶ μὲ περιορισμένη γεωγραφικὰ δικαιοδοσία, ἐμφανίζεται τὸ Τάγμα τὰ μέλη τοῦ ὁποίου, ἀδιαφοροποίητα, κατεῖχαν τὴ δικαιοδοσία νὰ κρίνουν τοὺς ἱερεῖς τῆς πόλης, λειτουργοῦσαν δηλαδὴ ὡς συλλογικὴ διοικητικὴ προσωπικότητα μέσα στὴν πόλη. Πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση ὁδηγοῦν καὶ τὰ ἔγγραφα τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται στὶς πρῶτες δεκαετίες τῆς βενετικῆς κατοχῆς καὶ περιέχουν αἰτήματα ποὺ ἀφοροῦν γενικότερα τὸν ὀρθόδοξο κλῆρο. Αὐτὰ ἀποστέλλονται στὴ Βενετία καὶ ζητεῖται ἡ ἀντιμετώπισή τους ὄχι ἀπὸ κάποια ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχὴ ἀλλὰ εἴτε ἀπὸ τὶς ἐπιμέρους συσσωματώσεις εἴτε μὲ τὴ μορφὴ αἰτημάτων σὲ κείμενα πρεσβειῶν ἄλλης θεματικῆς. Ἔτσι τὸ ζήτημα τῆς ἄρσης τοῦ περιορισμοῦ τῶν χειροτονιῶν κατατέθηκε στὶς 5 Ἰουλίου 1406 μὲ τὴν πρεσβεία τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος, ἐνῶ τὰ ζητήματα τῆς ἀτέλειας τῶν χειροτονιῶν καὶ τῆς δυνατότητας ἔνταξης τῶν γερόντων καὶ ἀδυνάτων στὴν τάξη τῶν μοναχῶν (δηλαδὴ οὐσιαστικὰ τῆς ἄρσης τοῦ περιορισμοῦ), κατατέθηκαν ἀπὸ τὴν τριμελὴ ἀντιπροσωπεία τῶν χωρικῶν στὴν πρεσβεία τοῦ 1414, στὴν ὁποία θὰ πρέπει πάντως νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι δύο μέλη της ἦταν ἱερεῖς (ὁ Κώστας Παγιατάκης καὶ ὁ Κώστας Μεταλληνός).

Ἡ ὑπόθεση τῆς ἀνάθεσης τῆς διοίκησης τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας σὲ πρωτοπαπὰ ἀμέσως μετὰ τὴν κατάργηση τοῦ ὀρθόδοξου θρόνου, ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὰ προηγούμενα, δὲν μπορεῖ νὰ στηριχθεῖ. Φυσικά, δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος νὰ ἀρνηθοῦμε τὴν ὕπαρξη τοῦ ἀξιώματος στὴ μητρόπολη τῆς Κέρκυρας, κατὰ τὴν περίοδο τῆς κατάργησης τοῦ ὀρθόδοξου θρόνου, ὅπως ἄλλωστε αὐτὸ ὑφίστατο καὶ σὲ ἄλλες τοπικὲς Ἐκκλησίες. Ἡ ὕπαρξη μάλιστα τοῦ ἀξιώματος στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ ἡ θέση του ὡς ἀναπληρωτῆ τοῦ ἐπισκόπου[1] δικαιολογεῖ τὴν καθιέρωση τοῦ ἀξιώματος ὡς διοικητικῆς κεφαλῆς στὶς ἐπισκοπὲς ἐκεῖνες τοῦ λατινοκρατούμενου χώρου, οἱ ὁποῖες ἐστεροῦντο ὀρθόδοξου ἐπισκόπου. Περιοριζόμενοι ὅμως στὴν Κέρκυρα, ὀφείλουμε νὰ ἐπαναλάβουμε ὅτι δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα ἀπὸ τὸν 13ο ἕως καὶ τὸν 15ο αἰώνα ποὺ νὰ ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἐμπλοκὴ τοῦ ὑπάρχοντα πρωτοπαπᾶ στὴ διοίκηση τῆς σχολάζουσας ἐπισκοπῆς. Ἑπομένως, σὲ ἀντίθε-

1. Ραλλη-Ποτλη, *Σύνταγμα*, τ. 5, σ. 533.

ση πρὸς τὶς ὑποστηριζόμενες στὴν παλαιότερη βιβλιογραφία θέσεις, δὲν μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ παραχώρηση τοῦ δικαιώματος ἐκλογῆς ἑνὸς πρωτοπαπᾶ ἢ γιὰ τὴν ἀνάθεση τῆς διοίκησης τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας σὲ ἱερέα μὲ τὸν τίτλο τοῦ «μεγάλου πρωτοπαπᾶ» ἢ «χωρεπισκόπου», οὔτε ἀκόμη γιὰ τὴν ἀνάδειξη τοῦ πρωτοπαπᾶ ὡς διοικητικῆς κεφαλῆς τῆς τοπικῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας ἢ γιὰ τὴν «ἐπιλογὴ» τοῦ τίτλου ἀπὸ τοὺς Κερκυραίους λόγῳ τῆς πρωτεύουσας θέσης τοῦ ἀξιώματος μεταξὺ τῶν ὀφφικιούχων ἱερέων.

Οἱ πρῶτες πληροφορίες γιὰ τὴν ὕπαρξη πρωτοπαπᾶ ὡς διοικητικῆς κεφαλῆς στὴν Ἐκκλησία τῆς Κέρκυρας ἀνάγονται ἕναν αἰώνα περίπου μετὰ τὴν κατάληψη τοῦ νησιοῦ ἀπὸ τοὺς Ἀνδηγαυοὺς καὶ περιέχονται στοὺς γνωστοὺς πρωτοπαπαδικοὺς καταλόγους, οἱ ὁποῖοι ξεκινοῦν τὸ 1367 μὲ τὸν Μάρκο Βλεμονιάτη[1]. Ὁ χρόνος σύνταξης τῶν καταλόγων ὅμως ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸν χρόνο διαποίμανσης τῶν πρώτων ἀναγραφομένων πρωτοπαπάδων, καὶ πιθανότατα οἱ συντάκτες τους προεξέτειναν στὸν 14ο αἰώνα τὸν θεσμικὸ ρόλο τοῦ πρωτοπαπᾶ, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ κατὰ τὴν περίοδο τῆς σύνταξης τῶν καταλόγων.

Ἡ μὴ ἀναφορὰ πρωτοπαπάδων γιὰ ἕναν αἰώνα ἀπὸ τὴν ἀνδηγαυικὴ κατάληψη τοῦ νησιοῦ ὑποψιάζει ὅτι στὸ διάστημα ποὺ μεσολάβησε ἡ κερκυραϊκὴ Ἐκκλησία δὲν εἶχε ἕναν ἀναγνωρίσιμο ἀρχηγό. Ἡ ἔναρξη τῶν καταλόγων ἀπὸ τὸ ἔτος 1367 εἶναι ἀξιοσημείωτη καὶ θὰ πρέπει νὰ συσχετιστεῖ μὲ τὸ διάταγμα τῆς ἴδιας χρονιᾶς, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὴν πρώτη ἐπίσημη ἀναγνώριση πνευματικῆς δικαιοδοσίας, ἔστω καὶ περιορισμένης ἐκτάσεως, σὲ μέλη τοῦ Τάγματος, τὰ ὁποῖα ὁρίζονται συλλήβδην ὡς πρωτοπαπάδες («protopapati»). Ἡ χρήση τοῦ ὅρου «protopapati» στὸ ἔγγραφο τοῦ 1367, παρότι ἀναφέρεται σὲ ὅλους τοὺς ἐκπροσώπους μέλη τοῦ Τάγματος, βεβαιώνει τὴν ὕπαρξη τοῦ ἀξιώματος μέσα στὰ πλαίσια τοῦ Τάγματος, χωρὶς ὅμως νὰ διευκρινίζει τὸν ρόλο του στὴν κερκυραϊκὴ Ἐκκλησία. Στὴν πραγματικότητα, ὅπως θὰ φανεῖ καὶ στὴ συνέχεια, ὁ ρόλος τοῦ πρωτοπαπᾶ κατὰ τὸν 14ο καὶ 15ο αἰώνα ἦταν περιορισμένος σὲ σχέση μὲ τὸν ρόλο ποὺ ἀνέλαβε ἀργότερα καὶ θὰ πρέπει νὰ γίνει κατανοητὸς μέσα στὸ πλαίσιο τῆς λειτουργίας τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος, τὸ ὁποῖο, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὶς πηγές, ἀποτελοῦσε

1. Σύμφωνα μὲ τοὺς καταλόγους καὶ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία, ὁ Μάρκος Βλεμονιάτης (Φλεμονιάτης, Πλεμονιάτης ἢ Φλεμονιώτης) ἐκλέχθηκε τὴν 11η ἢ 21η ἢ 26η ἢ 27η Μαρτίου 1367. Ἡ θητεία του, μετὰ τὴ λήξη τῆς τετραετίας, ἀνανεώθηκε τέσσερις φορές, ἑπομένως διοίκησε ἕως τὸ 1387· βλ. Παπαγεωργιου, *Ἱστορία*, σ. 87 καὶ 88· Θεοτοκη, *Ἐνετοκρατία*, σ. 27· Τσιτσα, *Λατινοκρατία*, σ. 166· Καπαδοχου, *Ἀπονομή*, σ. 555.

οὐσιαστικὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχὴ τῶν ὀρθόδοξων κληρικῶν στὴν πόλη τῆς Κέρκυρας. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ πρῶτος πρωτοπαπὰς ποὺ ἀπαντᾶ σὲ πηγὲς ἐκτὸς τῶν καταλόγων, εἶναι ὁ Μιχαὴλ Κλέκης τὸ 1431, ὁ ὁποῖος αὐτοπροσδιορίζεται ὡς «*προτοπαπας των τριακοντα και διο ιερεων Κορυφων*»[1]. Ἡ ἀναγνώριση τοῦ πρωτοπαπᾶ ὡς τοῦ ἀδιαμφισβήτητου ἀρχηγοῦ τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας θὰ ἔλθει ἀργότερα, ἀκολουθώντας ἀργὴ πορεία τῆς ὁποίας τά βήματα μὲ ἀβεβαιότητα μποροῦμε νά διαγράψουμε.

Ἡ παρουσία τοῦ Τάγματος κατὰ τὴν ἴδια περίοδο εἶναι ἰδιαίτερα ἔντονη, καὶ τουλάχιστον στὸ ἐπίπεδο τῆς πόλης ἔχει σύμφωνα μὲ ὅλες τὶς ἐνδείξεις ρόλο διοικητικὸ καὶ δικαστικό, ἡ διαπίστωση ὅμως αὐτὴ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ θεωρηθεῖ τὸ Τάγμα ἢ ἡ διοικητική του κεφαλή, ὁ πρωτοπαπάς, ὡς κεφαλὴ τῆς ὀρθοδοξης Ἐκκλησίας τῆς Κέρκυρας. Κανένα ἔγγραφο ποὺ νὰ ἀπορρέει ἀπὸ παραστάσεις ἢ αἰτήματα τοῦ Τάγματος δὲν περιέχει ρυθμίσεις ποὺ νὰ ἀφοροῦν τὸ σύνολο τοῦ σώματος τῶν ὀρθόδοξων κληρικῶν τοῦ νησιοῦ. Οἱ περιπτώσεις τῶν ἐγγράφων τοῦ 1436, 1443, 1444 καὶ 1446 εἶναι ἐνδεικτικές. Ἀφοροῦν τὴ δικαιοδοσία τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου στὸ Τάγμα καὶ μόνον σὲ αὐτό. Οἱ θέσεις ποὺ ἔχουν ἕως τώρα διατυπωθεῖ ἀποτελοῦν ἀδικαιολόγητες γενικεύσεις ἀναφορικὰ μὲ τοὺς κληρικοὺς τοῦ νησιοῦ, τὰ δικαιώματα καὶ τὰ προνόμιά τους, καθὼς καὶ τὶς προσπάθειες τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου νὰ τοὺς θέσει ὑπὸ τὴ δικαιοδοσία του, ἀφοῦ στηρίζονται σὲ ἔγγραφα τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν δικαιώματα καὶ προνόμια ἑνὸς ἐξαιρετικὰ περιορισμένου ἀριθμοῦ κληρικῶν, ἐκείνων ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ Ἱερὸ Τάγμα. Τὸ ὅτι περιστρέφονταν γύρω ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἐπὶ τοῦ Τάγματος φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴ διαφορὰ ποὺ προέκυψε τὸ 1444, ἔπειτα δηλαδὴ ἀπὸ τὶς ἐπανειλημμένες δουκικὲς ἐντολὲς περὶ τηρήσεως τῶν προνομίων τοῦ Τάγματος. Τὸ ζήτημα τῆς δικαιοδοσίας ὁρισμοῦ τοῦ σακελλίωνος προέκυπτε ἀπὸ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ ἀρχιεπισκόπου ὅτι δὲν ἀποτελοῦσε ἀξίωμα τοῦ Τάγματος καὶ ἑπομένως δὲν ἐνέπιπτε στὴ δικαιοδοσία τοῦ πρωτεύοντος στὸ Τάγμα πρωτοπαπᾶ, ἀλλὰ στὴ δική του δικαιοδοσία. Ἡ μεταγενέστερη χρήση τῶν κειμένων αὐτῶν γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῶν θέσεων τοῦ πρωτοπαπᾶ στὴν ἀντιδικία του μὲ τὸν λατίνο ἀρχιεπίσκοπο στὰ μέσα τοῦ 16ου καὶ στὸν 18ο αἰώνα[2], δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκὴ λόγο γιὰ τὴ θεώρησή τους, κατὰ τὸν χρόνο τῆς ἔκδοσής τους, ὡς κειμένων ποὺ ἀφοροῦσαν τὸ σύνολο τῆς ὀρθόδοξης κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποὺ περιγράφτηκαν στὴν προηγούμενη ἑνότητα μένει

1. ΑΣΩΝΙΤΗ, «Ἔγγραφα», σ. 31.
2. Γιὰ τὸν 16ο αἰώνα βλ. παρακάτω. Γιὰ τὸν 18ο αἰώνα βλ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ, *Τελετές*, σ. 283.

ἀδιευκρίνιστη ἡ θέση τῶν Λευτεριωτῶν ἱερέων, γιὰ τοὺς ὁποίους, πέραν τῶν φορολογικῶν τους προνομίων, τὰ ἔγγραφα δὲν παρέχουν ἄλλες πληροφορίες. Εἶναι πιθανόν, κατ' ἀναλογία πρὸς τὸ Ἱερὸ Τάγμα, καὶ οἱ Λευτεριῶτες νὰ λειτουργοῦσαν ὡς ἀνεξάρτητο συλλογικὸ σῶμα. Εἶχαν διοικητικὴ ὀργάνωση, στὴν ὁποία πιθανὸν σημαντικὸ ρόλο ἔπαιζαν οἱ ὑπάρχοντες πρωτοπαπάδες, ὅριζαν ἐκπροσώπους τους καὶ διεκδικοῦσαν δικαιώματα καὶ ἐπικυρώσεις τῶν προνομίων τους, χωρὶς νὰ γίνεται φανερὴ ἡ ὑπαγωγή τους στὴ δικαιοδοσία κάποιας ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς.

Ἐπίσης ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἔγγραφα δὲν προκύπτει καμιὰ πληροφορία γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ ἐκτὸς τῶν δύο συσσωματώσεων κλήρου, τῆς ὀργάνωσης καὶ τῆς διοικητικῆς καὶ δικαστικῆς του ὑπαγωγῆς, ἀφοῦ προφανῶς οἱ δύο ἀδελφότητες δὲν συσπείρωναν τὸ σύνολο τοῦ κλήρου τοῦ νησιοῦ καὶ ἑπομένως τὰ ἔγγραφα ποὺ ἀφοροῦσαν σὲ ἐπικυρώσεις προνομίων καὶ συνηθειῶν δὲν ἀφοροῦσαν τὸ σύνολο τῶν ὀρθόδοξων κληρικῶν. Στὴν ἀπόφαση τοῦ 1367, μὲ τὴν ὁποία ἀναγνωριζόταν ἡ δικαιοδοσία τῶν «protopapati» νὰ κρίνουν καὶ τιμωροῦν τοὺς ἱερεῖς τῆς πόλης, τὸ εὖρος τῆς παρεχόμενης δικαιοδοσίας, ἀφήνει φανερὰ ἀπέξω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ὑπαίθρου. Ἡ ἕως τώρα θεώρηση τοῦ πρωτοπαπᾶ ὡς κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας παρεῖχε κάλυψη στὸ ζήτημα αὐτό, μὲ τὰ νέα ὅμως δεδομένα καὶ τὴ συρρίκνωση τοῦ ρόλου τοῦ πρωτοπαπᾶ στὸ πλαίσιο τοῦ Τάγματος, τουλάχιστον ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰώνα, τὰ πράγματα ἀλλάζουν.

Τέλος, πέραν τῶν δύο γνωστῶν συσσωματώσεων, παραμένει ἀσαφὲς ἂν ὑφίστατο κάποιας ἄλλης μορφῆς διοικητικὴ ὀργάνωση τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας ἕως τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰώνα. Ἡ ἀπορρέουσα ἀπὸ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία θέση γιὰ τὴ διαίρεση τῆς ἐξοχῆς σὲ περιφέρειες καὶ τὸν ὁρισμὸ ὀκτὼ πρωτοπαπάδων, δὲν βρίσκει τὴν τεκμηρίωσή της στὶς πηγές, τουλάχιστον ἕως τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰώνα, εἶναι ὅμως μιὰ πραγματικότητα κατὰ τὸν 16ο αἰώνα, διαπίστωση ποὺ ἐπιτρέπει τὴ μετάθεση τῆς διοικητικῆς αὐτῆς δομῆς νωρίτερα. Ἀναφορικὰ μὲ τὴ σχέση τῶν πρωτοπαπάδων αὐτῶν μὲ τὸν πρωτοπαπὰ τῆς πόλης τίποτε δὲν εἶναι γνωστὸ πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα. Ἀπόφαση τῆς 8ης Φεβρουαρίου 1554 ἀναγνωρίζει τὴ δικαιοδοσία τοῦ μεγάλου πρωτοπαπᾶ στὸν ὁρισμὸ τῶν πρωτοπαπάδων τῶν χωριῶν, ἔπειτα ἀπὸ ἔνσταση τοῦ δευτερεύοντος τῆς ἐπαρχίας Μέσης Ἀντωνίου Κοντοῦ γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ ἱερέα Μάρκου Σκόρτζη ὡς πρωτοπαπᾶ τῆς ἐπαρχίας[1]. Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ ἔρχεται ἔπειτα ἀπὸ μιὰ ἔντονη κινητικότητα ἀναφορικὰ μὲ τὶς δικαιοδοσίες τοῦ πρωτοπαπᾶ, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν προηγούμενη δεκαε-

1. A.N.K., A.E.Δ., φάκ. 7, φ. 252v.

τία καὶ γιὰ τὴν ὁποία γίνεται ἀναλυτικὰ λόγος στὴ συνέχεια. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ προσεχθεῖ περισσότερο στὴν παραπάνω ἀπόφαση εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ δευτερεύοντος ὡς «*defterio dell'reverendissimo arcivescovo latin*», ἔκφραση ποὺ βεβαιώνει τὴ δικαιοδοσία τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου τουλάχιστον σὲ ζητήματα ὀργάνωσης τῆς ἐκτὸς πόλεως τοπικῆς Ἐκκλησίας τῆς Κέρκυρας ἕως τὰ μέσα τοῦ 16ου, περίοδο κατὰ τὴν ὁποία, ὅπως θὰ δοῦμε, ὁ πρωτοπαπὰς τῆς πόλης διευρύνει τὴ δικαιοδοσία του σὲ ὅλο τὸ νησί.

3. Ὁ πρωτοπαπὰς ὡς κεφαλὴ τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος καὶ ὁ τρόπος ἐκλογῆς του ἕως τὸ 1555

3.1. Ἡ συγκρότηση τοῦ Τάγματος

Τὸ Ἱερὸ Τάγμα (ἀπαντᾶ στὶς πηγὲς καὶ ὡς Ἱερὸς Κατάλογος, Collegio, Clero Greco) ἐντάσσεται στὴν κατηγορία τῶν θρησκευτικῶν ἀδελφοτήτων κληρικῶν, ποὺ ἀπαντοῦν καὶ στὸν ἰταλικὸ χῶρο[1]. Ἡ ἀρχή του εἶναι παλαιότερη τοῦ 13ου αἰώνα[2]. Ὅπως ἤδη ἔχει ἀναφερθεῖ, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1246 ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β΄ μὲ χρυσόβουλλό του, ἐπικυρώνοντας προηγούμενο χρυσόβουλλο τοῦ αὐτοκράτορα Μανουὴλ Α΄ Κομνηνοῦ (1143-1180), χορήγησε στοὺς 32 πρεσβυτέρους τῆς πόλης («sacra congregacio») ἀπαλλαγὴ ἀπὸ ἀγγαρεῖες, φόρους καὶ κάθε εἴδους εἰσφορές. Τὰ προνόμια αὐτὰ ἐπικυρώθηκαν, ὅπως εἴδαμε, ἀπὸ τὸν Ροβέρτο τοῦ Τάραντα τὸ 1354,

1. Βλ. G. Meersseman, *Ordo fraternitatis. Confraternite e pietà dei laici nel medioevo,* Roma 1977, σ. 113 ἑξῆς, καὶ τὸ πρόσφατο, A. Maiarelli (ἐπιμ.), *La Congregatio Clericorum Perusinae Ecclesiae: edizione e studio del Codice 39.20 della Biblioteca Capitular di Toledo*. Roma, 2007. Τὸ Ἱερὸ Τάγμα καταργήθηκε μετὰ τὴν κατάλυση τῆς βενετικῆς Δημοκρατίας καὶ ἡ περιουσία του ἀποτέλεσε μέρος τῶν ἐσόδων τῆς ἀνασυστημένης κατὰ τὸ 1800 ὀρθόδοξης ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ νησιοῦ.

2. Τὴ σύστασή του μετὰ τὴν κατάργηση τοῦ ὀρθόδοξου μητροπολίτη, ταυτίζοντας τὴν ἀρχὴ του μὲ τὸν ὁρισμὸ τῶν 32 ἱερέων οἱ ὁποῖοι θὰ συμμετεῖχαν στὴν ἐκλογὴ τοῦ μεγάλου πρωτοπαπᾶ, ὑποστήριξαν οἱ παλαιότεροι ἱστορικοὶ (βλ. Λουντζη, *Ἐνετοκρατία*, σ. 44· Παπαγεωργιου, *Ἱστορία*, σ. 63· Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 18 καὶ σημ. 31, σ. 27) στηριζόμενοι στὶς πληροφορίες ποὺ παρέχει ὁ A. Marmora. Διατυπώθηκε ἐπίσης ἡ ἄποψη ὅτι συνεστήθη ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς ποὺ ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν Πελοπόννησο μετὰ τὴν Ἅλωση (Lamansky, *Secrets*, σ. 049). Τὴν ἄποψη ἀπορρίπτει ὁ Ἰω. Ρωμανὸς («Δίπλωμα», σ. 94, σημ. 2) ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι σ' αὐτὸ ὀφείλεται ἡ διάσωση τῆς ὀρθοδοξίας στὴν Κέρκυρα.

τὸν Φίλιππο Β΄ τὸ 1365, τὴν Ἰωάννα τῆς Νεαπόλεως τὸ 1376, τὸν δόγη Μιχαὴλ Steno τὸ 1413[1]. Μετὰ τὴ λατινικὴ κατάκτηση τῆς Κέρκυρας, τὸ Τάγμα ἔπαψε νὰ στηρίζεται στὶς κοινὲς φορολογικὲς ἀπαλλαγές, ὡς ἀποκλειστικὸ στοιχεῖο ἑνότητας τῶν μελῶν του, καὶ ἀγκάλιασε εὐρύτερους σκοποὺς ποὺ εἶχαν σχέση μὲ τὴ διοίκηση τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τὴ διαχείριση μιᾶς ἀξιόλογης περιουσίας τὴν ὁποία ἀπέκτησε σταδιακὰ κυρίως μέσῳ δωρεῶν καὶ κληροδοτημάτων[2].

Ἡ συγκρότηση καὶ ἡ λειτουργία τοῦ Τάγματος κατὰ τὸν 13ο καὶ 14ο αἰώνα δὲν εἶναι γνωστή, μὲ δεδομένο ὅμως τὸν τρόπο ἀναπλήρωσης τῶν μελῶν του ἀπὸ τὸν 15ο αἰώνα καί μετά, μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε ὅτι οἱ κενούμενες θέσεις τοῦ Τάγματος συμπληρώνονταν μὲ τὴν ἐκλογὴ νέων μελῶν. Τὰ γεγονότα πάντως δείχνουν ὅτι συχνὰ τὸ Τάγμα, γιὰ λόγους ποὺ δὲν μποροῦν νὰ διευκρινιστοῦν, ἀριθμοῦσε λιγότερα μέλη. Γνωρίζουμε ὅτι στὶς 23 Ἰουλίου 1458 ὁ βάιλος Iohannes Gradonigo στὴν ἀναφορά του πρὸς τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα σημείωνε ὅτι τὸ Ἱερὸ Τάγμα δὲν συγκέντρωνε τὸν προβλεπόμενο ἀριθμὸ ἱερέων, καὶ ὅτι εἶχαν γίνει καταχρηστικὰ μέλη του λαϊκοί, πράγμα ποὺ κατὰ τὴν κρίση του θὰ μποροῦσε νὰ προξενήσει σκάνδαλα, ἀφοῦ ὑπῆρχε ἡ πρόθεση νὰ κατασταθεῖ τὸ Τάγμα παντοδύναμο. Ὁ δόγης στὶς 28 Αὐγούστου 1458 διέταξε τὸν βάιλο νὰ ἀπαγορεύσει τὶς συνεδριάσεις τοῦ Τάγματος[3]. Τὴν ἀπαγόρευση ἐπανέλαβε τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα καὶ στὶς 21 Ἰουλίου 1462, ἔπειτα ἀπὸ πληροφορία ὅτι πολλοὶ ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ φυγάδες ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὸν Μοριὰ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴν Κέρκυρα καὶ εἶχαν ἱδρύσει σύλλογο μὲ 32 μέλη[4].

Στὰ ἑπόμενα χρόνια ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τοῦ Τάγματος μειώθηκε δραματικά, περὶ τὸ 1474 μάλιστα ἀριθμοῦσε μόλις ἑπτὰ μέλη. Τότε, μὲ τὸ δουκικὸ γράμμα τῆς 25ης Σεπτεμβρίου 1474, χορηγήθηκε στοὺς ἐναπομείναντες ἱερεῖς τὸ δικαίωμα τῆς ἀνασυγκρότησης στὴ μορφὴ τῆς ἀδελφότητας καὶ τῆς αὔξησης τοῦ ἀριθμοῦ τους στοὺς εἴκοσι. Τὸ Τάγμα περιῆλθε σὲ κρίση καὶ περὶ τὸ 1535, ὁπότε ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν του εἶχε μειωθεῖ στοὺς ἕξι ἱερεῖς. Τότε, προκειμένου νὰ συμπληρωθεῖ ὁ ἀριθμὸς γιὰ νὰ γίνει ἡ ἐκλογὴ νέου πρωτοπαπᾶ, ἡ τοπικὴ Διοίκηση (τὸ Reggimento) ἀποφάσισε νὰ ἐκλεγοῦν δε-

1. Sathas, *Documents*, τ. 1, σ. 46-51. Γιὰ τὶς ἀπαλλαγὲς βλ. Lemerle, «Trois actes», σ. 420. Ἐπίσης Τσιτσα, *Λατινοκρατία*, σ. 72-76.

2. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὴ νοταρικὴ πράξη τῆς 25ης Ἀπριλίου 1431, στὴν ὁποία περιγράφεται ὁ τρόπος ἀπόκτησης τῆς κυριότητας τῶν ναῶν Ὑ. Θ. Καστανιᾶς καὶ Ἁγίου Νικολάου Παλαιοπόλεως, καθὼς καὶ ἡ διαχείρισή τους (Ασωνιτη, «Ἔγγραφα», σ. 29-32).

3. Ασωνιτη, «Προβλήματα», σ. 405-406 καὶ σ. 416 ἔγγραφο ἀρ. 7.

4. Lamansky, *Secrets*, σ. 049 καὶ Ασωνιτη, «Προβλήματα», σ. 406.

κατέσσερις ἱερεῖς τῆς πόλης μὲ τὴν ψῆφο τῶν ὑπαρχόντων ἱερέων, ὥστε νὰ συμπληρωθεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν εἴκοσι[1]. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ παρατηρηθεῖ στὴν ἀπάντηση τοῦ Reggimento ἡ ἀπουσία ὁποιασδήποτε ἀναφορᾶς στὸ δουκικὸ γράμμα τοῦ 1474 καὶ στὸν καθορισμὸ τοῦ μέγιστου ἀριθμοῦ τῶν ἱερέων, καθὼς καὶ ἡ ἐπαναλαμβανόμενη ἐπισήμανση ὅτι οἱ ἐκλέκτορες ἱερεῖς ἔπρεπε νὰ εἶναι 32. Ἡ μὴ ρητὴ ἀναφορὰ στὸ ἔγγραφο τοῦ 1474 διαπιστώνεται καὶ στὸ διάταγμα τῆς 18ης Δεκεμβρίου 1555 σὲ χρονικὴ στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποία τὸ Τάγμα, γιὰ ἄλλη μία φορά, δὲν συμπλήρωνε τὸν προβλεπόμενο ἀριθμὸ μελῶν γιὰ τὴν ἐκλογὴ νέου πρωτοπαπᾶ, ὁπότε ὁρίστηκε ἡ συμπλήρωση τῶν μελῶν του σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ βάιλου Simon Leone τὸ 1535. Θὰ πρέπει πάντως νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι στὶς ἑνότητες τοῦ διατάγματος ποὺ ἀφοροῦν τὴν μετέπειτα λειτουργία τοῦ Τάγματος καὶ τὴν εἰκοσαμελὴ σύνθεσή του, γίνεται ἀναφορὰ σὲ *«concessione dell'Eccellentissimo Senato»*, ἡ ὁποία θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ ταυτιστεῖ μὲ ἐκείνη τοῦ 1474[2]. Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς δείχνουν ὅτι τὸ δουκικὸ γράμμα τοῦ 1474 δὲν ἐφαρμόστηκε πλήρως, τουλάχιστον ἀναφορικὰ μὲ τὸν ὁριζόμενο ἀνώτατο ἀριθμὸ τῶν μελῶν τοῦ Τάγματος, παρότι περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν ἐγγράφων στὸ ἀρχεῖο τοῦ Τάγματος μὲ τὴ δήλωση «*Ordine che dalli 7 papa che sono restati dalli 32 possano unirsi in forma di confraternita 20 che formano il clero*»[3] καὶ παρὰ τὶς ἀναφορὲς σὲ αὐτὸ σὲ ἔγγραφα τοῦ 18ου αἰώνα[4]. Εἶναι γεγονός, ἄλλωστε, ὅτι τὸ Τάγμα αὐτοπροσδιοριζόταν ὡς *«Ἱερὸ Τάγμα τῶν λβ΄ ἱερέων»*, καθ' ὅλο τὸν 15ο αἰώνα, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὰ διατάγματα τοῦ 1535 καὶ 1555, ἕως τουλάχιστον τὸ 1563[5].

1. Α.Ν.Κ., Α.Ε.Δ., φάκ. 7, φ. 242rv. Οἱ παλαιότεροι μελετητὲς χρονολογοῦν τὰ γεγονότα στὸ 1533 (Λουντζη, *Ἐνετοκρατία*, σ. 106· Παπαγεωργιου, *Ἱστορία*, σ. 63· Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 27). Ὁ Τσίτσας, *Λατινοκρατία*, σ. 76-77, δέχεται τὸν ἀριθμὸ τῶν ἕξι ἱερέων τὸ 1533, σημειώνει ὅμως ὀρθὰ ὅτι τὸ διάταγμα τῆς ἀναπλήρωσης τοῦ ἀριθμοῦ ἐκδόθηκε τὸ 1535 ἐπὶ βάιλου Simon Leone.

2. Pojago, *Leggi*, τ. 1, σ. 69.

3. Α.Ν.Κ., Α.Ε.Δ., φάκ. 7, φ. 224r.

4. Βλ. ἐνδεικτικὰ ἔγγραφο τῆς 13ης Μαρτίου 1774, μὲ τὸ ὁποῖο διατάσσεται ἡ Διοίκηση τῆς Κέρκυρας νὰ προβεῖ στὴν ἐκλογὴ ἑνὸς μέλους τοῦ Τάγματος γιὰ τὴ συμπλήρωση τῶν 20 μελῶν (Ασωνιτη, «Προβλήματα», σ. 416-417).

5. Βλ. τὴ νοταρικὴ πράξη τῆς 3ης Ἀπριλίου 1498 στὴν ὁποία συμβαλλόμενοι εἶναι ὁ πρωτοπαπὰς καὶ οἱ ὀφφικιοῦχοι ἱερεῖς *«οἱ ἀπὸ τοῦ τάγματος τῶν τριάκοντα καὶ δὺο ἱερέων τῆς πόλεως τῶν Κορυφῶν»* (Βροκινη, *Ἐπιτομή*, σ. 38). Βλ. ἐπίσης νοταρικὴ πράξη τῆς 20ῆς Σεπτεμβρίου 1539 (Τσιτσα, *Λατινοκρατία*, σ. 48-50· Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 221-222). Βλ. ἐπίσης τὴν ἀπόφαση τοῦ Reggimento τῆς 19ης Ὀκτωβρίου 1563 ὅπου ἡ ἔκφραση *«R.do Clero dei 32 sacerdotti di Corfù»* (Α.Ν.Κ., Α.Ε.Δ., φάκ. 7, φ. 257v).

3.2. Ὁ πρωτοπαπὰς ὡς διοικητικὴ κεφαλὴ τοῦ Τάγματος

Τὸ Τάγμα φαίνεται πὼς λειτούργησε χωρὶς ἰδιαίτερη ἐσωτερικὴ ὀργάνωση ἕως τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰώνα. Ἀπὸ τὶς διαθέσιμες πηγὲς καὶ ἕως τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα προκύπτει ἡ ἐξέχουσα θέση τοῦ πρωτοπαπᾶ ὡς κεφαλῆς τοῦ Τάγματος καὶ τῶν ὀφφικιούχων ἱερέων τῆς πόλης. Αὐτός, μαζὶ μὲ τὸν ἑπόμενο στὴν τάξη σακελλίωνα[1], καὶ τοὺς λοιποὺς ἱερεῖς τοῦ Τάγματος συνάπτουν συμβάσεις, συμφωνίες ἢ πράξεις ἐξουσιοδότησης καὶ ὁρίζουν ἐκπροσώπους γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἀντιπροσωπείας καὶ τὴ διεκδίκηση τῶν προνομίων τους. Ἡ μόνιμη ἐμφάνιση τῆς ὁμάδας αὐτῆς πείθει ὅτι πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ τὴ διοίκηση τοῦ Τάγματος, κεφαλὴ τοῦ ὁποίου ἦταν ὁ πρωτοπαπάς.

Στὸ παλαιότερο γνωστὸ ἔγγραφο, τῆς 25ης Ἀπριλίου 1431, ὁ πρωτοπαπὰς Μιχαὴλ Κλέκης, ὡς «*πρωτωπαπάς Κωρύφων καί του αγίου Τάγματος των τρύακοντα και δίο ίερεων*» ἢ σύμφωνα μὲ τὸν τίτλο τῆς ὑπογραφῆς του «*προτοπαπας των τριακοντα και διο ιερεων Κορυφων*», σύναψε μαζὶ μὲ τὰ λοιπὰ μέλη τοῦ Τάγματος πράξη ἰσόβιας παραχώρησης περιουσιακῶν στοιχείων τοῦ Τάγματος. Στὶς 27 Ἰουνίου 1436 τὸ Τάγμα ἐξουσιοδότησε τὸν πρωτοπαπὰ Κορυφῶν Λέοντα Ροκοκέφαλο, τὸν «*σακελλίων Κορυφῶν*» Σταμάτιο Κόμητο καὶ τὸν ἱερέα Θεόδωρο Φλεβοτόμο νὰ μεταβοῦν στὴ Βενετία γιὰ τὴν ἐπικύρωση προνομίων τοῦ Τάγματος[2]. Στὶς 23 Δεκεμβρίου 1472 ὁ πρωτοπαπὰς Κορυφῶν Λέων Ροκοκέφαλος, ὁ «*σακελίος*» ἱερέας Σταμάτης καὶ ἄλλοι 4 ἱερεῖς, «*διὰ μέρος αὐτῶν καὶ τῆς ἀδελφότητος αὐτῶν*», προέβησαν σὲ μίσθωση ἀγροτικοῦ ἀκινήτου τοῦ Τάγματος[3]. Τὸ δουκικὸ γράμμα τῆς 25ης Σεπτεμβρίου 1474 προϋποθέτει τὴν ἐξέχουσα παρουσία τοῦ πρωτοπαπᾶ στὸ Τάγμα. Στὶς 30 Ἰουλίου 1479 ὁ πρωτοπαπὰς Κορυφῶν Λέων Ροκοκέφαλος, ὁ «*σακελίον*» Δημήτριος Μαυρομάτης καὶ ἄλλοι «*ἐκ τῶν ἀριθμὸν τῶν λβ΄*

1. Τὸν 16ο αἰώνα ὁ τίτλος τοῦ σακελλίωνα ἐναλλάσσεται χωρὶς διάκριση μὲ ἐκεῖνον τοῦ σακελλαρίου (βλ. ἐνδεικτικὰ πράξεις τῶν ἐτῶν 1539-1541 ποὺ δημοσιεύονται ἀπὸ τὴν Κατερίνα Ζαρίδη (*Ραρτοῦρος*, σ. 221-225). Τὸν 17ο αἰώνα στὴ θέση τοῦ σακελλίωνα, ὡς δεύτερου στὴν τάξη μετὰ τὸν μέγα πρωτοπαπὰ καὶ ἀντικαταστάτη του σὲ περίπτωση ἀπουσίας ἢ ἀδυναμίας (vice protopapas) ἀπαντᾶ ὁ σακελλάριος. Πρόκειται γιὰ διαφορετικὰ ἀξιώματα στὴν τάξη τῶν ἀξιωμάτων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (Ραλλη-Ποτλη, *Σύνταγμα,* τ. 5, σ. 531-539). Στὴν κερκυραϊκὴ ὅμως ἐκκλησιαστικὴ πραγματικότητα οἱ δύο ὅροι ἀναφέρονται στὸ ἴδιο ἀξίωμα.

2. Ασωνιτη, «Προβλήματα», σ. 407-408.

3. Κονιδαρη, «Χοντρομάτης», σ. 151 ἀρ. 4.

ἱερέων Κορυφῶν» μίσθωσαν ἀγροτικὸ ἀκίνητο[1]. Στὶς 3 Ἀπριλίου 1498 ὁ πρωτοπαπὰς Μιχαὴλ Βουκέντης, ὁ «*σακελλάριος*» ἱερέας Γρηγόριος Πολύευκτος, ὁ «*ἀρχικκλήσιος*» ἱερέας Ἀλέξιος Ραρτοῦρος, ὁ «*ἀρχιμανδρίτης*» ἱερέας Φίλιππος Καλοχαιρέτης καὶ ὁ «*ἱερομνήμων*» ἱερέας Ἀντώνιος Χρυσοβελώνης, «*οἱ ἀπὸ τοῦ τάγματος τῶν τριάκοντα καὶ δύο ἱερέων τῆς πόλεως τῶν Κορυφῶν, διὰ μέρος τοῦ αὐτοῦ τάγματος*», συνέταξαν νοταρικὴ πράξη[2]. Στὶς 20 Σεπτεμβρίου 1539 ὁ πρωτοπαπὰς Κορυφῶν Ἀλοΐζιος Ραρτοῦρος καὶ ὁ «*σακελίων*» Γεώργιος Φλῶρος, «*... ὡς κεφαλὴ καὶ ἀρχηγοὶ τοῦ ἱεροῦ Τάγματος τῶν λβ΄ ἱερέων ταύτης τῆς χώρας*», συνέταξαν νοταρικὴ πράξη[3]. Στὶς 4 Ὀκτωβρίου 1551 ὁ πρωτοπαπὰς Ἀλοΐζιος Ραρτοῦρος καὶ ὁ «*σακελίων*» Γεώργιος Φλῶρος ἐμφανίζονται «*ὡς πρῶτοι τοῦ ἁγίου ἱεροῦ Τάγματος*» καὶ εἰδικότερα ὁ πρωτοπαπὰς ὡς «*ἀρχή*»[4].

Οἱ ἀνωτέρω πράξεις καταδεικνύουν τὴ δομὴ τοῦ Τάγματος, τοῦ ὁποίου κεφαλὴ ἦταν ὁ πρωτοπαπάς. Στὶς πράξεις αὐτὲς ὁ πρωτοπαπὰς δὲν ἐνεργεῖ ὡς κεφαλὴ τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ ὡς κεφαλὴ τοῦ Τάγματος. Ἄλλωστε, ὅπως ἤδη ἐπισημάναμε, τὰ σχετικὰ ἔγγραφα ἀφοροῦν ζητήματα ἢ ἐπικυρώσεις προνομίων τοῦ Τάγματος καὶ ὄχι τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας στὸ σύνολό της. Ὁ τίτλος «πρωτοπαπὰς Κορυφῶν» ποὺ χρησιμοποιεῖται στὰ ἔγγραφα δηλώνει τὸ ἀξίωμά του καὶ ὄχι τὴ θέση του ὡς ἀρχηγοῦ τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας. Ἡ διαφορετικὴ ἕως τώρα κατανόηση τοῦ τίτλου ὀφειλόταν στὴν προβολὴ στὸ παρελθὸν τῆς εἰκόνας τοῦ πρωτοπαπᾶ ὡς ἀρχηγοῦ τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας, ὅπως αὐτὴ εἶχε διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα καὶ ἑξῆς.

Πέραν τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ τοῦ σακελλίωνα δὲν διαπιστώθηκε ἡ ὕπαρξη ἄλλων διοικητικῶν ὀργάνων, ἕως τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰώνα. Ἡ διοικητικὴ διάρθρωση τοῦ Τάγματος στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 16ου αἰώνα, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὶς πηγές, προσδιορίζεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα θέση τοῦ πρωτοπαπᾶ μὲ δεύτερο κατὰ σειρὰ τὸν σακελλίωνα. Ἀπὸ τὶς ἴδιες πηγὲς διαπιστώνεται ἐπιπλέον ἡ ὕπαρξη διοικούσας ἐπιτροπῆς, τὴν ὁποία ἀποτελοῦσαν ὁ πριόρης, ὁ κυβερνήτης καὶ ὁ γραμματικός, μὲ ἁρμοδιότητες ποὺ ἐκτείνονταν στὴ διοίκηση καὶ διαχείριση τῆς περιουσίας τοῦ σώματος[5].

---

1. Καρυδη, *Βρανιανίτης*, σ. 59.

2. Ἔκδοση τῆς πράξης εἰς Βροκινη, *Ἐπιτομή*, σ. 38. Ἡ πρωτότυπη πράξη στὸ κατάστιχο τοῦ νοταρίου Γεωργίου Μόσχου, Α.Ν.Κ. Συμβ., φάκ. Μ.245, φ. 193v-194r.

3. Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 221.

4. Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 230-231.

5. Λουντζη, *Ἐνετοκρατία*, σ. 194. Τσιτσα, *Λατινοκρατία*, σ. 78. Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 30. Περιοριζόμενοι στὸν 16ο αἰώνα σημειώνουμε τὶς ἀκόλουθες ἀναφορές: Τὴν πράξη τῆς

3.3. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ ἕως τὸ 1555

Ὁ πρωτοπαπὰς ἕως τὸ 1555 ἐκλεγόταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς ποὺ συγκροτοῦσαν τὸ Ἱερὸ Τάγμα. Ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰώνα δὲν ὑπάρχουν μαρτυρίες ποὺ νὰ τὸ ἐπιβεβαιώνουν, ἀφοῦ οὔτε πρακτικὰ διασώθηκαν οὔτε ἡ ἐκλογὴ περιλήφθηκε ποτὲ στὰ προνομιακὰ ἔγγραφα τοῦ Τάγματος. Ἡ πρακτικὴ ὅμως αὐτὴ ἐμφανίζεται ὡς αὐτονόητη στὰ ἔγγραφα ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἐκλογὴ πρωτοπαπᾶ τὸ 1535, τὴν πρώτη γιὰ τὴν ὁποία διαθέτουμε ἐπαρκῆ στοιχεῖα, ἂν καί, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ κείμενο σχετικῆς ἀπόφασης τοῦ Reggimento τοῦ ἴδιου ἔτους, δὲν ὑπῆρχε ἕως τότε κάποια παγιωμένη διαδικασία ἐκλογῆς.

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ πρωτοπαπᾶ Δομήνικου Μαυρομάτη, τὸ 1535, ἡ κερκυραϊκὴ Κοινότητα μὲ τὸν ἐκπρόσωπό της Ἰωάννη Κουαρτάνο, ἐξέθεσε στὸν βάιλο Simon Leone τὴν ἀμφιβολία της γιὰ τὴν ἁρμόζουσα ἐκλογὴ τοῦ νέου πρωτοπαπᾶ τῆς πόλης («*huis civitatis*») καὶ τὴν τήρηση τῶν παλαιῶν κανόνων ἐκλογῆς, ἀφοῦ ἡ ὁμάδα τῶν ἱερέων ἡ ὁποία θὰ ἔκανε τὴν ἐκλογὴ δὲν ἀριθμοῦσε τοὺς προβλεπόμενους ἱερεῖς. Ἀντίθετα ὑπῆρχαν μόνον ἕξι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ τρεῖς ἦταν ὑποψήφιοι γιὰ τὸ ἀξίωμα, ἑπομένως ὁ νέος πρωτοπαπὰς θὰ ἐκλεγόταν ἀπὸ μόνο τρεῖς ἱερεῖς, πράγμα ποὺ δὲν ταίριαζε στὸ ἀξίωμα. Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς κατάστασης ἡ Κοινότητα πρότεινε νὰ ἐκλέξει αὐτὴ ἱερεῖς γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκλεκτόρων, οὕτως ὥστε νὰ γίνει ἡ ἐκλογή. Οἱ ἱερεῖς τοῦ Τάγματος ἀντέδρασαν καὶ ὁ ἐκπρόσωπός τους Andrea de Nassino ὑποστήριξε ὅτι καὶ στὸ παρελθὸν εἶχε ἐκλεγεῖ πρωτοπαπὰς ἀπὸ ἐκλογικὸ σῶμα ἀποτελούμενο ἀπὸ λιγότερους, ἀκόμη καὶ ἀπὸ 12 ἱερεῖς, ἐπιπλέον δέ, κατέθεσε ἀντίγραφα τῶν προνομίων τους καὶ τῶν δουκικῶν γραμμάτων ποὺ τοὺς ἀφοροῦσαν. Ὁ βάιλος ἐξέτασε τὰ ἔγγρα-

---

25ης Αὐγούστου 1548 στὴν ὁποία ὡς πριόρης ἀναφέρεται ὁ ἱερέας Θωμᾶς Αὐλωνίτης (Ζαριδη, *ὅ.π.*, σ. 228). Τὴν πράξη τῆς 4ης Ὀκτωβρίου 1551 στὴ σύνταξη τῆς ὁποίας παρίστανται ὁ πριόρης παπὰ Ματθαῖος Ροξόπουλος, ὁ κυβερνήτης παπὰ Νικόλαος Πετρίτζης καὶ ὁ γραμματικὸς παπὰ Δῆμος Ἄγγελος (Ζαριδη, *ὅ.π.*, σ. 231). Ἐπίσης γνωρίζουμε ὅτι στὶς 20 Αὐγούστου 1556, στὶς 19 Ὀκτωβρίου 1563 καὶ τὴν 1η Ἰουνίου 1570 πριόρης ἦταν ὁ Ἀλέξιος Ραρτοῦρος (Ζαριδη, *ὅ.π.*, σ. 30 σημ. 83, 72, 88 καὶ σημ. 232). Ὁ πριόρης, ὡς προϊστάμενος τοῦ Τάγματος, εἶχε τουλάχιστον, τὸν 16ο αἰ. τὴν ἐποπτεία ὅλων τῶν θεμάτων ποὺ ἀφοροῦσαν τὸ Τάγμα. Συνέτασσε τὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων, ἀνακοίνωνε τὶς ἀποφάσεις τοῦ μεγάλου πρωτοπαπᾶ καὶ ἐνημέρωνε τὰ μέλη τοῦ Τάγματος γιὰ κάθε θέμα. Ἡ θητεία του ἦταν ἑνὸς ἔτους μὲ δυνατότητα ἀνανεώσεως (Ζαριδη, *ὅ.π.*, σ. 30). Ὁ πριόρης, τὸν 17ο καὶ τὸν 18ο αἰώνα, μὲ τὴ λήξη τῆς θητείας του, ὑπέβαλλε ἔκθεση τῆς οἰκονομικῆς του διαχείρισης ἡ ὁποία ἐλεγχόταν ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ Τάγματος (Καπαδοχου, *Ἀπονομή*, σ. 42).

φα καὶ μὴ βρίσκοντας καμιὰ ἀναφορὰ στὸν τρόπο ἐκλογῆς πρωτοπαπᾶ, κάλεσε σὲ ἔνορκη κατάθεση τοὺς μεγαλύτερους σὲ ἡλικία ἱερεῖς Γεώργιο Σακελλάριο, Ἀλοΐζιο Βουκέντη καὶ Ἀλοΐζιο Ραρτοῦρο, καὶ τοὺς ρώτησε ἂν κατεῖχαν ἄλλα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὴν ἐκλογὴ ἢ τὸν τρόπο ἐκλογῆς καὶ ἂν εἶχε γίνει στὸ παρελθὸν ἐκλογὴ μὲ λιγότερους ἐκλέκτορες, χωρὶς νὰ λάβει σαφὴ ἀπάντηση. Ἐν τέλει ὁ βάιλος, γιὰ τὴν ἀποφυγὴ ταραχῆς, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἐκλέγεται ὁ πρωτοπαπὰς μὲ ἁρμόζοντα τρόπο ἀπὸ τότε καὶ στὸ ἑξῆς, ἀποφάσισε καὶ ὅρισε στοὺς ἐναπομείναντες 6 ἱερεῖς νὰ ἐκλέξουν ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς τῆς πόλης 14, οἱ ὁποῖοι μαζὶ μὲ τοὺς ὑπόλοιπους, 20 συνολικά, θὰ ἐξέλεγαν τὸν νέο πρωτοπαπά. Ἀπαγόρευσε δὲ στὸ μέλλον νὰ γίνεται ἐκλογὴ μὲ λιγότερους ἀπὸ 20 ἱερεῖς[1].

Σὲ ἐφαρμογὴ τῆς ἀπόφασης, οἱ 6 ἱερεῖς ἐξέλεξαν 14 ἱερεῖς τῆς πόλης γιὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ ἀριθμοῦ[2] καὶ στὶς 9 Ἰουλίου 1535 προέβησαν στὴν ἐκλογὴ τοῦ νέου πρωτοπαπᾶ. Σύμφωνα μὲ τὸ πρακτικὸ τῆς ἐκλογῆς, συνυποψήφιοι ἦταν οἱ ἱερεῖς Ἀλοΐζιος Ραρτοῦρος, Ἀλοΐζιος Βουκέντης καὶ Γεώργιος Σακελλάριος, καὶ ὑπερψηφίστηκε μὲ 15 θετικὲς ψῆφους ὁ πρῶτος[3]. Ἡ πολιτικὴ Ἀρχὴ τὴν ἴδια ἡμέρα ἐπικύρωσε τὸ ἀποτέλεσμα. Δὲν γνωρίζουμε ἂν τὸ ἴδιο συνέβαινε καὶ στὶς προηγούμενες ἐκλογές, ἢ ἂν αὐτὸ ὀφειλόταν στὴν ἰδιάζουσα κατάσταση ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ λόγῳ τῆς δυσλειτουργίας τοῦ Τάγματος καὶ τῆς ἐσπευσμένης ἀναπλήρωσης τῶν μελῶν του, γεγονὸς ποὺ ἀποτέλεσε καὶ τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὴν παρέμβαση τοῦ Συμβουλίου τῆς πόλης, ὥστε νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἀναγκαία ἀντικειμενικότητα.

Ἡ χρονικὴ διάρκεια τῆς θητείας τοῦ ἐκλεγόμενου πρωτοπαπᾶ δὲν εἶναι σαφής. Μὲ δεδομένη τὴν ἰσόβια κατοχὴ τῶν ὀφφικίων θὰ μποροῦσε νὰ θεωρήσει κανεὶς ὅτι ὁ ἐκλεγόμενος πρωτοπαπὰς διατηροῦσε τὸ ἀξίωμά του καὶ τὴ διοίκηση τοῦ Τάγματος ἕως τὸν θάνατό του. Στηριζόμενοι ὅμως στοὺς γνωστοὺς πρωτοπαπαδικοὺς καταλόγους καὶ σὲ ἀρχειακὲς μαρτυρίες, διαπιστώσαμε τουλάχιστον τρεῖς περιπτώσεις πρωτοπαπάδων οἱ ὁποῖοι εἴτε

1. A.N.K., A.E.Δ., φάκ. 7, φ. 242rv.

2. Οἱ ἕξι ἱερεῖς τοῦ Τάγματος ἦταν: ὁ Γεώργιος Σακελλάριος, ὁ Ἰωάννης Ρίκης, ὁ Ἀλοΐζιος Ραρτοῦρος, ὁ Ἀλοΐζιος Βουκέντης, ὁ Ματθαῖος Προκόπουλος, ὁ Γεώργιος Σπυρῆς. Ἀπὸ αὐτοὺς ἐκλέχθηκαν οἱ ἱερεῖς: Γεώργιος Στογιάνος, Θωμᾶς Αὐλωνίτης, Παῦλος Αὐλωνίτης, Γεώργιος Γεράσιμος, Μάρκος Μελισσηνός, Νικόλαος Μόσχος, Ἀντώνιος Σπυρῆς, Ἰάκωβος Σπυρῆς, Θεόδωρος Παλατιανός, Σταμάτης Βούλγαρης, Μιχάλης Γλαβᾶς, Μανόλης Μάστριγκας, Θεόδωρος Ζάχαρης, Ἀντώνιος Παδοβάνος.

3. Τὴν πληροφορία γιὰ τὴν ἐκλογὴ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα παρέχει ἡ Κατερίνα Ζαρίδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 49 καὶ σημ. 63.

κατεῖχαν τὸ ἀξίωμα γιὰ ὁρισμένο χρόνο εἴτε ἐμφανίζονται δύο φορὲς μὲ τὴν παρεμβολὴ ἄλλου πρωτοπαπᾶ ἀνάμεσά τους. Εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

Ὁ Λέων Ροκοκέφαλος ἦταν πρωτοπαπὰς τὸ 1436. Τὸ ὄνομά του ἀναφέρεται στὴ νοταρικὴ πράξη τῆς 27ης Ἰουνίου 1436, στὴν ἀπόφαση τῆς βενετικῆς Γερουσίας καὶ στὸ δουκικὸ γράμμα τοῦ ἴδιου ἔτους[1]. Ὁ ἴδιος ἢ ὁμώνυμός του ἀπαντᾶ ὡς πρωτοπαπὰς σὲ νοταρικὴ πράξη τῆς 23ης Δεκεμβρίου 1472[2] καθὼς καὶ σὲ ἄλλη τῆς 30ῆς Ἰουλίου 1479[3], ἐνῶ οἱ δημοσιευμένοι πρωτοπαπαδικοὶ κατάλογοι σημειώνουν ὡς ἔτος ἐκλογῆς του τὸ 1480[4]. Ἂν καὶ τὸ χρονικὸ διάστημα εἶναι μεγάλο, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ ἡ ταύτιση τῶν δύο προσώπων. Στὴν περίπτωση ὅμως αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ γίνει λόγος γιὰ δύο θητεῖες, ἀφοῦ, σύμφωνα μὲ τοὺς καταλόγους, παρεμβάλλονται οἱ πρωτοπαπάδες, Γεώργιος Σκληρῆς, Ἀνδρέας Σωτηριανὸς καὶ Τιμόθεος Βαρῆς (ἢ Δαρῆς).

Ὁ Μιχαὴλ Βουκέντης ἢ Βικέντης[5] ἀναφέρεται μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ «πρωτοπαπᾶ πόλεως Κορυφῶν» σὲ πράξη τῆς 16ης Ὀκτωβρίου 1497 καὶ σὲ πράξη τῆς 3ης Ἀπριλίου 1498[6]. Ἐπίσης σὲ πράξη τῆς 11ης Μαρτίου 1506 παρίσταται ὡς μάρτυρας ὁ «εὐλαβέστατος πρωτοπαπὰς κὺρ Μιχαὴλ ὁ Βικέντης»[7]. Σύμφωνα μὲ τοὺς πρωτοπαπαδικοὺς καταλόγους, στὶς 4 Ἀπριλίου 1500 εἶχε ἐκλεγεῖ στὸ ἀξίωμα ὁ Ἰάκωβος Κύριος[8]. Ἂν οἱ κατάλογοι εἶναι ἀκριβεῖς, τότε ἡ θητεία τοῦ τελευταίου παρεμβάλλεται ἀνάμεσα σὲ δύο πρωτοπαπαδικὲς θητεῖες τοῦ Μιχαὴλ Βικέντη.

---

1. SATHAS, *Documents*, τ. 3, σ. 431. ΑΣΩΝΙΤΗ, «Προβλήματα», σ. 407-410.

2. ΚΟΝΙΔΑΡΗ, «Χοντρομάτης», σ. 151 ἀρ. 4. Μαζὶ μὲ τὸν Ροκοκέφαλο στὶς ἴδιες πράξεις ἀπαντᾶ καὶ ὁ «σακελίος» Σταμάτης, ὁ ὁποῖος στὴν πρώτη πράξη φέρει τὸ ἐπώνυμο Κόμητος, στὴν δὲ ἄλλη ἀπαντᾶ μόνο μὲ τὸ ὄνομά του.

3. ΚΑΡΥΔΗ, *Βρανιανίτης*, σ. 59.

4. ΘΕΟΤΟΚΗ, *Ἐνετοκρατία*, σ. 27· ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ἱστορία*, σ. 87· ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*, σ. 167· ΚΑΠΑΔΟΧΟΥ, *Ἀπονομή*, σ. 555.

5. Παρότι τὸ ὄνομά του ἦταν γνωστὸ ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰώνα (βλ. ΒΡΟΚΙΝΗ, *Ἐπιτομή*, σ. 38 ὅπου ἡ ἔκδοση πράξης τῆς 3ης Ἀπριλίου 1498), δὲν ἀναφέρεται στοὺς πρωτοπαπαδικοὺς καταλόγους. Τὴν ἐπισήμανση ἔκανε γιὰ πρώτη φορὰ ἡ Κατερίνα Ζαρίδη (*Ραρτοῦρος*, σ. 42 σημ. 21).

6. A.N.K., Συμβ., φάκ. Μ.245, φ. 124r, 193v· ΒΡΟΚΙΝΗ, *Ἐπιτομή*, σ. 38.

7. A.N.K., Συμβ., φάκ. Σ.147, φ. 12v. Ἡ πράξη ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὴν Κατερίνα Ζαρίδη, ἡ ὁποία μεταγράφει: «εὐλαβέστατος παπὰ κὺρ Μιχαὴλ ὁ Βικέντης». Ἡ ἴδια ὅμως σὲ ἄλλη θέση τὸν ἀναγνωρίζει, στηριζόμενη στὴν ἴδια πράξη, ὡς «πρωτοπαπὰ» (ΖΑΡΙΔΗ, *Ραρτοῦρος*, σ. 42, σημ. 21 καὶ σ. 217).

8. ΘΕΟΤΟΚΗ, *Ἐνετοκρατία*, σ. 27· ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ἱστορία*, σ. 88· ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*, σ. 167· ΚΑΠΑΔΟΧΟΥ, *Ἀπονομή*, σ. 555.

Ὁ ἱερέας Δομένικος ἢ Μενῆγος ἢ Κυριάκος Μαυρομάτης, σὲ πράξη τῆς 8ης Μαΐου 1511 παρίσταται ὡς μάρτυρας μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ «*σακελαρίου τῶν Κορυφῶν*»[1]. Ὁ ἴδιος, τρία χρόνια ἀργότερα, σὲ πράξη τοῦ Τάγματος τοῦ ἔτους 1514, ἀναφέρεται ὡς πρωτοπαπάς[2]. Μὲ τὴν ἴδια ἰδιότητα ἀπαντᾶ καὶ σὲ νοταρικὲς πράξεις τοῦ 1523 ὅπου σημειώνεται ὡς μάρτυρας ὁ «*εὐλαβέστατος πρωτοπαπὰς κὺρ Μένηγος Μαυρομάτης*»[3]. Σύμφωνα μὲ τοὺς πρωτοπαπαδικοὺς καταλόγους, ἐκλέχθηκε στὶς 22 Δεκεμβρίου 1526 καὶ διατήρησε τὸ ἀξίωμα ἕως τὸν θάνατό του τὸ 1535[4]. Στὴν πραγματικότητα κατεῖχε τὸ ἀξίωμα ἀπὸ πολὺ νωρίτερα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἴχνη του στὶς νοταρικὲς πράξεις, ἀσαφὲς ὅμως παραμένει ἂν ἡ θητεία του ἦταν συνεχής, δεδομένης τῆς μαρτυρίας τῶν πρωτοπαπαδικῶν καταλόγων, στοὺς ὁποίους σημειώνεται ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ἀλοΐζιου Βουκέντη στὶς 20 Ἰουλίου 1520.

Τέλος, ἀναφορικὰ μὲ τὸν πρωτοπαπὰ Ἀλοΐζιο Βουκέντη, σύμφωνα μὲ τὸ πρακτικὸ ἐκλογῆς τῆς 9ης Ἰουλίου 1535, συνυποψήφιος τοῦ Ἀλοΐζιου Ραρτούρου ἦταν ὁ ἱερέας Ἀλοΐζιος Βουκέντης, ὁ ὁποῖος πιθανὸν ταυτίζεται μὲ τὸν ὁμώνυμο πρωτοπαπὰ τῆς περιόδου 1520-1526 καὶ τὸν ἱερέα Ἀλιβίζη Βικέντη, ὁ ὁποῖος ἀπαντᾶ σὲ πράξη τῆς 2ας Μαΐου 1545[5].

Οἱ παραπάνω παρατηρήσεις, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ τὸ ἐνδεχόμενο τῆς συνωνυμίας, ἀποτελοῦν σαφεῖς κατὰ τὴν κρίση μας ἐνδείξεις ὅτι τὸ ἀξίωμα δὲν ἦταν ἰσόβιο, ἀλλὰ ὅτι τουλάχιστον στὸ τέλος τοῦ 15ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰώνα ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα ἀλλαγῆς, χωρὶς ὅμως νὰ μποροῦμε νὰ διευκρινίσουμε ἂν ὁ πρωτοπαπὰς ἐκλεγόταν γιὰ συγκεκριμένη θητεία, ἀφοῦ λείπουν τὰ πρακτικὰ τῶν ἐκλογῶν γιὰ τοὺς πρὸ τοῦ 1535 πρωτοπαπάδες στὴν δὲ ἐκλογὴ τοῦ Ραρτούρου τὸ 1535 δὲν ὑπάρχει κανένας χρονικὸς προσδιορισμός.

4. Ὁ πρωτοπαπὰς ὡς κεφαλὴ τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας

Ἕως καὶ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰώνα, ἡ δικαιοδοσία τοῦ πρωτοπαπᾶ δὲν φαίνεται νὰ ἐκτεινόταν πέραν τῶν ὁρίων τῆς πόλης καὶ τῶν ὑπαρ-

1. Α.Ν.Κ., Συμβ., φάκ. Τ.11, φ. 80v.

2. Α.Ν.Κ., Δ.Συμβ. φάκ. 4.7, φ. 15r.

3. Α.Ν.Κ., Συμβ., φάκ. Σ.147, φ. 27r πράξη τῆς 20.1.1523. Συμβ., φάκ. Σ.146, φ. 18r τῆς 18.11.1523.

4. Θεοτοκη, *Ἐνετοκρατία*, σ. 27· Παπαγεωργιου, *Ἱστορία*, σ. 88· Τσιτσα, *Λατινοκρατία*, σ. 167· Καπαδοχου, *Ἀπονομή*, σ. 555.

5. Τσιτσα, «Κρεμαστή», σ. 64, 79-80.

χόντων ἐκεῖ ὀφφικίων, τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν πλήρωση τῶν ὁποίων εἶχε αὐτός, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὴ διαμάχη ποὺ ἀνέκυψε τὸ 1444 ἀνάμεσα στὸν πρωτοπαπὰ καὶ τὸν λατίνο ἀρχιεπίσκοπο μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐκλογὴ νέου σακελλίωνος. Ἡ ἐξέχουσα ὅμως θέση του μεταξὺ τῶν ἱερέων τῆς πόλης τοῦ προσέδιδε αἴγλη καὶ κύρος τὸ ὁποῖο ἀποτυπώνεται καὶ στὴν περιγραφόμενη ἀπὸ τὸν Σίλβεστρο Συρόπουλο συνάντηση μὲ τὴν ὀρθόδοξη ἀντιπροσωπεία κατὰ τὴν ἐπιστροφή της ἀπὸ τὴ Φλωρεντία τὸ 1439[1]. Στὴν ἰδιάζουσα λοιπὸν ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση ποὺ προσδιοριζόταν ἀπὸ τὴν ταυτόχρονη παρουσία λατίνου ἀρχιεπισκόπου στὴν πόλη τῆς Κέρκυρας, ὁ πρωτοπαπάς, παρὰ τὴν περιορισμένη ἔκταση τῆς δικαιοδοσίας του, λειτουργοῦσε στὸ ἐπίπεδο τῆς πόλης ὡς ὁ ἐκφραστὴς τοῦ σώματος τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας.

Στὴν τέταρτη καὶ πέμπτη δεκαετία τοῦ 16ου αἰώνα ὁ πρωτοπαπὰς θὰ διευρύνει τὴ δικαιοδοσία του σὲ ὁλόκληρη τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Κέρκυρας. Καθοριστικὸ παράγοντα γιὰ τὴν ἐξέλιξη αὐτὴ ἀποτέλεσε ἡ βούλλα τοῦ πάπα Παύλου Γ΄ ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1540, ἔπειτα ἀπὸ σχετικὴ πρωτοβουλία τοῦ Τάγματος, σὲ μιὰ χρονικὴ στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ Κέρκυρα προσπαθοῦσε νὰ συνέλθει ἀπὸ τὶς συνέπειες τῆς πρόσφατης τουρκικῆς πολιορκίας, ποὺ κατέστρεψε τὸ νησὶ καὶ ἀποδεκάτισε τὸν πληθυσμό. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ κατεῖχε ὁ Ἀλοΐζιος Ραρτοῦρος, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται στὶς πηγὲς ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Τάγματος, διαχειριστὴς τῆς περιουσίας του, μεσολαβητὴς στὶς ἀντιδικίες μελῶν καὶ αὐστηρὸς κριτής, ὁ ὁποῖος δὲν διστάζει, προκειμένου νὰ ἐπιβάλει τὴν ἀναγκαία ἠρεμία, νὰ καταφύγει ἀκόμη καὶ σὲ ἀπομακρύνσεις μελῶν ἀπὸ τὸ Τάγμα, ὅπως συνέβη μὲ τὸν ἱερέα Θωμᾶ Αὐλωνίτη, τοῦ ὁποίου ἡ συμπεριφορὰ καὶ ἡ ἐριστικὴ διάθεση θεωρήθηκαν ἐπιβλαβεῖς[2]. Πέραν τῆς θέσης του ὅμως αὐτῆς, ὁ Ἀλοΐζιος, ὑποστηριζόμενος ἀπὸ τὸ Τάγμα, καὶ ἐκμεταλλευόμενος προφανῶς τὴν ἱστορικὴ συγκυρία ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Κοινότητας, ἡ ὁποία ἐπεδίωκε νὰ ἐπιβάλει τὸν πρωτοπαπὰ τῆς πόλης ὡς κεφαλὴ τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἐμφανίζεται μὲ αὐξημένη δικαιοδοσία, ἡ ὁποία ἐκφράζεται γιὰ πρώτη φορά, καθόσον γνωρίζω, σὲ ἀχρονολόγητη πρωτοπαπαδικὴ ἀπόφαση ποὺ συντάχθηκε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1539 ἀπὸ τὸν νοτάριο Ἀντώνιο Μεταξᾶ καὶ σώζεται στὶς πράξεις του. Μὲ αὐτὴν ὁ Ραρτοῦρος, ὡς «*πρωτοπαπᾶς τῆς πόλεως καὶ εἰς τόπον χωροεπισκόπου*» ἀντιμετωπίζει τὶς διαμάχες ἀνάμεσα στὸν ἱερομόναχο Εὐγένιο καὶ τὸν μοναχὸ Χαρίτωνα, χωρὶς ἄλλα στοιχεῖα γιὰ τὴν ταυτότητά τους καὶ

1. V. Laurent, *Les «Mémoires» du Grand Ecclésiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438-1439),* Roma 1971, σ. 534.

2. Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 50.

τὸν τόπο τῆς ἄσκησής τους. Μὲ τὸ ἔγγραφο ἐπιβάλλει προσωρινὲς ποινὲς καὶ στοὺς δύο καὶ τοὺς καλεῖ νὰ ἐμφανιστοῦν μπροστά του μέσα σὲ ἑπτὰ ἡμέρες[1]. Σαφὴ ἔκφραση τῆς αὐξανόμενης δικαιοδοσίας του ἀποτελεῖ, τέλος, ἡ νοταρικὴ πράξη ποὺ συντάχθηκε στὶς 20 Σεπτεμβρίου 1539, γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς ὁποίας γίνεται λόγος στὴ συνέχεια, ὅπου ὑπάρχει ἡ ρητὴ δήλωση ὅτι ὁ πρωτοπαπὰς ἦταν ἡ «*κεφαλὴ τοῦ Τάγματος τῶν λβ΄ ἱερέων καὶ τῶν ἔξω ἱερέων γραικῶν*». Ἡ δικαιοδοσία αὐτὴ θὰ τοῦ ἀναγνωριστεῖ ἐπίσημα στὰ ἀμέσως ἑπόμενα χρόνια.

4.1. Ἡ παπικὴ βούλλα τοῦ 1540

Στὶς 20 Σεπτεμβρίου 1539 συντάχθηκε νοταρικὴ πράξη[2] μὲ τὴν ὁποία ὁ πρωτοπαπὰς Ἀλοΐζιος Ραρτοῦρος μαζὶ μὲ τὸν σακελλίωνα Γεώργιο Φλῶρο, γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Τάγματος «*ὡς κεφαλὴ καὶ ἀρχηγοὶ τοῦ ἱεροῦ Τάγματος τῶν λβ΄ ἱερέων ταύτης τῆς χώρας, οἵτινες πάνυ πολλὰ ἐπεθυμοῦσιν ἱκέσθαι καὶ φθᾶσαι ὑπὸ τῆς σκιᾶς τῶν ἐντίμων πτερύγων τοῦ πανευφήμου καὶ παναγιωτάτου πάπα Ρώμης*», ἐξουσιοδότησαν τὸν ἱερέα Ἀλέξιο Ραρτοῦρο νὰ μεταβεῖ στὴ Ρώμη γιὰ νὰ καταθέσει σειρὰ αἰτημάτων καὶ νὰ λάβει σχετικὴ βούλλα ποὺ νὰ τὰ κατοχυρώνει. Εἰδικότερα, ζητοῦσαν νὰ ἀναγνωριστεῖ στὸν πρωτοπαπὰ δικαιοδοσία ἀντίστοιχη ἐκείνης ποὺ εἶχε ἀποδοθεῖ στὸν ἐπίσκοπο Κεφαλληνίας καὶ στὸν πρωτοπαπὰ Ζακύνθου, ἢ σύμφωνα μὲ τὸ λεκτικὸ τοῦ ἐγγρά-

1. A.N.K., Συμβ., φάκ. Μ.180, φ. 224r. Τὸ ἔγγραφο ἔχει ὡς ἑξῆς: «*Ιού οἱ ὄντως τέκνα εἰρήνης καὶ μαθηταί, μιαιφόνοι, καὶ τὰς χεῖρας ἐνείφε[....]/ καὶ εἰς ὅπλα· οὐκ οἴδατε ὅτι ὁ θεὸς ἡμῶν ὁ ταπεινώσας ἑαυτὸν ἄχρι/ θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ, παρήγγειλεν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἐὰν/τήψησε τὶς ἐν τῇ σιαγόνῃ ἐπίστρεψον καὶ τὴν ἑτέραν. καὶ εἴπερ ἀγκα/ρεύση σε μίλιον ἓν ὕπαγε δίο. καὶ ἄφετε τὰ ὀφειλήματα καὶ τα εξης./ ὑμεῖς οὖν τὸ εναντίον ἐποιήσατε, καὶ οὐ μόνον αἰσχρολογήας/ αἰσχρὰς καὶ βαττολογίας ἐν ἐκείνη τῇ βρώσει καὶ πόσει τῇ βακχικῇ/ ἀλλὰ καὶ ξίφεα καὶ πληγὰς ἐνηργήσατε καὶ τὸν ἀδελφὸν ἐπληξατε/ ἔργον οὐ τῶν μοναζόντων, ἀλλὰ στρατιοτικὸν ἀνόσιον/ καὶ ἐξω τῶν κανόνων. καὶ οὔτε τῶ θεῶ ἡγεμόσι καὶ τῇ ἐκκλησία/ ἀνεκτὸν οὔτε κληρικοῖς. διό, προστάττω ὑμᾶς δηλαδὴ κὺρ Εὐγένιον ἱερομόναχον τοῦ παύσης πασαν τὴν ἱεροπρα/ξίαν καὶ ἀφῆς καὶ συνάψεως τῶν θείων μυστηρίων/ καὶ σὺ Χαρίτων μοναχὲ ὁμοιως τοῦ παντὸς ὕμνου καὶ εὐχῆς συνήθους τῆς ἐθεισμένης τοῖς μονάζουσι/ ἄχρις ὅτου φθάσητε πρὸς ἐμὲ ὡς πρωτοπαπᾶν τῆς/ πόλεως καὶ εἰς τόπον χωροεπισκόπου τοῦ ἐξετάσωμεν ἐν τίνι/ καὶ πῶς καὶ δια ποίον τρόπον ἔξω τοῦ κανόνος ἐποιήσατε ἔργον/ ἀνόσιον καὶ εἴπερ παρηκούσητε τὸ ἔνταλμα τὸ ἡμέτερον οὐ μόνον// ἐν τῶ δεσμω τῆς ἐντωλης ὡς ἄνωθεν διαμείνητε ἀλλὰ/καὶ ζημιωθήσεσθαι ἀποδοῦναι τῶ κοινῶ πανδοχίῳ τῶ/ τῶν πτωχῶν ὑπέρπυρα κε΄ ὁ καθεὶς. ἡ διορία ἄχρι/ τῆς ἐλεύσεως ὑμῶν εἰς ἐμέ. οὐκ εἰς πλέον παρὰ ἡμερας ζ΄/ φθανούσης τῆς ἡμετέρας εἰς ἡμᾶς*».

2. Ἡ πράξη πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Ἀθ. Τσίτσα (*Λατινοκρατία*, σ. 48-50) ἀπὸ ἀντίγραφο. Δημοσιεύτηκε ἐκ νέου ἀπὸ τὴν Κατερίνα Ζαρίδη (*Ραρτοῦρος*, σ. 221-222, ἔγγραφο ἀρ. 5) ἀπὸ τὸ κατάστιχο τοῦ συντάκτη νοταρίου.

φου, «*εὐεργεσίαν καὶ μπρέβε ὥσπερ ἐκείνην ἐδωρήσατο καὶ τῇ ἀρχῇ τῆς Ἐκκλησίας Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας, ἐπισκόπῳ καὶ πρωτοπαπᾶ εἰς τὸ κρίνειν, ἀνακρίνειν καὶ κατακρίνειν τοὺς ὑπ' αὐτῶν ἱερεῖς γραικοὺς καὶ μοναχοὺς ... καὶ οὐ φοιτᾶν ἐν ἄλλοις ὀφφικίοις τῶν ἰταλῶν*» γιὰ νὰ ἀπολαύσει καὶ ὁ «*τίμιος πρωτοπαπὰς τῆς ὁμοίας ἐξουσίας, ὡς κεφαλὴ τοῦ Τάγματος τῶν λβ΄ ἱερέων καὶ τῶν ἔξω ἱερέων γραικῶν*». Ἡ ἔκδοση τῆς βούλλας αὐτῆς, τὴν ὁποία ἡ πράξη ὁρίζει καὶ ὡς «*δωραιὰν καὶ λύσιν, ὑποκήρωσιν καὶ ἀσφάλειαν*», ἀποσκοποῦσε «*ἵνα πείθωνται οἱ γραικοὶ ἱερεῖς τῷ αὐτῷ πρωτοπαπᾶ καὶ οἱ μονάζοντες καὶ κρίνειν, κατακρίνειν καὶ ἀνακρίνειν αὐτοὺς καὶ μὴ ἀνατρέχειν ἐν ἄλλοις ὀφφικίοις τοῖς τῶν λατίνων, εἰ μὲν καὶ χάριτι τοῦ Παναγίου Πνεύματος εἰς οὐδὲν διαφέρει ἡ δυτικὴ καὶ ἰταλικὴ Ἐκκλησία ἀλλὰ μιᾷ ὁμονοίᾳ ἐν ταυταῖς οὖσα. Πλὴν φύουσιν σκάνδαλα πολλάκις φοιτᾶν οἱ γρεκοὶ κληρικοὶ εἰς ὀφίκια ἰταλῶν χάριν πολλῶν προφάσεων*».

Προφανῶς, ἡ ἀναφερόμενη «μπρέβε», ποὺ ἀφοροῦσε τὰ ζητήματα δικαιοδοσίας τῶν ὀρθόδοξων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν στὴν Κεφαλληνία καὶ στὴ Ζάκυνθο, ταυτίζεται μὲ ἐκείνη τοῦ πάπα Λέοντος Ι΄ ποὺ ἐκδόθηκε στὶς 18 Μαΐου 1521[1]. Σ' αὐτήν, ἀναφορικὰ μὲ τὴ διοίκηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν καὶ τὴ δικαιοδοσία τῶν ἐκεῖ λατίνων ἀρχιερέων, ἀντιμετωπίζεται τόσο ἡ περίπτωση τῆς ἀπουσίας ὀρθόδοξου ἱεράρχη ὅσο καὶ ἡ περίπτωση τῆς ταυτόχρονης παρουσίας ἑνὸς λατίνου καὶ ἑνὸς ὀρθόδοξου. Στὴν ἐκκλησιαστικὴ περιφέρεια στὴν ὁποία κατοικοῦσαν λατίνοι καὶ ὀρθόδοξοι καὶ ὑπῆρχε μόνον λατίνος ἀρχιεπίσκοπος ἢ ἐπίσκοπος, αὐτὸς ὄφειλε νὰ διορίζει «*ἕνα ἐπίτροπον γραικὸν διὰ τὰς κρίσεις καὶ πράγματα τῶν εἰρημένων γραικῶν, ὁ ὁποῖος ἐπίτροπος νὰ εἶναι φίλος καὶ ἀγαπητὸς εἰς αὐτοὺς τοὺς γραικούς, ἢ ἐκλελεγμένος ἀπ' αὐτούς, ἐπειδὴ καὶ ἕνας γραικὸς ἠξεύρει τὰς συνηθείας τῶν γραικῶν καλλίτερα ἀπὸ τὸν λατῖνον, καὶ νὰ τὸν κρατοῦσι μὲ ἐδικά των ἔξοδα*»[2]. Στὶς ἐκκλησιαστικὲς περιφέρειες στὶς ὁποῖες ὑπῆρχαν δύο ἐπίσκοποι, «*ἕνας λατῖνος, καὶ ὁ ἄλλος γραικός, καθὼς εἶναι εἰς Κεφαλληνίαν καὶ Ζάκυνθον, καὶ ἴσως ἀκόμη καὶ εἰς ἄλλον τινὰ τόπον, ὁ λατῖνος ἐπίσκοπος νὰ μὴν τολμήσῃ παντελῶς*

1. Ἔκδοση τοῦ κειμένου στὴ λατινικὴ εἰς Γ. ΠΛΟΥΜΙΔΗ, «Αἱ βοῦλλαι τῶν παπῶν περὶ τῶν Ἑλλήνων ὀρθοδόξων τῆς Βενετίας (1445-1782)», *Θησαυρίσματα* 7 (1970), 240-244. Τὸ κείμενο στὴν ἑλληνικὴ ὡς τμῆμα τῆς βούλλας τοῦ πάπα Κλήμεντος Ζ΄ εἰς *Βοῦλλαι*, σ. 1-10. Γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς βούλλας στοὺς Ἕλληνες καὶ Ἀλβανοὺς τῆς νότιας Ἰταλίας βλ. S. VARNALIDIS, «Le implicazioni del breve "Accepimus nuper" di Papa Leone X (18 maggio 1521) e del breve "Romanus Pontifex" di Papa Pio IV (16 febbraio 1564) nella vita religiosa dei Greci e degli Albanesi dell'Italia meridionale», *Atti del III colloquio cattolico - ortodosso*, *Nicolaus* 9.2 (1981), 359-382.

2. *Βοῦλλαι*, σ. 4-5.

νὰ ἀνακατώνεται διὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ λαϊκὰ πρόσωπα τῶν γραικῶν, καὶ διὰ τὰ δικαιώματα καὶ ἐξουσίαν τοῦ γραικοῦ ἐπισκόπου, ἢ διὰ ὅποια ἄλλα καὶ ἂν ἤθελαν ἦσται, ὁποῦ ἁρμόζουσιν ὁπωσδήποτε καὶ ἀκαρτεροῦσι τὸν γραικὸν ἐπίσκοπον· ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος λατῖνος νὰ ἔχῃ μόνον τὴν φροντίδα, τὴν κυβέρνησιν, καὶ τὰ δικαιώματα τῶν λατίνων, ὁ δὲ γραικὸς ἐπίσκοπος, τῶν γραικῶν»[1].

Εἶναι προφανὲς ὅτι στὴν πρώτη περίπτωση ὁ «γραικὸς ἐπίτροπος» ὑπαγόταν στὴ δικαιοδοσία τοῦ λατίνου ἐπισκόπου. Τὸ Ἱερὸ Τάγμα μὲ τὸ αἴτημά του δὲν ζητοῦσε τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ πρώτου μέτρου, ἀλλὰ τοῦ δεύτερου, ζητοῦσε δηλαδὴ τὴν ἀναγνώριση στὸν πρωτοπαπὰ ἀνάλογης δικαιοδοσίας πρὸς ἐκείνη ποὺ εἶχε ἀναγνωριστεῖ στὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῆς Ζακύνθου, ἀποσκοπώντας στὴν ἐπέκταση τῆς πρωτοπαπαδικῆς δικαιοδοσίας σὲ ὅλο τὸν ὀρθόδοξο πληθυσμὸ τῆς Κέρκυρας καὶ στὴν πλήρη ἀνεξαρτησία τοῦ πρωτοπαπᾶ ἀπὸ τὸν λατίνο ἀρχιεπίσκοπο. Στὸ ἔγγραφο τονίζεται ἡ ἄθλια κατάσταση τῆς Κέρκυρας μετὰ τὴν τουρκικὴ πολιορκία τοῦ 1537 ὡς λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν προσέφυγε στὸν πάπα ὁ ἴδιος ὁ πρωτοπαπάς, καὶ ἀποφεύγεται μὲ ἐπιμέλεια κάθε τὶ ποὺ θὰ τραυμάτιζε τὴν εἰκόνα τῆς ἁρμονικῆς συνύπαρξης τῶν δύο δογμάτων. Τὸ γεγονὸς ὅτι οὐδεμία διαφορὰ ὑφίστατο ἀνάμεσα στὶς δύο Ἐκκλησίες θὰ ἀποτελοῦσε τὸ κύριο ἐπιχείρημα τοῦ Ἀλέξιου στὴ Ρώμη, ὥστε νὰ ἐπιτύχει τὸν στόχο του, καὶ ἱκανὸ λόγο γιὰ νὰ μὴν ἀρνηθεῖ ὁ πάπας τὴν παραχώρηση τῆς βούλλας, ἡ ὁποία κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ ἐκδιδόταν μέσα στὸ πλαίσιο τῶν ἀποφάσεων τῆς ἑνωτικῆς συνόδου Φερράρας-Φλωρεντίας.

Στὴ σύνταξη τῆς πράξης τῆς 20ῆς Σεπτεμβρίου 1539 ὁ πρωτοπαπὰς Ἀλοΐζιος Ραρτοῦρος παρίσταται μὲ τὴν ἰδιότητα τῆς κεφαλῆς τοῦ Τάγματος. Ἡ ἐπιπλέον δηλούμενη ἰδιότητά του ὡς *«κεφαλὴ ... καὶ τῶν ἔξω ἱερέων γραικῶν»* πιστεύω ὅτι περιλήφθηκε στὴν πράξη γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὸ αἴτημα, εἶναι ἀμφίβολο ὅμως ἂν ἀνταποκρινόταν στὴν πραγματικότητα, ἀφοῦ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἔγγραφο, αὐτὸ ἀκριβῶς ἦταν τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ραρτούρου, ἡ ἀναγνώριση δηλαδὴ ἀπὸ τὸν πάπα στὸν κερκυραῖο πρωτοπαπὰ δικαιοδοσίας ἀνάλογης τοῦ ἐπισκόπου Κεφαλληνίας ἐπὶ τῶν ὀρθοδόξων τῆς Κέρκυρας. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ λεκτικὸ τῆς νοταρικῆς πράξης τῆς 4ης Ὀκτωβρίου 1551, μὲ τὴν ὁποία διευθετήθηκαν οἱ οἰκονομικὲς διαφορὲς τοῦ Τάγματος μὲ τὸν ἱερέα Ἀλέξιο Ραρτοῦρο, ἐκπρόσωπο τοῦ Τάγματος τόσο στὴ Ρώμη τὸ 1540 ὅσο καὶ στὴ Βενετία ἀργότερα, στὸ ὁποῖο σημειώνεται ὅτι ὁ Ἀλέξιος ὄφειλε *«ἀπελθεῖν εἰς τὴν Ῥώμην καὶ κριθῆναι μετὰ τοῦ μητροπολίτου ἔμπροσθεν τοῦ πάπα καὶ ἄλλων κριτηρίων, ἵνα ὁ πρωτοπαπὰς*

1. *Βοῦλλαι*, σ. 6.

ἔστε κριτὴς πασῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων τῆς παρούσης νήσου»[1]. Μάλιστα προστίθεται ἐπιπλέον ἡ ἐνδιαφέρουσα πληροφορία τῆς ἐνώπιον τοῦ πάπα κρίσεως *«μετὰ τοῦ μητροπολίτου»*, ἔκφραση ποὺ ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ προσφυγὴ στὴ Ρώμη ὀφειλόταν σὲ διαμάχη ποὺ εἶχε ξεσπάσει μὲ τὸν λατίνο ἱεράρχη ἀναφορικὰ μὲ τὴ δικαιοδοσία του σὲ ὅλες τὶς ἐκκλησιαστικὲς ὑποθέσεις τῶν ὀρθοδόξων.

Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ἀλέξιου Ραρτούρου στὴ Ρώμη[2] εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἔκδοση βούλλας στὶς 8 Μαρτίου 1540[3] ἀπὸ τὸν πάπα Παῦλο Γ΄ μὲ τὴν ὁποία ὁρίστηκε στὸν λατίνο ἀρχιεπίσκοπο ἡ πιστὴ τήρηση τῶν ὁριζομένων στὴ βούλλα τοῦ πάπα Λέοντα Ι΄. Στὴ βούλλα μάλιστα ἐπισημάνθηκε ὅτι ἡ προσφυγὴ τοῦ Ἀλοΐζιου καὶ τῶν ἄλλων κληρικῶν ὀφειλόταν ἀκριβῶς στὴν μὴ ἐφαρμογή της ἀπὸ μέρους τοῦ ἀρχιεπισκόπου. Πιὸ συγκεκριμένα, μὲ τὴ βούλλα ἀναγνωρίστηκε στὸν πρωτοπαπὰ καὶ στοὺς ἕλληνες κληρικοὺς ἡ ἐλευθερία νὰ τηροῦν τὰ ἔθιμα καὶ τὶς συνήθειές τους, νὰ τελοῦν τὶς ἱερουργίες, τὰ μυστήρια καὶ ὅλες τὶς ἄλλες ἐκκλησιαστικὲς τελετὲς σύμφωνα μὲ τὴ συνήθεια καὶ τὸ λειτουργικό τους τυπικό, χωρὶς νὰ ζητοῦν τὴν ἄδεια ἢ νὰ καταβάλουν χρήματα στοὺς λατίνους οὔτε οἱ τελευταῖοι νὰ ἀναμιγνύονται σὲ αὐτά. Οἱ παραχωρήσεις ἀπὸ μέρους τοῦ πάπα ἀφοροῦσαν ἑπομένως ζητήματα, τὰ ὁποῖα εἶχαν περιληφθεῖ στὴ βούλλα τοῦ Λέοντος Ι΄, καὶ τὰ ὁποῖα ἐπιλύονταν μὲ βάση τὶς διατάξεις τῆς ἑνωτικῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας, ἡ ἰσχὺς τῆς ὁποίας θεωροῦνταν αὐτονόητη γιὰ τοὺς χριστιανοὺς τῶν βενετοκρατούμενων περιοχῶν. Εἶναι προφανὲς ὅμως ὅτι ἂν τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ραρτούρου ἦταν ἐκεῖνο ποὺ περιγράφτηκε στὴ νοταρικὴ πράξη τοῦ 1539, τὸ περιεχόμενο τῆς παπικῆς βούλλας δὲν ἀναφερόταν σὲ αὐτό, ἀφοῦ σὲ κανένα σημεῖο της δὲν γίνεται ρητὴ ἀναφορὰ στὴ ζητούμενη παραχώρηση στὸν πρωτοπαπὰ ἴσης δικαιοδοσίας μὲ τὸν ἐπίσκοπο Κεφαλληνίας στὴν ἐκδίκαση τῶν ὑποθέσεων τῶν ὀρθοδόξων τῆς Κέρκυρας. Στὴ βούλλα ὁ πρωτοπαπὰς προσφωνεῖται *«πρόεδρος καὶ πρωτοπαπὰς τῆς πόλεως καὶ νησίου τῶν Κορφέων»*, εἶναι προφανὲς ὅμως ὅτι δὲν ἐξισώνεται μὲ τὸν ἐπίσκοπο Κεφαλληνίας.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀποστολῆς στὴ Ρώμη δὲν φαίνεται νὰ ἱκανοποίησε

1. Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 230.

2. Τσιτσα, *Λατινοκρατία*, σ. 51· Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 64.

3. Ἰταλικὴ μετάφραση τῆς βούλλας δημοσίευσε ὁ A. Marmora (*Historia*, σ. 318 ἑξῆς). Μεταφρασμένη στὰ ἑλληνικά, παράλληλα μὲ τὴν ἰταλικὴ καὶ ἰλλυρική της μετάφραση, δημοσιεύτηκε τὸ 1762 (*Βοῦλλαι*, σ. 12-16). Τὸ ἑλληνικὸ κείμενο ἀναδημοσίευσε ὁ Ἀθ. Τσίτσας, *Λατινοκρατία*, σ. 51-55.

τὸ Τάγμα. Λίγες μέρες μετὰ τὴ σύνταξη τοῦ κειμένου τῆς ἐξουσιοδότησης τοῦ Ἀλέξιου Ραρτούρου, στὶς 18 Ὀκτωβρίου 1539, εἶχε συναφθεῖ νέα νοταρικὴ πράξη μὲ τὴν ὁποία τὸ Ἱερὸ Τάγμα παραχωροῦσε στὸν Ἀλέξιο Ραρτοῦρο, ὡς ἀποζημίωση, τὰ εἰσοδήματα ἀπὸ τὰ ἀκίνητα περιουσιακά του στοιχεῖα στὰ χωριὰ Στρογγυλὴ καὶ Ἐπισκοπιανὰ γιὰ μία δεκαετία. Ἡ παραχώρηση θὰ ἴσχυε μετὰ τὴν ἐπιτυχὴ ἔκβαση τῆς ἀποστολῆς, ἡ ὁποία στὴν πράξη αὐτὴ περιγραφόταν ὡς *«τυχεῖν τῆς χάριτος καὶ εὐεργεσίας τῶν ἐν τοῖς τρισὶ κεφαλαίοις»*. Τὰ ἀναφερόμενα «κεφάλαια» θὰ συγκροτοῦσαν πιθανότατα τὸ κύριο τμῆμα τῆς γραπτῆς ἐκδοχῆς τῶν αἰτημάτων τὰ ὁποῖα ὁ Ἀλέξιος θὰ μετέφερε στὴ Ρώμη. Στὸ περιθώριο τοῦ φύλλου τοῦ νοταρικοῦ καταστίχου, ὅπου καταχωρίστηκε ἡ πράξη, ὑπάρχουν δύο πράξεις σχετικὲς μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς πρώτης, οἱ ὁποῖες συντάχθηκαν στὶς 2 Αὐγούστου 1541 καὶ στὶς 18 Αὐγούστου 1541 ἀντίστοιχα. Μὲ τὴν πρώτη ὁ πρωτοπαπὰς καὶ ὁ σακελλάριος ἀκύρωσαν τὴν πράξη τοῦ 1539 καὶ τὴν παραχώρηση τῶν ἀγαθῶν στὸν Ἀλέξιο, χωρὶς νὰ διευκρινίζουν τὸν λόγο. Μὲ τὴ δεύτερη, οἱ ἴδιοι, ἀναίρεσαν τὴν προηγούμενη ἀκύρωση, καὶ αἰτιολόγησαν τὴν ἀπόφασή τους μὲ τρόπο ἀσαφή, ἀπὸ τὸ λεκτικὸ ὅμως τεκμαίρεται ὅτι παρὰ τὴν μὴ ἐπιτυχία τῆς ἀποστολῆς, τὴν ἔγκριση δηλαδὴ τῶν κεφαλαίων, παραχωροῦσαν στὸν Ἀλέξιο τὰ συμφωνηθέντα σὲ ἀναγνώριση τῶν κόπων του[1].

Ἡ ἐπίτευξη τοῦ στόχου τοῦ Τάγματος, μὲ τὴν ἀναγνώριση στὸν πρωτοπαπὰ δικαιοδοσίας σὲ ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ θέματα τῶν ὀρθοδόξων τοῦ νησιοῦ, θὰ ἔλθει ἀργότερα μὲ τὴν ἀνάμειξη πλέον στὴν ὑπόθεση καὶ τῆς κερκυραϊκῆς Κοινότητας.

4.2. Ἡ ἀνάμειξη τῆς κερκυραϊκῆς Κοινότητας καὶ τῆς Βενετίας

Στὶς 3 Νοεμβρίου 1540 τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας ἀποφάσισε τὴν ἀποστολὴ στὴ Βενετία τοῦ πρωτοπαπᾶ Ἀλοΐζιου Ραρτούρου μαζὶ μὲ τὸν σακελλάριο Γεώργιο Φλῶρο καὶ ἕναν ἐπίσης ἱερέα, γιὰ νὰ ζητήσουν καὶ λάβουν τὴν ἐπικύρωση τῆς παπικῆς βούλλας ἀπὸ τὴ Γαληνοτάτη[2]. Ἄγνωστο ὅμως γιατί, ἡ

1. A.N.K., Συμβ., φάκ. M.180, φ. 344v-345r. Οἱ πράξεις δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὴν Κατερίνα Ζαρίδη (*Ραρτοῦρος*, σ. 224-225). Τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν πράξη τῆς 18ης Αὐγούστου, μὲ διορθωμένα τὰ ἀβλεπτήματα τῆς πρώτης ἔκδοσης, ἔχει ὡς ἑξῆς: *«...πίπτουσι ἐκ τοῦ πτώματος εἴτε κοψίμου τοῦ ἄνωθεν ωσπερ μήποτε γενέσθαι ἡ κόψις ἡ ἄνωθεν τοῦ ἄνωθεν ινστρουμέντου 1539 ἂν στηριχθῶσι τὰ κεφάλαια. Ὑπεταγὴ ὁ παρὼν εὐλαβέστατος παπὰ κὺρ Ἀλέξιος ὁ ἄνωθε καὶ ἡ ἀνωτέρα γραφὴ ἡ ἐν τῇ ιη΄ Ὀκτοβρίου, βεβαιωμενων τῶν κεφαλαίων, ὧν ἐπεθυμοῦσιν ὡς ἄνωθεν βεβαιωθηναι, ἐπειδὴ ἐκοπίασεν πολλὰ νὰ μένη ἐν πάσῃ τῇ δυνάμει αὐτῆς και εἰς οὐδεμία δύναμιν μενέτω ἡ ἀφαίρεσις και κόψις ἡ ἄνωθεν».*

2. A.N.K., Ἐνετοκρατία, φάκ. 2, φ. 5r.

ἀποστολὴ δὲν πραγματοποιήθηκε. Ἡ παπικὴ βούλλα ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὴ βενετικὴ Γερουσία τὸ 1542[1]. Τὸ ζήτημα τῆς ἐπικύρωσής της περιλήφθηκε ὡς 24ο μεταξὺ τῶν αἰτημάτων τῆς πρεσβείας ποὺ στάλθηκε τότε καὶ στὴν ὁποία μετεῖχαν ὁ Ἀνδριόλος Κουαρτάνος, ὁ Μπένος Λάντζας καὶ ὁ Μανόλης Μόσχος. Στὸ κείμενο τοῦ αἰτήματος, ἡ κερκυραϊκὴ Κοινότητα κάνοντας ἀναγωγὴ στὴν ἑνωτικὴ σύνοδο τῆς Φλωρεντίας, ἐπεσήμαινε πὼς τότε εἶχε ὁριστεῖ ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ διατηροῦσαν καὶ θὰ ἀκολουθοῦσαν τὰ λειτουργικά τους τυπικὰ καὶ τὶς συνήθειες, οἱ δὲ λατίνοι ἱεράρχες καὶ κληρικοὶ δὲν μποροῦσαν νὰ τοὺς τὸ ἀπαγορεύσουν. Ὁ πάπας Λέων Ι΄ μὲ τὴ βούλλα του ἐπικύρωσε τὰ ἀνωτέρω, τὰ ὁποῖα ἴσχυσαν στὴ Ζάκυνθο καὶ στὴν Κεφαλληνία. Στὴν Κέρκυρα αὐτὰ δὲν ἐτηροῦντο, ὁπότε ὁ πρωτοπαπὰς Ἀλοΐζιος Ραρτοῦρος θεωρώντας ὅτι ἦταν καθῆκον του νὰ θέσει σὲ ἰσχὺ αὐτὲς τὶς συνήθειες, ζήτησε ἀπὸ τὸν πάπα νὰ ἐπικυρώσει τὶς διατάξεις ποὺ βρίσκονταν στὶς βοῦλλες τῶν προκατόχων του καὶ νὰ ὁρίσει τὴν πιστὴ ἐφαρμογή τους. Πράγματι ὁ πάπας ἐπικύρωσε τὰ ἀνωτέρω καὶ ὅρισε στὸν ἀρχιεπίσκοπο καὶ στὸν λοιπὸ κλῆρο νὰ τὰ τηροῦν. Μὲ τὸ αἴτημά τους οἱ πρέσβεις ζητοῦσαν ἀπὸ τὴ Βενετία νὰ ἐπικυρώσει τὴν παπικὴ βούλλα, οὕτως ὥστε νὰ μποροῦν οἱ ὀρθόδοξοι τῆς Κέρκυρας νὰ ζοῦν πνευματικὰ καὶ νὰ διοικοῦνται σύμφωνα μὲ τὶς συνήθειές τους καὶ σύμφωνα μὲ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο διοικοῦνταν ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Κεφαλληνία, σὲ ἐφαρμογὴ τῶν ἀνωτέρω παπικῶν βουλλῶν. Τὸ κείμενο ἔχει ὡς ἑξῆς:

«*... che nel Concilio florentino ... sij sta ordinato et statuito che la nation greca nelli soi riti et osservantie vel consuetudini rimanisse et quelli osservasse; ... sicome parimodo la pia memoria di Papa Leone Xmo proprio motu confirmò. Quali ordini licet al Zanthe Cephalonia et forse altrove ... Tamen par che fin hora de qui a Corphù habbiamo passato in dissuetudine. Onde animadvertendo il nostro r.do Prothopapa, ... esser carico suo li ditti ritti in osservantia far poner, ha mandato ... a supplicar ... summo Pontifice che ... si degnasse confirmar ditti ordeni .... Nella qual rechiesta, ... ha parso a Sua Santità exaudirlo ... Perhò si supplica devotamente, che Vostra Serenità si degni confirmar admetter et approbar la prefata gratia apostolica, acciò ... possiamo viver spiritualmente regendosi secondo il nostro rito greco come è preditto et al modo che parimente si governano il Zanthe et Zephalonia in execution delli anteditti brevi apostolici*».

Ἡ ἀπάντηση στὸ αἴτημα δόθηκε στὶς 31 Ἰουλίου 1542. Μὲ αὐτὴν ἐπικυρώθηκαν οἱ ἀρχαῖες συνήθειες τῶν Κερκυραίων, σύμφωνα μὲ τὰ προνόμιά

1. Γιωτοπουλου, *Πρεσβεῖες*, σ. 272-273. Τὸ ἐπικυρωτικὸ κείμενο τοῦ 24ου κεφαλαίου, μεταφρασμένο στὰ ἑλληνικά, δημοσιεύτηκε μαζὶ μὲ τὴ βούλλα τὸ 1762 (*Βοῦλλαι*, σ. 17-18). Βλ. ἐπίσης Τσιτσα, *Λατινοκρατία*, σ. 56.

τους καὶ τὶς παραχωρήσεις ποὺ τοὺς εἶχαν γίνει μὲ συνόδους, παπικὲς βοῦλλες καὶ δουκικὲς ἐπιστολές, καὶ τονίστηκε ἰδιαίτερα ὅτι ἔπρεπε νὰ γίνονται οἱ χειροτονίες καὶ νὰ τελοῦνται τὰ μυστήρια χωρὶς πληρωμή, σύμφωνα μὲ τὴν παπικὴ βούλλα τοῦ 1540. Τὸ κείμενο ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Che siano confirmate le antigue consuetudine osservate per vigor delli sui privilegij et concessione fatte dalli Concilij et per brevi delli Sumi Pontifici et litere della Signoria Nostra dovendosi conferir li ordini sacri et administrar le cose sacramentali senza pagamento alcuno, si come si contiene nel breve apostolico del 1540».

Στὰ ἀνωτέρω κείμενα διαπιστώνεται μιὰ διάσταση ἀνάμεσα στὸ ζητούμενο καὶ στὸ διδόμενο, ἡ ὁποία ἤδη διαπιστώθηκε καὶ στὴν περίπτωση τῆς βούλλας. Οἱ μὲν πρέσβεις, ὡς ἐκπρόσωποι τῆς Κοινότητας, κατανοοῦσαν τὴ βούλλα ὡς κείμενο τὸ ὁποῖο ἀναγνώριζε στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Κέρκυρας τὴν αὐτοδιάθεσή της καὶ τὴ διοίκησή της σύμφωνα μὲ τὶς ἑλληνικὲς συνήθειες, κρίνοντας πιθανὸν ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῆς Ζακύνθου τὸ ὁποῖο ἀποτελοῦσε ἀπόρροια τῆς βούλλας τοῦ Λέοντα Ι΄. Ζητοῦσαν ἑπομένως ἀπὸ τὴ Βενετία νὰ ἐπικυρώσει τὴ βούλλα μὲ αὐτὸ τὸ σκεπτικό, ἐπισημαίνοντας ὅτι δὲν ἐπρόκειτο γιὰ νεωτερισμό, ἀλλὰ γιὰ ἐπαναφορὰ παλαιᾶς συνήθειας ἡ ὁποία εἶχε ἀτονήσει. Ἀπὸ τὴν πλευρά της ἡ Βενετία ἐπικύρωσε τὶς «ἀρχαῖες συνήθειες», χωρὶς νὰ προσδιορίζει τὸ περιεχόμενό τους, τονίζοντας ὅμως μὲ τὴν τελευταία φράση της ὅτι ἀντιλαμβανόταν τὸ ζήτημα στὸ πλαίσιο τοῦ λειτουργικοῦ τυπικοῦ καὶ μόνον.

Οἱ Κερκυραῖοι θεώρησαν ὅτι ἡ βενετικὴ ἐπικύρωση ἀφοροῦσε τὸ διατυπωμένο αἴτημά τους στὸ σύνολό του, ἑπομένως ὅτι ἀναγνώριζε στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Κέρκυρας τὴν αἰτούμενη αὐτοδιάθεση καὶ τὴν ἀπεξάρτηση ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου. Τοῦτο φαίνεται μὲ σαφήνεια στὴ γραπτὴ ἀποτύπωση σχετικοῦ αἰτήματος τῆς Κοινότητας στὴν πρεσβεία τοῦ 1546, ὅπου ὑπενθυμίζεται ὅτι τὸ 1542 οἱ πρέσβεις τῆς Κοινότητας εἶχαν εἰσακουστεῖ καὶ εἶχε ἐγκριθεῖ ἀπὸ τὴ βενετικὴ Γερουσία νὰ διοικοῦνται οἱ ἕλληνες στὰ πνευματικὰ ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ κλῆρο καὶ τὸν προϊστάμενό του (*«che la nation Greca si habbi governar in spiritualibus dal clero et antistite greco»*) σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχαῖες συνήθειες τους, τὰ προνόμια καὶ τὶς παπικὲς βοῦλλες ποὺ οἱ πρέσβεις εἶχαν παρουσιάσει[1].

Τὸ τί συνέβη, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴ τῶν πρέσβεων στὴν Κέρκυρα τὸ 1542, τὸ μαθαίνουμε ἀπὸ τὶς περιγραφὲς τῶν γεγονότων ὅπως αὐτὰ ἀποτυπώθηκαν στὶς σχετικὲς νοταρικὲς πράξεις, ποὺ συντάχθηκαν τότε, στὶς ἀποφάσεις

1. SATHAS, *Documents*, τ. 5, σ. 277.

τῆς τοπικῆς βενετικῆς Διοίκησης καὶ στὸ κείμενο τῶν αἰτημάτων τῆς πρεσβείας τοῦ 1546.

Στὴ νοταρικὴ πράξη τῆς 4ης Ὀκτωβρίου 1551, μὲ τὴν ὁποία ὁ πρωτοπαπὰς καὶ ἡ διοικούσα ἐπιτροπὴ τοῦ Τάγματος ἔκλεισαν τὶς οἰκονομικές τους ἐκκρεμότητες μὲ τὸν Ἀλέξιο Ραρτοῦρο, σημειώνεται ὅτι ὁ πρωτοπαπὰς ἔλαβε *«τὴν ἅπασαν ἐξουσίαν τοῦ κρίνειν πάσας τὰς ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις τῆς πόλεως καὶ νήσου εἰς τοὺς αφμβ΄ ὀκτωβρίω λ΄»*[1]. Ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς δὲν σχετίζεται οὔτε μὲ τὴν ἡμερομηνία ἔκδοσης τῆς βούλλας τοῦ πάπα Παύλου Γ΄ οὔτε μὲ τὴν ἡμερομηνία συζήτησης τοῦ 24ου ἄρθρου τῆς πρεσβείας τοῦ 1542. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ πρωτοπαπὰς καὶ τὸ Τάγμα δὲν θεωροῦσαν ὅτι εἶχε ἐπιτευχθεῖ ὁ στόχος οὔτε μὲ τὴν ἔκδοση τῆς παπικῆς βούλλας τὸ 1540 οὔτε μὲ τὴν ἔγκρισή της στὸ 24ο κεφάλαιο τῆς πρεσβείας τοῦ 1542, ἀλλὰ μὲ ἄλλο γεγονός, μετὰ τὴν ἐπάνοδο τῶν πρέσβεων ἀπὸ τὴ Βενετία. Ἐκ τῶν ὑστέρων βέβαια συμπεριέλαβαν ἀνάμεσα στὰ προνομιακὰ ἔγγραφα καὶ τὸ συγκεκριμένο κεφάλαιο τῆς πρεσβείας μὲ τὴν ἔνδειξη: *«Primo Capitolo della Imbasseria per l'officio del Protopapà del 1542 die ultima Julij»*[2], ἀφοῦ χάρη σὲ αὐτὸ κινήθηκε ἐν τέλει ἡ διαδικασία ποὺ ὁδήγησε στὴν ἐπίτευξη τοῦ στόχου.

Τὸ κείμενο τῶν αἰτημάτων τῆς πρεσβείας τοῦ 1546 περιγράφει τὰ συμβάντα μετὰ τὴν πρεσβεία τοῦ 1542 ὡς ἑξῆς. Μετὰ τὴν ἐπάνοδο τῶν πρέσβεων στὴν Κέρκυρα, μὲ τὴν παραχώρηση ἢ ἀνανέωση (*«concession, sive reformation»*), ἐξελέγη ὁ πρωτοπαπὰς ὡς ἁρμόδιος γιὰ τὴν τήρησή της (*«eletto il protopapa nostro in osservantia de quella»*)[3]. Δὲν εἶναι σαφὲς ποιὸς τὸν ἐξέλεξε, μᾶλλον ὅμως θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε πὼς ἦταν ἡ Κοινότητα, ἀφοῦ ἡ ἴδια στὴ συνέχεια κρίνει ὅτι ἡ ἀντίδραση ποὺ προκλήθηκε ἀφοροῦσε αὐτὴν καὶ ὄχι τὸν πρωτοπαπά. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ πιθανὸν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ χρονολογεῖται στὴ νοταρικὴ πράξη τοῦ 1551, ποὺ εἴδαμε προηγουμένως, στὶς 30 Ὀκτωβρίου 1542.

Τότε ὁ Nicolao Vido, βικάριος τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου Jacobo Cocco, ἀντέδρασε καὶ ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἀπόφαση (*«deliberation»*) τῆς Γερουσίας δὲν ἔπρεπε νὰ ἐφαρμοστεῖ, στηριζόμενος στὴν ἰσχύουσα ἕως τότε πρακτική. Τοῦ ζητήματος ἀρχικὰ ἐπιλήφθηκε ὁ βάιλος Andrea Gritti. Τὴν πρώτη αὐτὴ ἀντίδραση καὶ ἐκδίκαση τῆς ὑπόθεσης δὲν τὴν γνωρίζουμε, φαίνεται ὅμως ὅτι ἔληξε ὑπὲρ τοῦ πρωτοπαπᾶ. Τὸ ζήτημα ἀνακινήθηκε καὶ στὰ χρόνια τοῦ βάιλου Francesco Sanudo. Σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τῆς ἀπόφασης, τὸ ὁποῖο σώ-

1. Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 230.
2. A.N.K., A.E.Δ., φάκ. 7, φ. 244v.
3. Sathas, *Documents*, τ. 5, σ. 277.

ζεται σὲ κατάστιχο τοῦ ἀρχείου τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος, ὁ βικάριος μὲ τὸν δικηγόρο του Λεονάρδο Φόρτιο («*Leonardo Forcio suo advocato*») κατήγγειλαν ὅτι ὁ πρωτοπαπὰς αὐθαίρετα εἶχε ἀναμιχθεῖ στὴ δικαιοδοσία τῆς ἀρχιεπισκοπῆς σὲ ζητήματα γάμου τῶν ἑλλήνων ὅλου τοῦ νησιοῦ, τιμωρίας τῶν πνευματικῶν παραπτωμάτων, καὶ χορήγησης ἄδειας σὲ ὅσους ἤθελαν νὰ ἱερωθοῦν, πράξεις ποὺ ὑπέσκαπταν τὴ δικαιοδοσία τοῦ ἀρχιεπισκόπου. Τὸ Reggimento ὅμως λαμβάνοντας ὑπόψη τὸ 24ο ἄρθρο τῆς πρεσβείας τοῦ 1542, τὸ ἐπιχείρημα τῆς πρωτοπαπαδικῆς μερίδας ὅτι ἡ δικαιοδοσία αὐτὴ ἀναγόταν στὰ χρόνια ποὺ τὸ νησὶ ἀνῆκε στὴν αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ διατηρήθηκε κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀνδηγαυικῆς κατοχῆς ὁπότε καὶ ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὸν βασιλιὰ Φίλιππο τὸ 1367, καθὼς καὶ τὴ δέσμευση τῆς Βενετίας στὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1387 νὰ διατηρεῖ καὶ νὰ προστατεύει τὶς συνήθειες τοῦ τόπου, ἐξέδωσε ἀπόφαση ὑπὲρ τοῦ πρωτοπαπᾶ στὶς 27 Νοεμβρίου 1544[1]. Κατὰ τῆς ἀπόφασης στράφηκε ὁ λατίνος ἀρχιεπίσκοπος, ὁ ὁποῖος στὶς 12 Φεβρουαρίου 1545 ζήτησε νὰ ἐξεταστεῖ ἡ ἀπόφαση στὴ Βενετία[2].

Στὴ νοταρικὴ πράξη τοῦ 1551, γιὰ τὴν ὁποία ἤδη ἔγινε λόγος, τὰ γεγονότα χαρακτηρίζονται ὡς «*κρίσεις περὶ τῆς αὐτῆς ἐξουσίας*», δηλαδὴ περὶ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ πρωτοπαπᾶ νὰ κρίνει τὶς ἐκκλησιαστικὲς ὑποθέσεις, καὶ τονίζεται ὁ ρόλος τοῦ Ἀλέξιου Ραρτούρου στὴν ὑπεράσπιση τοῦ πρωτοπαπᾶ τόσο στὴν Κέρκυρα, ὅσο καὶ στὴ Βενετία, ὅπου, σύμφωνα μὲ τὸ ἔγγραφο ὁ Ἀλέξιος παρέμεινε 10 μῆνες καὶ κέρδισε τὴν ὑπόθεση «*ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ Τάγματος*»[3].

Σύμφωνα μὲ τὶς πηγές, στὴ Βενετία ἡ ὑπόθεση ἀνατέθηκε στοὺς Auditori novi[4] καὶ κλήθηκε ὁ πρωτοπαπὰς νὰ παραστεῖ στὴν ἐκδίκαση τῆς ὑπόθεσης.

---

1. Α.Ν.Κ., Α.Ε.Δ., φάκ. 7, φ. 248r-251r. Βλ. καὶ Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 23. Ἡ δικαιοδοσία τῆς λατινικῆς ἀρχιεπισκοπῆς σὲ ζητήματα γάμου τῶν ὀρθοδόξων, κατὰ τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο, τεκμηριώνεται καὶ ἀρχειακά. Ἀναφέρω ὡς παράδειγμα τὴν περίπτωση τῆς Λιανόρας καὶ τοῦ συζύγου της Τζάννη Μάμαλου ἀπὸ τὸ χωριὸ Ψωραροί, οἱ ὁποῖοι πιάστηκαν σκλάβοι τὸ 1537. Ἡ Λιανόρα ἐξαγοράστηκε στὴν Ἀδριανούπολη ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Τζούμα ἀπὸ τὸν Τζαμαντᾶ, τὸν ὁποῖο στὴ συνέχεια παντρεύτηκε καὶ ἀπόκτησε παιδιά. Τὸ 1541 μετέβη στὴν Κέρκυρα καὶ ζήτησε ἀπὸ τὸν πρῶτο ἄνδρα της τὴν προίκα της, ὑποσχόμενη νὰ πάει στὸν «βικάριο τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας» γιὰ νὰ ζητήσει τὴ λύση τοῦ πρώτου γάμου της. Ἡ σχετικὴ συμφωνία καταγράφτηκε στὶς 19 Ἰουνίου 1541 καὶ σώζεται στὰ κατάστιχα τοῦ νοταρίου Μιχαὴλ Γλαβᾶ (Α.Ν.Κ., Συμβ., φάκ. Γ.56, φ. 63r). Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὸν φίλο ἐρευνητὴ Κώστα Γραμμένο, ὁ ὁποῖος μοῦ ὑπέδειξε τὴν πράξη.

2. Α.Ν.Κ., Α.Ε.Δ., φάκ. 7, φ. 249v-250r.

3. Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 230-231.

4. Γι' αὐτοὺς βλ. A. Da Mosto, *L'Archivio di Stato di Venezia*, τ. 1, Roma 1937, σ. 85· Catia Milan – Antonio Politi – Bruno Vianello, *Guida alle Magistrature. Elementi per la conoscenza*

Ἀπόρροια τῆς ἐξέλιξης αὐτῆς ἦταν οἱ κινήσεις τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος γιὰ τὸν ὁρισμὸ ἐκπροσώπων τους στὴ Βενετία. Ὁ Ἀλέξιος Ραρτοῦρος ἐκλέχθηκε ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς τοῦ Τάγματος ὡς ἐπίσημος ἀπεσταλμένος τους μὲ πράξη τῆς 14ης Ἰουλίου 1545, στὴν ὁποία ὁ πρωτοπαπὰς καὶ ὁ σακελλάριος ἐξέφραζαν τὴν ἀδυναμία τους νὰ πραγματοποιήσουν οἱ ἴδιοι τὴν ἀποστολὴ -*«μὴ δυναμένων αὐτῶν ὑπάγειν εἰς τὴν Βενετίαν καὶ Ρώμην ἀποκριθῆναι κατὰ τῶν ἀντιδίκων τοῦ Τάγματος»*- καὶ ὅριζαν τὸν Ἀλέξιο Ραρτοῦρο *«ἵνα πάλιν κόποις λάβῃ ἀντ' αὐτοῦ τοῦ Τάγματος, ἐκεῖσε γενέσθαι ἀποκριθῆναι δευθεντεύση καὶ τ' ἄλλα»*[1]. Στὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα ὁ πρωτοπαπὰς ὅρισε καὶ δικούς του πληρεξουσίους γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς ὑπόθεσης. Στὶς 23 Ἰουνίου 1545 καὶ μὲ δεύτερη πράξη στὶς 10 Ἰουλίου 1545, ὅρισε ὡς ἐπιτρόπους του τὸν Ἰάκωβο Πετρετίνο καὶ τὸν Γαλτιέρο Μουρέλο, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἤδη ἐκλεγεῖ ἀπὸ τὴν κερκυραϊκὴ Κοινότητα ὡς πρέσβεις, καὶ τοὺς ἔδωσε ἐξουσία *«ἐμφανισθῆναι εἰς τὴν ἐκλαμπροτάτην αὐθεντία τόσον εἰς τοὺς ἀλδιδόρους ὅσον καὶ εἰς πᾶν ἄλλον ὀφφίκιον... εἰς βοήθειαν καί εἰς πᾶσαν ἀπόκρισιν τοῦ εἰρημένου τιμίου πρωτοπαπᾶ»*[2]. Στὶς 11 Ἰουλίου 1545 κατέστησε ἐπίσης ἐπίτροπό του τὸν γιό του Ἀλέξιο[3] καὶ λίγες μέρες ἀργότερα, στὶς 23 Ἰουλίου 1545, ὅρισε ἐπίσης ὡς ἐπιτρόπους του τὸν Ματθαῖο Βάρελη καὶ τὸν γιό του Βασίλειο, νὰ μποροῦν νὰ ἐμφανιστοῦν *«alli offici delli magnifici alditori et ubicusque opus fuerit ... per la citatoria fatta del ditto officio et instantia del Rmo d. monsignor Archiepiscopo di Corfù Jacopo Cocho...»*[4].

Στὰ νοταρικὰ ἔγγραφα ποὺ ἀναφέρθηκαν, ἡ ὑπόθεση λογιζόταν ὡς διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ Τάγμα καὶ στοὺς ἀντιδίκους του, τὸν ἀρχιεπίσκοπο καὶ τὸν βικάριό του. Διαφορετικὴ εἶναι ὅμως ἡ εἰκόνα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς πρεσβείας τοῦ 1546, στὸ ὁποῖο ἡ ὑπόθεση λαμβάνει τὴ μορφὴ διαφορᾶς ἀνάμεσα στὴν Κοινότητα καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπο.

Ἡ Κοινότητα περιέλαβε τὸ ζήτημα τοῦ πρωτοπαπᾶ ὡς πρῶτο στὴν πρεσβεία τοῦ 1546. Στὸ γραπτὸ αἴτημα ποὺ συζητήθηκε στὶς 31 Μαρτίου 1546, οἱ ἐκπρόσωποί της περιέγραφαν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πρεσβείας τοῦ 1542, προσδιόριζαν τὸ περιεχόμενο τῆς παραχώρησης καὶ τὶς μετέπειτα κινήσεις τους,

---

della Repubblica Veneta, Verona 2003, σ. 80 ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

1. Ἔγγραφο δημοσιευμένο εἰς Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 225-226. Τὸ πρωτότυπο εἰς Α.Ν.Κ., Συμβ., φάκ. Μ.184, φ. 146v.

2. Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 68. Οἱ πράξεις εἰς Α.Ν.Κ., Συμβ., φάκ. Μ.184, φ. 156rv καὶ 173r. Τὸ κείμενο ἀπὸ Ζαρίδη, *ὅ.π.*

3. Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ 68. Ἡ πράξη εἰς Α.Ν.Κ., Συμβ., φάκ. Μ.184, φ. 13v.

4. Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 69. Ἡ πράξη εἰς Α.Ν.Κ., Συμβ., φάκ. Μ.184, φ. 182v τὸ κείμενο ἀπὸ Ζαρίδη, *ὅ.π.*

τὴν ἀντίδραση τοῦ λατίνου βικαρίου, ἡ ὁποία κατὰ τὴν κρίση τους οὐσιαστικὰ στηριζόταν σὲ μιὰ ἐκτροπὴ ἀπὸ τὸ ὀρθὸ (*«corruttela»*) ποὺ ἴσχυε στὸ νησὶ ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ ἀρχιεπισκόπου Santo Venier (1481-1514), καθὼς καὶ τὶς ὑπὲρ τοῦ πρωτοπαπᾶ ἀποφάσεις τῶν δύο βαΐλων. Ἀκολούθως περιέγραφαν τὶς κινήσεις τοῦ ἀρχιεπισκόπου στὴ Βενετία, ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἔφεση ποὺ ἔκανε, τὴν προσπάθειά του νὰ ἐμπλέξει τὸν πρωτοπαπὰ στὴν ὑπόθεση καὶ ὄχι τὴν Κοινότητα καθὼς καὶ τὴν προσπάθειά του νὰ ἐπιτύχει τὴν ἐξέτασή της ἀπὸ τοὺς Auditori καὶ νὰ ἀποφύγει τὴν ἐξέταση τῆς ὑπόθεσης ἀπὸ τὴ Γερουσία. Κατὰ τὴν ἄποψή τους ὁ ἀρχιεπίσκοπος εἶχε τεχνηέντως κατορθώσει νὰ κληθεῖ σὲ δίκη ὁ πρωτοπαπὰς καὶ ὄχι ἡ Κοινότητα, μὲ τὴν ἐπιμονὴ τῆς ὁποίας εἶχαν γίνει ὅλα, ἐπειδὴ θεωροῦσε ὅτι θὰ μποροῦσε εὐκολότερα μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ κερδίσει τὴν ὑπόθεση. Κατὰ τὴν Κοινότητα ἡ παραχώρηση ἢ ἀνανέωση τοῦ 1542 ἦταν τὸ μόνο ὄφελος καὶ παρηγοριὰ γιὰ τὶς καταστροφές, τὶς πυρκαγιές, τὴ σκλαβιὰ καὶ τὸν θάνατο ποὺ ὑπέστη ἀπὸ τὴν πρόσφατη πολιορκία τῶν Τούρκων, γιὰ τὰ ὁποῖα ἄλλο εὐεργέτημα δὲν εἶχε λάβει (*«...reformation concessali dalla Serenità Vostra, pro alli qual consolation delle iatture, incendii, captività, et morte de soi patite in l'assedio di Turchi, che altro beneficio hucusque la preditta università non ha havuto»*)[1]. Γι' αὐτὸ παρακαλοῦσε ἐκεῖνο ποὺ ὡς μιὰ ἀνάσα (*fiato*) τῆς δόθηκε τότε νὰ μὴν τὸ στερηθεῖ, ἀλλὰ νὰ χαίρει τὸ εὐεργέτημά της, τὸ ὁποῖο ἄλλωστε δὲν ἦταν παρὰ ἡ ἐπαναφορὰ σὲ ἰσχὺ ἀρχαιότατης συνήθειας, ποὺ ἴσχυε στὸ νησὶ γιὰ πάνω ἀπὸ χίλια χρόνια, ἀπὸ τότε ποὺ ἀνῆκε στὴν αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινούπολης, ἡ ὁποία διατηρήθηκε κάτω ἀπὸ τὴν ἀνδηγαυικὴ κατοχή, ἀλλὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὴ βενετική, μὲ ἐξαίρεση τὰ χρόνια τῆς ἐκτροπῆς (*«corruttela preditta»*). Γιὰ τὴν ἰσχυροποίηση μάλιστα τῆς ἐπιχειρηματολογίας, προστέθηκαν οἱ ἀναφορὲς στὶς ἀποφάσεις τοῦ 1436 καὶ 1444, καθὼς καὶ στὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1387 ποὺ ὅριζε τὴ διατήρηση τῶν συνηθειῶν της.

Ἡ Βενετία ἐν τέλει ἐπικύρωσε τὴν ἀπόφαση τοῦ Reggimento τῆς 27ης Νοεμβρίου 1544 ὡς ἀπόφαση καλὰ καὶ νόμιμα εἰλημμένη[2], κλείνοντας ὁριστικὰ τὴν ὑπόθεση.

Στὰ ἀμέσως ἑπόμενα χρόνια, ἡ βενετικὴ Διοίκηση μὲ τὶς ἐνέργειές της ἀντιμετώπισε τὸν πρωτοπαπὰ ὡς τὴν αὐτονόητη κεφαλὴ τῆς ὀρθόδοξης Ἐκ-

1. Γιὰ τὶς συνέπειες τῆς τουρκικῆς πολιορκίας τοῦ 1537 βλ. Ελλης Γιωτοπουλου-Σισιλιανου, *Κερκυραϊκά*, Ἀθήνα 1997, σ. 65. Γιὰ τὶς καταστροφὲς τῶν ναῶν τοῦ ἐξώπολου βλ. Σπ. Καρυδη, *Ὁ ἀστικὸς χῶρος καὶ τὰ ἱερά. Ἡ περίπτωση τῆς Κέρκυρας τὸν 16ο αἰώνα*, Ἀθήνα 2007, σ. 77-78.

2. Sathas, *Documents*, τ. 5, σ. 277-278.

κλησίας καὶ μὲ τὶς ἀποφάσεις της ἰσχυροποίησε τὸν θεσμικό του ρόλο. Ἀπὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ διαταγὴ τοῦ βάιλου Fr. Sanudo τῆς 14ης Ἰουλίου 1547 μὲ τὴν ὁποία διέταξε τὸν πράκτορα Λευκίμμης καὶ τοὺς καβαλαρότους νὰ συλλάβουν τὸν ἱερέα Γεώργιο Κοντομάρη ἀπὸ τὸ Σπαρτερό, νὰ τὸν φέρουν μὲ συνοδεία στὴ πόλη καὶ νὰ τὸν παραδώσουν στὸν πρωτοπαπὰ (*«alle man del nostro Protopapa D. Aloysio Rarturo et questo de mandato del detto Protopapa»*)[1]. Ἐκφραστικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀπόφαση τοῦ Reggimento στὶς 8 Φεβρουαρίου 1554, ἡ ὁποία λήφθηκε ἔπειτα ἀπὸ ἐξέταση τῆς ἔνστασης τοῦ δευτερεύοντος τῆς ἐπαρχίας Μέσης Ἀντωνίου Κοντοῦ, δευτερεύοντος τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου (*«defterio dell'reverendissimo arcivescovo latin»*), γιὰ τὴν ἐκλογὴ ἀπὸ τὸν πρωτοπαπὰ Ἀλοΐζιο Ραρτοῦρο τοῦ ἱερέα Μάρκου Σκόρτζη ὡς πρωτοπαπᾶ τῆς ἐπαρχίας, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι δὲν τηρήθηκε ἡ συνήθεια ποὺ ἤθελε νὰ ἀναλαμβάνει τὸ ἀξίωμα ὁ ἑκάστοτε δευτερεύων. Ὁ βάιλος ἀφοῦ ἔλαβε ὑπόψη τὶς βοῦλλες τῶν παπῶν Λέοντος καὶ Παύλου, τὸ προνόμιο τοῦ βασιλιᾶ Φιλίππου καὶ τὴν ἐπικύρωσή του ἀπὸ τὴ Βενετία καθὼς καὶ τὴν πρεσβεία τοῦ 1542 ἔκρινε ἀθέμιτη τὴν πράξη ἀναστολῆς στὴν ὁποία προέβη ὁ δευτερεύων, ἐπικυρώνοντας στὴν πράξη τὴν ἐνέργεια τοῦ πρωτοπαπᾶ Ραρτούρου[2]. Ἡ ἀπόφαση θὰ ἦταν ἀδιάφορη ἂν δὲν συνοδευόταν ἀπὸ τὸ σχόλιο τοῦ ἀντιγραφέα *«che in arbitrio del protopapà sia dispensar li officij e li protopapati delle vile»*, ἔκφραση ποὺ δὲν ἀποδίδει τὸ περιεχόμενο τῆς ἀπόφασης ἀλλὰ τὴ μεταγενέστερη χρήση της ὡς ἀπόδειξης γιὰ τὴν ἐν λόγῳ δικαιοδοσία, τὴν ὁποία προφανῶς δὲν κατεῖχε προηγουμένως. Ἡ ἴδια ἀπόφαση περιέχει ἐπίσης τὴ σημαντικὴ πληροφορία ὅτι ὁ διεκδικητὴς τοῦ ἀξιώματος ἦταν δευτερεύων τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου, ποὺ σημαίνει ὅτι εἶχε ὁριστεῖ στὸ ἀξίωμα ἀπὸ ἐκεῖνον, στοιχεῖο ποὺ ἐπιβεβαιώνει τὴ δικαιοδοσία τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου στὸν κλῆρο τῆς ἐξοχῆς. Ἦταν ὅμως πλέον ἀργά. Ἡ Κοινότητα τῆς Κέρκυρας σὲ συνεργασία μὲ τὸ Ἱερὸ Τάγμα εἶχε κατορθώσει νὰ πείσει τὴν Πολιτεία ἢ ἡ Πολιτεία χαριζόμενη γιὰ τοὺς δικούς της λόγους θέλησε νὰ πειστεῖ ὅτι τὰ πράγματα ἦταν διαφορετικά.

4.3. Διαπιστώσεις

Ἡ συμβολὴ τῆς κερκυραϊκῆς Κοινότητας στὴν πορεία τῆς ὑπόθεσης εἶναι προφανής. Τὸ ἐνδιαφέρον της γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ, στὴν οὐσία ὅμως γιὰ τὴ διευθέτηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος τοῦ νησιοῦ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀνάδειξης τοῦ πρωτοπαπᾶ τῆς πόλης ὡς τῆς ὀρθόδοξης ἐκ-

1. A.N.K., A.E.Δ., φάκ. 7, φ. 251v.
2. A.N.K., A.E.Δ., φάκ. 7, φ. 252v.

κλησιαστικῆς Ἀρχῆς, φάνηκε ἤδη ἀπὸ τὸ 1535. Τότε ἡ Κοινότητα περιορίστηκε στὴν ἐπισήμανση τῆς βαρύνουσας σημασίας τοῦ ἀξιώματος καὶ στὴν ὀργάνωση μιᾶς ἁρμόζουσας πρὸς τὸ ἀξίωμα ἐκλογῆς. Μετὰ τὴ βούλλα τοῦ 1540 ὅμως, ἀνέλαβε ἀποφασιστικὸ ρόλο, καὶ μὲ διπλωματικὸ τρόπο ἐπιχείρησε καὶ ἐν τέλει πέτυχε νὰ λάβει ἀπὸ τὴ Βενετία μιὰ παραχώρηση πλήρους ἀπαγκίστρωσης ἀπὸ τὴ λατινικὴ Ἐκκλησία, ἐπιχειρηματολογώντας ὑπὲρ τῆς ἀνανέωσης ἀρχαίων συνηθειῶν, προβάλλοντας τὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1387, κυρίως ὅμως ἐκμεταλλευόμενη τὴν πρόσφατη τραγικὴ ἐμπειρία τῆς πολιορκίας.

Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ πρεσβεία τοῦ 1542 ἐκκινώντας ἀπὸ τὴν ἐπικύρωση τῆς παπικῆς βούλλας, προχωροῦσε πολὺ περισσότερο, ἀφοῦ τὸ αἴτημα δὲν περιοριζόταν μόνον στὸ περιεχόμενό της, ἀλλὰ ἀφοροῦσε τὴν ἴδια τὴ δικαιοδοσία τοῦ πρωτοπαπᾶ. Ἡ παραπομπὴ στὰ ἰσχύοντα στὴν Κεφαλληνία καὶ στὴ Ζάκυνθο, ὡς ἐπιχείρημα, παρότι χρησιμοποιήθηκε ἀρκετά, δὲν ἀρκοῦσε, ἀφοῦ ἐκεῖ ἡ παρουσία ὀρθόδοξου ἱεράρχη μὲ δικαιοδοσία καὶ στὰ δύο νησιὰ διαφοροποιοῦσε τὴν κατάσταση σὲ σχέση μὲ τὴν Κέρκυρα στὴν ὁποία κυρίαρχο στοιχεῖο ἦταν ἡ ἔλλειψη ἐπισκόπου. Τὸν σκόπελο αὐτὸ ξεπέρασε ἡ Κοινότητα μὲ τὴν ἀναγωγὴ στὴν παλαιὰ συνήθεια, ἐπιχείρημα ποὺ χρησιμοποιήθηκε καὶ στὰ ἑπόμενα χρόνια κάθε φορὰ ποὺ ἐπεδίωκε νὰ ἐνισχύσει τὴ θέση τοῦ πρωτοπαπᾶ ἔναντι τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου. Ἡ προσφυγὴ στὴν τακτικὴ αὐτὴ δὲν εἶναι ἄσχετη μὲ τὴν ἄρνηση τῆς Βενετίας νὰ προβεῖ σὲ νεωτερισμοὺς στὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ ρητὴ διατύπωση τῆς διατήρησης τῶν συνηθειῶν τοῦ τόπου στὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1387. Στὴ δικαστικὴ διαμάχη ποὺ ἀκολούθησε ἐνεργοποιήθηκε ἐπιπλέον ἡ παραχώρηση τοῦ 1367, ὥστε νὰ θεμελιωθεῖ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἐπαναφορὰ σὲ ἰσχὺ δικαιοδοσίας ποὺ ὑπῆρχε καὶ τὴν ὁποία εἶχε καταχραστεῖ ὁ λατίνος ἀρχιεπίσκοπος.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ Βενετία, τὴ συγκεκριμένη χρονικὴ στιγμή, εἶχε τὴ βούληση νὰ κάνει παραχωρήσεις στὴν ὀρθόδοξη πλευρά. Σὲ τοῦτο συνέτεινε δίχως ἄλλο καὶ ἡ ἱστορικὴ συγκυρία. Μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ὅλα συνέβησαν οὐσιαστικὰ στὸν ἀπόηχο μιᾶς τραγωδίας, ἀπὸ τὴν ὁποία ἡ Κέρκυρα δὲν θὰ πρέπει νὰ εἶχε ἀκόμη ἀνανήψει, ἂν οἱ περιγραφὲς γιὰ τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς εἶναι ἀκριβεῖς. Ἡ Κοινότητα τεχνηέντως προέβαλε τὸ ζήτημα τῆς δικαιοδοσίας τοῦ πρωτοπαπᾶ ὡς ἀντάλλαγμα στὰ δεινὰ ποὺ ὑπέστη ἀπὸ τὴν τουρκικὴ πολιορκία, γιὰ τὴν ὁποία δὲν εἶχε λάβει, ὅπως ὑποστήριζε, τίποτε ὡς ἀντιστάθμισμα, λογίζοντας τὴν παραχώρηση ὡς μικρὴ παρηγοριὰ ἤ, κατὰ τὸ λεκτικό της, μικρὴ ἀνάσα (fiato).

Μὲ τὶς παρεμβάσεις της ἡ Κοινότητα καθόρισε τὴ φυσιογνωμία τοῦ πρω-

τοπαπαδικοῦ ἀξιώματος. Ἂν τὸ 1535 δὲν κατόρθωσε νὰ ἐλέγξει τὸ ἐκλεκτορικὸ σῶμα, λίγα χρόνια ἀργότερα πέτυχε νὰ μετατρέψει τὸν πρωτοπαπὰ τῆς πόλης σὲ κεφαλὴ τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, μὲ πλήρη δικαιοδοσία στὸν ὀρθόδοξο χῶρο καὶ ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸν λατίνο ἀρχιεπίσκοπο τοῦ τόπου. Κατόρθωσε νὰ τὸν καταστήσει «πρωτοπαπά της» ἔκφραση ποὺ ἀπαντᾶ στὴν πρεσβεία τοῦ 1546. Ἀπέμενε μόνον ὁ ἔλεγχος τῆς ἐκλογῆς του. Σὲ αὐτὸ τὴν εὐνόησε ἡ συγκυρία τοῦ 1555, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλοΐζιου Ραρτούρου, καὶ ἡ σχετικὴ ἀπόφαση τῆς βενετικῆς Διοίκησης, ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω.

4.4. Οἱ τίτλοι, δηλωτικοὶ τῆς μετάβασης

Δηλωτικοὶ τῆς διεύρυνσης τῆς πρωτοπαπαδικῆς δικαιοδοσίας καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ πρωτοπαπᾶ ὡς κεφαλῆς τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας, εἶναι οἱ χρησιμοποιούμενοι τίτλοι τοῦ ἀξιώματός του ἀπὸ τὸν 15ο αἰώνα καὶ ἑξῆς.

Ὁ τίτλος του κατὰ τὸν 15ο αἰώνα καὶ ἕως τὸ 1546, ὁπότε συναντᾶμε τὴν πρώτη οὐσιαστικὴ διαφοροποίησή του, εἶναι *«πρωτωπαπάς Κωρύφων καί του αγίου Τάγματος των τρύακοντα και δίο ιερεων»*[1], *«προτοπαπας των τριακοντα και διο ιερεων Κορυφων»*[2], *«Πρωτοπαπᾶς Κορυφῶν»*[3] ἢ *«Πρωτοπαπᾶς πόλεως Κορυφῶν»*[4] ἢ *«πρωτοπαπᾶς τῆς πόλεως καὶ εἰς τόπον χωροεπισκόπου»*[5].

Γιὰ πρώτη φορὰ στὴν παπικὴ βούλλα τοῦ 1540 ὁ πρωτοπαπὰς χαρακτηρίζεται ὡς *«πρόεδρος καὶ πρωτοπαπὰς τῆς πόλεως καὶ νησίου τῶν Κορφέων»*, ἂν καὶ δὲν γνωρίζω τὴν ἀκριβὴ μορφὴ τῆς ἔκφρασης στὸ λατινικὸ κείμενο. Στὴν ἀπόφαση ὅμως τοῦ Reggimento τῆς Κέρκυρας τῆς 27ης Νοεμβρίου 1544 ὁ πρωτοπαπὰς περιορίζεται στὸν τίτλο *«Protopapas Colegij numerum papati 32 papatum huius Civitatis Corcijrae»*[6].

Ὁ τίτλος ἐμφανίζεται σαφῶς διαφοροποιημένος ἀπὸ τὸ 1546 καὶ μετά. Σὲ πράξη τῆς 7ης Δεκεμβρίου 1546 ἀπαντᾶ στὴ μορφὴ *«Πρωτοπαπᾶς πόλεως καί*

1. Ασωνιτη, «Ἔγγραφα», σ. 29· Κονιδαρη, «Χοντρομάτης», σ. 151, ἀρ. 4· Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 221, ἔγγραφο 5 τῆς 20ῆς Σεπτεμβρίου 1539.

2. Ασωνιτη, «Ἔγγραφα», σ. 31.

3. Ασωνιτη, «Προβλήματα», σ. 407· Κονιδαρη, «Χοντρομάτης», σ. 151, ἀρ. 4· Καρυδη, *Βρανιανίτης*, σ. 59· Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 221, ἔγγραφο 5 τῆς 20ῆς Σεπτεμβρίου 1539.

4. A.N.K., Συμβ., φάκ. Μ.245, φ. 124r πράξη τῆς 16ης Ὀκτωβρίου 1497 στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ πρωτοπαπὰς Μιχαὴλ Βουκέντης. Ο ἴδιος σημειώνεται μὲ τὸν ἴδιο τίτλο καὶ σὲ πράξη τῆς 3ης Ἀπριλίου 1498 (A.N.K., Συμβ., φάκ. Μ.245, φ. 193v) ἡ ὁποία δημοσιεύτηκε ἀπὸ ἀντίγραφο εἰς Βροκινη, *Ἐπιτομή*, σ. 38-40.

5. A.N.K., Συμβ., φάκ. Μ.180, φ. 224r. Βλ. καὶ παραπάνω σ. 40.

6. A.N.K., Α.Ε.Δ., φάκ. 7, φ. 248r.

νήσου Κορυφῶν»[1], καὶ σὲ πράξη τῆς 4ης Ὀκτωβρίου 1551 πιὸ ἁπλὰ ὡς *«πρωτοπαπὰς πόλεως καὶ νήσου»*[2], παράλληλα δὲ χρησιμοποιεῖται ὁ τίτλος «χωρεπίσκοπος» προτασσόμενος τοῦ τίτλου «μέγας πρωτοπαπάς». Εἶχε προηγηθεῖ ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 1539, περίοδο ἔναρξης τῶν ζυμώσεων καὶ τῆς προετοιμασίας γιὰ τὴν ἀποστολὴ τῆς ἀντιπροσωπείας στὴ Ρώμη, ἡ ἐμφάνιση τοῦ τίτλου «χωρεπίσκοπος», ἀρχικὰ διακριτικὰ στὴν ἔκφραση «*πρωτοπαπᾶς τῆς πόλεως καὶ εἰς τόπον χωροεπισκόπου*»[3], γιὰ νὰ ἀκολουθήσει μετὰ τὴν ἐπικύρωση τῆς παπικῆς βούλλας καὶ τὶς βενετικὲς παραχωρήσεις ἡ αὐξανόμενη χρήση του καὶ ἡ ἀπαίτηση τῆς κερκυραϊκῆς Κοινότητας γιὰ τὴν ἐπίσημη ἀναγνώρισή του.

Μὲ τὸν τίτλο «χωρεπίσκοπος» καὶ συγκεκριμένα μὲ τὴ μορφὴ «*ἅγιος Πρωτοπαπᾶς καὶ Χωρεπίσκοπος τῆς παρούσης πόλεως*» ἀπαντᾶ ὁ πρωτοπαπὰς Ἀλοΐζιος Ραρτοῦρος στὴ νοταρικὴ πράξη τῆς 25ης Αὐγούστου 1548[4]. Ὁ ἴδιος ὑπογράφει πράξεις τοῦ 1549 καὶ τοῦ 1551[5] μὲ τὸν τίτλο *«χωροεπίσκοπος καὶ μέγας πρωτοπαπᾶς Κερκύρας»*. Τὸν τίτλο στὴ νέα του αὐτὴ μορφὴ θὰ χρησιμοποιήσει τὸ 1556 καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Ἀλοΐζιου πρωτοπαπὰς Ἀντώνιος Σπυρῆς[6], ἐνῶ ὁ γιὸς τοῦ Ἀλοΐζιου Ἀλέξιος, πρωτοπαπὰς κατὰ τὸ διάστημα 1572-1574, θὰ ὑπογράφει ὡς *«θεοφιλέστατος χωρεπίσκοπος Κερκύρας»* παραλείποντας τὸν τίτλο τοῦ πρωτοπαπᾶ[7]. Ἡ παράλληλη χρήση τῶν τίτλων «πρωτοπαπὰς» καὶ «χωρεπίσκοπος» διαπιστώνεται καὶ γιὰ τὸν Νικόλαο Σπυρῆ σὲ νοταρικὲς πράξεις τοῦ 1578 καὶ τοῦ 1579[8].

---

1. Α.Ν.Κ., Συμβ., φάκ. Π.186, φ. 274ν στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ πρωτοπαπὰς Ἀλοΐζιος Ραρτοῦρος ὡς μάρτυρας.

2. ΖΑΡΙΔΗ, *Ραρτοῦρος*, σ. 230.

3. Α.Ν.Κ., Συμβ., φάκ. Μ.180, φ. 224r.

4. Ἡ πράξη ἀφορᾶ τὴν ἀνάθεση τῆς διαχείρισης τῶν ναῶν τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Φραντζῆ καὶ Ἁγίου Παντελεήμονος, δικαιοδοσίας τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος, στὸν γιὸ τοῦ Ἀλοΐζιου, ἱερέα Σωφρόνιο. Δημοσιεύεται εἰς ΖΑΡΙΔΗ, *Ραρτοῦρος*, σ. 227, ἔγγραφο 8.

5. Βλ. ἀντίστοιχα: Α.Ν.Κ., Συμβ., φάκ. Π.187, φ. 148ν· ΖΑΡΙΔΗ, *Ραρτοῦρος*, σ. 231, ἔγγραφο 9.

6. ΖΑΡΙΔΗ, *Ραρτοῦρος*, σ. 32· *Ἀντώνιος Σπυρῆς νοτάριος καὶ πρωτοπαπὰς Κερκύρων, Πρωτόκολλο (1560-1567),* ἐπιστ. ἐπιμέλεια Ἑλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη – Γιάννης Κ. Μαυρομάτης, Κέρκυρα 2007, σ. xxiii. Βλ. καὶ Α.Ν.Κ., Ἐνετοκρατία, φάκ. 51, δέσμη 25, ἀντίγραφο ἀπόφασης τοῦ πρωτοπαπᾶ Ἀντωνίου Σπυρῆ τῆς 16ης Δεκεμβρίου 1558, ὁ ὁποία ἀρχίζει μὲ τὴν πρόταση: «*Noi Antonio Spiri vescovo locale di Corfu e gran protopapa in virtu del mio offizio quale ricevi dall illustrissima signoria di Venezia ...*».

7. ΖΑΡΙΔΗ, *Ραρτοῦρος*, σ. 33.

8. Μὲ τὴν πρώτη, τῆς 7ης Φεβρουαρίου 1578, ὁ Νικόλαος Σπυρῆς ἐκλέχθηκε ἀπὸ τὴν ἀδελφότητα τοῦ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος στὸ Γρηγοροβούνι (σήμερα λόφος τῶν φυλακῶν) ὡς

Ἀπὸ τὴν παραπάνω παράθεση τῶν ἀπαντωμένων τίτλων γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ τοῦ Τάγματος στὸν ἀρχηγὸ τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας, ποὺ συντελέστηκε μετὰ τὸ 1540 καὶ εἰδικότερα ἡ ὁριστικοποίηση τοῦ ζητήματος μὲ τὴν ἀπάντηση τῆς Βενετίας στὴν πρεσβεία τοῦ 1546, συνοδεύτηκε ἀπὸ τὴν προσαρμογὴ τῶν τίτλων στὴ νέα πραγματικότητα.

Ἡ προσθήκη τοῦ τίτλου «χωρεπίσκοπος»[1] καὶ τοῦ ἐπιθέτου «μέγας», ποὺ διαπιστώνεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἴδια περίοδο, ἐκφράζει πιθανὸν τὴ βούληση τοῦ τότε προκαθημένου Ἀλοΐζιου Ραρτούρου νὰ προσεγγίσει τὸν ἐπισκοπικὸ βαθμό, ἄλλωστε μὲ τὴν ἐπιμονὴ τῆς Κοινότητας καὶ τὴν ἀνοχὴ τῆς Βενετίας εἶχε ἐπιτευχθεῖ τὸ ἀρχικὸ ζητούμενο τῆς δικαιοδοσιακῆς ἰσοτιμίας μὲ τὸν ἐπίσκοπο Κεφαλληνίας, ἐνῶ ἡ προσθήκη τοῦ ἐπιθέτου «μέγας» τὸν διέκρινε ἀπὸ τοὺς ἄλλους πρωτοπαπάδες ποὺ διοικοῦσαν τὶς περιφέρειες τῆς κερκυραϊκῆς ὑπαίθρου[2].

Τὴν ἀναγνώριση τοῦ τίτλου «χωρεπίσκοπος» γιὰ τὸν προκαθήμενο τῆς Ἐκκλησίας ἐπεδίωξε ἡ κερκυραϊκὴ Κοινότητα νὰ ἐπιτύχει στὴν πρεσβεία τοῦ 1582, τὸ αἴτημα ὅμως τὸ ὁποῖο συζητήθηκε μαζὶ μὲ τὰ παράπονα τῆς Κοινότητας γιὰ τὶς παρεμβάσεις τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου Bernardo Suriano, ἀπορρίφθηκε ἀπὸ τὴ βενετικὴ Γερουσία στὶς 10 Δεκεμβρίου 1582 μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι στὰ θρησκευτικὰ πράγματα δὲν ἔπρεπε νὰ γίνονται νεωτερισμοί. Ἀπὸ τότε ὁ ἀρχηγὸς τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Κέρκυρας περιορίστηκε στὸν τίτλο «Μέγας Πρωτοπαπᾶς τῆς Πόλεως καὶ Νήσου Κορυφῶν»[3].

ἰσόβιος ἱερουργὸς (Α.Ν.Κ., Συμβ., φάκ. Ρ.26, φ. 446ν). Μὲ τὴ δεύτερη, τῆς 11ης Ἰουλίου 1579, κατέστησε πληρεξούσιο τὸν γιό του Λάζαρο (Α.Ν.Κ., Συμβ., φάκ. Ρ.26, φ. 546r). Ἀπὸ τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἐπιβεβαιώνεται ὅτι ὁ Νικόλαος Σπυρῆς κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ τουλάχιστον ἕως τὸν Ἰούλιο τοῦ 1579, ἑπομένως ὡς ἡμερομηνία ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου του Φωτίου Παλατιανοῦ φαίνεται νὰ εἶναι πιθανότερη ἡ 6η Δεκεμβρίου 1580 (Θεοτοκη, *Ἐνετοκρατία*, σ. 27. Καπαδοχου, *Ἀπονομή*, σ. 555) παρὰ ἡ 6η Δεκεμβρίου 1577 ποὺ ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὸν Σπ. Παπαγεώργιο (*Ἱστορία*, σ. 88 καί 96) καὶ τὸν Ἀθ. Τσίτσα (*Λατινοκρατία*, σ. 168) ἢ τὸ 1578 ποὺ σημειώνεται ἀπὸ τὴν Κατερίνα Ζαρίδη (*Ραρτοῦρος*, σ. 88, σημ. 234).

1. Περὶ τῶν χωρεπισκόπων βλ. Τωμαδακη, «Ὁρολογία», σ. 324-328· του ιδιου, «Διάκρισις», σ. 21-25· Χρ. Τσουβαλη, «Οἱ τιτουλάριοι ἀρχιερεῖς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον», *Θεολογία* 62 (1991), 838-859· 63 (1992), 156-174.

2. Πρβλ. Τωμαδακη, «Διάκρισις», σ. 36. Καπαδοχου, *Ἀπονομή*, σ. 55.

3. Γιωτοπουλου, *Πρεσβεῖες*, σ. 94 καὶ 321 ὅπου τὸ κείμενο τῆς ἀπάντησης· Λουντζη, *Ἐνετοκρατία*, σ. 102-103. Κατὰ τὸν Ν. Τωμαδάκη («Διάκρισις», σ. 36), ἡ χρήση τοῦ ἐπιθέτου «μέγας» δὲν περιλαμβανόταν στὸν τίτλο ποὺ τοῦ ἀπέδιδε τὸ Πατριαρχεῖο. Πράγματι στὶς ἐπιστολὲς τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν ποὺ σώζονται στὸ πρωτοπαπαδικὸ ἀρχεῖο ὁ προκαθήμενος τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας προσαγορεύεται «αἰδεσιμώτατος», «ἐντιμό-

5. Τὸ διάταγμα τῆς 18ης Δεκεμβρίου 1555 καὶ οἱ συνέπειές του στὴν ὀργάνωση τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας

Ἡ ἀναβαθμισμένη παρουσία τοῦ πρωτοπαπᾶ, ἀπόρροια τῆς ἔντονης προσπάθειας τοῦ Τάγματος καὶ κυρίως τῆς κερκυραϊκῆς Κοινότητας, δὲν σήμανε τὴ διάκρισή του ἀπὸ τὸ Τάγμα. Ὁ πρωτοπαπὰς παρέμενε ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Τάγματος μὲ αὐξημένη δικαιοδοσία ἡ ὁποία ἐκτεινόταν σὲ ὁλόκληρο τὸ νησὶ καὶ σὲ κάθε τομέα τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς τῶν κατοίκων του. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτο ὅτι τὰ ἔξοδα, γιὰ τὶς διεκδικήσεις στὴ Ρώμη καὶ γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς ὑπόθεσης στὴ Βενετία, ἀνέλαβε τὸ Ἱερὸ Τάγμα, σὲ κάθε μάλιστα περίπτωση συντάχθηκαν νοταρικὲς πράξεις γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν ἐξόδων τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ Τάγματος. Ὁ διακριτὸς ρόλος τοῦ πρωτοπαπᾶ ὡς κεφαλῆς τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἀποδέσμευσή του ἀπὸ τὸ Τάγμα θὰ ἐπέλθει μὲ τὶς ἀλλαγὲς στὸ σύστημα τῆς ἐκλογῆς του ποὺ θεσπίστηκαν μὲ τὸ διάταγμα τῆς 18ης Δεκεμβρίου 1555.

5.1. Τὸ διάταγμα[1]

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλοΐζιου Ραρτούρου, ποὺ συνέβη στὶς 24 Νοεμβρίου 1555[2], καὶ ἐνόψει τῆς διενέργειας ἐκλογῆς νέου πρωτοπαπᾶ, τὸ Τάγμα βρέθηκε ξανὰ ἀνέτοιμο, καθὼς ἀριθμοῦσε λιγότερα μέλη ἀπὸ τὰ 20 ποὺ προέβλεπε ἡ παλαιότερη ἀπόφαση τοῦ βάιλου Simon Leone. Ἐκμεταλλευόμενοι τὴ συγκυρία, οἱ σύνδικοι, ὡς ἐκπρόσωποι τῆς Κοινότητας, ἐπεδίωξαν νὰ θέσουν ὑπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ Συμβουλίου τὴν ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ. Στὴν προσπάθεια αὐτὴ ἀντέδρασαν σθεναρὰ οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος, οἱ ὁποῖοι ἐπέμειναν στὴ δικαιοδοσία τους νὰ προβαίνουν αὐτοὶ στὴν ἐκλογή. Ἡ ἀντιδικία κατέληξε ἐνώπιον τοῦ βενετικοῦ ὑπὸ τὸν βάιλο δικαστη-

τατος», «εὐλαβέστατος», «τιμιώτατος» πρωτοπαπάς, καὶ μόνον σὲ τρεῖς ἐπιστολὲς τοῦ πατριάρχη Κυρίλλου Δ΄ τῶν ἐτῶν 1712-1713 προσαγορεύεται ὡς «αἰδεσιμώτατος μέγας πρωτοπαπὰς» (Νικολετας Βλαχου (ἔκδ.), *Ἐπιστολὲς τῶν πατριαρχῶν πρὸς τοὺς μεγάλους πρωτοπαπάδες τῆς Κέρκυρας (17ος-18ος αἰώνας)*, ἐπιστ. ἐπιμέλεια ἔκδοσης: Ἑλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Ἀγαμέμνων Τσελίκας, Κέρκυρα 2009, σ. 65-211). Στὰ πολιτειακὰ διατάγματα τῆς ἐποχῆς λείπει ἐπίσης ὁ τίτλος «μέγας», καὶ ὁ προκαθήμενος τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας ἀποκαλεῖται «Reverendissimo Protopapà» (βλ. ἐνδεικτικὰ Pojago, *Leggi*, τ. 1, σ. 86, 159· τ. 2, σ. 4).

1. Ἔκδοση: Pojago, *Leggi*, τ. 1, σ. 68-69· τ. 2, σ. 117-118. Στὸν δεύτερο τόμο ἡ ἀπόφαση παρουσιάζει μικρὲς λεκτικὲς διαφορὲς ἀπὸ ἐκείνη τοῦ πρώτου τόμου.

2. Ζαριδη, *Ραρτοῦρος*, σ. 51.

ρίου. Τὸ δικαστήριο ἀφοῦ ἔλαβε ὑπόψη τὰ ἔγγραφα ποὺ κατέθεσαν οἱ διάδικοι, τὶς «ἀταξίες» («molti disordini») ποὺ ἔλαβαν χώρα στὰ χρόνια τῆς θητείας τοῦ ἀποθανόντος πρωτοπαπᾶ καὶ τὸ ὅτι ἡ ἐκλογὴ τοῦ νέου δὲν θὰ γινόταν μὲ τὴν ἀπαιτούμενη ἀμεροληψία ποὺ ταίριαζε στὸ ἀξίωμα, ἄν ἀφηνόταν στοὺς ἱερεῖς τοῦ Τάγματος, ἀφαίρεσε τὴ δικαιοδοσία τῆς ἐκλογῆς ἀπὸ τὸ Τάγμα, καὶ μὲ σειρὰ διατάξεων καθόρισε τὴ νέα διαδικασία ἐκλογῆς, ἀφοῦ προηγουμένως διέταξε τοὺς ἀπομείναντες ἱερεῖς τοῦ Τάγματος νὰ ἐκλέξουν νέους ἱερεῖς ὥστε νὰ συμπληρωθεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν 20, σύμφωνα μὲ τὴν παλαιότερη διαταγὴ τοῦ βάιλου Simon Leone.

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ ἀνατέθηκε σὲ κληρικολαϊκὴ ἐπιτροπὴ καὶ προσδιορίστηκε ἡ σύνθεσή της. Σ' αὐτὴν μετεῖχαν τὰ 20 μέλη τοῦ Τάγματος, 30 πολίτες (cittadini), οἱ ὁποῖοι ἐκλέγονταν ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας, καθὼς ἐπίσης τὰ μέλη τῆς τοπικῆς Διοίκησης (τὸ Reggimento, ὁ προβλεπτὴς καπιτάνος καὶ ὁ γενικὸς προβλεπτὴς θαλάσσης ἂν βρισκόταν στὸ νησὶ) καὶ οἱ τρεῖς ἐνιαύσιοι δικαστές. Αὐτοὶ ὄφειλαν νὰ κάνουν τὴν ἐκλογὴ τοῦ νέου πρωτοπαπᾶ μὲ κάλπη καὶ σφαιρίδια, ἐκλεγμένος δὲ ἐθεωρεῖτο αὐτὸς ποὺ θὰ συγκέντρωνε περισσότερα ἀπὸ τὰ μισὰ σφαιρίδια. Ὑποψήφιος μποροῦσε νὰ εἶναι ὁ καθένας ποὺ θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του ἄξιο γιὰ τὸ ἀξίωμα τόσο ἀπὸ τοὺς 20 τοῦ Τάγματος ὅσο καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ. Ὁ ἐκλεγεὶς ὄφειλε νὰ λάβει τὴν περιβολὴ ἀπὸ τὴν τοπικὴ βενετικὴ Διοίκηση σύμφωνα μὲ τὴν τάξη. Ἡ θητεία ἦταν πενταετής, μετὰ τὴ λήξη τῆς ὁποίας ἔπρεπε νὰ συνάζεται ἐκ νέου ἡ ἀνωτέρω ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἐπικύρωση καὶ ἐπιβεβαίωση τοῦ πρωτοπαπᾶ ἢ, σὲ περίπτωση καταψήφισης, γιὰ τὴ διενέργεια νέας ἐκλογῆς[1].

Τὸ διάταγμα ἐπέφερε ἐπίσης ἀλλαγὲς στὴ δομὴ καὶ λειτουργία τοῦ Τάγματος, τὸ ὁποῖο ἔπρεπε νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ 20 μέλη, σύμφωνα μὲ παλαιότερη παραχώρηση τῆς βενετικῆς Γερουσίας. Ἡ ἀντικατάσταση τῶν ἀποθνησκόντων μελῶν ἔπρεπε νὰ γίνεται μὲ ἐκλογὴ μέσα σὲ διάστημα ἑνὸς μηνός. Σὲ περίπτωση ὀλιγωρίας, στὴν ἀναπλήρωση προέβαινε τὸ Συμβούλιο τῆς πόλης ἔτσι ὥστε τὸ Τάγμα νὰ διατηρεῖ πλήρη τὸν ἀριθμὸ τῶν 20 μελῶν του.

Ἡ βενετικὴ Διοίκηση, μὲ τὸ διάταγμα αὐτό, ἐρχόταν νὰ θεραπεύσει λάθη καὶ «ἀταξίες» (disordini) τοῦ παρελθόντος, ἡ ἀπόφασή της ὅμως νὰ ἀναθέσει τὴν ἐκλογὴ σὲ κληρικολαϊκὴ ἐπιτροπὴ στὴν ὁποία πλειοψηφοῦσαν οἱ

1. Βλ. ἀναλυτικὴ περιγραφὴ τῆς τηρούμενης ἐκλογικῆς διαδικασίας, σὲ ἐφαρμογὴ τοῦ διατάγματος τοῦ 1555, εἰς Τσιτσα, *Λατινοκρατία*, σ. 88-90· Καπαδοχου, *Ἀπονομή*, σ. 56· Νικηφορου, *Τελετές*, σ. 248-251. Βλ. ἐπίσης, ὡς παράδειγμα, τὸ πρακτικὸ ἐκλογῆς τοῦ μεγάλου πρωτοπαπᾶ Χριστόδουλου Βούλγαρη τῆς 14ης Ἀπριλίου 1675 (Καπαδοχου, *ὅ.π.*, σ. 251-253, ἔγγραφο 38).

λαϊκοί, δηλώνει σαφὴ πρόθεση νὰ ἀποσπάσει ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τὸν ἔλεγχο τοῦ ἀξιώματος, τὸ ὁποῖο εἶχε ἕως τότε καθαρὰ ἐκκλησιαστικὸ χαρακτήρα, καὶ νὰ τὸ θέσει ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς Διοίκησης, παρεμβαίνοντας καθοριστικὰ στὰ κερκυραϊκὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, ὅπου ἕως τότε, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν κυρίαρχη τάση, δὲν εἶχε ἀνάμειξη στὴν ἐκλογὴ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀρχηγοῦ. Ἡ αἴτηση τῆς Κοινότητας νὰ ἀναλάβει ρυθμιστικὸ ρόλο στὴν ἐκλογὴ πρωτοπαπᾶ τὸ 1535 καὶ ἡ ἀπαίτησή της νὰ ἀνατεθεῖ σ' αὐτὴν ἡ ἐκλογὴ τὸ 1555 παρεῖχαν στὴ Βενετία τὸ ἀναγκαῖο ὑπόβαθρο γιὰ τὴν παρέμβασή της.

Οἱ «ἀταξίες» τοῦ ἐκλιπόντος πρωτοπαπᾶ καὶ ἡ κατάσταση τοῦ Τάγματος, ποὺ δὲν προοιώνιζαν ὀρθὴ ἐκλογή, δὲν διευκρινίζονται. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερο, τὴν κατάσταση δηλαδὴ τοῦ Τάγματος, ἡ λειψὴ συγκρότησή του τότε λόγῳ τῶν πολλῶν κενῶν θέσεων, θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἐπαρκὴς λόγος, ἄλλωστε καὶ τὸ 1535 τὸ Τάγμα βρισκόταν σὲ ἀνάλογη κατάσταση καὶ ἴσως ἡ ἐσπευσμένη ἀναπλήρωση δὲν παρεῖχε ἐχέγγυα γιὰ ἀντικειμενικὴ κρίση καὶ κατ' ἐπέκταση ὀρθὴ ἐκλογή. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο, τὶς «ἀταξίες» τοῦ Ραρτούρου, τίποτε δὲν εἶναι σαφές. Κατὰ μία ἄποψη, ἐκεῖνο ποὺ ὤθησε τὴ Βενετία στὴν ἀνάληψη τοῦ ἐλέγχου τῆς ἐκλογῆς καὶ ἑπομένως τῆς δραστηριότητας τοῦ ἑκάστοτε πρωτοπαπᾶ ἦταν ἴσως ἡ πρωτοβουλία τοῦ Ἀλοΐζιου Ραρτούρου νὰ ἀπευθυνθεῖ στὴ Ρώμη τὸ 1540 γιὰ νὰ λάβει ἀπὸ τὸν πάπα τὴν ἀναγνώριση τῆς αἰτούμενης δικαιοδοσίας, παρακάμπτοντας τὴ Γαληνοτάτη[1]. Ἡ Βενετία ὅμως ἀμέσως στὴ συνέχεια ἔσπευσε νὰ ἐγκρίνει τὴν παπικὴ βούλλα, στοιχεῖο ποὺ μᾶς ἀναγκάζει νὰ συσχετίσουμε τὶς «ἀταξίες» ἴσως μὲ τὴν ἀναστάτωση ποὺ προκλήθηκε στὴν Κέρκυρα καὶ στὴ Βενετία μετὰ τὸ 1540, λόγῳ τῶν πρωτοπαπαδικῶν διεκδικήσεων καὶ τῆς ἀντίδρασης τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ αἴτηση τῆς Κοινότητας νὰ ἀναλάβει τὴν ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ δείχνει ὅτι δὲν λειτουργοῦσε μὲ ἐκκλησιολογικὰ κριτήρια ἢ δὲν ἀντιλαμβανόταν τὸ ἀξίωμα ὡς ἐκκλησιαστικὸ ἢ ἀδιαφοροῦσε γι' αὐτὸ ἔχοντας ἄλλες προτεραιότητες. Ἡ οὐσιαστικὴ ἱκανοποίηση τοῦ αἰτήματός της μὲ τὸ διάταγμα τοῦ 1555, ἀλλοίωσε τὸν ἐκκλησιαστικὸ χαρακτήρα τοῦ ἀξιώματος. Ὁ πρωτοπαπὰς κατέστη ἀξίωμα διοικητικό, ἀπονεμόμενο ὄχι μόνον τυπικά, μὲ τὴν περιβολή του ἀπὸ τὴν ἑνετικὴ Ἀρχή, ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικά, μὲ τὴν ἐκλογή του, ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ Συμβουλίου τῆς Κοινότητας[2]. Ἐπιπλέον, ἡ ἐπὶ θητείᾳ ἐκλογή του, αὔξησε τὸν βαθμὸ ἐλέγχου του ἀπὸ τὴν πολιτικὴ

1. Πρβλ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ, *Τελετές*, σ. 312.

2. Κατὰ τὸν Ν. Τωμαδάκη («Διάκρισις», σ. 34) στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσονται καὶ οἱ πρωτοπαπάδες Κρήτης, Ζακύνθου, Τήνου καὶ Ναυπλίου.

Διοίκηση ἀφοῦ ἡ ἀνανέωση τῆς θητείας του ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὴν ὅλη βιωτή του. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ ἰσχυροποίησε ὅμως ταυτόχρονα τὴ θέση τοῦ πρωτοπαπᾶ ἔναντι τοῦ λατίνου ἀρχιεπισκόπου, ἀφοῦ μὲ τὴν καθοριστικὴ συμμετοχὴ τῆς Κοινότητας στὴν ἐκλογικὴ διαδικασία, τὸ πρωτοπαπαδικὸ ἀξίωμα λάμβανε τὸν χαρακτήρα δημοσίου ἀξιώματος. Βασιζόμενη ἀκριβῶς στὸν ἰδιαίτερο αὐτὸν χαρακτήρα του, ἡ Κοινότητα στὰ ἑπόμενα χρόνια πρωτοστάτησε στὶς ὁποιεσδήποτε διεκδικήσεις τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ τὸν ὑπεράσπισε τόσο σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο ὅσο καὶ στὴ Βενετία.

5.2. Ὁ πρωτοπαπὰς καὶ τὸ Ἱερὸ Τάγμα

Ἡ ἀνάθεση τῆς ἐκλογῆς σὲ ἐπιτροπή, στὴν ὁποία τὸν κυρίαρχο λόγο εἶχαν λαϊκοὶ ἀπὸ τὴν τάξη τῶν πολιτῶν (cittadini) καὶ ἡ τοπικὴ βενετικὴ Διοίκηση, ἔπαιξε ἐπίσης καθοριστικὸ ρόλο στὴ σχέση τοῦ πρωτοπαπᾶ μὲ τὸ Ἱερὸ Τάγμα. Ἡ σύνθεση τοῦ ἐκλεκτορικοῦ σώματος, στὸ ὁποῖο ὑπερτεροῦσαν οἱ λαϊκοὶ ἐκλέκτορες, ὁδηγοῦσε σὲ ἐκλογὴ προσώπων προερχομένων ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω τάξη. Παράλληλα οἱ ἐκλεγόμενοι δὲν ἀποτελοῦσαν πλέον τοὺς ἐκλεκτοὺς τῶν μελῶν τοῦ Τάγματος, ἀλλὰ τῶν λαϊκῶν ἐκλεκτόρων οἱ ὁποῖοι ὑπερτεροῦσαν ἀριθμητικά. Ἐπιπλέον, ἡ δυνατότητα ποὺ παρεῖχε τὸ διάταγμα στὸν ὁποιονδήποτε κληρικό, μέλος ἢ μὴ τοῦ Τάγματος, ἢ ἀκόμη λαϊκὸ νὰ θέσει ὑποψηφιότητα καὶ νὰ ἐκλεγεῖ, ὁδηγοῦσε σὲ νέες πρωτόγνωρες καταστάσεις καὶ ἔθετε σὲ κίνδυνο τὴν ἕως τότε ἄρρηκτη σχέση τοῦ πρωτοπαπᾶ μὲ τὸ Ἱερὸ Τάγμα, ἀφοῦ ἦταν ὁρατὸ πλέον τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ἐκλογῆς προσώπων τὰ ὁποῖα εἴτε δὲν προτιμοῦνταν ἀπὸ τὸ Τάγμα εἴτε ἀκόμη δὲν ἀνῆκαν στὸ Τάγμα.

Τὰ προβλήματα στὶς σχέσεις πρωτοπαπᾶ καὶ Τάγματος δὲν ἔγιναν ἄμεσα ἀντιληπτά. Στὰ ἑπόμενα ὅμως χρόνια ἐμφανίστηκαν ἔντονες ἀντιδράσεις οἱ ὁποῖες ὀφείλονταν εἴτε στὶς ἀξιώσεις τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ στὴν ἐνίοτε δίκην ἐπισκόπου συμπεριφορά του εἴτε στὴν πρόθεσή του νὰ διατηρήσει τὴν ἀρχηγική του θέση μέσα στὸ Τάγμα εἴτε στὴν ἀπαίτηση του, σὲ περίπτωση ποὺ δὲν ἀνῆκε στὸ Τάγμα, νὰ μετέχει στὴ διοίκηση του, μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας, ἐπιδιώκοντας τὴ διατήρηση τῆς παράδοσης ποὺ τὸν ἤθελε ἀρχηγὸ τοῦ Τάγματος.

Τὰ πράγματα φυσικὰ περιπλέκονταν ἀκόμη περισσότερο, ἀφοῦ οἱ ὀφφικιοῦχοι ἱερεῖς (ὁ σακελλάριος, ὁ ἐκκλησιάρχης, ὁ χαρτοφύλακας, ὁ ἄρχων τῶν μοναστηρίων, ὁ ἀρχιμανδρίτης, ὁ ἱερομνήμων καὶ ὁ πρωτοψάλτης), μέλη τοῦ Τάγματος, διορίζονταν ἀπὸ τὸν ἑκάστοτε πρωτοπαπά[1]. Ὁ πρῶτος

1. Βλ. Καπαδοχου, *Ἀπονομή*, σ. 58 καὶ τὰ δημοσιευόμενα διοριστήρια ἔγγραφα ἀρ. 113,

στὴν τάξη μάλιστα, ὁ σακελλάριος, ἐκπροσωποῦσε τὸν μέγα πρωτοπαπὰ ὅταν ἀπουσίαζε ἢ ἐνεργοῦσε ὡς ἀναπληρωτὴς πρωτοπαπὰς στὸ διάστημα ποὺ μεσολαβοῦσε ἕως τὴν ἐκλογὴ νέου σὲ περίπτωση θανάτου[1].

Οἱ διενέξεις ἀνάμεσα στὸ Τάγμα καὶ τὸν πρωτοπαπὰ στὸ τέλος τοῦ 17ου καὶ στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα ἀποκαλύπτουν τὴν ὑποβόσκουσα διαμάχη καὶ τοὺς λόγους τῆς ἀντιπαλότητας. Τὶς δύο αὐτὲς περιπτώσεις παρουσιάζουμε στὴ συνέχεια.

Τὸ διάταγμα τοῦ 1684

Τὰ γεγονότα ποὺ ὁδήγησαν τὸν γενικὸ προβλεπτὴ θαλάσσης Gerolamo Corner στὴν ἔκδοση τοῦ διατάγματος τῆς 7ης Νοεμβρίου 1684 δὲν εἶναι πλήρως γνωστά. Ἀπὸ τὸ προοίμιο τοῦ διατάγματος ἀφήνεται νὰ φανεῖ ὅτι συνέβαιναν ἔκτροπα στὶς συνεδριάσεις τοῦ Τάγματος, εἶχαν διαπιστωθεῖ καταχρήσεις, αὐθαιρεσίες καὶ σφετερισμὸς τῆς ἐξουσίας, ποὺ ἀνάγκασαν τοὺς συνδίκους καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ Τάγματος νὰ προσφύγουν στὸν γενικὸ προβλεπτὴ καὶ νὰ τοῦ ζητήσουν νὰ δώσει λύση. Οἱ πληροφορίες τοῦ προοιμίου εἶναι ἀσαφεῖς, ἀπὸ τὸ περιεχόμενο ὅμως τῶν διατάξεων τεκμαίρουμε ὅτι ἕνα ἀπὸ τὰ προβλήματα ἦταν οἱ ἀρχηγικὲς τάσεις ποὺ ἐξέφραζε ὁ τότε μέγας πρωτοπαπὰς Χριστόδουλος Βούλγαρης σὲ σχέση μὲ τὴ λειτουργία τοῦ Τάγματος. Τὸ ἄλλο σχετιζόταν μὲ τὴ σύνθεση τοῦ σώματος τοῦ Τάγματος, στὸ ὁποῖο ἀφενὸς ἐπικρατοῦσε ἡ οἰκογενειοκρατία καὶ ἀφετέρου ἡ ἀναπλήρωση τῶν θέσεων δὲν γινόταν μὲ ἁρμόζοντα, κατὰ τὴν κρίση τῶν αἰτούντων τὴν παρέμβαση, τρόπο. Ἐπιπλέον ἡ ἀνάμειξη τῶν συνδίκων στὴν ὑπόθεση, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος ἀντιμετώπισης τῶν ζητημάτων, μᾶς ὑποψιάζει ὅτι ἡ Κοινότητα, ἐκμεταλλευόμενη τὴν περίπτωση, ἐπεδίωξε νὰ ἐλέγξει πλήρως τὸ Τάγμα, μετατρέποντας σὲ κανόνα τὴ σχετικὴ διάταξη τοῦ διατάγματος τοῦ 1555 ποὺ προέβλεπε τὴν παρέμβασή της στὴν ἀναπλήρωση τῶν κενουμένων θέσεων, μόνον σὲ περίπτωση ὀλιγωρίας[2].

131, 167, 187, 234. Τὴν ἴδια θέση διατύπωσε καὶ ἡ Κατερίνα Ζαρίδη (*Ραρτοῦρος*, σ. 27-28) ἀναφερόμενη στὸν 16ο αἰώνα. Ἡ ἄποψη ὅτι τὰ ὀφφίκια ἀπονέμονταν ἀπὸ τὸ Τάγμα (ΛΟΥΝΤΖΗ, *Ἐνετοκρατία*, σ. 107· ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ἱστορία*, σ. 71· ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*, σ. 78) δὲν εὐσταθεῖ. Γιὰ τὰ καθήκοντα καὶ τὶς ἁρμοδιότητες τοῦ κάθε ὀφφικίου βλ. ΚΑΠΑΔΟΧΟΥ, *Ἀπονομή*, σ. 58-59· ΖΑΡΙΔΗ, *Ραρτοῦρος*, σ. 28-30.

1. Γιὰ τὴ δικαιοδοσία τοῦ σακελλαρίου βλ. Α.Ν.Κ., Μ.Π., φάκ. 51, δ. 1, φ. 3r-5r ἔγγραφα τῆς 14ης Σεπτεμβρίου 1593 καὶ τῆς 31ης Μαΐου 1680.

2. Τὴ διένεξη αὐτή, οἱ μελετητὲς συνδυάζουν μὲ τὴν μεταγενέστερη τοῦ 1753 συγχέοντας τοὺς λόγους καὶ τὴ λύση (ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ἱστορία*, σ. 103).

Ὁ γενικὸς προβλεπτής, μὲ τὸ διάταγμα τῆς 7ης Νοεμβρίου 1684[1], καὶ γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἀποφυγὴ τῶν ἀτόπων ποὺ εἶχαν διαπιστωθεῖ, ὅρισε τὰ ἀκόλουθα:

α) Στὸ ἑξῆς ἡ ἐκλογὴ γιὰ τὴ συμπλήρωση τῶν κενουμένων θέσεων τῶν ἱερέων θὰ γινόταν ἀπὸ κληρικολαϊκὴ ἐπιτροπὴ ἀντίστοιχη ἐκείνης τῆς ἐκλογῆς τοῦ πρωτοπαπᾶ, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς τοῦ Τάγματος καὶ 30 λαϊκοὺς ἐκλέκτορες ποὺ θὰ προέρχονταν ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς πόλης.

β) Στὸ Τάγμα δὲν μποροῦσαν νὰ γίνουν δεκτοὶ περισσότεροι τῶν δύο ἀπὸ τὴν ἴδια οἰκογένεια, ὥστε νὰ μποροῦν ὅλοι νὰ ἐλπίζουν γιὰ τὴν εἴσοδό τους σ' αὐτό.

γ) Στὶς συνάξεις τοῦ σώματος, γιὰ ὁποιοδήποτε θέμα, ἦταν ἐλεύθερη ἡ εἴσοδος σὲ ὅλους ἀνεξαιρέτως, χωρὶς νὰ μπορεῖ ὁ πρωτοπαπὰς νὰ παρέμβει, ἐκτὸς φυσικὰ ἀπὸ τὴ διατύπωση τῶν ἀπόψεών του καὶ τὴν ἄσκηση τοῦ δικαιώματος ψήφου.

δ) Τὰ ἔγγραφα καὶ τὰ πρακτικὰ τοῦ Τάγματος ἔπρεπε νὰ διαχωριστοῦν ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τῆς πρωτοπαπαδικῆς καγγελαρίας καὶ νὰ φυλλάσσονται ἀπὸ τὸν γραμματέα τοῦ Τάγματος σὲ ἰδιαίτερο χῶρο.

ε) Ὁ πρωτοπαπὰς δὲν μποροῦσε νὰ συγκαλέσει τὸ σῶμα χωρὶς τὴν παρέμβαση τοῦ πριόρη ἢ τοῦ γραμματέα καὶ εἰδοποίηση τῶν μελῶν του τουλάχιστον δύο μὲ τρεῖς μέρες νωρίτερα.

Τὸ περιεχόμενο τῆς πρώτης διάταξης, ἂν δὲν ὀφείλεται σὲ πρωτοβουλία τοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ, προσδιορίζει τὴν κοινωνικὴ ταυτότητα τῶν διαμαρτυρομένων ταγματιτῶν ἱερέων, οἱ ὁποῖοι θὰ πρέπει νὰ ἀνῆκαν στὴν τάξη τῶν πολιτῶν, ἀφοῦ ὁ προβλεπτὴς μὲ τὴν ἀπόφασή του νὰ ἀναθέσει τὴν ἐκλογὴ τῶν μελῶν τοῦ Τάγματος σὲ κληρικολαϊκὴ συνέλευση στὴν ὁποία πλειοψηφοῦσαν τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου τῆς πόλης ἔδινε οὐσιαστικὰ τὸν ἔλεγχο τοῦ Τάγματος σὲ αὐτούς. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἐπήρχετο καταλυτικὴ παρέμβαση τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας στὰ ἐσωτερικὰ τοῦ Τάγματος, ἡ δὲ ἐφαρμογὴ τῆς διάταξης ὁδηγοῦσε σὲ οὐσιαστικὴ διαφοροποίηση τῆς δομῆς τοῦ Τάγματος, μὲ τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν ὑποψηφίων τῶν ὁποίων οἱ οἰκογένειες δὲν ἀνῆκαν στὴν κυρίαρχη τάξη. Δὲν εἶναι σαφεῖς οἱ λόγοι ποὺ προκάλεσαν τὴν προσφυγή, εἶναι γνωστὴ ὅμως ἡ σύνθεση τοῦ σώματος τοῦ Τάγματος κατὰ τὴν περίοδο αὐτή. Τὸ πρακτικὸ ἐκλογῆς τοῦ μεγάλου πρωτοπαπᾶ Χριστόδουλου Βούλγαρη, τῆς 14ης Ἀπριλίου 1675, περιλαμβάνει δέκα ἱερεῖς οἱ ὁποῖοι ἦταν πιθανότατα μέλη οἰκογενειῶν ποὺ ἀνῆκαν στὴν τάξη τῶν «ἀρ-

1. Pojago, *Leggi*, τ. 1, σ. 332-333.

χόντων»[1]. Μὲ δεδομένη τὴ σύνθεση τοῦ Τάγματος, οἱ «ἀταξίες» λαμβάνουν τὸ χαρακτήρα τῆς ἀντιπαράθεσης τῆς ἀριστοκρατικῆς καὶ δημοτικῆς μερίδας, οἱ ὁποῖες ἐκπροσωποῦνταν ἰσοδύναμα σχεδὸν τότε μέσα στὸ Τάγμα, καὶ τῆς προσπάθειας τῆς πρώτης νὰ ἐλέγξει τὰ πράγματα. Ἡ προσπάθεια ὅμως αὐτὴ δὲν εἶχε ἀποτέλεσμα. Τὸ Ἱερὸ Τάγμα ἀντέδρασε καὶ πέτυχε τὸ 1692, ἔπειτα ἀπὸ δικαστικὸ ἀγώνα μὲ τὴν Κοινότητα, τὴν ἀκύρωση τοῦ πρώτου ἄρθρου, μὲ ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου τῶν Σαράντα[2]. Ἀπὸ μεταγενέστερες πηγὲς γνωρίζουμε ὅτι, τουλάχιστον τὸν Μάρτιο τοῦ 1749 στὸ Τάγμα μετεῖχαν δύο ἱερεῖς ἀπὸ τὴν τάξη τῶν «ἀρχόντων» καὶ οἱ ὑπόλοιποι ἀπὸ τὶς ἄλλες τάξεις[3]. Ἡ ταξικὴ ἀντιπροσώπευση στὸ Τάγμα ποὺ διαπιστώνεται τὸ 1749 μὲ ἀναλογία 2:18 δὲν ὀφείλεται στὴν ὕπαρξη σχετικῆς νομοθετικῆς διάταξης, ὅπως εἶχε θεωρηθεῖ ἀπὸ τοὺς παλαιότερους[4], ἀλλὰ σὲ συγκυρία τὴν ὁποία κατέγραψε στὴν ἀναφορά του ὁ γενικὸς προβλεπτὴς Marin Antonio Cavalli. Τὴν ἐκλογὴ τῶν μελῶν του ἀπὸ τὴ γενικὴ συνέλευση τοῦ Τάγματος προϋποθέτει καὶ τὸ διάταγμα τῆς 21ης Ἀπριλίου 1753, μὲ τὸ ὁποῖο ἀναγνωρίστηκε στὸ Τάγμα ὁ χαρακτήρας τῆς ἀδελφότητας καὶ ἐπομένως τοῦ δικαιώματος νὰ συγκαλεῖται καὶ νὰ ψηφίζει, ὅπως αὐτὸ εἶχε ἀναγνωριστεῖ μὲ τὴ δουκικὴ ἀπόφαση τοῦ 1474, ὁρίζεται δὲ αὐτὸ ὑπεύθυνο γιὰ τὴν συμπλήρωση τῶν κενουμένων θέσεων[5].

---

1. Αθ. Τσιτσα, «Χριστόδουλος Βούλγαρης Μέγας Πρωτοπαπὰς Κέρκυρας (1638-1693)», *Κεφαλληνιακὰ Χρονικὰ* 3 (1978-1979), 203. Καπαδοχου, *Ἀπονομή*, σ. 252. Ἡ διάκριση τῶν ὀνομάτων ἔγινε μὲ βάση τὸν κατάλογο τῶν οἰκογενειῶν ποὺ μετεῖχαν στὸ Συμβούλιο τῆς πόλης τὸ διάστημα 1440-1589 (βλ. N. Karapidakis, *Civis fidelis: l'avènement et l'affirmation de la citoyenneté corfiote (XVIème-XVIIème siècles),* Frankfurt 1992, σ. 263-283).

2. A.N.K., Ἐνετοκρατία, φάκ. 81, δέσμη 12. Ἡ δέσμη περιλαμβάνει ἀντίγραφα ἐγγράφων τὰ ὁποῖα εἶχαν ἐπισυναφθεῖ στὸ ὑπόμνημα τῆς Κοινότητας ποὺ βρίσκεται στὴν προηγούμενη δέσμη. Ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ ὑπάρχει καὶ ἀντίγραφο τοῦ διατάγματος τοῦ 1684, ὅπου, δίπλα στὸ πρῶτο ἄρθρο, ἔχει σημειωθεῖ: «*questo cappo dopo lunge et acre littigie tra il Clero e la Città con largissimo spazzo della 4.tia 1692 fu tagliato et annulato come carpito da sindici soto false rapresentanze*» (φ. 32). Βλ. καὶ τὸ ἔγγραφο ποὺ κατέθεσε τὸ Ἱερὸ Τάγμα στὸν γενικὸ προβλεπτὴ στὶς 6 Φεβρουαρίου 1753, στὴν ἀντιδικία του μὲ τὸν πρωτοπαπά, ὅπου ὑποστήριξε ὅτι ἡ διάταξη τοῦ 1684, ποὺ ἀφοροῦσε τὸν τρόπο ἐκλογῆς τῶν μελῶν του, εἶχε ἀνατραπεῖ μὲ «Spazzo di Taglio» τοῦ Συμβουλίου τῶν Σαράντα, ἔπειτα ἀπὸ προσφυγὴ (A.N.K., Α.Ε.Δ., φάκ. 5, β. 4, συνημμένο ἀρ. 4). Βλ. καὶ Νικηφορου, *Τελετές*, σ. 301 σημ. 73.

3. Λουντζη, *Ἐνετοκρατία*, σ. 107 σημ. 2, ὅπου δημοσιεύεται τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀναφορᾶς (dispaccio) τοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ Marin Antonio Cavalli, στὴν ὁποία σημειώνεται ὅτι ἀπὸ τοὺς εἴκοσι ἱερεῖς *«a riserva di due soli che sono della condizione del primo ordine tutti gli altri lo sono dell'ordine popolare»*.

4. Λουντζη, *Ἐνετοκρατία*, σ. 107· Τσιτσα, *Λατινοκρατία*, σ. 82.

5. Pojago, *Leggi*, τ. 2, σ. 139-140.

Ἡ διάταξη γιὰ τὸν περιορισμὸ τῆς οἰκογενειοκρατίας στὸ Τάγμα ἔθετε γιὰ πρώτη φορὰ φραγμὸ σὲ μιὰ συνήθεια[1] ποὺ περιόριζε τὶς πιθανότητες ἐκλογῆς τῶν μὴ προνομιούχων ὑποψηφίων, ἀλλὰ καὶ προξενοῦσε ποικίλα ζητήματα στὶς λήψεις τῶν ἀποφάσεων. Παρὰ τὴν αὐστηρότητα τῆς ἀπαγόρευσης ὅμως, ἡ συμμετοχὴ περισσότερων ἱερέων ἀπὸ ὁρισμένες οἰκογένειες συνεχίστηκε, γι' αὐτὸ καὶ στὶς 29 Αὐγούστου 1717, ἔπειτα ἀπὸ παράκληση τοῦ πριόρη τοῦ Τάγματος ἱερέα Μαρίνου Βούλγαρη, ὁ γενικὸς καπιτάνος Andrea Pisani μὲ νέο διάταγμα ἐπανέλαβε τὴν ἀπαγόρευση ὁρίζοντας ὡς ποινὴ γιὰ τοὺς παραβάτες πρόστιμο 500 ρεαλίων[2].

Μὲ τὰ ὑπόλοιπα ἄρθρα περιορίστηκαν ἀποφασιστικὰ οἱ παρεμβάσεις τοῦ πρωτοπαπᾶ στὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἁπλοῦ μέλους καὶ διαχωρίστηκαν τὰ ἀρχεῖα τοῦ Τάγματος ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς πρωτοπαπαδικῆς καγγελαρίας. Στὸ διάταγμα βεβαιώνεται μὲ τρόπο ρητὸ ὅτι ὁ πρωτοπαπὰς εἶχε χάσει πλέον τὴν παλαιότερη ἰδιότητά του ὡς ἀρχηγοῦ τοῦ Τάγματος καὶ μετεῖχε σὲ αὐτὸ ὡς ἁπλὸ μέλος. Ἡ ἀνάγκη διατύπωσης τῆς πραγματικότητας αὐτῆς σὲ τρία ξεχωριστὰ ἄρθρα μὲ συγκεκριμένο τὸ καθένα περιεχόμενο δείχνει τὴ σοβαρότητα τῆς ἔριδας ποὺ προκλήθηκε ἀλλὰ καὶ τὴν ψύχραιμη ματιὰ τῆς βενετικῆς Διοίκησης, ἡ ὁποία δίνει τὴ λύση ἀκυρώνοντας κάθε περαιτέρω ἐξουσιαστικὴ ἐπιδίωξη τῶν κατόχων τοῦ πρωτοπαπαδικοῦ ἀξιώματος ἔναντι τοῦ Τάγματος. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ Βενετία ἀναγνώριζε ἐπίσημα μιὰ πραγματικότητα ἤδη ἰσχύουσα καὶ ὁριστικοποιοῦσε τὴ διάκριση τῶν ἁρμοδιοτήτων μὲ τὸν διαχωρισμὸ τῶν ἀρχείων καὶ τὴ φύλαξή τους σὲ διαφορετικὸ χῶρο.

Τοῦτο ὅμως δὲν σήμανε καὶ τὴν πλήρη ἀποδέσμευση τοῦ Τάγματος ἀπὸ τὸν πρωτοπαπά, ὁ ὁποῖος ὡς ἐξέχων μέλος του, ἀλλὰ καὶ ὡς ὑπεύθυνος γενικότερα γιὰ τὴν εὔρυθμη λειτουργία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ, διευθετοῦσε μὲ προστάγματα κάθε τὶ ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ προκαλέσει σύγχυση οὕτως ὥστε τὸ Τάγμα νὰ λειτουργεῖ *«ἐν ἀγαθῇ καὶ ἀκατακρίτῳ τάξει»*, ὅπως ἔγραφε γιὰ παράδειγμα ὁ μέγας πρωτοπαπὰς Σπυρίδων Βούλγαρης σὲ σχετικὸ πρόσταγμα ποὺ ἐξέδωσε στὶς 5 Ὀκτωβρίου 1720[3].

---

1. Συχνὰ στὸ Τάγμα συνυπῆρχαν μέλη τῆς ἴδιας οἰκογένειας, ὅπως κατὰ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα ποὺ μέλη τοῦ Τάγματος ἦταν ὁ πρωτοπαπὰς Ἀλοΐζιος Ραρτοῦρος μὲ τοὺς δύο γιούς του, τὸν Ἀλέξιο καὶ τὸν Ἰωάννη (ΖΑΡΙΔΗ, *Ραρτοῦρος*, σ. 30). Στὴν ἐκλογὴ ἐπίσης τοῦ πρωτοπαπᾶ Χριστόδουλου Βούλγαρη (1675) τέσσερα ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ Τάγματος ἀνῆκαν στὴν οἰκογένεια Βούλγαρη (ΚΑΠΑΔΟΧΟΥ, *Ἀπονομή*, ἔγγραφο 38· πρβλ. ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*, σ. 78).

2. POJAGO, *Leggi*, τ. 1, σ. 429· ΛΟΥΝΤΖΗ, *Ἐνετοκρατία*, σ. 107· ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*, σ. 78.

3. Δημοσιευμένο εἰς ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*, σ. 80-82.

Τὰ γεγονότα τοῦ 1748-1753

Ἡ περίοδος αὐτὴ χαρακτηρίζεται ἀφενὸς ἀπὸ τὴν προσπάθεια τοῦ Τάγματος νὰ ἐπιτύχει τὴν ἀκύρωση τοῦ διατάγματος τοῦ 1555 καὶ τὴν ἐπιστροφὴ στὴν παλαιὰ συνήθεια, μὲ τὴν ἀνάληψη τῆς ἀποκλειστικῆς εὐθύνης γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῶν πρωτοπαπάδων, καὶ ἀφετέρου ἀπὸ τὶς προστριβὲς ἀνάμεσα σὲ αὐτὸ καὶ τὸν πρωτοπαπὰ ἀναφορικὰ μὲ τὴ θέση τοῦ τελευταίου στὸ Τάγμα, στὴν περίπτωση ποὺ κατὰ τὴν ἐκλογή του δὲν ἦταν μέλος τοῦ Τάγματος.

Δύο αἰῶνες μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ διατάγματος τοῦ 1555 τὸ Ἱερὸ Τάγμα μέσῳ τοῦ πριόρη του ἱερέα Σπυρίδωνος Μήλια ἐπεδίωξε τὴν ἀκύρωσή του καὶ τὴν τροποποίηση τῆς διαδικασίας ἐκλογῆς τοῦ μεγάλου πρωτοπαπᾶ, μὲ ἔφεση τῆς 10ης Νοεμβρίου 1748 πρὸς τὸ Συμβούλιο τῶν 40, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἔγινε δεκτή. Στὶς 29 Μαΐου 1749 ἐκδόθηκε ἀπόφαση τοῦ δόγη Pietro Grimani ἀπευθυνόμενη στὸν γενικὸ προβλεπτὴ θαλάσσης Marino Antonio Cavalli μὲ τὴν ὁποία ἐπικυρώθηκε τὸ διάταγμα τῆς 18ης Δεκεμβρίου 1555 καὶ ὁρίστηκε ἡ πιστὴ ἐφαρμογή του, τονίζοντας τὴ σημασία της γιὰ τὸ δημόσιο συμφέρον καὶ τὴν ἠρεμία τῶν ὑπηκόων[1]. Ἡ ἀπόφαση προκάλεσε νέα ἔκκληση τοῦ Τάγματος ἡ ὁποία κατατέθηκε στὴ Γερουσία ἀπὸ τὸν ἐκπρόσωπό του στὴ Βενετία καὶ ἀντίστοιχη τῆς Κοινότητας μέσῳ τοῦ ἐκεῖ πληρεξουσίου της, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἔκδοση νέας δουκικῆς ἀπόφασης στὶς 14 Ἰουνίου 1749 μὲ τὴν ὁποία ἐπικυρώθηκε τὸ περιεχόμενο τῆς προηγούμενης[2]. Ἡ ἀνακίνηση τοῦ θέματος συμπίπτει πιθανότατα μὲ κενὸ ἐξουσίας τὸ ὁποῖο ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν Νοέμβριο 1748 ἕως τὸν Ἰούλιο 1749 καὶ τὸ ὁποῖο ὀφειλόταν εἴτε σὲ ἀδυναμία τοῦ πρωτοπαπᾶ Ἰωάννη Βούλγαρη νὰ ἀσκήσει τὰ καθήκοντά του εἴτε στὸν θάνατό του. Πράγματι οἱ φάκελοι 36 καὶ 37 τοῦ Πρωτοπαπαδικοῦ Ἀρχείου περιέχουν γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ πράξεις τοῦ ἀναπληρωτῆ πρωτοπαπᾶ Ἐμμανουὴλ Χαλικιόπουλου[3].

Ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ θέμα μας ἔχει ἡ διένεξη ἀνάμεσα στὸν πρωτοπαπὰ καὶ τὸ Τάγμα ἀναφορικὰ μὲ τὴ θέση του στὸ Τάγμα, στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες κατὰ τὶς ὁποῖες ὁ ἐκλεγόμενος πρωτοπαπὰς δὲν ἀνῆκε στὸ Ἱερὸ Τάγμα. Ἡ διαμάχη, ἡ ὁποία ἔπεται χρονικὰ τῆς προηγούμενης ἀποτυ-

1. Pojago, *Leggi*, τ. 2, σ. 116-117.

2. Pojago, *Leggi*, τ. 2, σ. 117. Βλ. καὶ Α.Ν.Κ., Ἐνετοκρατία, φάκ. 51, δέσμες 24 καὶ 25, ὅπου τὰ ἀντίγραφα τῶν ἐγγράφων ποὺ χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὴν Κοινότητα γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς ὑπόθεσης.

3. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὴ δικογραφία τῆς 17ης Μαρτίου 1749, Καπαδοχου, *Ἀπονομή*, σ. 462-463.

χημένης προσπάθειας τοῦ Τάγματος νὰ ἐλέγξει τὴν πρωτοπαπαδικὴ ἐκλογή, ξέσπασε μετὰ τὴν ἐκλογὴ στὸ πρωτοπαπαδικὸ ἀξίωμα τοῦ ἱερέα Σπυρίδωνος Βούλγαρη, ὁ ὁποῖος στηριζόμενος ἀποκλειστικὰ στὸ ἀξίωμά του καὶ ἄσχετα ἀπὸ τὴν ἔνταξή του ἢ μὴ στὸ Τάγμα, ἀπαιτοῦσε τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὶς δραστηριότητες τοῦ Τάγματος τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ πρωτοπαπαδικοῦ γραμματέα.

Τὶς ἀπαιτήσεις αὐτὲς καὶ τὴν ἀντίδραση τῶν ἱερέων τοῦ Τάγματος καθὼς καὶ τὴ θέση ποὺ ἔλαβε ἡ Πολιτεία γιὰ τὴν ἐπίλυση τοῦ ζητήματος, γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ ποὺ ὑπέβαλε τὸ Ἱερὸ Τάγμα στὸν γενικὸ προβλεπτὴ στὶς 6 Φεβρουαρίου 1753[1], ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα ποὺ ὑπέβαλαν οἱ σύνδικοι γιὰ λογαριασμὸ τῆς Κοινότητας στὸν γενικὸ προβλεπτή, μὲ τὸ ὁποῖο κατέθεσαν καὶ πλῆθος ἐγγράφων ποὺ ἀφοροῦσαν τὴ δικαιοδοσία τοῦ μεγάλου πρωτοπαπᾶ στὸ Τάγμα[2], καὶ ἀπὸ τὸ διάταγμα τῆς 21ης Ἀπριλίου 1753, ποὺ φέρει τὴν ὑπογραφὴ τοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ Agostino Sagredo[3].

Στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ πρωτοπαπᾶ οἱ ταγματῖτες ἱερεῖς ἀντέδρασαν ἔντονα στηριζόμενοι στὰ προνόμιά τους καὶ προσπάθησαν νὰ προστατέψουν τὴν αὐτοτέλεια τοῦ Τάγματος ποὺ κινδύνευε. Στὴ διαμάχη παρενέβησαν καὶ οἱ σύνδικοι, οἱ ὁποῖοι ὑποστηρίζοντας τὸν πρωτοπαπὰ καὶ ἐκμεταλλευόμενοι τὴν εὐκαιρία τῆς σύναξης τοῦ Τάγματος γιὰ τὴν ἀναπλήρωση δύο κενῶν θέσεων, ζήτησαν ἀπὸ τὸν γενικὸ προβλεπτὴ θαλάσσης νὰ μὴν λειτουργήσει τὸ Τάγμα ὡς ἀδελφότητα προνομιακὰ διακρινόμενη, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ παρεμβαίνει σ' αὐτὴν καὶ ὁ μέγας πρωτοπαπάς, ὁ ὁποῖος λόγῳ τοῦ ἀξιώματός του ἦταν ἡ κεφαλὴ ὅλου τοῦ κλήρου. Οἱ ἱερεῖς τοῦ Τάγματος γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς νέας αὐτῆς ἀπόπειρας ἐναντίον τῆς ἀδελφότητας ἀπηύθυναν, μέσῳ τοῦ πριόρη τους, ἀναφορὰ στὸν γενικὸ προβλεπτὴ προσκομίζοντας καὶ τὰ ἔγγραφα μὲ τὰ ὁποῖα ἀποδεικνυόταν ὅτι σεβόμενοι καὶ τιμώντας τὸν μέγα πρωτοπαπά, εἶχαν προσφερθεῖ νὰ τὸν συγκαταλέξουν στὸ Τάγμα παραχωρώντας του τὴν πρώτη κενὴ θέση, αὐτὸς ὅμως εἶχε ἀπορρίψει τὴν πρόταση. Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ γνωστοποιήθηκαν ἀπὸ τὸν γενικὸ προβλεπτὴ στοὺς συνδίκους, οἱ ὁποῖοι ὅμως μὲ νέα ἀναφορά τους ἐπέμειναν στὴν ἀρχική τους ἀπαίτηση. Στὴ συνέχεια ὁ γενικὸς προβλεπτής, ἀφοῦ ἐξέτασε τὴν ὑπόθεση, σεβόμενος τὰ δικαιώματα τῆς ἀδελφότητας τῶν ἱερέων τὰ ὁποῖα εἶχαν παραχωρηθεῖ μὲ τὴ δουκικὴ ἀπόφαση τοῦ 1474 ὅρισε ὅτι τὸ Τάγμα ὄφειλε, κάθε φορὰ ποὺ θὰ συνέβαινε ἐκλογὴ πρωτοπαπᾶ ἐκτὸς τοῦ σώματός του,

1. Α.Ν.Κ., Α.Ε.Δ., φάκ. 5, β. 4.

2. Α.Ν.Κ., Ἐνετοκρατία, φάκ. 81, δέσμες 11 καὶ 12.

3. Pojago, *Leggi*, τ. 2, σ. 139-140. Γιὰ τὸ θέμα βλ. καὶ Καρυδη, «Sagredo», σ. 532-533.

λόγῳ τῆς ἀξίας του καὶ λόγῳ τῆς θεσης του ὡς ἀρχηγοῦ ὅλου τοῦ κλήρου, νὰ τοῦ προσφέρει τὴν πρώτη κενούμενη θέση, ἔτσι ὥστε νὰ παρουσιάζει αὐτὸς τὴν ἴδια εἰκόνα μὲ τοὺς προκατόχους του ποὺ ἐξελέγησαν ἀπὸ τὸ ἴδιο σῶμα. Τοῦτο φυσικὰ θὰ συνέβαινε ἐφόσον καὶ αὐτὸς θὰ ἤθελε νὰ συγκαταριθμηθεῖ στὸ Τάγμα, σὲ ἄλλη περίπτωση ἔμενε ἐλεύθερος ὁ πριόρης τοῦ Τάγματος νὰ συγκαλέσει τὸ σῶμα γιὰ τὴν ἐκλογὴ ἄλλου ἱερέα ἄξιου γιὰ τὴ συμπλήρωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εἴκοσι. Παράλληλα ὁ γενικὸς προβλεπτὴς ἀπαγόρευσε αὐστηρὰ τὴ συμμετοχὴ στὶς συνάξεις καὶ στὶς ψηφοφορίες κάθε ἄλλου, εἴτε αὐτὸς ἦταν ὁ πρωτοπαπαδικὸς γραμματέας εἴτε ὁποιοσδήποτε ἄλλος μὲ ὁποιονδήποτε τίτλο, ἐκτὸς τῶν εἴκοσι μελῶν του Τάγματος[1].

Στὶς ἀνωτέρω ἀποφάσεις τοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ ἀντέδρασαν οἱ σύνδικοι, οἱ ὁποῖοι ἀπέστειλαν στὴ Βενετία ὑπόμνημα καὶ ζήτησαν νὰ ἀναπτύξουν τὰ ἐπιχειρήματά τους. Τὴν ἀποδοχὴ τοῦ αἰτήματός τους γνωστοποίησε ἡ Γερουσία στὸν προβλεπτὴ μὲ τὸ δουκικὸ γράμμα τῆς 28ης Μαρτίου 1754[2], φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ὑπόθεση δὲν εἶχε συνέχεια. Διένεξη μὲ τὸ ἴδιο ἀκριβῶς περιεχόμενο τοποθετεῖται ἀπὸ τοὺς μελετητὲς στὰ χρόνια τῆς θητείας τοῦ πρωτοπαπᾶ Ἀλοΐζιου Καπάδοκα καὶ συγκεκριμένα τὸ 1775[3], οἱ παραπομπὲς ὅμως ἀναφέρονται στὸ ἀνωτέρω διάταγμα τῆς 21ης Ἀπριλίου 1753, ἡ δὲ λύση τῆς διένεξης ἐμφανίζεται ταυτόσημη μὲ τὴν παραπάνω. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται μᾶλλον γιὰ σύγχυση τῶν χρονολογιῶν.

6. Συμπεράσματα

Ἀπὸ τὰ παραπάνω συμπεραίνεται ὅτι ἡ ἀνάδειξη τοῦ πρωτοπαπᾶ ὡς κεφαλῆς τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ὑπαγωγὴ τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου σ' αὐτὸν δὲν μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ ἕως τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 16ου αἰώνα. Ἀπὸ τὶς γραπτὲς πηγὲς τῶν δύο πρώτων αἰώνων τῆς λατινοκρατίας στὸ νησὶ δὲν προκύπτει ὁ τρόπος ὀργάνωσης τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Βαρύνουσα σημασία φαίνεται νὰ ἔχουν δύο συσσωματώσεις κληρικῶν, τὸ Ἱερὸ Τάγμα καὶ οἱ Λευτεριῶτες. Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 14ου αἰώνα καὶ ἑξῆς ὁ πρωτοπαπὰς ἐμφανίζεται στὶς πηγὲς ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος, μὲ περιορισμένη δι-

1. Pojago, *Leggi*, τ. 2, σ. 139-140.

2. A.S.V., Senato Rettori, Registro 131, anno 1754, φ. 10(42)v-11(43)v.

3. Λουντζη, *Ἐνετοκρατία*, σ.107-108· Παπαγεωργιου, *Ἱστορία*, σ. 115· Τσιτσα, *Λατινοκρατία*, σ. 83.

καιοδοσία ἡ ὁποία δὲν ἐκτεινόταν πέραν τῶν ὁρίων τῆς πόλης. Τὴν κατάσταση αὐτὴ βρῆκε ἡ Βενετία μὲ τὴν ἐγκατάστασή της στὴν Κέρκυρα, τὴν ὁποία καὶ διατήρησε, ἐπικυρώνοντας τὰ προνόμια τῶν συσσωματώσεων τῶν κληρικῶν καὶ ἐπιδιώκοντας νὰ περιορίσει κατὰ τὸ δυνατὸν κάθε παρέμβαση προερχόμενη εἴτε ἀπὸ τὴ Δύση εἴτε ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, μέσα στὸ πλαίσιο τῆς γενικότερης θρησκευτικῆς πολιτικῆς της, ἡ ὁποία ἦταν ἄμεσα συνδεδεμένη μὲ τὰ οἰκονομικὰ καὶ πολιτικά της συμφέροντα[1]. Λίγο πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα, καὶ λίγο μετὰ τὴν τραγικὴ ἐμπειρία τῆς τουρκικῆς πολιορκίας τοῦ 1537, ἡ συντονισμένη προσπάθεια τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος, καρπὸς τῆς ὁποίας ἦταν ἡ παπικὴ βούλλα τοῦ 1540, κυρίως ὅμως τῆς κερκυραϊκῆς Κοινότητας στὴ Βενετία μὲ τὶς πρεσβεῖες τοῦ 1542 καὶ 1546 εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἀναγνωριστεῖ στὸν πρωτοπαπὰ εὐρεία δικαιοδοσία σὲ ὅλη τὴν κερκυραϊκὴ Ἐκκλησία.

Ο ρόλος τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος στή διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας τοῦ νησιοῦ ἀποδεικνύεται θεμελιώδης. Τὸ Τάγμα, ὡς ἀδελφότητα ἀναγνωρισμένη ἀπὸ τὴν Πολιτεία, εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ κατέχει καὶ νὰ διαχειρίζεται περιουσιακὰ στοιχεῖα. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὑπῆρξε οὐσιῶδες, ἀφοῦ ἀκριβῶς στὴν περιουσία τοῦ Τάγματος στηρίχθηκαν ὅλες οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν δικῶν του προνομίων, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀνάδειξη τοῦ πρωτοπαπᾶ σὲ κεφαλὴ τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας. Μετὰ τὸ 1555 τὸ Τάγμα ἔχασε τὸ προνόμιο νὰ ἐκλέγει ἀποκλειστικὰ αὐτὸ τὸν ἑκάστοτε πρωτοπαπά, δὲν ἔπαψε ὅμως νὰ παίζει σημαντικὸ ρόλο στὴ ζωὴ τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας, παρακολουθώντας καὶ ἀντιδρώντας ὅποτε χρειαζόταν τόσο στὶς πράξεις καὶ στὶς ἀποφάσεις τοῦ πρωτοπαπᾶ ὅσο καὶ στὰ ἐκδιδόμενα πολιτειακὰ διατάγματα, μὲ σαφὴ προοπτικὴ τὴ διατήρηση τῶν προνομίων τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ τὴν ὀρθὴ καὶ σύμφωνη μὲ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνες διαποίμανσή της ἀπὸ τὸν πρωτοπαπά.

1. Γιὰ τὴ βενετικὴ θρησκευτικὴ πολιτικὴ στὶς ἀνατολικὲς κτήσεις βλ. Αγγελικης Πανοπουλου, «Οἱ Βενετοὶ καὶ ἡ ἑλληνικὴ πραγματικότητα. Διοικητική, ἐκκλησιαστική, οἰκονομικὴ ὀργάνωση», *Ὄψεις τῆς Ἱστορίας τοῦ βενετοκρατούμενου Ἑλληνισμοῦ, Ἀρχειακὰ τεκμήρια*, Ἀθήνα 1993, σ. 288-297.

Β΄

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ Ζακύνθου

1. Βιβλιογραφικὴ ἐπισκόπηση

Ἡ ἔναρξη τῆς λατινοκρατίας, ὑπὸ τὸν κόμη Μάιο Ὀρσίνι, βρῆκε τὴ Ζάκυνθο μὲ ὀρθόδοξο ἐπίσκοπο, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ τὶς ὑπάρχουσες πληροφορίες ὑπήχθη στὸν λατίνο ἀρχιεπίσκοπο Κορίνθου, ἡ ἀνυπακοή του ὅμως καὶ ὁ ἔκλυτος βίος του ἀνάγκασαν τὸν πάπα νὰ παρέμβει ἐπανειλημμένα καὶ νὰ τὸν ἀπειλήσει μὲ καθαίρεση. Ἡ παρουσία τοῦ ἐπισκόπου βεβαιώνεται ἕως τὸ 1213. Τὸ 1222, πιθανότατα ἔπειτα ἀπὸ τὴν καθαίρεσή του ἢ τὴν κένωση τῆς θέσης, ὁ πάπας Ὀνώριος Γ΄ συνένωσε τὶς ἐπισκοπὲς Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου καὶ ὑπήγαγε τὴ νέα ἐπισκοπὴ στὴν ἀρχιεπισκοπὴ Πατρῶν[1].

Ἀναφορικὰ μὲ τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία (κλῆρο καὶ λαὸ) τοῦ νησιοῦ, ἔχει διατυπωθεῖ ἡ θέση ὅτι, λίγο μετὰ τὴν κατάργηση τοῦ ὀρθόδοξου ἐπισκοπικοῦ θρόνου, τὴ διοίκηση καὶ διαποίμανσή της ἀνέλαβε πρωτοπαπάς[2], δὲν ὑπάρχουν ὅμως σύγχρονες τῶν γεγονότων μαρτυρίες ποὺ νὰ τὸ ἐπιβεβαιώνουν. Ὁ Λ. Ζώης, στὴ δεύτερη ἔκδοση τῆς μελέτης του γιὰ τὸν ἅγιο Διονύσιο, περιγράφοντας τὴν ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση τὴν ἐποχὴ τοῦ ἁγίου ἀναφέρεται στὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ σημειώνει, χωρὶς καμιὰ τεκμηρίωση, ὅτι αὐτὸ «ἐγκαθιδρύθη ὑπὸ τοῦ Ἡγεμόνος» μετὰ τὴν ἔνταξη τῆς Ζακύνθου στὶς βενετικὲς κτήσεις[3]. Τὴ θέση αὐτή, ποὺ ἀνάγει τὴ σύσταση τοῦ πρωτοπαπαδικοῦ ἀξιώματος μετὰ τὸ 1484, δὲν ἐπανέλαβε ὁ ἴδιος στὴν *Ἱστορία* του, οὔτε καὶ οἱ νεότεροι μελετητές. Ὁ κατάλογος τῶν πρωτοπαπάδων

1. Ζαχαροπουλου, *Ἐκκλησία*, σ. 174-175· Ασωνιτη, *Νότιο Ἰόνιο*, σ. 243-244. Γιὰ τὴ λατινικὴ ἐπισκοπὴ Κεφαλληνίας-Ζακύνθου καὶ τὴν περιουσία της βλ. D. A. Zakythinos - Chryssa A. Maltezou, «Contributo alla storia dell'episcopato latino di Cefalonia e Zante (1412-1664)», *Μνημόσυνον Σοφίας Ἀντωνιάδη*, Βενετία 1974, σ. 65-119.

2. Ζωη, «Πρωτοπαπάδες», σ. 496· Ζωη, *Ἱστορία*, σ. 299· Αβουρη, *Σύντομος ἱστορία*, σ. 45.

3. Ζωη, *Ἅγιος Διονύσιος β΄*, σ. 28.

ἕως τὸ 1605 εἶναι ἐλλιπής, ἀφοῦ παρὰ τὶς προσπάθειες καὶ τὶς ἔρευνες στὸ τότε σωζόμενο ἀρχεῖο, ὅπως παραδέχεται ὁ Ζώης, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ συμπληρωθεῖ ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν πρωτοπαπάδων[1]. Στοὺς πρωτοπαπαδικοὺς καταλόγους ποὺ ἔχουν δημοσιευτεῖ, πρῶτος κατὰ σειρὰ πρωτοπαπὰς ἐμφανίζεται ὁ ἱερέας Ἀντώνιος Στράτορας περὶ τὸ 1510[2].

Ἡ πρώτη ἐκλογὴ πρωτοπαπᾶ Ζακύνθου εἶναι ἄγνωστη. Τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς του ἕως τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰώνα, ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς μὲ ἑνιαῖο τρόπο, ἀφοῦ ὅλοι στηρίζονται καὶ ἀναπαράγουν τὴν ἄποψη τοῦ Π. Χιώτη, ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε ὅτι τὸν πρωτοπαπὰ Ζακύνθου «χειροτονοῦσε» ὁ ἐπίσκοπος Λευκάδος, χωρὶς νὰ διευκρινίζει μὲ ποιὸν τρόπο ἐκλεγόταν[3]. Τὴ θέση ἐπανέλαβε ὁ Λ. Ζώης, ὁ ὁποῖος, ἀκριβέστερος στὴν ἔκφρασή του, κάνει λόγο γιὰ ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Λευκάδος[4]. Τὰ ἴδια γράφει ἐπίσης ὁ Σπ. Ἀβούρης[5] καὶ ὁ Μ. Φώσκολος, ὁ ὁποῖος ἀκολουθώντας τὸ λεκτικὸ τοῦ Χιώτη ἐπανέλαβε τὰ περὶ «χειροτονίας» ἀπὸ τὸν Λευκάδος[6].

Γιὰ τὴν περίοδο μετὰ τὴν ἀνασύσταση τοῦ ὀρθόδοξου ἐπισκοπικοῦ θρόνου Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου, στὰ μέσα τοῦ 15ου αἰώνα[7], στὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ πρωτοπαπᾶ διατυπώθηκαν διάφορες ἀπόψεις, οἱ ὁποῖες παρουσιάζονται μὲ συντομία στὴ συνέχεια.

Ὁ Ἐ. Λούντζης, περιοριζόμενος στὸν 17ο αἰώνα, ἀναφέρει ὅτι στὰ χρόνια τοῦ ἀρχιεπισκόπου Νικόδημου Μεταξᾶ ὁ πρωτοπαπὰς ἐκλεγόταν ἀνὰ πενταετία ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῶν 150[8]. Ὁ Π. Χιώτης δέχεται ὅτι ἀπὸ τὸ 1542 ὁ πρωτοπαπὰς ἐκλεγόταν ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῶν εὐγενῶν[9]. Ὁ Ν. Κατραμῆς, ἀντίθετα, θεωρεῖ ὅτι κατ' ἀρχὰς καὶ ἕως τουλάχιστον τὸ 1617 τὴν Ἐκκλησία

1. Ζωη, «Πρωτοπαπάδες», σ. 499.

2. Κατάλογο τῶν πρωτοπαπάδων Ζακύνθου βλ. εἰς Ζωη, «Πρωτοπαπάδες», σ. 499-503· Ζωη, *Ἱστορία*, σ. 301-303· Αβουρη, *Σύντομος ἱστορία*, σ. 46 καὶ ἑξῆς.

3. Χιωτη, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. 6, σ. 32.

4. Ζωη, «Πρωτοπαπάδες», σ. 496· Ζωη, *Ἱστορία*, σ. 299.

5. Αβουρη, *Σύντομος ἱστορία*, σ. 45.

6. Φωσκολου, «Protopapas Tinarum», σ. 27.

7. Ἡ ἀνασύσταση τοῦ θρόνου, μὲ τὴ συναίνεση τοῦ Λεονάρδου Γ΄ καὶ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Γεράσιμου Λοβέρδου, τοποθετεῖται στὰ χρόνια τῆς ἀρχιερατείας τοῦ λατίνου ἐπισκόπου τῶν νησιῶν Iohannes Antonius Scardamelli (1463-1486) καὶ μετὰ τὴ μεταφορὰ τῆς ἕδρας τοῦ τελευταίου ἀπὸ τὴν Κεφαλληνία στὴ Ζάκυνθο, σχετίζεται δὲ μὲ τὴν πολιτικὴ συγκυρία τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν προσπάθεια τοῦ Λεονάρδου νὰ ἀποκτήσει ἐρείσματα μεταξὺ τῶν ὀρθόδοξων ὑπηκόων του (Ασωνιτη, *Νότιο Ἰόνιο*, σ. 245-246 ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία).

8. Λουντζη, *Ἐνετοκρατία*, σ. 133.

9. Χιωτη, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. 3, σ. 73-74· Χιωτη, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. 6, σ. 32 καὶ 120.

Ζακύνθου διοικοῦσε χωρεπίσκοπος καὶ στὴ συνέχεια πρωτοπαπάς, ὁ ὁποῖος ἐκλεγόταν ἀνὰ πενταετία ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας, σύμφωνα μὲ δουκικὴ ἀπόφαση τῆς 4ης Ὀκτωβρίου 1601[1]. Ὁ Ἠλ. Τσιτσέλης, ἀναφερόμενος μὲ συντομία στὸ θέμα, γράφει πὼς ὁ πρωτοπαπὰς Ζακύνθου διοριζόταν ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο ἕως τὸ 1601 καὶ ἔκτοτε ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς νήσου, παρότι εἶχε ζητηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ζακυνθίους ἤδη ἀπὸ τὸ 1578 νὰ ἐκλέγεται ἀπὸ τὸν ἐγχώριο κλῆρο[2]. Ὁ Ντ. Κονόμος, στὸ ἔργο του γιὰ τὸν ἅγιο Διονύσιο, ἐπαναλαμβάνει τὴ θέση τοῦ Τσιτσέλη, ἐπισημαίνοντας μάλιστα ὅτι ἡ Βενετία ἀπέρριψε τὸ αἴτημα τῶν Ζακυνθίων ἐπειδὴ «δὲν ἤθελε ποτὲ ν' ἀποκτήση αὐτοτέλεια ἢ ἀνεξαρτησία ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τῶν ὑπηκόων της»[3].

Ὁ Λ. Ζώης, στὴ δεύτερη ἔκδοση τῆς μελέτης του γιὰ τὸν ἅγιο Διονύσιο τὸ 1925, ἀναφερόμενος στὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ, σημειώνει ὅτι αὐτὸς ἐκλεγόταν ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν προβλεπτὴ τοῦ νησιοῦ[4]. Τὴ θέση αὐτή, τὴν ὁποία πιθανὸν στήριζε στὴν περίπτωση τοῦ πρωτοπαπᾶ Εὐσταθίου Κοτρονᾶ ποὺ μνημονεύει σὲ ἄλλη συνάφεια στὴν ἴδια μελέτη, δὲν ἐπανέλαβε στὰ ἄλλα ἔργα του. Ἀντίθετα, τόσο στὸ εἰδικὸ γιὰ τοὺς πρωτοπαπάδες Ζακύνθου μελέτημα ποὺ περιλήφθηκε στὸν δεύτερο τόμο τῶν Συμμίκτων τοῦ Ἠλ. Τσιτσέλη ὅσο καὶ στὴν Ἱστορία του, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ πρωτοπαπὰς «ἐχειροτονεῖτο» ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου ἕως τὸ 1578, ὁπότε «παρεχωρήθη» τὸ δικαίωμα στὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας Ζακύνθου. Ὁ ἴδιος στὴ συνέχεια περιγράφει τὸ ψήφισμα τοῦ Συμβουλίου τῆς Κοινότητας τῆς 6ης Ἰουνίου 1578, νὰ ἐκλέγει αὐτό, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ὑπάρχοντος πρωτοπαπᾶ, ἀνὰ πενταετία τὸν πρωτοπαπὰ σύμφωνα μὲ τὰ ἰσχύοντα καὶ στὴν Κέρκυρα, ἐπισημαίνοντας ὅτι τὸ ψήφισμα ἐπικυρώθηκε μὲ δουκικὸ διάταγμα στὶς 4 Ὀκτωβρίου 1601 καὶ τέθηκε σὲ ἐφαρμογὴ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ πρωτοπαπᾶ Εὐσταθίου Κοτρονᾶ ποὺ συνέβη τὸν Νοέμβριο τοῦ 1605[5].

Ὁ Σπ. Ἀβούρης, χωρὶς νὰ δηλώνει ρητὰ τὴν πηγή του, ἐπαναλαμβάνει μὲ συντομία τὴν ἄποψη τοῦ Ζώη[6]. Τὴν ἴδια ἄποψη υἱοθετεῖ καὶ ὁ Ν. Τωμαδάκης, στηριζόμενος στὸν Σπ. Ἀβούρη[7].

Ὁ Δ. Ἀρβανιτάκης ἐπισημαίνει τὸ λάθος τοῦ Χιώτη ὡς πρὸς τὸν χρόνο ἀπόκτησης τοῦ δικαιώματος τοῦ Συμβουλίου νὰ ἐκλέγει τὸν πρωτοπαπὰ

1. Κατραμη, *Ἀνάλεκτα*, σ. 80-81.
2. Τσιτσελη, *Σύμμικτα*, τ. Β΄, σ. 54, 57.
3. Κονομου, *Ἅγιος Διονύσιος*, σ. 42.
4. Ζωη, *Ἅγιος Διονύσιος β΄*, σ. 28.
5. Ζωη, «Πρωτοπαπάδες», σ. 496, 500· Ζωη, *Ἱστορία*, σ. 299, 302.
6. Αβουρη, *Σύντομος ἱστορία*, σ. 45.
7. Τωμαδακη, «Διάκρισις», σ. 38.

καί, παραπέμποντας στὸν Τσιτσέλη καὶ στὸν Ζώη, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ πρωτοπαπάς, ποὺ προηγουμένως «χειροτονοῦνταν» ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Λευκάδος (τοῦ ὁποίου ἦταν ἐπίτροπος), μετὰ τὴν ἀνασύσταση τῆς ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας ὑπήχθη σὲ αὐτήν, καὶ προφανῶς «χειροτονοῦνταν» πλέον ἀπὸ τὸν Κεφαλληνίας. Τοῦτο συνέβαινε ἕως τὸ 1601 ὁπότε, μὲ τὴν ἀπόφαση τῆς 4ης Ὀκτωβρίου 1601, δόθηκε ἡ ἔγκριση τῆς Βενετίας νὰ ἐκλέγει τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας τὸν πρωτοπαπά. Ὁ ἴδιος θεωρεῖ ὅτι ἡ αἴτηση τῆς Κοινότητας τὸ 1578 θὰ πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ στὸ πλαίσιο τῆς ἀντιδικίας τῶν δύο νησιῶν γιὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα καὶ στὴν προσπάθεια τῶν πρωτοπαπάδων νὰ μετριαστεῖ ἡ ἐξουσία τοῦ ἐπισκόπου[1].

Τέλος, ὁ Μ. Φώσκολος, συγχέοντας προφανῶς τὰ πράγματα, γράφει ὅτι ἕως τὸ 1578 ὁ πρωτοπαπὰς ἐκλεγόταν ἀπὸ τὸν Λευκάδος καὶ στὴ συνέχεια ἀπὸ τὸν Κεφαλληνίας[2].

2. Οἱ μαρτυρίες τῶν πηγῶν

Ἀπὸ τὰ παραπάνω εἶναι προφανὴς ἡ διαφορὰ τῶν ἀπόψεων καὶ τῶν ἐκτιμήσεων τῶν μελετητῶν, ὀφειλόμενη προφανῶς ὄχι μόνον στὴν ἔνδεια τῶν πηγῶν ἀλλὰ καὶ στὴν παρερμηνεία τῶν γνωστῶν πηγῶν. Τὰ πράγματα, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἦταν κάπως διαφορετικά. Ἂς δοῦμε ὅμως τὶς γνωστὲς πηγὲς γιὰ τὸ θέμα.

Μεταξὺ τῶν αἰτημάτων ποὺ κατέθεσε ἡ Κοινότητα τῆς Ζακύνθου τὸ 1541, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦσαν τὴν ὀργάνωσή της, συμπεριλήφθηκε, πρῶτο στὴ σειρά, καὶ τὸ αἴτημα νὰ ἐκλέγει τὸ Συμβούλιο τὰ δημόσια ἀξιώματα, ὅπως γινόταν καὶ στὴν Κέρκυρα (*osservado quello ordine che a Corphu si osserva*). Τὰ αἰτήματα συζητήθηκαν στὸ Collegio στὶς 28 Φεβρουαρίου 1542 (=1541 m.v.) καὶ ἀναφορικὰ μὲ τὴν ὀργάνωση καὶ λειτουργία τοῦ Συμβουλίου δόθηκε ἡ ἐντολὴ νὰ τηρηθοῦν τὰ ἰσχύοντα καὶ στὴν Κέρκυρα[3].

Ὁ Π. Χιώτης θεώρησε ὅτι στὸ πρῶτο αὐτὸ αἴτημα περιλαμβανόταν ἐπίσης τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ πρωτοπαπᾶ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο, καὶ ὅτι ἡ Βενετία τὸ ἐνέκρινε μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα αἰτήματα τῆς πρεσβείας, γι' αὐτὸ καὶ κάνει λόγο γιὰ ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο ἀπὸ τὸ 1542 καὶ ἑξῆς. Ἡ ἄποψη τοῦ Χιώτη εἶναι λανθασμένη, ὄχι ὅμως καὶ ἀδικαιολόγητη. Ἡ

1. Αρβανιτακη, «Μεταξᾶς», σ. 290.
2. Φωσκολου, «Protopapas Tinarum», σ. 27.
3. Sathas, *Documents,* τ. 5, σ. 99-100.

γνώση του γιὰ τὰ πράγματα τῆς Κέρκυρας στηριζόταν προφανῶς στὴ βιβλιογραφία τῆς ἐποχῆς του, δηλαδὴ στὸν A. Marmora[1] καὶ τὸν Ἑ. Λούντζη[2], οἱ ὁποῖοι περιγράφουν γενικὰ τὴ διαδικασία ἐκλογῆς τοῦ πρωτοπαπᾶ τῆς Κέρκυρας, ἀναφερόμενοι σὲ ὅλη τὴν περίοδο τῆς βενετοκρατίας, λαμβάνοντας ὅμως ὑπόψη τὴν κατάσταση ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε μετὰ τὸ 1555, ὁπότε μὲ ἀπόφαση τῆς τοπικῆς βενετικῆς Διοίκησης τῆς 18ης Δεκεμβρίου 1555, ὅπως εἴδαμε, ὁρίστηκε ἡ ἀνὰ πενταετία ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ ἀπὸ κληρικολαϊκὴ ἐπιτροπὴ ἀποτελούμενη ἀπὸ τὰ 20 μέλη τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος, ἀπὸ 30 πολίτες (*cittadini*), οἱ ὁποῖοι ἐκλέγονταν ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας, ἀπὸ τὰ μέλη τῆς τοπικῆς βενετικῆς Διοίκησης καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἐνιαύσιους δικαστές[3]. Ὁ Χιώτης ἑπομένως, ἔχοντας ὑπόψη τὰ παραπάνω, θεωρεῖ ὅτι οἱ Ζακύνθιοι, ζητώντας νὰ ἰσχύσουν καὶ στὸ νησί τους τὰ ἰσχύοντα στὴν Κέρκυρα ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐκλογὴ τῶν ἀξιωμάτων, περιλάμβαναν σὲ αὐτὰ καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ, παρότι δὲν τὸ ἀνέφεραν ρητά, καὶ ὅτι ἡ Βενετία ἐναρμονίζοντας τὴν ὀργάνωση καὶ λειτουργία τοῦ Συμβουλίου Ζακύνθου μὲ ἐκείνη τοῦ Συμβουλίου τῆς Κέρκυρας, ἀναγνώριζε τὴ δικαιοδοσία τοῦ Συμβουλίου στὴν ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ. Ἡ πραγματικότητα ὅμως ἦταν διαφορετική. Στὴν Κέρκυρα ἡ διαδικασία ἐκλογῆς τοῦ πρωτοπαπᾶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1555 δὲν προέβλεπε καμιὰ ἀνάμειξη τοῦ Συμβουλίου, ἀφοῦ ἡ ἐκλογὴ ἀποτελοῦσε ἐσωτερικὴ ὑπόθεση τοῦ Ἱεροῦ Τάγματος. Ἑπομένως οὔτε οἱ Ζακύνθιοι στὸ αἴτημά τους περιλάμβαναν τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ πρωτοπαπᾶ, οὔτε φυσικὰ ἡ Βενετία μὲ τὴν ἀπόφασή της ἀναφερόταν σὲ αὐτό. Ἄλλωστε, ἂν τότε, τὸ 1542, εἶχε ἐγκριθεῖ ἡ ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο, δὲν θὰ ὑπῆρχε κανένας ἀπολύτως λόγος νὰ ξανατεθεῖ τὸ ἴδιο θέμα τὸ 1578.

Τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ πρωτοπαπᾶ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τέθηκε ἀπὸ τοὺς συνδίκους τῆς ζακυνθινῆς Κοινότητας στὶς 6 Ἰουνίου 1578. Τότε, τὸ Συμβούλιο ψήφισε τὴν πρόταση τῶν συνδίκων, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ πρωτοπαπᾶ Εὐσταθίου Κοτρονᾶ νὰ ἐκλέγει αὐτὸ τὸν πρωτοπαπά, ὅπως γινόταν καὶ στὴν Κέρκυρα, κάθε πέντε χρόνια μὲ ἰσόχρονη ὑποχρεωτικὴ ἀποχὴ ἀπὸ τὸ ἀξίωμα (*contumatia*). Αἰτιολογώντας τὴν πρότασή τους οἱ σύνδικοι Galeazzo Sturion καὶ Gierolamo Litarco ὑποστήριξαν τὴ σημασία τοῦ ἀξιώματος, ὡς ρυθμιστῆ τοῦ κλήρου καὶ ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τοῦ νη-

1. MARMORA, *Historia*, σ. 216.
2. ΛΟΥΝΤΖΗ, *Ἐνετοκρατία*, σ. μδ΄.
3. POJAGO, *Leggi*, τ. 1, σ. 68-69.

σιοῦ, καὶ τὴν ἀναγκαιότητα νὰ τὸ ἀναλαμβάνει πρόσωπο μὲ ἱκανότητα καὶ ἀρετές, πράγμα ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ γίνει μόνον μὲ ἐκλογή.

Τὸ αἴτημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ πρωτοπαπᾶ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο περιλήφθηκε μεταξὺ τῶν αἰτημάτων τῆς πρεσβείας τοῦ 1582 καὶ ἡ σχετικὴ ἀπόφαση τῆς ζακυνθινῆς Κοινότητας προστέθηκε στὰ ἔγγραφα ποὺ συνόδεψαν τὰ αἰτήματά της[1]. Τὸ αἴτημα, μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα αἰτήματα, ἀπασχόλησε τὴν τοπικὴ βενετικὴ Διοίκηση στὴ γνωμοδότησή της ἐπὶ τῶν αἰτημάτων τῆς Κοινότητας, στὴν ὁποία κάνει λόγο γιὰ τὸ περιεχόμενό του, περιορίζεται ὅμως νὰ σημειώσει ὅτι ἀδυνατοῦσε νὰ δώσει ἄλλη πληροφόρηση, παραπέμποντας στὴ σοφία τῆς Γερουσίας νὰ ἀποφασίσει περὶ τοῦ θέματος[2]. Τὸ αἴτημα ὑποστηρίχθηκε καὶ ἀπὸ τοὺς πρέσβεις τῆς Κοινότητας, οἱ ὁποῖοι, στὸ ὑπόμνημα ποὺ κατέθεσαν γιὰ τὴν ὑποστήριξη τοῦ τρίτου αἰτήματος, ποὺ ἀφοροῦσε τὴν ἵδρυση ἐπισκοπῆς στὸ νησί, δὲν παραλείπουν νὰ ἀναφέρουν καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ τὴν ἐλπίδα τους νὰ μεταφέρουν στὸ νησὶ *«grata risposta al capitolo in proposito di farsi per il conseglio il protopapa»*[3]. Τὸ θέμα φαίνεται, τέλος, πὼς ἀπασχόλησε καὶ τὸ Collegio ποὺ ἀνέλαβε τὴν ἐξέταση τῶν αἰτημάτων τῆς πρεσβείας καὶ τὴ διατύπωση ἀπαντήσεων[4], χωρὶς ἐν τέλει νὰ περιληφθεῖ στὸ τελικὸ κείμενο μὲ τὰ αἰτήματα καὶ τὶς ἀπαντήσεις τῆς Γερουσίας.

Τὸ ψήφισμα τοῦ 1578 ἐγκρίθηκε μὲ δουκικὸ γράμμα τῆς 4ης Ὀκτωβρίου 1601, τὸ ὁποῖο, παρότι παραπέμπεται ἀπὸ τοὺς μελετητές[5], παραμένει ἀνέκδοτο καὶ τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενό του ἀπροσδιόριστο, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν ἔρευνά μας δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐντοπιστεῖ.

Ἡ πρώτη ἐκλογὴ πρωτοπαπᾶ ἀπὸ τὸ Συμβούλιο ἔγινε μετὰ τὸν θάνατο

1. Τὸ αἴτημα, ὡς ξεχωριστὸ ἔγγραφο, περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν συνημμένων τῆς ἀπόφασης τῆς Γερουσίας τῆς 14ης Σεπτεμβρίου 1582 (A.S.V., Senato, Mar, filza 81) καὶ δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Σάθα (*Documents*, τ. 5, σ. 140).

2. Βλ. τὴ «Risposta sopra li capitoli soprascritti fatta dal Cl.mo Reggimento» στὸ verso τοῦ τρισέλιδου κειμένου μὲ τὰ αἰτήματα τῆς Κοινότητας μὲ ἡμερομηνία 13 Δεκεμβρίου 1581 (A.S.V., Senato, Mar, filza 81, συνημμένα στὴν ἀπόφαση τῆς 14ης Σεπτεμβρίου 1582). Τὸ κείμενο αὐτὸ καὶ τὴ σχετικὴ ἀπάντηση στὸ αἴτημα ποὺ ἀφοροῦσε τὸν πρωτοπαπὰ λογίζει ὁ Σάθας ὡς «nota degli Ambassatori» (*Documents*, τ. 5, σ. 140).

3. A.S.V., Senato, Mar, filza 81, συνημμένο στὴν ἀπόφαση τῆς 14ης Σεπτεμβρίου 1582.

4. Ἀναφέρεται ὡς 7ο αἴτημα καὶ περιγράφεται περιληπτικὰ τὸ περιεχόμενό του σὲ ἔγγραφο, ποὺ περιλαμβάνει τὶς ἀπαντήσεις τοῦ Collegio καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας γιὰ τὰ αἰτήματα 2, 4, 5 καὶ 6 (A.S.V., Senato, Mar, filza 81, συνημμένο στὴν ἀπόφαση τῆς 14ης Σεπτεμβρίου 1582).

5. Κατραμη, *Ἀνάλεκτα*, σ. 81· Ζωη, «Πρωτοπαπάδες», σ. 500· Ζωη, *Ἱστορία*, σ. 302· Αρβανιτακη, «Μεταξᾶς», σ. 290.

τοῦ Κοτρονᾶ. Στὶς 3 Δεκεμβρίου 1605, τὸ Συμβούλιο, μὲ διαταγὴ τοῦ προβλεπτῆ προέβη στὴν ἐκλογὴ πρωτοπαπᾶ. Ἐξέλεξε τὸν ἱερέα Παχώμιο Δοξαρᾶ μὲ δικαίωμα νὰ φέρει ὅλα τὰ ἁρμόζοντα στὸ ἀξίωμά του παράσημα καὶ τὴν ὑποχρέωση νὰ μὴν παραιτηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν παρέλευση πενταετίας, ὁρίζοντας ὡς ποινὴ τὴν καταβολὴ 500 δουκάτων ὑπὲρ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Κοινότητος[1].

Ποιὸς ὅμως ὅριζε τὸν πρωτοπαπὰ ἕως τὸ 1601; Ἐξαιρετικῆς σημασίας γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι ἡ ἀναφορὰ τοῦ προβλεπτῆ Ζακύνθου Francesco Barbaro μὲ ἡμερομηνία 14 Μαρτίου 1553 ποὺ ἀφοροῦσε τὸν παρεπιδημοῦντα στὴ Ζάκυνθο ἐπίσκοπο Ρέοντος Ἰωαννίκιο Μαρκόπουλο. Σ' αὐτὴν ὁ προβλεπτὴς κάνει λόγο γιὰ τὴν ὕπαρξη ἐπισκόπου στὸ νησί, τοῦ Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου, καθὼς καὶ πρωτοπαπᾶ καὶ προσθέτει ὅτι ὁ μὲν ἐπίσκοπος ἦταν *«eletto per la Serenità Vostra et il Protopapà medesimamente eletto per questo magistrato»*[2]. Προφανῶς τὸ πρῶτο σκέλος τῆς φράσης δὲν ἰσχύει στὴν κυριολεξία, ἀφοῦ ὁ ἐπίσκοπος ἐκλεγόταν ἀπὸ τὸν κλῆρο τῆς Κεφαλληνίας, προνόμιο τὸ ὁποῖο ἐπικυρώθηκε τὸ 1558 μὲ ἀπόφαση τῆς βενετικῆς Γερουσίας ἔπειτα ἀπὸ τὴν παρέμβαση τοῦ Κορίνθου καὶ τὸν ὁρισμὸ στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο τοῦ Παχώμιου Μακρῆ, καὶ ἐγκρινόταν ἡ ἐκλογή του ἀπὸ τὴ βενετικὴ Γερουσία. Ὡς πρὸς τὸν πρωτοπαπά, ὁ προβλεπτὴς βεβαιώνει ὅτι αὐτὸς ἐκλεγόταν ἀπὸ τὴν τοπικὴ βενετικὴ Διοίκηση στὴ Ζάκυνθο. Ἡ ἔλλειψη ὅμως ἀκρίβειας στὴν περιγραφὴ τῆς διαδικασίας ἐκλογῆς τοῦ ἐπισκόπου μᾶς ἀναγκάζει νὰ διατηρήσουμε ἐπιφυλάξεις καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβεια τῆς θέσης γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ, τὰ στοιχεῖα ὅμως ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας μᾶς πείθουν πὼς ἐδῶ ὁ προβλεπτὴς εἶναι ἀκριβής.

Ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ Ζώη, ὁ ὁποῖος δυστυχῶς δὲν δηλώνει τὴν πηγή του, ὅτι μετὰ τὴν παραίτηση τοῦ πρωτοπαπᾶ Κωνσταντίνου Κάφιρη στὶς 15 Δεκεμβρίου 1553, τὸν διαδέχθηκε ὁ Εὐστάθιος Κοτρονᾶς, ὁ ὁποῖος μὲ ἀναφορά του τὸ 1553 ζήτησε καὶ πέτυχε ἀπὸ τὴ βενετικὴ Διοίκηση, ἀντὶ τῶν κτημάτων ποὺ ἡ Διοίκηση ὄφειλε στὸν πατέρα του νὰ ἐκλεγεῖ αὐτὸς πρωτοπαπὰς Ζακύνθου[3]. Στὴν περίπτωση τοῦ Κοτρονᾶ, ἐφόσον ὁ Ζώης ἀποδίδει μὲ ἀκρίβεια τὴν ὑπόθεση, ἡ ἀνάμειξη τῆς βενετικῆς

1. ΖΩΗ, «Πρωτοπαπάδες», σ. 500-501 ὅπου ἡ παραπομπὴ στὰ «Atti di Consiglio di Zante», τὰ ὁποῖα σήμερα δυστυχῶς δὲν σώζονται. Βλ. καὶ ΖΩΗ, *Ἱστορία*, σ. 302.

2. SATHAS, *Documents*, τ. 5, σ. 108.

3. ΖΩΗ, «Πρωτοπαπάδες», σ. 500· ΖΩΗ, *Ἱστορία*, σ. 302. Βλ. καὶ ΖΩΗ, *Ἅγιος Διονύσιος β΄*, σ. 29 ὅπου ἀναφέρει τὴν περίπτωση τοῦ Κοτρονᾶ καὶ σημειώνει ἐπιπλέον ὅτι ἔλαβε τὸ ἀξίωμα μὲ παραχώρηση τῆς Γερουσίας στὶς 12 Αὐγούστου 1553 καὶ ἕως τὸ 1557.

Διοίκησης στὴν ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ εἶναι σαφής. Τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ εἶναι ἀντικείμενο διαπραγμάτευσης ἀνάμεσα στὰ δύο ἐνδιαφερόμενα μέρη, τὸν ἱερέα Κοτρονᾶ καὶ τὴ βενετικὴ Διοίκηση, καὶ τὴν ἀπόφαση τῆς παραχώρησής του, σὲ ἀντικατάσταση ἀγροτικῶν ἀκινήτων, τὴ λαμβάνει ἡ Διοίκηση, χωρὶς καμία ἀνάμειξη τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς. Ἡ διαπιστούμενη στὴ Ζάκυνθο πρακτικὴ καὶ ἡ διαφαινόμενη διαπλοκὴ μεταξὺ τῆς Διοίκησης καὶ μελῶν τοῦ τοπικοῦ κλήρου, ἔχει τὰ παράλληλά της καὶ σὲ ἄλλες βενετοκρατούμενες περιοχές. Ἀναφέρω ὡς παράδειγμα τὸ Ναύπλιο καὶ συγκεκριμένα τὴν περίπτωση τοῦ ἱερέα Ἰωάννη Mongisti, ὁ ὁποῖος τὸ 1502, μὲ αἴτησή του ζήτησε ἀπὸ τὴ βενετικὴ Γερουσία νὰ διαδεχθεῖ τὸν πατέρα του Μαρίνο, μετὰ τὸν θάνατό του, στὴ θέση τοῦ πρωτοπαπᾶ[1].

Ἐπίσης, ἐπανερχόμενοι στὸ αἴτημα τοῦ Συμβουλίου τῆς Κοινότητας νὰ ἐκλέγει αὐτὸ τὸν πρωτοπαπά, ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα: Ὅταν οἱ Ζακυνθινοὶ ζητοῦν τὸ 1578 νὰ ἐκλέγει τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας τὸν πρωτοπαπά, ἀπευθύνονται φυσικὰ στὴ Βενετία. Ἂν τὴν ἐπιλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ ἔκανε ὁ ἐπίσκοπος Κεφαλληνίας, τότε ἡ παραχώρηση τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ στὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας θὰ σήμαινε τὴ μείωση τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἐπισκόπου κάτι ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ προκαλέσει τὴν ἔντονη ἀντίδραση ὄχι μόνον τοῦ ἴδιου ἀλλὰ καὶ τῆς Κοινότητας τῆς Κεφαλονιᾶς, ἡ ὁποία πάντοτε ὑποστήριζε τὸν ἐπίσκοπο καὶ τὴ δικαιοδοσία του[2]. Ὅταν ἐν τέλει ἡ Βενετία παραχώρησε τὸ 1601 αὐτὸ τὸ δικαίωμα στὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας Ζακύνθου, μετατρέποντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ ἀξίωμα ἀπὸ ἰσόβιο σὲ ὁρισμένου χρόνου, δὲν καταγράφεται καμία ἀντίδραση ἀπὸ μέρους τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῶν Κεφαλλήνων. Ἡ σιωπὴ αὐτὴ ἢ ἡ οὐδέτερη στάση, ἂν δὲν ὀφείλεται στὴν ἔλλειψη πηγῶν, πρᾶγμα μᾶλλον ἀπίθανο, σημαίνει ὅτι τὸ θέμα δὲν ἐνδιέφερε τὴν ἐπισκοπή, ἑπομένως ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου ἐκλογῆς τοῦ πρωτοπαπᾶ Ζακύνθου δὲν εἶχε καμιὰ ἐπίπτωση στὸ εὖρος τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἐπισκόπου.

Τέλος, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ λεκτικὸ ἀποσπάσματος ἐγγράφου, προερχόμενου πιθανὸν ἀπὸ τὸ Βιβλίο τῶν κανονισμῶν τῆς Κοινότητας Ζακύνθου, ποὺ δημοσιεύει ὁ Κατραμῆς, τὸ 1601 ἡ Βενετία, μὲ τὴ γνωστὴ ἀπόφαση, δωρίζει στὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας τὸ «jus eligendi», δηλαδὴ τὸ δικαίωμα ἐκλογῆς, ποὺ προφανῶς αὐτὴ κατεῖχε[3].

---

1. Τὸ αἴτημά του ἔγινε δεκτὸ καὶ στὶς 19 Ἰουλίου 1502 ἐκδόθηκε ἡ σχετικὴ ἀπόφαση· βλ. FEDALTO, *Chiesa*, σ. 289-290.

2. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗ, «Μεταξᾶς», σ. 292 ἑξῆς.

3. Τὸ κείμενο ἔχει ὡς ἑξῆς: *Questa carica si crea da cinque in cinque anni giusto la*

Ἂν εἶναι ἔτσι τὰ πράγματα, τότε ἕως τὸ 1601 τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἀνάδειξη τοῦ πρωτοπαπᾶ δὲν τὴν εἶχε ὁ ἐπίσκοπος Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου ἀλλὰ ἡ τοπικὴ βενετικὴ Διοίκηση, ἡ ὁποία καὶ στὴν περίπτωση τῆς Ζακύνθου ἐνεργοῦσε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐνεργοῦσε καὶ στὸν λοιπὸ βενετοκρατούμενο χῶρο, μὲ ἐξαίρεση τὴν Κέρκυρα καὶ τὴν Τῆνο. Ἑπομένως ἡ Βενετία, παραχωρώντας τὸ δικαίωμα ἐκλογῆς στὸ Συμβούλιο, ἐκχωροῦσε σὲ αὐτὸ δικά της δικαιώματα, ὅπως εἶχε κάνει καὶ ἄλλοτε μὲ τὴν παραχώρηση σὲ αὐτὸ τοῦ δικαιώματος ἐκλογῆς προσώπων σὲ ἄλλα δημόσια ἀξιώματα, ὅπως γιὰ παράδειγμα συνέβη τὸ 1576 ὁπότε, ἔπειτα ἀπὸ αἴτημα τῆς Κοινότητας, παραχώρησε τὸ δικαίωμα ἐκλογῆς τῶν προσώπων ποὺ ἀναλάμβαναν τὰ ἀξιώματα τοῦ ζυγιστῆ, τοῦ γραμματέα τοῦ πρωτοδικείου καὶ τοῦ γραμματέα τοῦ τελωνείου[1].

Ἔπειτα ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω, εἶναι σαφὲς πλέον ὅτι ἡ αἴτηση τῆς Κοινότητας γιὰ τὴν ἀνάληψη τῆς ἐκλογῆς τοῦ πρωτοπαπᾶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐνταχθεῖ στὸ πλαίσιο τῆς ἀντιδικίας τῶν δύο νησιῶν οὔτε καὶ φυσικὰ στὶς προσπάθειες τῶν Ζακυνθίων γιὰ τὸν μετριασμὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ ἐπισκόπου Κεφαλληνίας, ἀφοῦ οὐδέποτε εἶχε τέτοια δικαιοδοσία. Ἀντίθετα θὰ πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ στὸ πλαίσιο τῆς προσπάθειας τῆς Κοινότητας Ζακύνθου νὰ ἀποκτήσει μεγαλύτερη ἐξουσία ἀναλαμβάνοντας τὴν ἐκλογὴ δημόσιων ἀξιωμάτων ποὺ ἄλλοτε εἶχε ὑπὸ τὴ δικαιοδοσία της ἡ τοπικὴ βενετικὴ Διοίκηση[2].

Φυσικά, πέρα ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω, τίθεται γιὰ ὅλο τὸ χρονικὸ διάστημα τῆς βενετικῆς κατοχῆς τὸ ζήτημα τῆς χειροθεσίας γιὰ τὴ λήψη τοῦ πρωτοπαπαδικοῦ ἀξιώματος. Δὲν εἶναι σαφὲς τὶ ἐννοοῦν οἱ μελετητές, οἱ ἀπόψεις τῶν ὁποίων παρατέθηκαν στὴν ἀρχή, ὅταν χρησιμοποιοῦν τὸ ρῆμα «χειροτονῶ (-οῦμαι)», γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Λευκάδος ἀρχικὰ καὶ τοῦ Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου στὴ συνέχεια. Πιθανὸν ἐννοοῦν τὴν ἐκλογὴ καὶ τὴ χειροθεσία, κρίνοντας ὅτι ἐφαρμοζόταν ἡ ἐκκλησιαστικὴ τάξη, χωρὶς πάντως νὰ προσκομίζουν κάποιο ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο. Ἂν κρίνει ὅμως κανεὶς ἀπὸ τὸ τελετουργικὸ τῆς ἐκλογῆς, ὅπως τὸ περιγράφει ὁ Ζώης[3], ὁ πρω-

concessione del jus eligendi donato dalla sovrana Munifficenza del Principe a questo nobile Consiglio, come per ossequiate ducali li 4 8bre 1601. Cap. I. Libr. Ord. III (Κατραμη, *Ἀνάλεκτα*, σ. 81).

1. Εἶχε προηγηθεῖ ἡ ἄρνηση τῆς Βενετίας σὲ ἀνάλογο αἴτημα τῆς ζακυνθινῆς Κοινότητας τὸ 1553. Γιὰ τὸ θέμα καὶ τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὸ κείμενα βλ. Sathas, *Documents*, τ. 5, σ. 113, 115-116, 135-136· Tzibapa, *Ζάκυνθος*, σ. 139, 163.

2. Γιὰ τὶς προσπάθειες τῆς ζακυνθινῆς Κοινότητας νὰ ἐκτείνει τὴ συμμετοχή της στὴ διαχείριση τῆς ἐξουσίας μὲ τὴν ἀνάληψη τῆς ἐκλογῆς καὶ τοῦ ἐλέγχου περισσότερων δημόσιων ἀξιωμάτων βλ. ἀναλυτικὰ Tzibapa, *Ζάκυνθος*, σ. 121-125.

3. Ζωη, «Πρωτοπαπάδες», σ. 496-497.

τοπαπὰς μετὰ τὴν ἐκλογή του καὶ τὴν περιβολή του ἀπὸ τὸν παριστάμενο βενετὸ διοικητὴ τοῦ νησιοῦ, ἀναλάμβανε τὰ καθήκοντά του ἀμέσως, χωρὶς ἄλλη τελετή. Γι' αὐτὸ πιστεύω, ὅτι ὁ πρωτοπαπὰς Ζακύνθου δὲν λάμβανε χειροθεσία, ἀλλὰ, ὅπως καὶ ὁ πρωτοπαπὰς τῆς Κέρκυρας, κατεῖχε ἕνα ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα χωρὶς τὴν κανονικὴ ἐκκλησιαστικὴ διαδικασία.

Γ΄

Ὄψεις τῆς διοικητικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας-Ζακύνθου κατὰ τὸν 16ο αἰώνα

Ἡ πρόσφατη ἀρχειακὴ ἔρευνα στὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο τῆς Βενετίας πρόσφερε νέο ὑλικὸ στὸ θέμα τῆς ὀργάνωσης τῆς ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας κατὰ τὸν 16ο αἰώνα. Τὸ ὑλικὸ αὐτό, συνδυαζόμενο μὲ ἄλλο ἀνέκδοτο καὶ ἐκδεδομένο προερχόμενο ἀπὸ τὸ τοπικὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Κεφαλληνίας καὶ τοὺς κώδικες τῆς μητροπόλεως Κεφαλληνίας, ποὺ φυλάσσονται στὸ ἐκεῖ Ἐκκλησιαστικὸ Μουσεῖο, καθὼς καὶ μὲ τὴν πρόσφατη βιβλιογραφία, φωτίζει συγκεκριμένους τομεῖς τῆς διοικητικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐπισκοπῆς τὸν 16ο αἰώνα καὶ ἐπιτρέπει ἐπίσης τὴ διατύπωση ὑποθέσεων γιὰ τὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὴν ἔνταξη τοῦ νησιοῦ στὶς βενετικὲς κτήσεις. Στὴν ἐργασία ἐξετάζεται τὸ πρωτοπαπαδικὸ ἀξίωμα, ἰδιαίτερα τὰ ἀξιώματα τοῦ πρωτοπαπᾶ Κάστρου καὶ τοῦ πρωτοπαπᾶ Ἄσου, καθὼς καὶ ἡ λειτουργία τῆς περὶ τὸν ἐπίσκοπο «ἱερᾶς συνόδου».

1. Οἱ πρωτοπαπάδες Κεφαλληνίας

Μὲ τὴν ἔναρξη τῆς λατινοκρατίας, στὸν χηρεύοντα ἐπισκοπικὸ θρόνο Κεφαλληνίας ἐκλέχθηκε ἀπὸ τὸν κόμη Μάιο Ὀρσίνι, ἀπὸ τὸν τοπικὸ κλῆρο καὶ λαϊκούς, ὁ λατίνος ἱερέας Βενέδικτος. Ἡ ἐπισκοπή, ἡ ὁποία ὑπαγόταν στὸν λατίνο ἀρχιεπίσκοπο Κορίνθου, συνενώθηκε τὸ 1222 μὲ τὴν ἐπισκοπὴ Ζακύνθου καὶ ὑπήχθη στὸν ἀρχιεπίσκοπο Πατρῶν[1].

Στοὺς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν, ἕως τὴν ἀνασύσταση τῆς ὀρθόδοξης ἐπισκοπῆς, δὲν εἶναι σαφὴς ὁ τρόπος διοίκησης τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας τοῦ νησιοῦ. Ὁ Ἦλ. Τσιτσέλης θεωρεῖ βέβαιο ὅτι ἀπὸ τὸ ἔτος 1207 τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ποίμαινε πρωτοπαπάς, ὁ ὁποῖος ἐχειροτονεῖτο ἀπὸ τὸν ἀρχι-

1. Αβουρη, *Σύντομος ἱστορία*, σ. 30-31· Ασωνιτη, *Νότιο Ἰόνιο*, σ. 244.

επίσκοπο Λευκάδος ἔπειτα ἀπὸ ἔγκριση τῶν φράγκων ἡγεμόνων καὶ τὴν ἀνοχὴ τοῦ λατίνου ἐπισκόπου[1], χωρὶς ὅμως νὰ προσκομίζει μαρτυρίες. Τὴν ἴδια θέση ὑποστήριξαν καὶ οἱ νεότεροι μελετητὲς στηριζόμενοι ἄμεσα ἢ ἔμμεσα σὲ ἐκεῖνον[2]. Ὁ Ν. Τωμαδάκης, γνωρίζοντας τὴν ἀδυναμία τεκμηρίωσης τῆς παραπάνω θέσης, σημειώνει λακωνικὰ ὅτι ὁ πρωτοπαπὰς στὴν Κεφαλληνία διοριζόταν, ὅπως καὶ στὶς ἄλλες λατινοκρατούμενες περιοχές, ἀπὸ τὶς πολιτικὲς ἀρχές, χωρὶς νὰ προσδιορίζει τὸν χρόνο τῆς πρώτης ἐμφάνισής του[3]. Τέλος, ὁ Π. Μιχαηλάρης, ἀναφερόμενος στὴν περίοδο κατάργησης τοῦ ὀρθόδοξου ἐπισκοπικοῦ θρόνου, τοποθετεῖ τότε τὴν ἐμφάνιση τῶν πρωτοπαπάδων τῆς Κεφαλληνίας, ὡς ἐκκλησιαστικῶν προϊσταμένων τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας[4], χωρὶς ὅμως καὶ αὐτὸς νὰ δηλώνει τὴν πηγή του.

Εἶναι πιθανόν, ὅπως καὶ στὰ ἄλλα νησιά, τὴ διοίκηση τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας νὰ ἀνέλαβε πράγματι πρωτοπαπὰς ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς λατινοκρατίας στὸ νησί, δὲν ὑπάρχουν ὅμως οἱ μαρτυρίες. Προβληματικὴ ἐπίσης ἐμφανίζεται ἡ συσχέτιση τῆς ἐκλογῆς ἢ χειροτονίας τοῦ πρωτοπαπᾶ ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Λευκάδος, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα καὶ ἑξῆς ὁπότε δὲν ὑπῆρχε ὀρθόδοξος ἀρχιεπίσκοπος στὴ Λευκάδα[5]. Ἀπὸ τὶς πηγὲς βεβαιώνεται μόνον ἡ ὕπαρξη περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα τιτουλάριου ὀρθόδοξου ἐπισκόπου Κεφαλληνίας, ὁ ὁποῖος, κατὰ μία ἄποψη, κάλυπτε τὶς ἀνάγκες χειροτονίας τῶν ὀρθόδοξων κληρικῶν τῆς κομητείας[6].

Στὰ χρόνια τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Iohannes Antonius Scardamelli (1463-1486) ἡ ἕδρα τῆς λατινικῆς ἐπισκοπῆς μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴν Κεφαλληνία στὴ Ζάκυνθο, καὶ στὴν Κεφαλληνία ἐκλέχθηκε, μὲ τὴ συναίνεση τοῦ Λεονάρδου Γ΄, ὀρθόδοξος ἐπίσκοπος, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε τὴ διαποίμανση τῶν δύο νησιῶν (Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου)[7]. Γιὰ τὴν περίοδο μετὰ τὴν ἀνασύσταση τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου οἱ παλαιότεροι μελετητές, οἱ ὁποῖοι ἀσχολήθη-

1. Τσιτσελη, *Σύμμικτα*, τ. Β΄, σ. 28.

2. Αβουρη, *Σύντομος ἱστορία*, σ. 31· Φωσκολου, «Protopapas Tinarum», σ. 27· Ζαχαροπουλου, *Ἐκκλησία* , σ. 178.

3. Τωμαδακη, «Διάκρισις», σ. 37.

4. Μιχαηλαρη, «Ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση», σ. 474.

5. Τσιτσελη, *Σύμμικτα*, τ. Β΄, σ. 28· Ασωνιτη, *Νότιο Ἰόνιο*, σ. 243. Ὁ Ν. Τωμαδάκης σχολιάζοντας τὴ θέση τοῦ Σπ. Ἀβούρη ἐπισημαίνει ὅτι ὁ συγγραφέας «ἁμαρτύρως» γράφει, γιὰ νὰ καταλήξει ὅτι τὸ τί συνέβαινε εἶναι ἄδηλο («Διάκρισις», σ. 38 σημ. 2).

6. Ασωνιτη, *Νότιο Ἰόνιο*, σ. 244.

7. Κατὰ τὸν Σπ. Ἀβούρη (*Σύντομος ἱστορία*, σ. 32) τοῦτο συνέβη τὸ 1449, ἡ ἀνασύσταση ὅμως κυρώθηκε τὸ 1463, ὅταν ὁ Λεονάρδος ἐνηλικιώθηκε.

καν μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τοῦ νησιοῦ, δὲν κάνουν καμιὰ ἀναφορὰ στὴν ὕπαρξη πρωτοπαπᾶ ἢ πρωτοπαπάδων Κεφαλληνίας.

Ἡ Σταματούλα Ζαπάντη, στὴν εἰδικὴ μελέτη της γιὰ τὴν Κεφαλληνία τοῦ 16ου αἰώνα, ἀναφερόμενη στὴν ὀργάνωση καὶ στὰ ἀξιώματα τῆς ὀρθόδοξης ἐπισκοπῆς[1], βεβαιώνει τὴν ὕπαρξη πρωτοπαπάδων σὲ ὅλες τὶς περιο-

1. Γιὰ τὸν 16ο αἰώνα καὶ ἕως τὸ 1571 βλ. ΖΑΠΑΝΤΗ, *Κεφαλονιά*, σ. 299-300. Στοὺς ἀνωτέρω καταλόγους, ἂς προστεθοῦν καὶ τὰ παρακάτω ὀνόματα ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματούχων, ποὺ ἀφοροῦν κυρίως τὰ ἀμέσως ἑπόμενα χρόνια:

Ἔξαρχος. Τὸ ἀξίωμα δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τοὺς πατριαρχικοὺς ἐξάρχους ποὺ κατὰ καιροὺς περνοῦσαν ἀπὸ τὴν Κεφαλονιά. Τὸ ἀξίωμα κατεῖχαν: τὸ 1572 ὁ ἱερέας Καλοϊωάννης Σάρλος (ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΥ, «Ἤθη», σ. 83, 86)· τὸ 1587-1588 ὁ ἱερέας Μπαστιᾶς Μηνιάτης (Ε.Μ.Κφ., Κώδικας Β΄, φ. 5r· ΖΑΠΑΝΤΗ, «Κολοκυθᾶς», σ. 337).

Οἰκονόμος. Τὸ διάστημα 1572-1581 κατεῖχε τὸ ἀξίωμα ὁ ἱερέας Φίλιππος Μεταξᾶς (ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΥ, «Ἤθη», σ. 84, 87, 105). Σὲ πράξη τῆς 20ῆς Ἀπριλίου 1573 ἀναφέρεται ὡς «μέγας οἰκονόμος» ὁ ἱερέας Ἀνδρέας Λαμπίρης (ΒΑΓΙΩΝΑΚΗ, *Καπιάνος*, σ. 65). Ἡ παρουσία τῶν δύο οἰκονόμων καὶ κατὰ τὸ διάστημα 1568-1569 (ΖΑΠΑΝΤΗ, *Κεφαλονιά*, σ. 299) φανερώνει τὴν ταυτόχρονη ὕπαρξη περισσοτέρων τοῦ ἑνὸς οἰκονόμων στὸ νησί. Ὁ ἱερέας Λαμπίρης ἀπαντᾶ μὲ τὸ ἴδιο ἀξίωμα καὶ τὸ διάστημα 1587-1591 (Ε.Μ.Κφ., Κώδικας Β΄, φ. 5r, 7r· ΖΑΠΑΝΤΗ, «Κολοκυθᾶς», σ. 337). Τὸ 1594 ὑπογράφει ὡς «οἰκονόμος Κεφαλληνίας» ὁ ἱερέας Φραγκίσκος Μεταξᾶς (Ε.Μ.Κφ., Κώδικας Β΄, φ. 11r).

Πρωτοσύγγελος. Τὸ 1561 ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ νησιοῦ ὁ πρωτοσύγγελος Αὐγερινὸς (Avierino)· βλ. SATHAS, *Documents*, τ. 5, σ. 190. Αὐτὸς ἴσως ταυτίζεται μὲ τὸν Ἰωάννη Αὐγερινὸ πρωτοσύγγελο τὸ 1545 (ΖΑΠΑΝΤΗ, *Κεφαλονιά*, σ. 299). Πρὶν ἀπὸ τὸ 1581 ἀναφέρεται ὁ Νικόλαος Μεταξᾶς (Ε.Μ.Κφ., Κώδικας Β΄, φ. 2r). Τὸ 1583 κατεῖχε τὸ ἀξίωμα ὁ ἱερέας Λέος Ροσόλυμος (ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΥ, «Ἤθη», σ. 117).

Σακελλάριος. Τὸ 1576 καὶ τὸ διάστημα 1581-1587 μαρτυρεῖται ὡς κάτοχος τοῦ ἀξιώματος ὁ ἱερέας Ἰάκωβος Μαρκόπουλος (ΒΑΓΙΩΝΑΚΗ, *Καπιάνος*, σ. 55, 99· ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΥ, «Ἤθη», σ. 105, 117· Ε.Μ.Κφ., Κώδικας Β΄, φ. 2r, 3r).

Σκευοφύλαξ. Τὸ 1581 κατεῖχε τὸ ἀξίωμα ὁ ἱερέας Παῦλος Καλιγᾶς (ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΥ, «Ἤθη», σ. 105).

Χαρτοφύλαξ. Τὸ 1581 ἐμφανίζονται δύο χαρτοφύλακες, ὁ ἱερέας Νικόλαος Ρωμανὸς καὶ ὁ ἱερέας Γεώργιος Καραντηνὸς (ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΥ, «Ἤθη», σ. 105, 115). Ὁ Καραντηνὸς ἀπαντᾶ ὡς κάτοχος τοῦ ἀξιώματος καὶ τὸ διάστημα 1587-1594 (Ε.Μ.Κφ., Κώδικας Β΄, φ. 3r, 11r).

Πρωτέκδικος (*Πρωτεκτήσιος*, *πρωτόκτυστος*). Τὸ διάστημα 1581-1587 κατεῖχε τὸ ἀξίωμα ὁ ἱερέας Ἀλέξιος Σάρλος (ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΥ, «Ἤθη», σ. 105, 110· Ε.Μ.Κφ., Κώδικας Β΄, φ. 3r).

Στοὺς *πρωτοπαπάδες* ἂς προστεθοῦν: ὁ Φίλιππος Λουβέρδος (Filippo Luverdo) καὶ ὁ πρωτοπαπὰς Μαρκέτος (protopapa Marchetto) ποὺ συμμετεῖχαν ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ νησιοῦ στὴν πρεσβεία ἐνώπιον τῶν συνδίκων τῆς Ἀνατολῆς Paulo Contarini καὶ Hieronimo Barbarigo τὸ 1561 (SATHAS, *Documents*, τ. 5, σ. 190)· ἐπίσης ὁ πρωτοπαπὰς Ἰάκωβος Περάτης (ΒΑΓΙΩΝΑΚΗ, *Καπιάνος*, σ. 124, πράξη τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου 1576). Τὸ 1587-1591 ἀπαντοῦν ἐπίσης ὁ πρωτοπαπὰς Φαρακλὸς ἀπὸ τὸ χωριὸ Φαρακλάτα, ὁ πρωτοπαπὰς Μονο-

χὲς τοῦ νησιοῦ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰώνα καὶ παραθέτει ὀνομαστικὸ κατάλογο ἕως τὸ 1571. Ἡ ἴδια, συσχετίζει τὴν καθιέρωση τοῦ θεσμοῦ τῶν πρωτοπαπάδων στὴν Κεφαλονιὰ μὲ τὴ βενετικὴ παρουσία στὸ νησὶ καὶ δικαιολογεῖ τὴν ἐκτεταμένη παρουσία τους μὲ τὸ ποιμαντικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ἐνίσχυση τῶν δεσμῶν τῶν ἱερέων μεταξύ τους κατὰ περιοχές, τὸν ἔλεγχο τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἱερέων καὶ τὴ διαβίβαση πρὸς αὐτοὺς τῶν ὁδηγιῶν τοῦ ἐπισκόπου. Τὸ πρωτοπαπαδικὸ ἀξίωμα ἦταν ἰσόβιο, οἱ κάτοχοί του τὸ διατηροῦσαν ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν ἀσκοῦσαν πλέον καθήκοντα, λόγῳ γήρατος ἢ ἀσθένειας, καὶ ἔχαιραν κάποιων προνομίων, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ προβάδισμα ἔναντι τῶν ἄλλων ἱερέων[1].

Δυστυχῶς λείπουν οἱ γραπτὲς μαρτυρίες γιὰ τὶς παραπάνω ἁρμοδιότητες τῶν πρωτοπαπάδων καθὼς καὶ γιὰ τὸν χρόνο καὶ τὸν τρόπο εἰσαγωγῆς τοῦ θεσμοῦ, ὁ ὁποῖος πάντως φαίνεται πὼς ἦταν μᾶλλον ἐπιλογὴ τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας καὶ ὄχι τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν τοῦ τόπου, μὲ ἐξαίρεση βέβαια τὸν πρωτοπαπὰ τοῦ Κάστρου, στὴν ἀνάδειξη τοῦ ὁποίου ἡ ἀνάμειξη τῆς πολιτικῆς Ἀρχῆς ἦταν καθοριστική, ὅπως θὰ δοῦμε στὴν ἑπόμενη ἑνότητα.

Ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ὀνομάτων τῶν πρωτοπαπάδων τῆς περιόδου 1500-1571 διαπιστώνεται πράγματι ἡ παρουσία τους σὲ πολλὲς ἀπὸ τὶς γεωγραφικὲς περιφέρειες τοῦ νησιοῦ εἴτε μεμονωμένα (Ἀνωγή, Κατωγή, Θηνιά, Ἔρισος, Σάμη, Ἀράκλι, Λιβαθώ, Κρανιά, Κάστρο) εἴτε στοὺς εὐρύτερους σχηματισμούς τους (Παλικὴ, Πρόννοι), γιὰ τὸ ἀνωτέρω μάλιστα διάστημα σὲ κάποιες ἐπαρχίες βεβαιώνεται ἡ διαδοχὴ περισσότερων τοῦ ἑνὸς πρωτοπαπάδων[2]. Ἀπὸ τὰ δεδομένα τοῦ καταλόγου δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ διευκρινιστεῖ ἂν ὑπῆρχε σαφὴς ἐκκλησιαστικὴ διαίρεση τοῦ νησιοῦ καὶ ἂν αὐτὴ ἀνταποκρινόταν στὴν ἀντίστοιχη γεωγραφική[3]. Στὰ ἴδια τὰ νοταρικὰ

κροῦσος στὴν περιοχὴ τοῦ Ληξουριοῦ καὶ ὁ πρωτοπαπὰς Μαντζαβίνος στὸ χωριὸ Μιχαλιτζάτα (Ε.Μ.Κφ., Κώδικας Α΄, φ. 3r, 7r, 9r· Κώδικας Β΄, φ. 5r).

1. ΖΑΠΑΝΤΗ, *Κεφαλονιά*, σ. 291, 299, 300.

2. ΖΑΠΑΝΤΗ, *Κεφαλονιά*, σ. 300, στὸν πίνακα, ἀπὸ παραδρομὴ ἔχει τεθεῖ ὁ τίτλος «πρωτοσύγγελοι».

3. Ἡ συνήθης γεωγραφικὴ διαίρεση τοῦ νησιοῦ σὲ περιφέρειες ἀπαντᾶ ἤδη τὸν 16ο αἰώνα. Στὶς πηγὲς ἀναφέρονται 17 περιφέρειες, οἱ ὁποῖες στὸν φοροδοτικὸ πίνακα τοῦ 1558 περιορίζονται, μὲ τὴν ἔνταξη ὁρισμένων σὲ εὐρύτερες ἑνότητες (ΖΑΠΑΝΤΗ, *Κεφαλονιά*, σ. 184-195). Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς ἀκολουθεῖται χωρὶς οὐσιαστικὲς διαφοροποιήσεις καὶ στὰ ἑπόμενα χρόνια· βλ. ΜΑΡΙΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, «Κατάλογος ναῶν καὶ μονῶν τῆς Κεφαλονιᾶς στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα (μὲ βάση δύο βενετικὰ ἔγγραφα, τοῦ 1788 καὶ τοῦ 1794)», *Κεφαλληνιακὰ Χρονικὰ* 6 (1992-1994), 89-188. Στὸν κατάλογο οἱ ναοὶ καὶ οἱ μονὲς ἀναγράφονται ἀνὰ περιφέρειες ὡς ἀκολούθως: Λιβαθὼ (περιοχὲς Λιβαθώ, Κρανιά, Κά-

κατάστιχα, στὰ ὁποῖα παραπέμπει ὁ κατάλογος, οἱ ἀναφερόμενοι πρωτοπαπάδες διακρίνονται μόνον μὲ τὴν ἀναγραφὴ τοῦ ἀξιώματός τους, ὁ δὲ προσδιορισμὸς τῆς ὑπὸ τὴν εὐθύνη τους περιφέρειας τεκμαίρεται ἀπὸ τὸν τόπο σύνταξης τῶν νοταρικῶν πράξεων ἢ καταγωγῆς τῶν συμβαλλομένων[1], στοιχεῖα ἐξαιρετικὰ ἐπισφαλῆ. Ἡ ἴδια ἀσάφεια διαπιστώνεται καὶ στὶς πράξεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ ἐπισκόπου Κεφαλληνίας τῆς ἴδιας περιόδου ποὺ ἔχουν διασωθεῖ[2]. Ἡ ἀδυναμία ὀφείλεται ἐπιπλέον στὴν ἔλλειψη μνείας πρωτοπαπάδων γιὰ ὅλες τὶς περιφέρειες ὅσο καὶ στὴ μνεία πρωτοπαπάδων εὐρύτερων γεωγραφικὰ ἑνοτήτων ποὺ περιλαμβάνουν περισσότερες τῆς μίας γεωγραφικὲς περιφέρειες. Τὴν ἀσάφεια τῶν ὁρίων τῶν ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν ἐπιτείνουν μᾶλλον παρὰ αἴρουν καὶ οἱ ἀρχειακὲς μαρτυρίες ποὺ ἀφοροῦν τὸν 17ο αἰώνα, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὰ ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1609-1610 ποὺ ἀφοροῦν τὸν πρωτοπαπὰ Ἰάκωβο Ἀντύπα, ὁ ὁποῖος εἶχε ὑπὸ τὴν ποιμαντικὴ φροντίδα του τὶς ἐπαρχίες Θηνιᾶς, Ἐρίσου καὶ Πυλάρου οἱ ὁποῖες, τουλάχιστον τότε, ἀποτελοῦσαν ἑνιαία ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία[3]. Παρὰ τὰ παραπάνω προβλήματα, ἡ περιορισμένη ἔστω δήλωση τῆς γεωγραφικῆς περιφέρειας ὁρισμένων πρωτοπαπάδων ἀποτελεῖ ἰσχυρὸ λόγο γιὰ νὰ γίνει δεκτὸς ὁ χωρισμὸς τοῦ νησιοῦ σὲ πρωτοπαπαδικὲς περιφέρειες, ἔστω καὶ ἂν αὐτὲς δὲν ἐμφανίζουν σαφῶς προσδιορισμένα ἢ σταθερὰ ὅρια τουλάχιστον κατὰ τὸν 16ο αἰώνα. Ἡ μὴ σαφὴς πάντως δήλωση τῶν ὑπὸ τὴν εὐθύνη τους περιφερειῶν ἀφήνει περιθώρια γιὰ νὰ θεωρηθεῖ σὲ κάποιες περιπτώσεις τὸ ἀξίωμα ὡς τιμητικό, ὅπως πιθανὸν συνέβαινε στὴν περίπτωση τοῦ πρωτοπαπᾶ Ἀνδρέα Κουρκουμέλη στὸ χρονικὸ διάστημα ἕως τὴν ἐκλογή του στὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ Κεφαλληνίας[4].

Οἱ ἀνωτέρω πρωτοπαπάδες προσομοιάζουν στοὺς κατὰ τόπον ἀρχιερατικοὺς ἐπιτρόπους, βρίσκουν δὲ τὸ ἀνάλογό τους, κατὰ τὴν περίοδο τῆς βενετοκρατίας, στοὺς πρωτοπαπάδες τῆς ἐξοχῆς τῆς Κέρκυρας[5]. Πέραν τῶν ἀνωτέρω, τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ θεσμὸς τῶν πρωτοπαπάδων συνέχισε νὰ

στρο), Κατωγή, Ἀνωγή, Θηνιά, Ἔρισος, Πύλαρος, Ποταμιάνα, Ὁμαλά, Σάμος, Πυργί, Ἀράκλι (Ἀράκλι, Κορωνοί, Σκάλα), Ἐλιός, Εἰκοσιμία.

1. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὶς ἀναφορὲς πρωτοπαπάδων στὸ κατάστιχο τοῦ νοταρίου Ἀνδρέα Ἀμάραντου (Βαγιωνακη, *Ἀμάραντος*, σ. 104, 108, 121, 123, 146, 184, 186, 187, 212, 264), καθὼς καὶ στὸ κατάστιχο τοῦ νοταρίου Γιάκουμου Σουριάνου (Ζαπαντη, *Σουριάνος*, σ. 22, 147).

2. Βλ. E.M.Kφ., Κώδικας Α΄, φ. 3r, 7r, 9r.

3. A.S.V., Senato, Mar, filza 188, ἀπόφαση τῆς 27ης Νοεμβρίου 1610.

4. Βλ. παρακάτω ἔγγραφα ἀρ. 1 καὶ 2.

5. Γιὰ τοὺς πρωτοπαπάδες αὐτοὺς βλ. Καπαδοχου, *Ἀπονομή*, σ. 55, 59-60.

ὑπάρχει στὸν 17ο αἰώνα, ὅπως βεβαιώνεται ἀπὸ πράξη τῆς 10ης Νοεμβρίου 1655 ἡ ὁποία συντάχθηκε στὸ σπίτι τοῦ πρωτοπαπᾶ Ἰγνατίου Μεταξᾶ στὴν περιοχὴ πιθανὸν τῆς Λιβαθοῦς[1]. Ἀπὸ τὸ τέλος ὅμως τοῦ 17ου αἰώνα, οἱ διαθέσιμες πληροφορίες περιορίζονται σὲ δύο πρωτοπαπάδες: στὸν πρωτοπαπὰ Κεφαλληνίας καὶ στὸν πρωτοπαπὰ τῆς Ἄσου, γιὰ τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος στὴ συνέχεια. Γιὰ τὶς ἄλλες περιφέρειες οἱ διαθέσιμες ἕως σήμερα πληροφορίες δὲν ἐπιβεβαιώνουν τὴν ὕπαρξη πρωτοπαπάδων, ἀντίθετα μάλιστα δείχνουν ὅτι, ἄγνωστο πότε, τὸ ἀξίωμα ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου. Ἡ ὑπόθεση στηρίζεται σὲ πληροφορία προερχόμενη ἀπὸ διαθήκη ποὺ συντάχθηκε στὶς 3 Ἰανουαρίου 1731 ἀπὸ τὸν νοτάριο Χριστόδουλο Μάνεση, πιθανὸν στὸ Ληξούρι, στὴ σύνταξη τῆς ὁποίας παρίσταται ὡς μάρτυρας ὁ ἱερέας Λάσκαρης Τυπάλδος, ὁ ὁποῖος ὑπογράφει ὡς «*ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος*»[2].

2. Ὁ πρωτοπαπὰς τοῦ Κάστρου ἢ πρωτοπαπὰς Κεφαλληνίας

Ὁ πρωτοπαπὰς τοῦ Κάστρου φαίνεται ὅτι διαδραμάτιζε ἐξέχοντα ρόλο μεταξὺ τῶν ἄλλων πρωτοπαπάδων τῆς ἐπισκοπῆς. Ἀναφέρεται στὶς πηγὲς τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰώνα ὡς «*protopapà di quella città*», ὡς «*protopapa di Ceffalonia*»[3] ἢ «*πρωτοπαπὰς Κεφαλληνίας*»[4], ἀλλὰ καὶ ὡς «*προτοπαπας και χωροεπίσκοπος Καιφαληνιας*». Ὁ τελευταῖος προσδιορισμός, μὲ τὴν προφανῶς αὐθαίρετη χρήση τοῦ τίτλου «χωρεπίσκοπος», χρησιμοποιοῦνταν ἀπὸ τὸν πρωτοπαπὰ Κυριάκο Κουρκουμέλη, ὅπως βεβαιώνεται ἀπὸ νοταρικὰ ἔγγραφα τῆς 21ης Ἰανουαρίου 1582 καὶ τῆς 19ης Ἰανουαρίου 1583 ποὺ τὸν ἀφοροῦν, τὸ δεύτερο μάλιστα φέρει καὶ τὴν πρωτότυπη ὑπογραφή του[5].

---

1. Ντιανας Αντωνακατου, «Βιογραφικὰ τοῦ Γεωργίου Μεταξᾶ ἱερέως-συντάκτη τῆς Ἐπιτομῆς», *Κεφαλληνιακὰ Χρονικὰ* 8 (1999), 429.

2. Α.Ν.Κφ., Νοτάριος Χριστόδουλος Μάνεσης, βιβλίο 4 (1730-1731), φ. 6rv, διαθήκη τῆς συζύγου τοῦ Πέτρου Μελισσηνοῦ.

3. A.S.V., Senato Mar, filza 188, ἀπόφαση τῆς 27ης Νοεμβρίου 1610.

4. Α.Ν.Κ., Συμβ., φάκ. Μ.180, φ. 340v πράξη τῆς 17ης Ὀκτωβρίου 1539.

5. Α.Ν.Κφ., Νοτάριος Ἀνδρέας Μαυροϊωάννης, βιβλίο 2, φ. 241 (ἡ πράξη δημοσιεύεται παρακάτω)· Α.Ν.Κφ., Νοτάριος Νικόλαος Ρωμανός, βιβλίο 3, φ. 93v-94r (ἡ πράξη δημοσιεύεται παρακάτω). Πρβλ. Πεντογαλου, «Σκλάβοι», σ. 263. Τὸν τίτλο χρησιμοποιοῦσε καὶ ὁ μέγας πρωτοπαπὰς τῆς Κέρκυρας, τὸ 1582 μάλιστα ἡ κερκυραϊκὴ Κοινότητα περιέλαβε στὴν πρεσβεία ποὺ ἀπέστειλε στὴ Βενετία καὶ τὸ αἴτημα τῆς ἀναγνώρισης τοῦ τίτλου «χωρεπίσκοπος» γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κεφαλὴ τοῦ νησιοῦ, τὸ αἴτημα ὅμως ἀπορρίφθη-

Ὁ πρωτοπαπὰς τοῦ Κάστρου ἐκλεγόταν ἀπὸ τὸν προβλεπτὴ τοῦ νησιοῦ καὶ ἡ ἐκλογὴ ἐπικυρωνόταν ἀπὸ τὴ βενετικὴ Γερουσία. Τοῦτο βεβαιώνεται ἀπὸ δύο ἐγκριτικὲς ἀποφάσεις τῆς Γερουσίας σὲ ἀντίστοιχες ἐκλογὲς πρωτοπαπᾶ ἀπὸ τοὺς προβλεπτὲς τοῦ νησιοῦ. Ἡ πρώτη φέρει ἡμερομηνία 22 Δεκεμβρίου 1579 καὶ ἀφορᾶ τὴν ἐκλογὴ τοῦ ἱερέα Κυριάκου Κουρκουμέλη, γιοῦ τοῦ ἐκλιπόντος πρωτοπαπᾶ Ἀντωνίου Κουρκουμέλη, στὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ τοῦ Κάστρου («*in protopapà di quella città*») στὴ θέση τοῦ πατέρα του. Ἡ ἐκλογὴ εἶχε γίνει ἀπὸ τὸν προβλεπτὴ τὴν 1η Ἰουνίου τοῦ ἴδιου ἔτους καὶ ἡ ἐπικύρωσή της ζητήθηκε μὲ αἴτηση τοῦ ἐνδιαφερόμενου[1].

Ἡ δεύτερη, μὲ ἡμερομηνία 9 Μαΐου 1600, ἀφορᾶ στὴν ἔγκριση τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἱερέα Ἀλοΐζιου Μεταξᾶ στὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ Κεφαλληνίας («*protopapa di Ceffalonia*»), ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἀποβίωση τοῦ πρωτοπαπᾶ Ἀνδρέα Κουρκουμέλη. Ἡ ἐκλογὴ εἶχε γίνει ἀπὸ τὸν προηγούμενο προβλεπτὴ Nicolò Memo καὶ ἡ Γερουσία, ἀφοῦ ζήτησε τὴ γνώμη τῶν δύο προηγουμένων προβλεπτῶν τοῦ νησιοῦ σχετικὰ μὲ τὴν πίστη καὶ τὴν ἐπάρκεια τοῦ ἐκλεγέντος, ἐπικύρωσε τὴν ἐκλογὴ καὶ ἐνημέρωσε τὸν τότε προβλεπτὴ καλώντας τον νὰ ἀποδώσει στὸν νέο πρωτοπαπὰ ὅλα τὰ προνόμια καὶ εἰσοδήματα ποὺ κατεῖχε καὶ ὁ προκάτοχός του[2].

κε ἀπὸ τὴ βενετικὴ Γερουσία μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ὅτι στὰ θρησκευτικὰ πράγματα δὲν ἔπρεπε νὰ γίνονται νεωτερισμοὶ (βλ. παραπάνω, σ. 55).

1. Τὸ κείμενο: «*Dalle vostre patenti date sotto il primo giugno prossimamente passato, havemo inteso l' elettione per voi fatta della persona del protopapa Chiriacchi Curcumelli figliuolo del quodam reverendo protopapà Antonio in protopapà di quella città, in loco del predetto quodam suo padre, et perchè intendemo, che vi sete mosso à far elettione della persona sua a detto carico per l' ottima informatione che havete havuta da quelli fedelissimi nostri della sufficientia, pratica, bontà, et integrità sua, supplicandoci lui della confirmatione, siamo stati contenti di essaudirlo, et cosi col Senato nostro confirmamo la predetta elettione con tutti li carichi, conditioni, obligationi, honori et emolumenti che era solito havere il predetto quodam reverendo suo padre, commetendovi col ditto Senato, che cosi li facciate osservar inviolabilmente da cadauno à chi aspetta*». (A.S.V., Senato, Mar, registro 44, φ. 144rv).

2. Τὸ κείμενο: «*Al Proveditor della Ceffalonia et successori. Sopra la elettione fatta dal nob. h.o Nicolò Memo V provveditor precessor vostro della persona del Reverendo papa Aluise Metaxà nel carico di protopapa di Ceffalonia per la morte del Reverendo Andrea Curcumelli, havendo noi voluto il parere de doi ultimi precessori vostri con loro giuramento iusta l' ordinario et volendo persuadersi, che conforme al testimonio, che ci vien fatto della fede et sufficienza del sudetto Metaxà, esso sia per essercitar et diligentemente et assiduamente colla persona sua il predetto carico come conviene, et è ferma volontà nostra con tal conditione siamo stati contenti quella col Senato confirmar commettendovi che gli habbiate a far risponder quelle utilità et emolumenti et con quelli oblighi che haveva et possedeva il sudetto precessore*» (A.S.V., Senato, Mar, registro 60, φ. 41v-42r). Ὁ Nicolò Memo ἦταν σύμβουλος στὴν τοπικὴ βενετικὴ Διοίκηση τῆς

Ἡ ἁρμοδιότητα τῆς τοπικῆς πολιτικῆς Ἀρχῆς στὴν ἐκλογὴ σημαίνει τὴν ἀπουσία ὁποιασδήποτε παρέμβασης τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς, δηλαδὴ τοῦ ἐπισκόπου. Ὁ ἐκλεγόμενος δὲν ἐπιλέγεται ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο, σύμφωνα μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, καὶ πιθανὸν οὔτε χειροθετεῖται, ἀφοῦ ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἔγγραφα δὲν προκύπτει καμιὰ ἄλλη ἀνάμειξη στὴν ἀνάδειξή του, κατὰ συνέπεια τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ Κάστρου ἢ Κεφαλληνίας δὲν διαφέρει στὴν οὐσία ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν πρωτοπαπάδων τῶν περιοχῶν ποὺ ἐστεροῦντο ἐπισκόπου. Οἱ παραπάνω διαπιστώσεις ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ τοῦ Κάστρου θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἀφοροῦν, ἕως ὅτου ἐντοπιστεῖ ἀνάλογο τεκμηριωτικὸ ὑλικό, τὸν πρωτοπαπὰ τῆς συγκεκριμένης θέσης καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπεκταθοῦν στοὺς ἄλλους πρωτοπαπάδες τοῦ νησιοῦ, οἱ ὁποῖοι πιθανόν, ἐπιλεγμένοι ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο, ἀσκοῦσαν χρέη ἀρχιερατικῶν ἐκπροσώπων.

Ἀπὸ τὶς γνωστὲς σ' ἐμᾶς πηγές, ἐκδεδομένες καὶ ἀνέκδοτες, συνάγεται ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ Κάστρου ἢ Κεφαλληνίας κατεῖχαν κατὰ τὸν 16ο αἰώνα: Ὁ ἱερέας Λουκᾶς, ὁ ὁποῖος στὶς 17 Ὀκτωβρίου 1539 βρισκόταν στὴν Κέρκυρα καὶ συμμετεῖχε σὲ διαιτησία μὲ τὸν ὁμόλογό του πρωτοπαπᾶ τῆς Κέρκυρας[1]. Ὁ ἱερέας Ἀντώνιος Κουρκουμέλης, τουλάχιστον τὸ διάστημα 1567-1579[2]. Ὁ ἱερέας Κυριάκος Κουρκουμέλης, γιὸς τοῦ Ἀντωνίου, ὁ ὁποῖος ἐκλέχθηκε ὅπως εἴδαμε ἀπὸ τὸν προβλεπτὴ τοῦ νησιοῦ τὸ 1579 καὶ ἀπαντᾶ ὡς πρωτοπαπὰς ἕως τουλάχιστον τὸ 1583[3]. Ὁ ἱερέας Ἀνδρέας Κουρκουμέ-

---

Κεφαλονιᾶς. Ἀνέλαβε χρέη ἀντιπροβλεπτῆ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ προβλεπτῆ Giovanni Antonio Foscarini καὶ ἕως τὴ λήξη τῆς θητείας τοῦ ἐκλιπόντος, δηλαδὴ τὴν 1η Ἰουλίου 1599 (βλ. Κ. Τσικνακη, *Οἱ ἐκθέσεις τῶν βενετῶν προνοητῶν τῆς Κεφαλονιᾶς (16ος αἰώνας)*, Ἀθήνα 2008, σ. 184).

1. Α.Ν.Κ., Συμβ., φάκ. Μ.180, φ. 340ν.

2. Ὁ Ἀντώνιος Κουρκουμέλης ἀναφέρεται στὶς πηγὲς ὡς «πρωτοπαπὰς» ἀπὸ τὸ 1540 καὶ ἑξῆς (Ζαπαντη, *Κεφαλονιά*, σ. 300). Μὲ τὴν ἰδιότητα ὅμως τοῦ πρωτοπαπᾶ Κεφαλληνίας βεβαιωμένα ἀπαντᾶ τὰ τελευταῖα δώδεκα χρόνια τῆς ζωῆς του. Συμμαρτυρεῖ σὲ πράξη τοῦ Αὐγούστου 1567· βλ. Α. Kolonia, «Une petition des nobles Cephaloniotes de 1567», *Byzantinische Forschungen* 5 (1977), 245. Σὲ πράξη τῆς 29ης Νοεμβρίου 1567 παρίσταται ὡς μάρτυρας ὁ Καλοϊωάννης Κουρκουμέλης «*ιός του Προτοπαπᾶ*»· βλ. Γ. Πεντογαλου, «Ἔγγραφα ἀναφερόμενα στὸν Ἅγιο Γεράσιμο τοῦ 16ου, τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου αἰώνα», *Κεφαλληνιακὰ Χρονικὰ* 8 (1999), 100. Ἀναφέρεται σὲ πράξη τῆς 17ης Ἰανουαρίου 1569· βλ. Ζαπαντη, *Κεφαλονιά*, σ. 288 σημ. 8 καὶ σ. 295. Βλ. ἐπίσης πράξη τῆς 21ης Φεβρουαρίου 1570 (Ζαπαντη, «Μακρῆς», σ. 76 σημ. 5), πράξη τοῦ 1572 (Πεντογαλου, «Ἤθη», σ. 84),· πράξη τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου 1576 (Βαγιωνακη, *Καπιάνος*, σ. 124).

3. Βλ. πράξη τῆς 19ης Ἰανουαρίου 1583 (Α.Ν.Κφ., Νοτάριος Νικόλαος Ρωμανός, βιβλίο 3, φ. 93ν-94r) γιὰ τὴν ὁποία γίνεται ἐκτενέστερος λόγος παρακάτω. Βλ. ἐπίσης πράξη τῆς

λης, ἀδελφὸς τοῦ Κυριάκου, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τὸ ἀξίωμα σχεδὸν ἕως τὴν ἐκπνοὴ τοῦ αἰώνα[1]. Ὁ ἱερέας Ἀλοΐζιος Μεταξᾶς, ὁ ὁποῖος ἐκλέχθηκε καὶ ἔλαβε, ὅπως εἴδαμε, τὴν ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς του στὶς 9 Μαΐου 1600.

Στὶς σωζόμενες ἀρχειακὲς μαρτυρίες τῆς περιόδου 1570-1583, ποὺ ἐντοπίστηκαν στὰ κατάστιχα τῶν νοταρίων τοῦ νησιοῦ, διαπιστώνεται ὁ ἐξέχων ρόλος τοῦ πρωτοπαπᾶ Κάστρου στὴ διοίκηση τῆς ἐπισκοπῆς[2]. Αὐτὸς ἐκτελοῦσε τὶς ἀποφάσεις τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου[3] καί, ὅπως θὰ δοῦμε ἀναλυτικότερα στὴν ἑπόμενη ἑνότητα, μετεῖχε τακτικὰ στὴν ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπο σύνοδο καὶ κατὰ τὴν ἀπουσία τοῦ ἐπισκόπου εἶχε τὴν εὐθύνη γιὰ τὴ σύγκλησή της. Ὁ ρόλος του κατὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε ἦταν ἀντίστοιχος πρὸς ἐκεῖνον τοῦ σημερινοῦ γενικοῦ ἀρχιερατικοῦ ἐπιτρόπου.

Ἡ ἐξέχουσα θέση τοῦ πρωτοπαπᾶ Κάστρου φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν κατοχὴ προνομίων. Ἡ Βενετία εἶχε παραχωρήσει ἀπὸ νωρὶς στὸν ὀρθόδοξο καὶ στὸν λατίνο ἐπίσκοπο Κεφαλληνίας-Ζακύνθου, στὸν πρωτοπαπὰ τοῦ Κάστρου καὶ στὸν βικάριο τῆς λατινικῆς ἐπισκοπῆς τὸ προνόμιο τῆς ἀπονομῆς χάριτος σὲ καταδικασμένους καὶ ἐξόριστους[4]. Τὰ προνόμια αὐτὰ ἀπαντοῦν στὴν Κεφαλληνία ἤδη τὸ 1548 ὁπότε ρυθμίστηκαν ἀπὸ τὸν ἔκτακτο ἀπεσταλμένο

2ας Ἰουνίου 1583 (Πεντογαλου, «Ἤθη», σ. 117, 119). Ὁ Κυριάκος περὶ τὸ 1570, λαϊκὸς ἀκόμη, πιάστηκε σκλάβος καὶ ὁ πατέρας του πώλησε τότε κτήματα στὶς Κεραμιὲς γιὰ νὰ τὸν ἀπελευθερώσει (Πεντογαλου, «Σκλάβοι», σ. 263).

1. Ἡ κατοχὴ τοῦ ἀξιώματος βεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τῆς βενετικῆς Γερουσίας τῆς 9ης Μαΐου 1600 μὲ τὴν ὁποία ἐπικυρώθηκε ἡ ἐκλογὴ τοῦ διαδόχου του στὸ ἀξίωμα. Ὁ ἱερέας Ἀνδρέας Κουρκουμέλης μετεῖχε στὶς «ἱερὲς συνόδους» τῆς ἐπισκοπῆς στὸ διάστημα 1579-1581 μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ πρωτοπαπᾶ (Πεντογαλου, «Ἤθη», σ. 97, 104-106, 111, 121). Μὲ τὴν ἴδια ἰδιότητα ἀπαντᾶ καὶ στὸ νοταρικὸ συμφωνητικὸ ποὺ συνέταξε μὲ τὸν ἀδελφό του Κυριάκο στὶς 19 Ἰανουαρίου 1583 (βλ. παρακάτω ἔγγραφα 1 καὶ 2), χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι σαφὴς στὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἡ περιφέρεια τῆς δικαιοδοσίας του.

2. Γιὰ τὶς ἁρμοδιότητες τοῦ πρωτοπαπᾶ βλ. Κ. Ραλλη, «Περὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 11 (1936), 102-104· Τωμαδακη, «Διάκρισις», σ. 20-21· Ιακ. Πηλιλη, *Τίτλοι ὀφφίκια καὶ ἀξιώματα ἐν τῇ βυζαντινῇ αὐτοκρατορίᾳ καὶ τῇ χριστιανικῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ*, Ἀθῆναι 1985, σ. 185.

3. Βλ. τὴν πράξη τῆς 21ης Φεβρουαρίου 1570 στὴν ὁποία ὁ πρωτοπαπὰς Ἀντώνιος Κουρκουμέλης βεβαιώνει, ἐνώπιον τοῦ νοταρίου Ἀνδρέα Μαυροϊωάννη, ὅτι μὲ ὁρισμὸ τοῦ προβλεπτῆ καὶ «ὑπὸ ἐξουσίας» τοῦ ἐπισκόπου πῆρε τέσσερις ἱερεῖς καὶ κήρυξε ἀφορισμὸ γιὰ ἀμπέλι καὶ χωράφι τοῦ ὁποίου ἡ ἰδιοκτησία ἀμφισβητεῖτο (πράξη δημοσιευμένη εἰς Ζαπαντη, *Κεφαλονιά*, σ. 397-381).

4. Βλ. Τσιτσελη, *Σύμμικτα*, τ. Β΄, σ. 48-49· Πλουμιδη, *Χῶρες*, σ. 82· Ζαπαντη, *Κεφαλονιά*, σ. 112.

τῆς Βενετίας V. Calbo ζητήματα καταχρήσεων, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἔπαψαν νὰ ὑπάρχουν καὶ στὰ ἑπόμενα χρόνια[1].

Ὁ ὀρθόδοξος ἐπίσκοπος καὶ ὁ πρωτοπαπὰς Κεφαλληνίας εἶχαν τὸ προνόμιο τῆς ἀπονομῆς χάριτος σὲ τέσσερις καταδικασμένους ἢ ἐξόριστους κάθε χρόνο στὶς γιορτὲς τῆς Πρωτοχρονιᾶς, τοῦ ἁγίου Μάρκου, τῆς ἁγίας Δωρεᾶς καὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου[2]. Ὁρισμένοι μελετητὲς ὁρίζουν διαφορετικὰ τὶς ἡμέρες ἀπονομῆς τῶν χαρίτων[3], τὰ ἔγγραφα ὅμως ποὺ δημοσιεύουμε στὸ τέλος τῆς μελέτης αὐτῆς καὶ σχολιάζουμε ἀμέσως παρακάτω δὲν ἀφήνουν περιθώρια ἀμφισβήτησης.

Πρόκειται γιὰ δύο ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν στὴν ἐπίλυση διαφορῶν ἀνάμεσα στοὺς ἀδελφοὺς πρωτοπαπάδες, Ἀνδρέα καὶ Κυριάκο Κουρκουμέλη. Οἱ διαφορὲς εἶχαν ἀνακύψει μετὰ τὸν θάνατο τοῦ πατέρα τους πρωτοπαπᾶ Κεφαλληνίας Ἀντωνίου Κουρκουμέλη καὶ ἀφοροῦσαν, στὴν ἀρχή, τὰ κτητορικὰ δικαιώματα στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τὸν ὁποῖο ὁ πατέρας τους εἶχε δωρίσει στὸν Κυριάκο μὲ δωρητήρια πράξη καταχωρισμένη στὰ κατάστιχα τοῦ νοταρίου Σταματέλου Τζημάρα. Ὡς διεκδικητὲς κτητορικῶν μεριδίων στὸν ναὸ προστέθηκαν καὶ οἱ ἄλλοι δύο ἀδελφοί τους, ὁ Γεώργιος καὶ ὁ Καλοϊωάννης, οἱ ὁποῖοι μὲ νοταρικὴ πράξη τῆς 17ης Ἰουλίου 1579 ἐξουσιοδότησαν τὸν Ἀνδρέα στὴ διεκδίκηση τῶν δικαιωμάτων τους[4]. Στὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς κληρικοὺς προστέθηκε λίγο ἀργότερα καὶ ἄλλη, ὁ-

1. Τὰ προνόμια αὐτὰ συνίσταντο στὴν ἀπονομὴ χάριτος σὲ καταδικασμένους γιὰ ἐλαφρὰ ἀδικήματα ποὺ συνεπάγονταν ποινὴ φυλάκισης ἢ ἐξορίας γιὰ περιορισμένο χρόνο. Συχνὰ ὅμως τὸ προνόμιο αὐτὸ ἐπεκτεινόταν καὶ σὲ πρόσωπα καταδικασμένα γιὰ βαριὰ ἀδικήματα ἢ ἐγκλήματα. Βλ. ἀναλυτικότερα τὶς προσπάθειες τῶν ἔκτακτων βενετῶν ἀξιωματούχων καὶ τῶν προβλεπτῶν τοῦ νησιοῦ γιὰ τὸν περιορισμὸ τῶν αὐθαιρεσιῶν εἰς ΖΑΠΑΝΤΗ, *Κεφαλονιά*, σ. 112-113, 307 σημ. 57, 308. Γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα στὴ Ζάκυνθο βλ. ΖΩΗ, «Ἀμνηστεία», σ. 77-79. Βλ. ἐπίσης τοὺς περιορισμοὺς ποὺ τέθηκαν τὸ 1585 εἰς SATHAS, *Documents*, τ. 5, σ. 146-147.

2. Τὶς ἡμέρες αὐτὲς ἀναφέρουν στὶς μελέτες τους ὁ Λ. Ζώης («Ἀμνηστεία», σ. 77) καὶ ἡ Δέσποινα Βλάσση («Νέα στοιχεῖα γιὰ τὸν ὀρθόδοξο κλῆρο τῆς Κεφαλονιᾶς κατὰ τὴ βενετοκρατία», *Θησαυρίσματα* 22 (1992), 334 σημ. 3) οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν προσδιορίζουν ὀρθὰ τοὺς δικαιούχους τοῦ προνομίου καὶ τὸν χρόνο τῆς παραχώρησής του.

3. Ἀναφέρονται οἱ ἡμέρες τῶν Χριστουγέννων, τῶν Θεοφανείων, τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς καὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου Μάρκου (ΠΛΟΥΜΙΔΗ, *Χῶρες*, σ. 82 καὶ ΖΑΠΑΝΤΗ, *Κεφαλονιά*, σ. 112), πρόκειται ὅμως προφανῶς γιὰ σύγχυση μὲ τὰ ἰσχύοντα στὸ Ἱερὸ Τάγμα τῆς Κέρκυρας (ΖΩΗ, «Ἀμνηστεία», σ. 77· ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*, σ. 79).

4. Α.Ν.Κφ., Νοτάριος Μαυροϊωάννης Ἀνδρέας, βιβλίο 2, φ. 240ν. Ὁ πρωτοπαπὰς Ἀντώνιος Κουρκουμέλης ἀναφέρεται τὸ 1569 ὡς κάτοχος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ρωμέικου στὸ Κάστρο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (ΖΑΠΑΝΤΗ, *Κεφαλονιά*, σ. 184 καὶ σ. 288 σημ. 8).

φειλόμενη στὴν ἐκλογὴ τοῦ Κυριάκου στὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ Κεφαλληνίας μὲ τὰ συνακόλουθα οἰκονομικὰ ὠφελήματα. Τρία περίπου χρόνια μετά, στὶς 21 Ἰανουαρίου 1582, ὁ πρωτοπαπὰς Ἀνδρέας Κουρκουμέλης, ὡς πληρεξούσιος καὶ τῶν ἀδελφῶν του, καὶ ὁ πρωτοπαπὰς Κυριάκος Κουρκουμέλης ἐπέλυσαν τὶς διαφορές τους καὶ κατέγραψαν τὴ συμφωνία τους στὸ κατάστιχο τοῦ νοταρίου Ἀνδρέα Μαυροϊωάννη[1]. Μὲ τὴν πράξη τὰ δύο μέρη ἀποφάσισαν νὰ ἀκυρώσουν «*pasa γραφη οπου να εγηνε και κρήσην έως τόρα δια την αυτην εκλησηαν*», καὶ νὰ παραχωρήσουν τὴν ἱερουργία τοῦ ναοῦ ἰσοβίως στὸν Κυριάκο, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ὁποίου τὸ κτητορικὸ δικαίωμα θὰ διαιροῦνταν σὲ δύο μερίδια, ἕνα γιὰ τὴν κληρονομία τοῦ Κυριάκου καὶ ἕνα γιὰ τοὺς ἄλλους τρεῖς ἀδελφούς. Μὲ τὴν ἴδια πράξη οἱ δύο ἀδελφοὶ πρωτοπαπάδες συμφώνησαν ἐπιπλέον νὰ διατηρήσουν «στέρεες καὶ ἀμετάτρεπτες» τὶς «γραφὲς» ποὺ ἀφοροῦσαν «*την ελετζηὸν του αυτοῦ προτοπαπα Κυριακου και την κονφερματζηὸν του πανηψυλοτατου κονσέγιου του πρεγαδιου*», ὁ δὲ Κυριάκος «*δια καλοσήνην του*», ὑποσχέθηκε νὰ δίνει στὸν ἀδελφό του «*τα ήμισα στάμενα απο τες γράτζηες εκ τα τέσαρα λάουδα οπου θέλη κανει ος προτοπαπας και χοροπίσκοπος οπού ενε*», ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἡμέρα τοῦ ἁγίου Βασιλείου τῆς προηγούμενης χρονιᾶς. Ὁ Ἀνδρέας, τέλος, ἀπὸ τὴν πλευρά του, ὑποσχέθηκε νὰ μὴ διεκδικήσει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὰ δικαιώματα ποὺ ἀνῆκαν στὸν Κυριάκο, τέθηκε δὲ ὡς ὅρος ὅτι ἂν ὁ Κυριάκος μελλοντικὰ τιμωροῦνταν μὲ ἀργία ἢ ἄλλη ποινὴ ἀπὸ τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη ἢ ἄλλη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἔπειτα ἀπὸ προσφυγὴ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀνδρέα, ἡ συμφωνία ἔπαυε νὰ ἰσχύει καὶ ὁ Ἀνδρέας ἐπιβαρυνόταν μὲ ὅλα τὰ ἐνδεχόμενα ἔξοδα στὰ ὁποῖα θὰ ὑποβαλλόταν ὁ πρωτοπαπὰς Κυριάκος.

Στὶς 11 Ἰανουαρίου 1583, μὲ νέα πράξη καταγραμμένη στὸ κατάστιχο τοῦ νοταρίου ἱερέα Νικολάου Ρωμανοῦ, οἱ δύο ἀδελφοὶ πρωτοπαπάδες συμφώνησαν τὸν τρόπο τῆς μεταξύ τους διανομῆς τῶν ἐσόδων ἀπὸ τὴν ἀπονομὴ τῶν τεσσάρων χαρίτων τοῦ τρέχοντος προφανῶς ἔτους[2]. Ἡ συγκεκριμένη πράξη συντάχθηκε γιὰ τὴν ἐπίλυση ἑνὸς προβλήματος ποὺ εἶχε ἀνακύψει λόγῳ τῆς ἐπιβολῆς ποινῆς ἀργίας στὸν πρωτοπαπὰ Κυριάκο Κουρκουμέλη ἀπὸ τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη καὶ προϋποθέτει τὰ συμφωνηθέντα τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1582. Ἡ συγκυρία τῆς ἀργίας τοῦ πρωτοπαπᾶ Κυριάκου Κουρκουμέλη, γιὰ τὴν ὁποία δὲν ἦταν σαφὲς ἂν ὀφειλόταν σὲ ὑπαιτιότητα

1. Α.Ν.Κφ., Νοτάριος Μαυροϊωάννης Ἀνδρέας, βιβλίο 2, φ. 240v-241r. Βλ. παρακάτω ἔγγραφο ἀρ. 1. 1. Ζαπαντη, *Κεφαλονιά*, σ. 295 σημ. 46.

2. Α.Ν.Κφ., Νοτάριος Νικόλαος Ρωμανός, βιβλίο 3, φ. 93v-94r. Βλ. παρακάτω ἔγγραφο ἀρ. 2.

τοῦ Ἀνδρέα, ὁδήγησε στὴ νέα συμφωνία, μὲ τὴν ὁποία συναποφασίστηκε νὰ διατεθοῦν δεκαπέντε φλωριὰ (ἢ χρυσὰ τζεκίνια) στὸν «*κομηστῆ ὁπου τοῦ θέλη φέρι τὴν συγχώρισι*», τὰ ὁποῖα θὰ προέρχονταν «*εκ ταὶς τέσαρες γράτζιες ἐκ τὰ τέσαρα λάουδα, ἤγουν τὴν πρώτη τοῦ ἰανουαρίου, καὶ εἰς τὰς κε΄ τοῦ απριλιου τοῦ ἁγίου Μάρκου, τοῦ κόρπου δε Κρίστου καί τῶν ἁγίων Ἀποστόλων*» καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἔσοδα νὰ μοιραστοῦν ἐξίσου. Ἐπιπλέον ἐπαναλήφθηκε καὶ ἐπικυρώθηκε ἡ παλαιότερη συμφωνία καὶ ὑποσχέθηκε ὁ πρωτοπαπὰς Κυριάκος Κουρκουμέλης, ἐφόσον ὁ ἀδελφός του ἐπεδίωκε νὰ ἀποκτήσει περισσότερες χάριτες, πέραν τῶν ἤδη ὑπαρχουσῶν, νὰ τὸν «*συνδρομήζη ος καλος καὶ νομημος ἀδελφός*».

Ἡ παραχώρηση τοῦ προνομίου τῆς ἀπελευθέρωσης καταδίκων ἢ ἐξορίστων ἀποτελοῦσε ἀναμφίβολα ἰδιαίτερη τιμή, παράλληλα ὅμως ἀποτελοῦσε καὶ μιὰ καθόλου εὐκαταφρόνητη πηγὴ εἰσοδήματος γιὰ τὸν ἀποδέκτη. Ἡ Βενετία φυσικὰ γνώριζε τὴ χρήση αὐτὴ τοῦ προνομίου, μὲ τὴν παραχώρησή του μάλιστα σὲ κάποιες περιπτώσεις ἀποσκοποῦσε ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ ἀποδέκτη[1]. Στὴν περίπτωση τοῦ πρωτοπαπᾶ Κεφαλληνίας, ὅπως εἴδαμε, οἱ ἀπονομὲς τῶν χαρίτων ἀπέφεραν ἐτησίως πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα 15 χρυσὰ τζεκίνια, στοιχεῖο ποὺ δικαιολογεῖ τὴν ἀντιπαλότητα ἀνάμεσα στὰ δύο ἀδέλφια ἀναφορικὰ μὲ τὴν κατοχὴ τοῦ ἀξιώματος τοῦ πρωτοπαπᾶ Κεφαλληνίας, ἡ ὁποία συγκεκριμενοποιήθηκε μὲ ἐνστάσεις καὶ προσφυγὲς τοῦ Ἀνδρέα ποὺ ἔφτασαν ἕως καὶ τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη. Ἀπὸ τὰ συμφωνηθέντα γίνεται φανερὸ ὅτι τὸ κίνητρο ἦταν καθαρὰ οἰκονομικοῦ χαρακτήρα, καὶ δὲν ἀφοροῦσε τὴν κατοχὴ τοῦ ἀξιώματος, ἀφοῦ ὁ Ἀνδρέας ἐγκατέλειψε κάθε εἴδους διεκδίκηση μὲ ἀντάλλαγμα τὴν κάρπωση τῶν μισῶν ἐσόδων ἀπό τὶς χάριτες. Τοῦτο ἄλλωστε ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς δεύτερης συμφωνίας μὲ τὴν

1. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ παραχώρηση τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ στὴν ἀδελφότητα τοῦ Santissimo Sacramento στὸ Κάστρο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Κεφαλληνίας, γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τοῦ ναοῦ ποὺ τὴ φιλοξενοῦσε (βλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗ, *Σύμμικτα*, τ. Β΄, σ. 49 σημ. 2). Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ἡ ἀκόλουθη συμφωνία ἀνάμεσα στὸν φρὰ Μπαρτολομέο Φαμαγουστάνο καὶ στὸν Θεοδωρῆ Παπαδόπουλο ποὺ συντάχθηκε στὶς 25 Μαΐου 1573. Ὁ ἱερωμένος συμφώνησε νὰ ἐλευθερώσει τὸν Θεοδωρῆ «*ἀπό τό μπάντο ὁποῦ ἤτον μπάντος διὰ φονικῶ*» ἀντὶ εἴκοσι φλωρίων. Ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἄρση τῆς ἐξορίας, ὁ Θεοδωρῆς ἔδωσε στὸν κληρικὸ δέκα φλωρία καὶ ὑποσχέθηκε νὰ δώσει τὰ ὑπόλοιπα ἕως τὸν ἐρχόμενο Σεπτέμβριο (ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΥ, «Ἤθη», σ. 88). Παρότι δὲν δηλώνεται ρητά, ἡ ἀνωτέρω συμφωνία ἀφοροῦσε τὴν ἀπονομὴ χάριτος ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ εἶχε τὸ προνόμιο νὰ ἀπονέμει ὁ βικάριος τῆς λατινικῆς ἐπισκοπῆς.

ὁποία ὁ Κυριάκος δεσμεύτηκε νὰ ἐνισχύσει τὴν προσπάθεια τοῦ Ἀνδρέα στὴ διεκδίκηση τοῦ δικαιώματος ἀπονομῆς ἐπιπλέον χαρίτων.

Ὁ λόγος τῆς ἀνάμειξης τῆς Βενετίας στὴν ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ Κάστρου ἢ Κεφαλληνίας, ὁ ὁποῖος δὲν προκύπτει ρητὰ ἀπὸ τὶς ἐγκριτικὲς ἀποφάσεις ποὺ εἴδαμε προηγουμένως, ἀλλὰ καὶ ἡ σημασία ποὺ τοῦ ἀπέδιδε, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν παραχώρηση προνομίων, δὲν μποροῦν οὔτε νὰ συνδεθοῦν μὲ τὴ θέση του ὡς πρωτοπαπᾶ τῆς πρωτεύουσας τοῦ νησιοῦ[1], καὶ τὸν ἐνδεχόμενο ρόλο του ὡς ὀργάνου ἐξυπηρέτησης τῶν συμφερόντων τῆς Κυριάρχου, οὔτε νὰ δικαιολογηθοῦν μέσα στὸ πλαίσιο τῆς γενικότερης ἐκκλησιαστικῆς παρεμβατικῆς πολιτικῆς τῆς Βενετίας στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῶν κατεχόμενων ἀπὸ αὐτὴν περιοχῶν. Εἰδικότερα μάλιστα στὴν Κεφαλονιὰ ὅπου ἡ παρέμβαση τῆς Βενετίας στὴν ἐκλογὴ τοῦ ἐπισκόπου περιοριζόταν στὴν τυπικὴ ἐπικύρωση τοῦ ἐκλεγόμενου ἀπὸ τὸν κλῆρο τοῦ νησιοῦ προσώπου, ἡ ἀπευθείας ἐκλογὴ τοῦ πρωτοπαπᾶ Κάστρου ἀπὸ τὸν προβλεπτὴ φαίνεται νὰ στερεῖται νοήματος καὶ εὔλογα ὑποψιάζει ὅτι πρόκειται γιὰ κατάλοιπο προερχόμενο ἀπὸ τὴν πρὸ τῆς βενετικῆς κατοχῆς περίοδο, τὸ ὁποῖο ἡ Βενετία διατήρησε, συνεπὴς πρὸς τὴ γενικότερη τάση της νὰ διατηρεῖ τὸ ὀργανωτικὸ πλαίσιο τῶν τόπων ποὺ κατακτοῦσε.

Στὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ Κάστρου φαίνεται νὰ ἐπιβιώνουν κατάλοιπα μιᾶς εὐρύτερης δικαιοδοσίας στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τοῦ νησιοῦ, τὰ ὁποῖα ἐκφράζονται καὶ μὲ τὴ χρήση τοῦ τίτλου «πρωτοπαπὰς καὶ χωρεπίσκοπος Κεφαλληνίας». Αὐτὰ ἐνισχύουν τὴ θέση ὅτι ὁ πρωτοπαπὰς Κάστρου εἶχε ρόλο ἀντίστοιχο μὲ ἐκεῖνο τῶν πρωτοπαπάδων τῶν ἄλλων λατινοκρατούμενων περιοχῶν κατὰ τὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασύσταση τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου τῆς Κεφαλληνίας. Ἡ ἀπευθείας μάλιστα ἰσόβια ἐκλογή του ἀπὸ τὴν πολιτικὴ Ἀρχὴ σημαίνει ἀκριβῶς τὴν ἰδιαίτερη σχέση ποὺ εἶχε κάποτε καὶ τὴ σημασία ποὺ τοῦ ἀπέδιδε ἡ πολιτικὴ Ἀρχὴ ὡς ἀρχηγοῦ τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ἡ ἐξέχουσα θέση του κατὰ τὸν 16ο αἰώνα, πρῶτον αἰώνα τῆς βενετοκρατίας στὸ νησί, δηλώνει ὅτι αὐτός, μετὰ τὴν ἀνασύσταση τῆς ἐπισκοπῆς τέθηκε ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπο, περιοριζόμενος στὴ δικαιοδοσία ποὺ τὸ ἀξίωμά του προέβλεπε, στὸ πλαίσιο μιᾶς ἄρτια ὀργανωμένης ἐπισκοπῆς, χω-

1. Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία γιὰ τὸ Κάστρο καὶ τὴ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας τοῦ νησιοῦ στὸ Ἀργοστόλι τὸ 1757 εἰς ΒΑΓΙΩΝΑΚΗ, *Καπιάνος*, σ. 33-34, σημ. 21 καὶ σ. 40, σημ. 29· βλ. ἐπίσης τὶς εἰδικὲς μελέτες στὰ Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου Ἱστορίας *Ἀπὸ τὸ Κάστρο Ἁγίου Γεωργίου στὸ Ἀργοστόλι (1757-2007). Ἡ βενετικὴ κυριαρχία στὴν Κεφαλονιὰ (1500-1797)*, Ἀργοστόλι 27-30 Σεπτεμβρίου 2007 – Στὸ πλαίσιο τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἐπετείου τῶν 250 χρόνων ἀπὸ τὴ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας, τ. Α΄-Β΄, Ἀργοστόλι 2010.

ρὶς ὅμως νὰ ἀπωλέσει τὴν ἰδιαίτερη σχέση του μὲ τὶς πολιτικὲς ἀρχές, ὅπως ἀποδεικνύουν ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς καὶ τὰ προνόμια ποὺ κατεῖχε.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ Κεφαλληνίας διαπιστώνεται καὶ στοὺς ἑπόμενους αἰῶνες, δὲν εἶναι γνωστὸ ὅμως ἂν ἡ ἐκλογή του γινόταν ὅπως καὶ στὸν 16ο αἰώνα. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ ἐκλεγεὶς τὸ 1684 ἀρχιεπίσκοπος Τιμόθεος Τυπάλδος ἔφερε τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ[1]. Τὸ 1699 τὸ ἀξίωμα κατεῖχε ὁ Φραγκίσκος Μηνιάτης, πατέρας τοῦ Ἠλία Μηνιάτη[2]. Περὶ τὸ 1726 τὸ ἀξίωμα κατεῖχε ὁ Ἰωάννης Μηνιάτης, ἀδελφὸς τοῦ Ἠλία Μηνιάτη, ὁ ὁποῖος στὶς 3 Ἰανουαρίου 1726 ὑπέγραψε πιστοποιητικὸ γέννησης τοῦ Ζώσιμου Περιστιάνου[3]. Ὁ ἴδιος ὑπογράφει μὲ τὴν ἰδιότητα αὐτὴ σὲ πράξη «διαλάλησης διαθήκης» τῆς 11ης Ἰανουαρίου 1731 στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὰ Μηνιατάτα, ὅπου ἦταν ἐφημέριος[4]. Ἐπίσης ἀναφέρεται καὶ στὴν πρώτη γνωστὴ σὲ μᾶς διαθήκη τοῦ πρώην ἐπισκόπου Μεθώνης καὶ Ναυαρίνου Ἱερεμία Πυλαρινοῦ ποὺ συντάχθηκε στὶς 28 Ἰουνίου 1731, ὅπου δηλώνεται ὡς «πνευματικὸς» τοῦ διαθέτη καὶ περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν κληρονόμων[5]. Τὸ ἀξίωμα ἀπαντᾶ καὶ τὸ 1753, ὅπως βεβαιώνεται ἀπὸ διάταγμα τοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ θαλάσσης Agostino Sagredo τῆς 10ης Νοεμβρίου 1753 μὲ τὸ ὁποῖο ὅρισε τὴν προσωρινὴ ἄρση τῶν προνομίων παροχῆς χαρίτων ποὺ κατεῖχαν ἱδρύματα καὶ ἐκκλησιαστικοὶ λειτουργοὶ (ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους καὶ ὁ πρωτοπαπὰς Κεφαλληνίας) ἕως ὅτου προσκομίσουν στὶς Ἀρχὲς τὰ σχετικὰ ἔγγραφα ποὺ θὰ ἀποδείκνυαν τὴ νομιμότητα τῆς κατοχῆς τῶν προνομίων τους[6].

3. Ὁ πρωτοπαπὰς τῆς Ἄσου

Ἡ ἀνάγκη γιὰ ἕναν ὀχυρωμένο χῶρο ποὺ θὰ ἀνταποκρινόταν στὶς ἀνάγκες καὶ στοὺς στρατηγικοὺς στόχους τῆς Βενετίας καὶ θὰ πρόσφερε ἐπιπλέον μεγαλύτερη ἀσφάλεια στοὺς κατοίκους τοῦ νησιοῦ, σὲ συνάρτηση μὲ τὶς

1. Τσιτσελη, *Σύμμικτα*, τ. Β΄, σ. 123, 130. Vryonis, «Chronographic notice», σ. 174.

2. A.N.K., Συμβ., φάκ. A.376, φ. 489v πράξη τῆς 13ης Δεκεμβρίου 1699.

3. Αθ. Καραθαναση, «Ἔγγραφα περὶ Ζώσιμου Περιστιάνου (1709-1772)», *Κεφαλληνιακὰ Χρονικὰ* 11 (2006-2008), 81-82.

4. A.N.Κφ., Νοτάριος Χριστόδουλος Μάνεσης, βιβλίο 4 (1730-1731), φ. 9r.

5. A.N.Κφ., Νοτάριος Χριστόδουλος Μάνεσης, βιβλίο 4 (1730-1731), φ. 41v-42r. Βλ. καὶ Σπ. Καρυδη, «Ὁ ἐπίσκοπος Μεθώνης καὶ Ναυαρίνου Ἱερεμίας Πυλαρινός», *Πρακτικὰ τοῦ ΣΤ΄ Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, Τρίπολις 24-29 Σεπτεμβρίου 2000, Τόμος Α΄, Ἀθῆναι 2001-2002, σ. 423.

6. Καρυδη, «Sagredo», σ. 533.

ἀδυναμίες ποὺ παρουσίαζε τὸ Κάστρο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ, ὁδήγησε στὴν ἀπόφαση γιὰ τὸ κτίσιμο φρουρίου στὴν Ἄσο τὸ 1593, ἔπειτα ἀπὸ ἐπανειλημμένες προτάσεις τῶν τοπικῶν βενετῶν διοικητῶν καὶ πρεσβεῖες τῶν κατοίκων[1].

Τὸ φρούριο τῆς Ἄσου καὶ ἡ περιοχή του κατὰ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 17ου αἰώνα ἦταν ἐνταγμένο σὲ μιὰ εὐρεία ἐκκλησιαστικὴ περιφέρεια ποὺ περιλάμβανε τὶς ἐπαρχίες Ἐρίσου, Πυλάρου καὶ Θηνιᾶς.

Ἡ περιφέρεια αὐτὴ κατὰ τὸ διάστημα 1607-1610 βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴν ποιμαντικὴ φροντίδα τοῦ πρωτοπαπᾶ Ἰακώβου Ἀντύπα, τὸν ὁποῖο γνωρίζουμε ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποὺ ὁ ἴδιος ἀπέστειλε στὴ Βενετία καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τῆς βενετικῆς Γερουσίας, μὲ τὴν ὁποία τοῦ παραχωρήθηκε τὸ προνόμιο τῆς ἀπονομῆς δύο χαρίτων σὲ ἐξόριστους. Πιὸ συγκεκριμένα, μὲ ἀπόφαση τῆς βενετικῆς Γερουσίας στὶς 27 Νοεμβρίου 1610 ἐγκρίθηκε τὸ προνόμιο τῆς παροχῆς στὸν ἀνωτέρω πρωτοπαπὰ δύο χαρίτων στὶς ἑορτὲς τοῦ ἁγίου Μάρκου καὶ τῆς ἁγίας Ἰουστίνας. Ἡ παραχώρηση εἶχε ἀρχικὰ δοθεῖ ἀπὸ τὸν γενικὸ προβλεπτὴ τῶν νησιῶν Κέρκυρας, Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου Filippo Pasqualigo στὶς 7 Μαρτίου 1607 καὶ εἶχε ἐπικυρωθεῖ στὶς 20 Ἰουνίου 1607 ἀπὸ τὸν προβλεπτὴ καὶ γενικὸ καπιτάνο τῆς θάλασσας Zuanne Bembo, σὲ ἀναγνώριση τῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ ὁ πρωτοπαπὰς εἶχε παράσχει ἐπειδὴ εἶχε εἰσαγάγει στὸ φρούριο τῆς Ἄσου τὶς λιτανεύσεις κατὰ τὶς ἐπίσημες ἡμέρες καὶ τὶς συνήθεις φῆμες τῶν βενετῶν διοικητῶν (Rettori) τοῦ νησιοῦ καὶ τῶν ἄλλων νησιῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ἐπικυρωτικὴ ἀπόφαση ἐκδόθηκε ἔπειτα ἀπὸ αἴτηση ποὺ ἀπέστειλε στὴ Γερουσία στὶς 17 Ἰανουαρίου 1609 ὁ ἐνδιαφερόμενος πρωτοπαπάς. Στὴν αἴτησή του εἶχε ἐπισυνάψει τὴν ἀπόφαση παραχώρησης τοῦ προνομίου, τὴν ἐπικυρωτικὴ πράξη καὶ τὴ βεβαίωση τοῦ προβλεπτῆ τῆς Ἄσου Donà Corner[2] ὅτι αὐτὸς ἐρχόταν στὸ κάστρο μὲ τὸν κλῆρο τῶν ἐπαρχιῶν Ἐρίσου, Πυλάρου καὶ Θηνιᾶς τέσσερις φορὲς τὸν χρόνο, στὶς ἑορτὲς τῆς ἁγίας Δωρεᾶς, τοῦ ἁγίου Μάρκου, τῆς ἁγίας Ἰουστίνης καὶ τὴν Πρωτοχρονιὰ καὶ ἔψαλλε τὶς συνήθεις φῆμες (laudi ordinarie)[3].

1. Γιὰ τὸ φρούριο τῆς Ἄσου βλ. Κ. Τσικνακη, «Οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ἵδρυση τοῦ φρουρίου τῆς Ἄσου στὴν Κεφαλονιὰ (1576-1593)», *Πρακτικὰ τοῦ Ε΄ Διεθνοῦς Πανιονίου Συνεδρίου (Ἀργοστόλι-Ληξούρι, 17-21 Μαΐου 1986)*, τόμος Α΄, Ἀργοστόλι 1989, σ. 93-106, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

2. Ὁ Corner ἐκλέχθηκε προβλεπτὴς Ἄσου στὶς 11 Μαρτίου 1607· βλ. Ν. Μοσχονα, «Ἄγνωστοι Βενετοὶ προβλεπτὲς Ἄσου», *Κεφαλληνιακὰ Χρονικὰ* 3 (1978-1979), 295-296.

3. A.S.V., Senato, Mar, filza 188, ἀπόφαση τῆς 27ης Νοεμβρίου 1610 καὶ Senato, Mar, registro 69, φ. 139v. Ἡ παραχώρηση τοῦ προνομίου φαίνεται πὼς ἤρθη στὰ ἑπόμενα χρό-

Στὰ ἑπόμενα χρόνια ἀπαντᾶ τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ Ἄσου μὲ ὅλα τὰ προνόμια τὰ ὁποῖα εἶχαν ἀποδοθεῖ στὸν ἀνωτέρω πρωτοπαπά. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ ἐκλεγεὶς τὸ 1684 ἀρχιεπίσκοπος Τιμόθεος Τυπάλδος εἶχε ὡς «καγκελλάριο» τὸν πρωτοπαπὰ τῆς Ἄσου Ἀναστάσιο Ἀντύπα[1]. Τὸ ἀξίωμα ἀναφέρεται, τέλος, ἀνάμεσα σὲ ἐκεῖνα τῶν ὁποίων τὰ προνόμια ἀπονομῆς χαρίτων ἤρθησαν μὲ τὸ διάταγμα τῆς 10ης Νοεμβρίου 1753 τοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ θαλάσσης Agostino Sagredo ἕως ὅτου προσκομιστοῦν τὰ σχετικὰ ἔγγραφα ποὺ θὰ ἀποδείκνυαν τὴ νομιμότητα τῆς κατοχῆς[2].

Ἡ ἰδιαίτερη τιμὴ ποὺ ἀποδόθηκε μὲ τὴν παραχώρηση τοῦ προνομίου στὸν πρωτοπαπὰ Ἰάκωβο Ἀντύπα, πέραν τῆς ἀναφερόμενης στὰ ἔγγραφα αἰτιολογίας, δὲν ἦταν προφανῶς ἄσχετη μὲ τὴ σημασία ποὺ ἔδινε τότε ἡ βενετικὴ Διοίκηση στὴν περιοχὴ καὶ στὸ κάστρο, ἡ ὁποία συνέτεινε στὴν ἀνάδειξη τοῦ κάστρου σὲ ἕδρα πρωτοπαπαδική.

4. Ἡ «ἱερὰ σύνοδος»

Ἡ ὕπαρξη τῆς «ἱερᾶς συνόδου» βεβαιώνεται ἀπὸ τὸ 1572 καὶ ἑξῆς[3]. Ἀπὸ τὰ λιγοστὰ ὅμως μέχρι στιγμῆς ἔγγραφα δὲν μπορεῖ νὰ βεβαιωθεῖ ἡ θεσμοθετημένη παρουσία καὶ λειτουργία της, ἡ ὁποία φυσικὰ θὰ προϋπέθετε τὴ συγκρότησή της ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο κατὰ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα, τὴ σταθερότητα ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν της καὶ τὴν ὁμοιόμορφη κατὰ περιόδους σύνθεσή της. Ἡ ἀποσπασματικότητα τῶν πηγῶν δὲν δίνει τὴ δυνατότητα γιὰ τὴ διαλεύκανση τέτοιων ζητημάτων. Σὲ κάποια ἔγγραφα ἡ ἀναφορά της δίπλα στὸν ἐπίσκοπο δίνει τὴν ἐντύπωση ἑνὸς σώματος συγκροτημένου τὸ ὁποῖο πλαισίωνε τὸν ἐπίσκοπο στὶς δικαστικές του ἁρμοδιότητες, ἡ δὲ ἀναγραφὴ τῶν ὀνομάτων τῶν μελῶν της ἁπλὰ διευκρίνιζε τὴν ἤδη γνωστή της σύνθεση[4]. Διαφορετικὴ ὅμως εἶναι ἡ εἰκόνα ποὺ ἀποκομίζει κανεὶς ἀπὸ τὸ πρακτικὸ ἀπόφασης τῆς 29ης Νοεμβρίου 1581. Κατ' αὐτό, ὁ ἐπίσκοπος εὑρισκόμενος στὴν περιοχὴ τῆς Λιβαθοῦς, κάλεσε «ἱερὰ σύνοδο» συνιστάμενη ἀπὸ δέκα ἱερεῖς γιὰ τὴν ἐξέταση μιᾶς ὑπόθεσης ἀσυμβίβαστου γάμου·

νια, τὸ 1640 ὅμως ὁ τότε προβλεπτὴς τὸ ἀπέδωσε ξανὰ στὸν πρωτοπαπὰ Ἄσου· βλ. ΤΣΙΤΣΕΛΗ, *Σύμμικτα*, τ. Β΄, σ. 49.

1. ΤΣΙΤΣΕΛΗ, *Σύμμικτα*, τ. Β΄, σ. 123, 130· VRYONIS, «Chronographic notice», σ. 174.

2. ΚΑΡΥΔΗ, «Sagredo», σ. 533.

3. ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΥ, «Ἤθη», σ. 84-85, 96-98, 104-105, 114-115, 117, 120-121.

4. Βλ. ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΥ, «Ἤθη», σ. 84, 97, 117, 120-121, ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1572, 1579 καὶ 1583.

κατὰ τὸ λεκτικὸ τοῦ ἐγγράφου «*εσηναξα ιεραν σηνοδον...*»[1]. Ἐδῶ τὸ λεκτικὸ καὶ κυρίως ἡ ἀπουσία τοῦ ὁριστικοῦ ἄρθρου πρὶν ἀπὸ τὴν «*σηνοδον*» μᾶς ὑποχρεώνει νὰ θεωρήσουμε τὴ «σύνοδο» ὡς μιὰ ὁμάδα ἱερέων, τὴν ὁποία συγκαλοῦσε ὁ ἐπίσκοπος ὅποτε τὴν χρειαζόταν καὶ ἡ ὁποία φυσικὰ δὲν ἀποτελεῖτο οὔτε ἀπὸ σταθερὸ ἀριθμὸ μελῶν, οὔτε καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια μέλη. Εἶναι βέβαια πιθανὸν ἡ εἰκόνα αὐτὴ νὰ δημιουργεῖται ἀπὸ ἀμέλεια καὶ μόνον τοῦ πρακτικογράφου νοταρίου, ὅμως τὸ γεγονὸς ὅτι ἤδη τὴν ἑπόμενη ἡμέρα 30 Νοεμβρίου 1581 γιὰ ἄλλη ὑπόθεση ἀναφέρεται «ἱερὰ σύνοδος» ἀποτελούμενη ἀπὸ πέντε μόνον μέλη[2], ἀπὸ τὰ ὁποῖα μάλιστα τὸ ἕνα δὲν ἀναφέρεται στὴ διευρυμένη σύνοδο τῶν δέκα ποὺ εἶχε προηγηθεῖ, ἐνισχύουν τὴν ἄποψη ὅτι ἡ συγκρότησή της εἶχε περιστασιακὸ χαρακτήρα. Ἡ ἐκτίμηση αὐτὴ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὶς ἄλλες ἀναφορὲς τῆς συνόδου στὶς ὁποῖες ἐπίσης δὲν διαπιστώνεται σταθερότητα ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν της, καθὼς αὐτὴ ἐμφανίζεται νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα μέλη τὸ 1572[3] καὶ τὸ 1575[4], ἀπὸ ἑπτὰ τὸ 1579[5], ἀπὸ ὀκτὼ καὶ πέντε ἀντίστοιχα τὸ 1583[6], ἀπὸ τρία τὸ 1585[7], ἀπὸ ἑπτὰ καὶ πέντε ἀντίστοιχα τὸ 1587[8], ἀπὸ ὀκτὼ τὸ 1594[9] καὶ ἀπὸ πέντε τὸ 1616 ὁπότε προσδιορίζεται ὡς «*ἱερὰ σύνοδος τῆς πρώτης πεντάδος*»[10].

Ὡς μέλη τῆς συνόδου ἀναφέρονται ἱερεῖς, ὁρισμένοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν ὀφφικιοῦχοι ἢ χαρακτηρίζονταν ὡς «πνευματικοί». Στὴ σύνοδο τοῦ 1579 συμπεριλαμβανόταν ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἕξι ἱερεῖς καὶ ἕνας διάκονος, ὁ ὁποῖος θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς τακτικὸ μέλος της μὲ συμμετοχὴ στὴ λήψη τῶν ἀποφάσεων ἀφοῦ προσυπέγραψε τὴν ἀπόφαση[11].

Ἡ σύνοδος πλαισίωνε τὸν ἐπίσκοπο στὴν ἄσκηση τῆς δικαστικῆς του ἐξουσίας καὶ τὰ μέλη της μετεῖχαν στὴν ἐξέταση τῶν μαρτύρων καὶ στὴ λήψη τῶν ἀποφάσεων. Τοῦτο τεκμαίρεται ἀπὸ τὸ λεκτικὸ τῶν πρακτικῶν καὶ τῶν

1. Πεντογαλου, «Ἤθη», σ. 105-106.

2. Πεντογαλου, «Ἤθη», σ. 114-115.

3. Πεντογαλου, «Ἤθη», σ. 84 ἑξῆς.

4. Ζαπαντη, «Μακρῆς», σ. 77 σημ. 8.

5. Πεντογαλου, «Ἤθη», σ. 97.

6. Πεντογαλου, «Ἤθη», σ. 117· Α.Ν.Κφ., Νοτάριος Καγγελάρης Φράγκος, βιβλίο 1, φ. 128v ἀπόφαση τῆς 2ας Αὐγούστου 1583.

7. Πεντογαλου, «Ἤθη», σ. 121.

8. Ε.Μ.Κφ., Κώδικας Β΄, φ. 3r ἀπόφαση τῆς 16ης Φεβρουαρίου 1587, φ. 5r ἀπόφαση τῆς 25ης Ἰουνίου 1587.

9. Ε.Μ.Κφ., Κώδικας Β΄, φ. 11r.

10. Ε.Μ.Κφ., Κώδικας Β΄, φ. 21r.

11. Βλ. Πεντογαλου, «Ἤθη», σ. 98, ὑπογραφὲς τοῦ πρακτικοῦ τῆς 17ης Δεκεμβρίου 1579.

ἀποφάσεων ὅπου ἐπικρατεῖ ὁ πληθυντικὸς ἀριθμὸς τῶν χρησιμοποιουμένων ρημάτων[1].

Ὁ ἐπίσκοπος μὲ τὴν «ἱερὰ σύνοδο» ἐξέταζε μιὰ ἀξιόλογη ποικιλία ζητημάτων ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν ἐπισκοπή. Στὶς πηγὲς ἀπαντοῦν ὑποθέσεις ποὺ σχετίζονται μὲ τοὺς ναοὺς τοῦ νησιοῦ καὶ τὴν κατοχὴ κτητορικῶν δικαιωμάτων σ' αὐτούς[2], κυρίως ὅμως ἀπαντοῦν ὑποθέσεις οἰκογενειακοῦ δικαίου, ὅπως ἀμφισβητήσιμου ἀρραβώνα[3], ἐγκυμοσύνης[4], ἀσυμβίβαστου γάμου λόγῳ ἡλικίας[5], διάλυσης μνηστείας λόγῳ μανίας[6], μοιχείας[7], ἀπομάκρυνσης ἀπὸ κλίνη καὶ κατοικία[8], διαζυγίου[9].

Στὶς περιπτώσεις μάλιστα τῆς ἐξέτασης τῆς ἐγκυμοσύνης καὶ τοῦ ἀσυμβίβαστου λόγῳ ἡλικίας γάμου ἦταν ὁ ἴδιος ὁ προβλεπτὴς Κεφαλληνίας ὁ ὁποῖος παρέπεμψε τὶς ὑποθέσεις στὸν ἐπίσκοπο καὶ τὸν κάλεσε νὰ συγκαλέσει σύνοδο, γιὰ νὰ τὶς διερευνήσει καὶ νὰ ἐκδώσει ἀποφάσεις. Ἡ πρώτη ἦταν ἡ ὑπόθεση τῆς ἐγκυμοσύνης τῆς Σταμάτας, θυγατέρας τοῦ Βιτζέτζου Κουτουβίνου, ἡ ὁποία εἶχε ἐνοχοποιήσει τὸν Ἰωάννη Τρογιάνο καὶ ἡ ὁποία ἐκδικάστηκε ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο τὸν Νοέμβριο καὶ Δεκέμβριο τοῦ 1579[10]. Ἡ δεύτερη ἦταν ἡ ὑπόθεση τοῦ γάμου τῆς Κατέρως, θυγατέρας τοῦ Ἀντωνίου Πανᾶ, μὲ τὸν Τζώρτζη Βινιάρη[11].

Πρωτεύων φαίνεται ὅτι ἦταν ὁ ρόλος τοῦ πρωτοπαπᾶ τοῦ Κάστρου στὴ συγκρότηση καὶ στὴ λειτουργία τῆς συνόδου. Αὐτὸς ἀπαντᾶ σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς γνωστὲς συνόδους καὶ ἀναγράφεται συνήθως πρῶτος μεταξὺ τῶν μελῶν της.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχουν οἱ ἀκόλουθες πράξεις στὶς ὁποῖες ἡ «σύνοδος» φαίνεται ὅτι ἐνεργοῦσε στὴ θέση τοῦ ἐπισκόπου, μάλιστα στὶς δύο πρῶτες οἱ παριστάμενοι καὶ συγκροτοῦντες τὴ σύνοδο ἱερεῖς χαρακτηρίζονται

1. Βλ. Πεντογαλου, «Ἴθη», σ. 84-85.

2. Α.Ν.Κφ., Νοτάριος Μαυροϊωάννης Ἀνδρέας, βιβλίο 2, φ. 232v ἔγγραφο τῆς 30ῆς Νοεμβρίου 1581.

3. Πεντογαλου, «Ἴθη», σ. 81-85, ἔγγραφα ἀπὸ 19 Μαρτίου ἕως 31 Ὀκτωβρίου 1572.

4. Πεντογαλου, «Ἴθη», σ. 94-98, ἔγγραφα ἀπὸ 24 Νοεμβρίου ἕως 17 Δεκεμβρίου 1579.

5. Πεντογαλου, «Ἴθη», σ. 104-107, ἔγγραφα ἀπὸ 27 Νοεμβρίου ἕως 3 Δεκεμβρίου 1581.

6. Πεντογαλου, «Ἴθη», σ. 114-115, ἔγγραφο τῆς 30ῆς Νοεμβρίου 1581.

7. Πεντογαλου, «Ἴθη», σ. 117-118, ἔγγραφο τῆς 2ας Ἰουνίου 1583.

8. Ε.Μ.Κφ., Κώδικας Β΄, φ. 3r (πράξεις ἀπὸ 16 Ἀπριλίου 1586 ἕως 16 Φεβρουαρίου 1587), φ. 5r (πράξη τῆς 25ης Ἰουνίου 1587).

9. Πεντογαλου, «Ἴθη», σ. 120-121, ἔγγραφο τῆς 21ης Ἰανουαρίου 1585· Ε.Μ.Κφ., Κώδικας Β΄, φ. 11rv.

10. Πεντογαλου, «Ἴθη», σ. 94-98.

11. Πεντογαλου, «Ἴθη», σ. 104-107.

ὡς «ἐπίτροποι» τοῦ ἐπισκόπου[1]. Ὁρισμένες ἀπὸ τὶς πράξεις αὐτὲς ἔχουν ἤδη παρουσιαστεῖ μέσα στὸ πλαίσιο τῆς διερεύνησης τῆς δραστηριότητας τοῦ ἐπισκόπου Παχώμιου Μακρῆ (1550-1575)[2], ἐδῶ ὅμως ἐξετάζονται γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς δικαιοδοσίας τῆς συνόδου σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἐξέχουσα θέση σὲ αὐτὴν τοῦ τότε πρωτοπαπᾶ τοῦ Κάστρου Ἀντωνίου Κουρκουμέλη.

α. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1575, στὴ σύναξη τῶν *«εὐλαβεστάτων ἱερέων καὶ ἐπιτρόπων τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου ... Παχωμίου»*, ἡ ὁποία ἔλαβε χώρα στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὸ Κάστρο καὶ στὴν ὁποία παρίσταντο ὁ πρωτοπαπὰς Ἀντώνιος Κουρκουμέλης, ὁ πρωτοσύγγελος Νικόλαος Κολοκυθᾶς, ὁ πρωτοπαπὰς Νικόλαος Φουκᾶς καὶ ὁ οἰκονόμος Φίλιππος Μεταξᾶς, ἐξετάστηκε ἡ ὑπόθεση τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τοῦ Ἠλία Λιβαθυνόπουλου καὶ τοῦ ἱερέα Λουκᾶ Λιβαθυνόπουλου, κτητόρων τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου στὰ Λιβαθυνάτα, λόγῳ τῆς ἀμέλειας τοῦ δεύτερου νὰ ψάλλει καὶ νὰ ἱερουργεῖ στὸν ναό, καὶ λήφθηκε ἀπόφαση *«ἐν ἁγίω Πνεύματι»*[3].

β. Στὶς 16 Αὐγούστου 1575 οἱ παραπάνω ἀναφερόμενοι τέσσερις ἱερεῖς, μὲ πρῶτον κατὰ σειρὰ τὸν πρωτοπαπὰ Ἀντώνιο Κουρκουμέλη, ὡς *«ἐπιτρόποι»* τοῦ ἐπισκόπου καὶ *«κριτές τῶν δύον μερῶν»*, ἐπέλυσαν διαφορὰ μεταξὺ τῶν κτητόρων τῆς ἐκκλησίας τῆς Θεοτόκου στὰ Ἀβλιχάτα[4].

γ. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1575, ἐπειδὴ *«ὁ αἰγλαμπρότατος καὶ καθαρώτατος αὐθέντης ... κύριος Γανπριέλης δε Κανάλες προμηθεὺς νῆσου Κεφαληνιας ἐμετάβαλεν τὴν διαφωρὰ ἤνπερ ἔχουν τὰ μέρι των Ποταμιάνων μετὰ τοῦ παπὰ Ἰακώβου Μακρὶ καὶ σηντρόφων του, διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐκκλησιας τοῦ ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν περιωχῆ τοῦ Πιλάρου, εἰς τὸν εὐλαβέστατον πρωτοπαπὰ Ἀντώνιο Κουρκουμέλλη, ὸς εἰς τὴν καντζελαρία δηλῆ, ὁ ἠριμένος εὐλαβέστατος πρωτοπαπᾶς ἐσήναξε τὴν ἱερὰν σήνοδον»,* δηλαδὴ τὸν πρωτοσύγγελο Νικόλαο Κολοκυθᾶ, τὸν οἰκονόμο Φίλιππο Μεταξᾶ καὶ τὸν πρωτοπαπὰ Νικόλαο Φουκᾶ, στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Κάστρου, ἡ ὁποία ἐπελήφθη τοῦ θέματος. Ὅπως χαρακτηριστικὰ σημειώνεται στὴν πράξη, *«ἠκούσαμεν τὰ ἄνοθεν δύο μέρη μία καὶ δύο καὶ πολάκης καὶ ἐπρόσφεραν γραφές τά δύο μερι καί μάρτηρες καί ἐρευνήσαμεν ακριβώς»*, ὅμως *«δέν ὁμοφωνίσαμε εἰς μίαν γνόμην»*. Τότε παρενέβη, ἔπειτα ἀπὸ καταγγελία τῶν Ποταμιάνων, ὁ *«Αὐθέντης»* *«καί ἠφεραν με ορισμῶν με πένα του αὐθεντος τό μέρος τον Ποταμιάνων ... ὅτι να τους ἀποφα-*

1. Βλ. ἀπόφαση τοῦ Ἀπριλίου 1575 (Ζαπαντη, «Μακρῆς», σ. 77 σημ. 8).

2. Ζαπαντη, «Μακρῆς», σ. 76-78.

3. Α.Ν.Κφ., Νοτάριος Ρωμανὸς Νικόλαος, βιβλίο 2, φ. 92v-93r· Ζαπαντη, «Μακρῆς», σ. σ. 77 σημ. 8, ὅπου ἀποσπασματικὴ ἔκδοση τοῦ ἐγγράφου.

4. Βλ. Ζαπαντη, «Μακρῆς», σ. 78 σημ. 10 ὅπου ἀποσπασματικὴ ἔκδοση τοῦ ἐγγράφου.

σίσομε καί ἀν δεν ὁμοφονοῦμε να ἐπερνομε καί ἑτέρους ἱερῆς να ἀποφασίσομε τό πλέον ψῆφος». Πράγματι ὁ πρωτοπαπὰς Ἀντώνιος Κουρκουμέλης σύναξε καὶ ἄλλους ἱερεῖς, τὸν πνευματικὸ ἱερέα Δημήτριο Βαλιάνο, τὸν οἰκονόμο ἱερέα Ἀνδρέα Λαμπίρη, τὸν πρωτοπαπὰ Ἄγγελο Φαρακλὸ καὶ τὸν ἱερέα Νικόλαο Ντακορὸν καὶ ἐπαναλήφθηκε ἡ συνεδρία μὲ πρόσκληση τῶν ἐνδιαφερομένων μερῶν νὰ προβοῦν σὲ προσθῆκες ἐπὶ τῶν ὅσων εἶχαν καταθέσει. Ἡ ἀπόφαση ἐλήφθη μὲ πλειοψηφία 5 πρὸς 3 καὶ κοινοποιήθηκε στὰ δύο μέρη. Ἡ ὑπόθεση ἐφεσιβλήθηκε ἀπὸ τὸν ἱερέα Ἰάκωβο Μακρῆ στὸν ἐπίσκοπο Κεφαλληνίας Παχώμιο Μακρῆ, δὲν γνωρίζουμε ὅμως τὴν κατάληξή της[1].

Στὶς παραπάνω πράξεις ἡ σύνοδος τῶν ὑπὸ τὸν πρωτοπαπὰ Κάστρου ἱερέων φαίνεται πὼς ἀναπλήρωνε τὸν ἐπίσκοπο, λόγῳ ἀδυναμίας ἢ λόγῳ ἀπουσίας ἀπὸ τὴν Κεφαλληνία. Τῆς «συνόδου» ἀπόντος τοῦ ἐπισκόπου προΐστατο ὁ πρωτοπαπὰς Κάστρου, ὁ ὁποῖος εἶχε καὶ τὴν ἁρμοδιότητα γιὰ τὴ σύγκλησή της. Ἡ παραπομπὴ τοῦ προβλεπτῆ στὸν πρωτοπαπὰ γιὰ τὴν ἐπίλυση τῆς ὑπόθεσης τῶν Ποταμιάνων καὶ τῶν Μακρῆ ἀναδεικνύει τὸν πρωτεύοντα ρόλο τοῦ πρωτοπαπᾶ Κάστρου στὴ διοίκηση τῆς ἐπισκοπῆς.

Οἱ συγκροτοῦντες τὴ σύνοδο ἱερεῖς ἐμφανίζονται στὶς δύο πρῶτες πράξεις ὡς «ἐπίτροποι» τοῦ ἐπισκόπου καὶ ἐξετάζουν ὑποθέσεις ποὺ ἀφοροῦσαν ζητήματα κτητορείας καὶ ἐφημερίας τῶν ναῶν. Ὁ ρόλος αὐτὸς τῶν «ἐπιτρόπων» καὶ τῆς «συνόδου» θὰ πρέπει ἑπομένως νὰ δικαιολογηθεῖ ὡς συνέπεια τῆς ἀπουσίας τοῦ ἐπισκόπου ἀπὸ τὸ νησί. Οἱ συγκροτοῦντες τὴ «σύνοδο» ὡς «ἐπίτροποι» τοῦ ἐπισκόπου, ἐξέτασαν καὶ ἀποφάσισαν «ἐν ἁγίῳ Πνεύματι» εἰς τόπον τοῦ ἐπισκόπου, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀπόφασή τους φαίνεται πὼς ἦταν ἀνέκκλητη.

Στὴν τρίτη πράξη τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά, ἀφοῦ λείπει ἀπὸ αὐτὴν ὁποιαδήποτε ἀναφορὰ στὸν ἐπίσκοπο τοῦ τόπου. Ἀπὸ τὸ λεκτικὸ φαίνεται ὅτι τὴν ὅλη πρωτοβουλία τῆς συγκλήσεως τῆς «συνόδου» εἶχε ὁ πρωτοπαπὰς τοῦ Κάστρου κατ' ἐντολὴ τοῦ προβλεπτῆ, ἑπομένως αὐτοὶ ποὺ τὴν συγκροτοῦσαν δὲν μποροῦν νὰ λογιστοῦν ὡς «ἐπίτροποι» τοῦ ἐπισκόπου. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ὑποθέσει ὅτι ἡ ἀνάθεση τῆς ὑπόθεσης στὸν πρωτοπαπὰ ὀφειλόταν στὸ προχωρημένο τῆς ἡλικίας τοῦ ἐπισκόπου Παχώμιου Μακρῆ, ἢ τὸ πιθανότερο στὴν ἀπουσία του ἀπὸ τὴν Κεφαλληνία, ἄλλωστε λίγο ἀργότερα φαίνεται νὰ παραιτεῖται τῆς ἐπισκοπῆς καὶ λίγους μῆνες μετὰ πεθαίνει στὴ Ζάκυνθο[2]. Τοῦτο θὰ μποροῦσε νὰ δικαιολογήσει τὴν ἀνά-

1. Α.Ν.Κφ., Νοτάριος Ρωμανὸς Νικόλαος, βιβλίο 2, φ. 94r-95r· ΖΑΠΑΝΤΗ, «Μακρῆς», σ. 77 σημ. 9, ὅπου ἀποσπασματικὴ ἔκδοση τῶν ἐγγράφων.

2. ΖΑΠΑΝΤΗ, «Μακρῆς», σ. 78.

μειξη τοῦ πρωτοπαπᾶ, ὡς τοῦ δευτερεύοντος καὶ τὸν τόπον ἐπέχοντος τοῦ ἐπισκόπου, τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι οἱ ἀποφάσεις τῆς ὑπὸ τὸν πρωτοπαπὰ συνόδου ἐφεσιβλήθηκαν στὸν ἐπίσκοπο ἀποτελεῖ ἐπαρκὴ λόγο γιὰ νὰ ἀποκλειστεῖ ἡ ὑπόθεση.

Ἡ συσχέτιση τῆς συνόδου τῶν ἱερέων μὲ τὸν πρωτοπαπὰ καὶ ἡ θεώρηση τοῦ πρωτοπαπᾶ Κάστρου καὶ τῆς ὑπ' αὐτὸν συνόδου ὡς ὀργάνων ποὺ λειτουργοῦσαν παράλληλα μὲ τὸν ἐπίσκοπο, ἀποτελεῖ μιὰ ἐνδιαφέρουσα ὑπόθεση, ἡ ὁποία θὰ δικαιολογοῦσε καὶ τὴν ξεχωριστὴ θέση καὶ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ἐν λόγῳ πρωτοπαπᾶ ἀπὸ τὶς πολιτικὲς Ἀρχὲς ποὺ περιγράψαμε στὴν προηγούμενη ἑνότητα. Στὴν περίπτωση αὐτή, καὶ σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχει ἡ πράξη, ἡ ὑπὸ τὸν πρωτοπαπὰ σύνοδος λειτουργοῦσε ὡς πρωτοβάθμιο δικαστήριο, οἱ ἀποφάσεις τοῦ ὁποίου λαμβάνονταν παμψηφεὶ ἢ κατὰ πλειοψηφία, σὲ περίπτωση ποὺ αὐτὴ εἶχε διευρυμένη μορφή, καὶ οἱ ἀποφάσεις της ἐφεσιβάλλονταν ἐνώπιον τοῦ ἐπισκόπου, γιὰ τὴν ἐκδίκαση τῶν ὑποθέσεων σὲ δεύτερο βαθμό. Ἡ ὑπόθεση πάντως στηρίζεται σὲ μία καὶ μόνον περίπτωση καὶ μάλιστα σὲ μιὰ περίοδο δυσλειτουργίας τῆς ἐπισκοπῆς, λόγῳ τῆς ἀπόσυρσης τοῦ ἐπισκόπου. Ἡ περαιτέρω διερεύνηση τῶν νοταρικῶν καταστίχων τοῦ Ἀρχείου τῆς Κεφαλονιᾶς θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ παράσχει πρόσθετο ὑλικὸ ποὺ θὰ διευκρίνιζε καλύτερα τὴ θέση τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ τὴ δικαιοδοσία του.

Τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἀποφάσεων τοῦ ἐπισκόπου τηροῦσε νοτάριος, ὁ ὁποῖος τὰ ἐνέτασσε στὸ κατάστιχο τῶν πράξεών του. Πράξεις τοῦ ἐπισκόπου Παχώμιου Μακρῆ τὸ διάστημα 1572-1575 ὑπάρχουν στὰ κατάστιχα τοῦ νοταρίου ἱερέα Ἀνδρέα Μαυροϊωάννη[1]. Στὸν ἴδιο νοτάριο ὑπάρχουν ἐπίσης πράξεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ ἐπισκόπου Φιλόθεου Λοβέρδου τῶν ἐτῶν 1579 καὶ 1581[2] καθὼς καὶ τοῦ ἐπισκόπου Νεόφυτου Κολοκυθᾶ τοῦ ἔτους 1585[3]. Στὸν νοτάριο ἱερέα Εὐστάθιο Ριτσαρδόπουλο ὑπάρχουν πράξεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ ἐπισκόπου Νεόφυτου τοῦ ἔτους 1583[4]. Ἡ πιθανότητα, τὰ ἐντοπισμένα στὰ νοταρικὰ κατάστιχα πρακτικά, νὰ εἶναι καταγραφὲς κατ' αἴτηση τῶν ἐνδιαφερομένων πρὸς διαφύλαξη τῶν ἀποφάσεων καὶ δυνατότητα μελλοντικῆς λήψης ἀντιγράφων θὰ πρέπει νὰ ἀπο-

1. Πεντογαλου, «Ἤθη», σ. 81-85.

2. Α.Ν.Κφ., Νοτάριος Μαυροϊωάννης Ἀνδρέας, βιβλίο 2, φ. 149rv, 230v-233r· Πεντογαλου, «Ἤθη», σ. 94-98, 104-107, 114-115.

3. Α.Ν.Κφ., Νοτάριος Μαυροϊωάννης Ἀνδρέας, βιβλίο 2, φ. 323r· Πεντογαλου, «Ἤθη», σ. 120-121.

4. Πεντογαλου, «Ἤθη», σ. 117-118.

κλειστεῖ. Ἡ ἴδια ἡ δομὴ τῶν καταγραμμένων πράξεων ἀποκλείει ἕνα τέτοιο ἐνδεχόμενο, ἀφοῦ ἡ συνήθης νοταρικὴ πρακτικὴ προέβλεπε, πρὶν ἀπὸ τὴν καταγραφὴ τῶν ἐπιδιδόμενων στὸν νοτάριο ἐγγράφων, τὴ σύνταξη σχετικῆς πράξης στὴν ὁποία καταγράφονταν οἱ παριστάμενοι καὶ ὁ λόγος τῆς παρουσίας τους ἐνώπιον μαρτύρων. Ἄλλωστε σὲ μιὰ περίπτωση ὁ πρακτικογράφος νοτάριος καταγράφει τὸ ὄνομά του μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς περὶ τὸν ἐπίσκοπο συνόδου[1].

Νοτάριοι ἐπίσης κατέγραφαν τὶς πράξεις καὶ τὶς ἀποφάσεις τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῆς συνόδου στὸν κώδικα τῆς ἐπισκοπῆς. Γνωρίζουμε ὅτι τὸ 1587 τὶς ἀποφάσεις τοῦ ἐπισκόπου Νεοφύτου καὶ τῆς συνόδου συνέταξαν καὶ ὑπέγραψαν ὁ ἱερέας καὶ νοτάριος Μιχαὴλ Μαρκόπουλος καὶ ὁ νοτάριος Ληξουρίου Ἀθανάσιος Λευκόκοιλος[2], ἐνῶ τὸ 1594 ἀπόφαση τοῦ ἐπισκόπου Νικοδήμου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου συνέταξε καὶ ὑπέγραψε ὁ πρωτονοτάριος Κεφαλληνίας ἱερέας Ἀλέξιος Μεταξᾶς[3].

***

Ἀνακεφαλαιώνοντας, στὴ σύντομη αὐτὴ μελέτη ἐπιχειρήθηκε ἡ διερεύνηση πτυχῶν τῆς ὀργάνωσης τῆς ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου κατὰ τὸν 16ο αἰώνα, κάποιες ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶχαν τὴ συνέχειά τους καὶ στοὺς ἑπόμενους αἰῶνες.

Ἡ ἐκτεταμένη παρουσία πρωτοπαπάδων στὴν Κεφαλληνία τοῦ 16ου αἰώνα γεννᾶ ποικίλα προβλήματα γύρω ἀπὸ τὸν ρόλο τους στὴ λειτουργία τῆς ἐπισκοπῆς, ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ὅμως παρουσιάζει ὁ πρωτοπαπὰς Κάστρου καὶ ὁ πρωτοπαπὰς τῆς περιοχῆς τοῦ φρουρίου τῆς Ἄσου.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ Κάστρου ταυτίζεται μὲ ἐκεῖνο τοῦ πρωτοπαπᾶ Κεφαλληνίας καὶ οἱ ἁρμοδιότητές του εἶναι αὐξημένες ἔναντι τῶν ἄλλων πρωτοπαπάδων. Αὐτὸς ἐκλεγόταν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ Ἀρχὴ τοῦ τόπου καὶ κατεῖχε ἐξαιρετικὰ προνόμια ἀνάλογα ἐκείνων τοῦ ἐπισκόπου. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν χρησιμοποιούμενο ἀπὸ τὸν ἴδιο τίτλο τοῦ «πρωτοπαπᾶ καὶ χωρεπισκόπου Κεφαλληνίας» ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἦταν ἡ συνέχεια τοῦ πρωτοπαπᾶ ὡς κεφαλῆς τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν περίοδο τῆς πρώιμης λατινοκρατίας καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασύσταση τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου, τὸ ὁποῖο ἐντάχθηκε στὸ πλαίσιο τῆς

1. Βλ. πρακτικὸ τῆς 1ης Δεκεμβρίου 1579, Πεντογαλου, «Ἤθη», σ. 97.
2. Ε.Μ.Κφ., Κώδικας Β΄, φ. 3v, 5r.
3. Ε.Μ.Κφ., Κώδικας Β΄, φ. 11r.

ὀργάνωσης τῆς ἐπισκοπῆς μετὰ τὴν ἀνασύστασή της, διατηρώντας ὅμως τὸν ἰδιαίτερο χαρακτήρα του, τὴ σχέση του μὲ τὴν πολιτικὴ Ἀρχὴ καὶ τὰ προνόμιά του.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοπαπᾶ Ἄσου, ἀπόρροια τοῦ αὐξημένου ἐνδιαφέροντος τῆς Βενετίας γιὰ τὴν περιοχὴ μετὰ τὴν ἵδρυση τοῦ φρουρίου, ἀπόκτησε ξεχωριστὴ θέση στὴν τοπικὴ ἱεραρχία, τιμήθηκε μὲ τὴν ἀπόδοση προνομίων καὶ διατηρήθηκε ἕως καὶ τὸν 18ο αἰώνα.

Στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 16ου αἰώνα, τέλος, διαπιστώθηκε ἡ λειτουργία τῆς «ἱερᾶς συνόδου», ἡ ὁποία, παρὰ τὰ προβλήματα σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὴ θεσμοθέτηση καὶ τὴ λειτουργία της, ἀπότοκα τῆς ἀποσπασματικότητας τῶν πηγῶν, ἀποτελεῖ μιὰ πραγματικότητα, ἰσοδύναμη τοῦ ἐπισκοπικοῦ δικαστηρίου, μὲ σημαντικὸ ρόλο στὴ λειτουργία τῆς ἐπισκοπῆς, ἰδιαίτερα κατὰ τὶς περιόδους ἀπουσίας ἢ ἀδυναμίας τοῦ ἐπισκόπου νὰ ἀσκήσει τὰ ἐπισκοπικά του καθήκοντα.

5. Ἐπιλογὴ ἐγγράφων

Ἔγγραφο ἀρ. 1

A.N.Κφ., Νοτάριος Μαυροϊωάννης Ἀνδρέας, βιβλίο 2, φ. 240v-241r. Ἀνέκδοτο.

+αφπβ΄ ημερα κα΄ του γεναριου μηνος εις στο Καστρο της Κεφαληνιας ηλθον παρον σοματικος ενόπιον εμοῦ νοταριου και τον υπογεγραμενον κατωθεν μαρτυρων ο ευλαβέστατος προτοπαπας Καλοκυριακος Κουρκουμελης απο εν μέρος και απο ετερον μέρος ο ευλαβέστατος προτοπαπας κυρ Αδρεας ο Κουρκουμελης αδελφός αυτου δια ονομα του και ος κουμέσιος τον αδελφόν του του κυρ Γεοργιου και Καλοϊωαννου// ος καθός φένεται η κουμουσιον υπο χειρος εμου νοταριου εις στους αφοθ΄ ημερα ιζ΄ του ιουλιου μηνός με εξουσιαν του πιεί γραφάς κε σηνηβασμους και επιδι ενε διαφοράν ανάμεσόν τους δια την μονην της εκλησιας του αγιου Νικολαου του Καστρου την οπια την ήχε χαρήσην εν μεσον ζόντον ο ποτε προτοπαπας κυρ Αντονιος ο Κουρκουμελης πατηρ του αναγεγραμένου προτοπαπά Κυριακού ος καθός εις τες πράξες του μισερ Σταματέλου Τζημάρα νοταριου φένεται θέλοντας να λήψουν απαυτους κρήσες εξοδες και να ζου ος καλή αδελφή ήλθαν ης στον παροντα τελην σηνηβασμόν κόπτοντας και ηληώνοντας πασα γραφη οπου να εγηνε και κρήσην έως τόρα δια την αυτην εκλησηαν, ευγάνοντας την ελετζηὸν του αυτοῦ προτοπαπα Κυριακου και την κονφερματζηὸν του πανηψυλοτατου κονσέγιου του πρεγαδιου η οπιες να μενου στερεες και αμετάτρεπτες και

σηνηβάζοντε ουτος. οτι την εκλησια την ανωθεν να την εχει ορηζη και ηερουργη ο ανωθεν προτοπαπας Κυριακός εως τέλος ζοης του και αποτίχοντάς στου να μενη η μιση ελευθερη της κλερονομιας του ανωθεν προτοπαπα Κυριακοῦ και το ανόγεον οπου ήτον μερος εξαυτο κτησμένο και μερος εκτησε και αυξηνε ο αυτος προτοπαπας Κυριακός να ένε και δηαμενη εδικόν του και τον κληρονόμον διαδόχον αυτοῦ εις στους απεράντους αιωνας ευγάνοντας τον τόπον οπου ένε οπρός εκ την αυλη οπου έκτησε ο προτοπαπας το σπιτι οπιον να ένε τον ετερον αδελφόν και η ετερη ημιση εκλησια να ενε και διαμενη τον ανωθεν τρίον αδελφον ιγουν του προτοπαπα κυρ Αδρεα κυρ Γεοργιου και του Καλωιωαννου και ο αυτος προτοπαπας Κυριακός δια καλοσήνην του υπόσχεται να δήδη τα ήμισα στάμενα απο τες γράτζηες εκ τα τέσαρα λάουδα οπου θέλη κανει ος προτοπαπας και χοροπίσκοπος οπού ενε να τα δήδη του αδελφοῦ του του προτοπαπα κυρ Αδρεα και ο ανωθεν προτοπαπας κυρ Αδρεας να μην πειτζάρετε εκ τα δικεοματα οπου ακαρτερουν του προτοπαπα Κυριακου με τιουτον τροπον και σηνφωνεια ότι αν ποτε το κερό ήθελεν ελθει καμια άργητα ή άλο εμπόδιον του αυτου προτοπαπα Κυριακοῦ απο τον παναγιωτατον πατριάρχη ή απο ετερη αρχήν της εκλησιας απο ετία ή ανάγγασι του ανωθεν προτοπαπα κῦρ Αδρεα δια παντὸς τρόπου και στρατας το παρόν νοταρηκόν έγραφον να ένε και διαμενει κομένο και ηλημένο ος να μήν ήτον ποτε γεναμενο και να πληρωνει και ήτι αλην έξοδον ήθελεν εξοδιάση ο αυτος προτοπαπας Κυριακός δια την αυτην υποθεσην και ουτος ενέμηναν ευχαρηστημένοι κατενοπιον τον εκει ευρησκομενον μαρτυρον. τα οπια λάουδα να αρχηναν απο τα πέρησι την ημερα του αγιου Βασιλιου. μαρτυρες κυρ Μικελης Μιλόνης κυρ Τζανης Μαυροιωαννης και κυρ Κοσταντής Μαυροιωάννης ει οπιει θελουν υπογραψη κατωθεν.

εγο μικελης μιλον(ης) μαρτυρο τά ἄνοθεν και ιπογράψα.
εγο τζανης μαυρογιανης μαρτηρο και υπέγραψα.
εγο κοσταντης μαυροιωαννης μαρτηρο τα ανοθεν και υπόγραψα.
εγώ προτοπαπας κιριακός κουρκουμελης βεβεονο τα ανοθεν και υπογραψα.
εγο προτοπαπας αντρεας κουρκουμελης βεβεωνω τα ανοθεν και ηπογραψα.

Ἔγγραφο ἀρ. 2

Α.Ν.Κφ., Νοτάριος Ρωμανὸς Νικόλαος, βιβλίο 3, φ. 93v-94r. Ἀνέκδοτο.

αφπγ΄. εν μηνι ίανουαρίου ιθ΄. ινδικτιῶνος ια΄. εἰς τό νισὴ καὶ πολι τῆς Ζακύνθου ἤλθαν εἰς τέλιον σηνηβασμὸν οἱ δύο ἀδελφοί, οἱ πρωτοπαπάδες ὁ εὐλαβέστατος πρωτοπαπὰς κὺρ Ἀνδρέας ὁ Κουρκουμέλης καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ὁ εὐλαβέστατος πρωτοπαπὰς κὺρ Κυριακὸς ὁ Κουρκουμέλης διὰ δινάμεος τοῦ ἡστρομέντου, ὅπερ

ἔχουν ἀνάμεσον αὐτῶν ὸς καθὸς διὰλαμβάνη εἰς τὸ πρωτόκολον τοῦ παπὰ κὺρ Ἀνδρέα Μαυροϊωάννη νοταρίου καὶ επιδὶ εσινέβη καὶ ἦλθε εναντιότιτα τοῦ ριθ(έντος) πρωτοπαπὰ κὺρ Κυριακοῦ καὶ ἀργία ἐκ τὸν παναγιὅτατον πατριάρχην ἤ με γνόμη τοῦ προηριμένου πρωτοπαπὰ κὺρ Ἀνδρέα ἢ καὶ διχὸς γνόμης ὁμοφονοῦν ἀνάμεσον αὐτῶν ὅτι ἔξοδες ὁπου θελει γεν(ουν) διὰ να λάβη συγχώρισιν ὁ ριθεὶς πρωτοπαπὰς Κυριακὸς ἤγουν φλορία δεκαπέντε ἤτι ιε΄ ἤγουν χρυσὰ τὰ ὁπία ἄνοθεν φλορία ἤγουν τζεκήνια δεκαπέντε χρυσά να τὰ εὐγάλουν εκ τὴν μέση εκ ταὶς τέσαρες γράτζιες ἐκ τὰ τέσαρα λάουδα, ἤγουν τὴν πρώτη τοῦ ἰανουαρίου, καὶ εἰς τὰς κε΄ τοῦ απριλιου τοῦ ἁγίου Μάρκου, τοῦ κόρπου δε Κρίστου καί τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. καὶ ευγάνοντας τὰ ἄνοθεν τζεκήνια ιε΄ ἤτι δεκαπέντε τὰ ὁπία να τὰ λάβη ὁ ριθεὶς προτοπαπὰς Κυριακὸς διὰ να τὰ δόσι τοῦ κομηστῆ ὁπου τοῦ θέλη φέρι τὴν συγχώρισι τὰ ἐναπολιφθὲν να τὰ ἡμηράζουν ἐφημεσίας ὸς καθὸς διαλαμβάνει τὸ ἠστρομέντο τους ὅπερ ἔχουν εἰς τοῦ ριθ(εντος) Μαυροϊωάννη. καί δίδοντας αὐτὰ καὶ ἡμηράζοντας ὸς ἄνοθεν πλέον να μηδὲν ἔχουν να ἐμποδίσουν// ἕνας τὸν ἄλον κατὰ τὸ ειστρομέντο τους μήτε εἰς ἐκκλησιαστικὴν μήτε εἰς εξοτεραν εος ζωής τους. καί ει της ἤθελε παρεύη απὸ τὴν γραφὴν ὅπερ ἔχουν γενυμένη εἰς τοῦ Μαυροϊωάννη ὸς ἤριται λαμβάνοντας ὁ καθε εις τὸ μερτικό του να εχη τὴν αρὰν τῶν τριακωσιων δέκα καὶ ὀκτῶ θεοφόρων πατέρων καὶ τοῦ παρόντος ἀρχιερέως κυροῦ Νεοφίτου τὸν ἀφορισμὸν καὶ ἀν ἤθελε ἀναγιρέψη ὁ ἠριμένος πρωτοπαπας κυρ Ανδρέας ἑτερας γράτζιας ἔξο εκ ταῖς ἄνοθεν διατεταγμένες να μὴν τὸν ἐμποδίσι ὁ ριθεις πρωτοπαπας Κυριακός μόνον να τὸν συνδρομήζη ος καλος καὶ νομημος ἀδελφός. καὶ οὗτος επίησαν τὸ παρὸν νοταρικὸν εἰς ἀσφάλιαν. ὑπὸ μαρτιριας τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Κεφαληνίας καὶ Ζακήνθου κυροῦ Νεοφίτου καὶ κυρ Κωνσταντίνου Βουτζανέσι καὶ ἐτέρων.

καγὼ επισκοπος Καιφαληνηας και Ζακυνθου Νεόφυτος ὑπόγραψα.

Κωνσταντίνος Βουτζανεσις μαρτιρὸ τὰ ανωθεν καὶ ὑπόγραψα.

πρωτοπαπὰς Αντρεας Κουρκουμελης βεβεωνο τα ανοθε.

εγώ προτοπαπας Κυρηακος Κουρκουμελης και χωροεπίσκοπος Καιφαληνιας βεβἐόνο τά ανοθεν.

εγώ Νικόλαος ιερεὺς Ῥωμανὸς νοτάριος πιστὸς εγραψα.

Δ΄

Ἡ ἐπισκοπὴ Κυθήρων κατὰ τὴν περίοδο τῆς βενετικῆς κυριαρχίας

1. Τὸ ζήτημα τῆς διατήρησης ἢ κατάργησης τῆς ἐπισκοπῆς

Γνωρίζουμε ὅτι τὰ Κύθηρα ἐντάχθηκαν πλήρως στὸ βενετικὸ κράτος ἀπὸ τὸ 1363 ἕως τὸ 1797, μὲ μιὰ μικρὴ διακοπὴ στὴ διάρκεια τοῦ τελευταίου τουρκοβενετικοῦ πολέμου (1715-1718)[1]. Γιὰ τὴν κατάσταση τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὰ Κύθηρα ἕως τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 16ου αἰώνα τὰ πράγματα ὅμως εἶναι μᾶλλον ἀσαφῆ στὴ γνωστὴ βιβλιογραφία.

Ὁ Π. Χιώτης σημειώνει ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῶν Κυθήρων ὑπαγόταν στὴν ἀρχιεπισκοπὴ Μονεμβασίας καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ὀρθόδοξων ἐπισκόπων ἀπὸ τὴν Κρήτη, (τὴν ὁποία χρονολογεῖ στὸ 1313 μὲ ὁρισμὸ τοῦ πάπα Γρηγορίου ΙΑ΄), ἡ Βενετία διέταξε τοὺς ὑποψήφιους Κρῆτες κληρικοὺς νὰ χειροτονοῦνται ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Κυθήρων. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, γράφει, ἐπεκτάθηκε ἡ ἐκκλησιαστικὴ δικαιοδοσία τοῦ Κυθήρων ἡ ὁποία διατηρήθηκε ἕως τὴν ἀνασύσταση τῆς ἐπισκοπῆς Κισάμου τὸ 1590. Τέλος, δέχεται ὅτι πρῶτος ἐπίσκοπος Κυθήρων στὰ χρόνια τῆς βενετικῆς κυριαρχίας ἦταν ὁ Διονύσιος Στρογγυλός, τοῦ ὁποίου χρονολογεῖ τὴ χειροτονία στὸ 1572[2].

Ὁ W. Miller θεωρεῖ ὅτι οἱ κατακτητὲς τοῦ νησιοῦ, οἱ Βενιὲρ (1207) καὶ οἱ Βενετοὶ στὴ συνέχεια (1363), συμπεριφέρθηκαν μὲ συγκατάβαση πρὸς τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ ἀναφέρει χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου τοῦ ἔτους 1294, στὸ ὁποῖο μνημονεύεται ἡ ἐπισκοπὴ ὡς ὑπάρχουσα καὶ ὁ ἐπίσκοπός της ὡς πρῶτος μεταξὺ τῶν ὑπαγομένων στὴ μητρόπολη

---

1. Γιὰ τὴ βενετικὴ περίοδο τῆς ἱστορίας τοῦ νησιοῦ βλ. LEONTSINIS, *Kythera*· ΧΡΥΣΑΣ ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Ἡ βενετικὴ παρουσία στὰ Κύθηρα. Ἀρχειακὲς μαρτυρίες*, Ἀθήνα 1991· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Τὰ Κύθηρα τὸν καιρὸ ποὺ κυριαρχοῦσαν οἱ Βενετοί*, Βενετία 2008· ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΥ, *Ἱστορία*· TSIKNAKIS, «Profilo», σ. 73-85· ΤΣΙΤΣΙΛΙΑ, *Ἱστορία*.

2. ΧΙΩΤΗ, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. 6, σ. 161-162.

Μονεμβασίας. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ἐπίσης, χωρὶς νὰ δηλώνει τὴν πηγή του, ὅτι κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 14ου αἰώνα τὴν τοπικὴ Ἐκκλησία διοικοῦσε πρωτοπαπάς, ποὺ σημαίνει ὅτι τότε ἡ ὀρθόδοξη ἐπισκοπὴ σχόλαζε, καὶ παραθέτει ἄκριτα τὴν προφανῶς λαθεμένη θέση ὅτι ὁ πρωτοπαπὰς ἔφερε τὸν ἐπισκοπικὸ τίτλο καὶ κατεῖχε τὸ δικαίωμα νὰ χειροτονεῖ τοὺς Κρητικοὺς ἱερεῖς[1].

Ὁ Ἀ. Τριανταφύλλου, στὸ σύντομο σημείωμά του γιὰ τὴν ἐπισκοπὴ Κυθήρων, ἐπαναλαμβάνει τὶς θέσεις τοῦ Χιώτη, ἐπισημαίνοντας ὅτι ἡ ἀνάθεση τῆς χειροτονίας τῶν Κρητῶν κληρικῶν στὸν Κυθήρων εἶχε γίνει μὲ ἐντολὴ τοῦ πατριάρχη Νήφωνα Α΄, χωρὶς ὅμως νὰ δηλώνει τὶς πηγές του[2].

Ὁ Ἠλ. Τσιτσέλης, δεχόμενος τὴν ἀπουσία ἐπισκόπου κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς λατινικῆς κατοχῆς τοῦ νησιοῦ, περιλαμβάνει τὰ Κύθηρα στὰ ὅρια τῆς πνευματικῆς ἐξουσίας τοῦ ἐπισκόπου Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου, ἕως τὴν ἀνασύσταση τῆς ἐπισκοπῆς, τὴν ὁποία χρονολογεῖ τὸ 1572. Τὴν ἴδια θέση ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Γ. Μοσχόπουλος, στηριζόμενος στὸν Τσιτσέλη[3].

Ὁ Μ. Πετρόχειλος προϋποθέτει τὴν ὕπαρξη ἐπισκόπου σὲ ὅλα τὰ χρόνια τῆς βενετικῆς κυριαρχίας, τονίζει, ἀκολουθώντας πιθανὸν τὸν Χιώτη, τὴ μεγάλη ἀξία τῆς ἐπισκοπῆς, στὴν ὁποία ὑπήχθη ὁλόκληρη ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Κρήτης στὸ διάστημα 1313-1590, καὶ ἐπιπλέον σημειώνει ὅτι τὸ 1337 μὲ αὐτοκρατορικὸ διάταγμα τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου προήχθη σὲ ἀρχιεπισκοπὴ καὶ ὑπήχθη στὴ μητρόπολη Μονεμβασίας[4].

Ὁ Π. Τσιτσίλιας ἐπίσης, θεωρεῖ τὴν ἐπισκοπὴ Κυθήρων ἐνεργὴ στὸ τέλος τοῦ 13ου καὶ κατὰ τὸν 14ο αἰώνα. Στηριζόμενος στὸ χρυσόβουλλο τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρονίκου Β΄, τὸ ὁποῖο χρονολογεῖ στὸ 1293 καὶ δημοσιεύει τὸ κείμενό του ἀπὸ τὸ χρυσόβουλλο ποὺ φυλάσσεται στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο τῆς Ἀθήνας, διαπιστώνει ὅτι ἡ ἐπισκοπὴ Κυθήρων τότε ἦταν «ἤδη ὑφιστάμενη» καὶ ὅτι ὁ ἐπίσκοπός της ἦταν πρῶτος μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων ποὺ ὑπάγονταν στὸν μητροπολίτη Μονεμβασίας. Κατὰ τὸν ἴδιο, χωρὶς νὰ δηλώνει τὶς πηγές του, ἡ ἐπισκοπὴ ἀπέκτησε τὸν 14ο αἰώνα ἐξαιρετικὴ σπουδαιότητα, διότι ὁ ἐπίσκοπός της ἔλαβε τὸ δικαίωμα καὶ τὴν ἐντολὴ ἀπὸ τὸν πατριάρχη Νήφωνα Α΄ νὰ χειροτονεῖ καὶ νὰ ἐποπτεύει τοὺς κληρικοὺς τῆς Κρήτης, ἡ ὁποία ἐστερεῖτο ὀρθόδοξων ἐπισκόπων[5]. Τὴ δικαιοδοσία αὐτὴ ἐκτείνει

1. Miller, *Φραγκοκρατία*, σ. 637.
2. Τριανταφυλλου, «Ἐπισκοπὴ Κυθήρων», σ. 12.
3. Τσιτσελη, *Σύμμικτα*, τ. Β΄, σ. 71 καὶ σημ. 2· Μοσχοπουλου, *Ἱστορία*, σ. 185.
4. Πετροχειλου, *Ἱστορία*, σ. 32, 76.
5. Τσιτσιλια, *Ἱστορία*, τ. 2, σ. 71-72.

χρονικὰ ἕως τὸ 1590[1]. Ὁ ἴδιος σημειώνει ἐπίσης, χωρὶς νὰ δηλώνει τὴν πηγή του, ὅτι κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 14ου αἰώνα τὴν ἐπισκοπὴ διοικοῦσε πρωτοπαπάς, συσχετίζει τὴν παρουσία του μὲ τὴν κρητικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1363, θεωρεῖ τὴν ἐμφάνισή του ὡς συνέπεια τῆς ἀνωμαλίας ποὺ προέκυψε στὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς Βενετίας ἐκείνη τὴν ἐποχή, καὶ πιστεύει ὅτι ἀργότερα τοποθετήθηκε ἐκ νέου ἐπίσκοπος, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε εἶχε τὴν εὐθύνη τῶν χειροτονιῶν τῶν ἱερέων τῆς Κρήτης. Τέλος, δέχεται ὅτι πρῶτος γνωστὸς ἐπίσκοπος ἦταν ὁ Διονύσιος Στρογγυλός, γιὰ τὸν ὁποῖο δημοσιεύει σὲ μετάφραση τὸ ἐπικυρωτικὸ τῆς ἐκλογῆς του δουκικὸ γράμμα, στηριζόμενος στὴν ἔκδοση τοῦ Σάθα[2].

Ὁ Σπ. Ἀβούρης ἀναπαράγει, χωρὶς νὰ τὸ δηλώνει ρητά, τὴν προηγούμενη βιβλιογραφία. Ἀκολουθεῖ τὸν Miller σὲ ὅ,τι ἀφορᾶ τὴ στάση τῶν λατίνων ἀπέναντι στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ τὴν ὑπαγωγή της στὴ μητρόπολη Μονεμβασίας, χρονολογεῖ ὅμως τὴν ἀναφερόμενη ἀπὸ τὸν Miller πράξη τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ στὸ 1337. Στὴ συνέχεια συνθέτει τὰ γραφόμενα ἀπὸ τὸν Χιώτη καὶ τὸν Τριανταφύλλου σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὴ δικαιοδοσία τοῦ Κυθήρων στὴν Κρήτη, καταλήγοντας ὅτι ἡ ἀνάθεση τῆς χειροτονίας τῶν ὑποψηφίων Κρητῶν κληρικῶν στὸν Κυθήρων εἶχε γίνει ἀπὸ τὴ Βενετία, ἔπειτα ἀπὸ συνεννόηση μὲ τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη Νήφωνα Α΄. Ἀκολούθως ἐπαναλαμβάνει τὴν περὶ ὑπάρξεως πρωτοπαπᾶ πληροφορία τοῦ Miller, καὶ τήν, γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα, κατάργηση τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου, γιὰ νὰ ὑποστηρίξει, τέλος, τὴν ὕπαρξη ἐπισκόπων στὸ νησὶ ἀπὸ τὸ 1450 καὶ ἑξῆς, θεωρώντας προφανῶς ὅτι ἡ ἐπισκοπικὴ διαδοχὴ ἐπὶ βενετοκρατίας ἦταν ὁμαλή, ἕως τὸν πρῶτο γνωστὸ ἐπίσκοπο, τὸν Διονύσιο Στρογγυλό[3].

Ὁ Μ. Φώσκολος, τέλος, στὴ μελέτη του γιὰ τοὺς πρωτοπαπάδες τῆς Τήνου, σημειώνει τὴν ὕπαρξη πρωτοπαπᾶ καὶ στὰ Κύθηρα, προσθέτει δέ, χωρὶς νὰ προσκομίζει ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα, ὅτι αὐτὸς ἐκλεγόταν ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Κεφαλληνίας[4], ἐπεκτείνοντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν ὑπὸ πρωτοπαπᾶ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας τῶν Κυθήρων καὶ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰώνα (περίοδο ἀνασύστασης τῆς ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας).

Οἱ πληροφορίες, στὴ βιβλιογραφία ποὺ μὲ συντομία διεξήλθαμε, εἶναι προφανῶς συγκεχυμένες, λόγῳ τῆς ἔλλειψης στοιχείων, τῆς ἄγνοιας τῶν

1. Τσιτσιλια, *Ἱστορία*, τ. 2, σ. 77.

2. Τσιτσιλια, *Ἱστορία*, τ. 2, σ. 79.

3. Αβουρη, «Κυθήρων, μητρόπολις», στ. 1086· Αβουρη, *Σύντομος ἱστορία*, σ. 55-56. Στὸν Ἀβούρη στηρίχθηκε καὶ ὁ Ἀθ. Τσίτσας, *Λατινοκρατία*, σ. 26.

4. Φωσκολου, «Protopapas Tinarum», σ. 27.

σύγχρονων μὲ τοὺς συγγραφεῖς ἐκδεδομένων πηγῶν[1], ἀλλὰ καὶ τῶν λαθῶν ποὺ εἶχαν παρεισφρύσει σὲ παλαιότερα μελετήματα, τὰ ὁποῖα ἀναπαράχθηκαν στὰ νεότερα.

Ὅσοι ὑποστήριξαν τὴν ὕπαρξη ἐπισκόπου στὸ τέλος τοῦ 13ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰώνα, στηρίχθηκαν στὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ ποὺ ἀφοροῦσε τὴ μητρόπολη Μονεμβασίας, τὸ ὁποῖο συσχέτισαν μὲ τὴ σύντομη παραμονὴ τῶν Ἑλλήνων στὰ Κύθηρα στὸ διάστημα 1275-1309[2]. Μὲ τὸ χρυσόβουλλο αὐτό, τὸ ὁποῖο χρονολογεῖται στὸν Ἰούνιο τοῦ 1301, ἀπονεμήθηκαν στὴ μητρόπολη τῆς Μονεμβασίας οἱ τιμὲς τῆς ἕδρας τῆς Σίδης, ἀναγνωρίστηκε στὸν μητροπολίτη της ὁ τίτλος τοῦ ἐξάρχου Πελοποννήσου καὶ προστέθηκαν στὶς ὑποκείμενες σ' αὐτὴν ἐπισκοπὲς (Κυθήρων, Ἕλους, Μαΐνης καὶ Ρέοντος) οἱ ἐπισκοπὲς Κορώνης, Μεθώνης καὶ Ζεμενῶν[3]. Ἡ ἀναφορὰ ὅμως τῆς ἐπισκοπῆς, ἡ ὁποία ὄντως καταλαμβάνει τὴν πρώτη στὴν τάξη θέση, δὲν δηλώνει ἀπαραίτητα τὴν ὕπαρξη ἐπισκόπου σ' αὐτὴν κατὰ τὴ συγκεκριμένη περίοδο, καὶ σὲ καμιὰ περίπτωση δὲν βεβαιώνει τὴν ὕπαρξη ἐπισκόπου ὅταν τὸ νησὶ βρέθηκε ξανὰ ὑπὸ λατινικὴ κατοχή.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν ἀνάθεση τῆς χειροτονίας τῶν ὑποψηφίων Κρητῶν κληρικῶν στὸν Κυθήρων, ἔπειτα ἀπὸ τὴν κατάργηση τῶν ὀρθόδοξων ἐπισκοπῶν τῆς Κρήτης, θέση ποὺ ὑποστήριξε ἀρχικὰ ὁ Χιώτης καὶ ἐπανέλαβαν οἱ ὑπόλοιποι ἐμπλέκοντας στὴν ὑπόθεση ἐκτὸς τῆς Βενετίας καὶ τὸν τότε οἰκουμενικὸ πατριάρχη Νήφωνα (1311-1314), παρατηροῦνται τὰ ἀκόλουθα: Εἶναι προφανῶς λανθασμένη ἡ ἀπὸ τὸν Χιώτη χρονολόγηση τῆς κατάργησης τῶν ὀρθόδοξων ἐπισκοπικῶν θρόνων τῆς Κρήτης στὸ 1313 καθὼς καὶ ἡ ἀναφορά του στὴν ἀνάμειξη τοῦ πάπα Γρηγορίου ΙΑ΄, ἀφοῦ οἱ μὲν ἐπισκοπικοὶ θρόνοι εἶχαν ἤδη καταργηθεῖ κατὰ τὸν προηγούμενο αἰώνα[4] ὁ δὲ Γρηγόριος ΙΑ΄ διετέλεσε πάπας τὸ 1370-1378. Ὅσο γιὰ τὴν ἀνάμειξη τοῦ πατριάρχη Νήφωνος, ἡ σχετικὴ ἔρευνα στὶς γνωστὲς ἐπὶ τῆς πατριαρχείας του

1. Ὁ Χιώτης δὲν ἔχει προφανῶς ὑπόψη του τὰ Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τοῦ Κ. Σάθα, ποὺ εἶχαν ἐκδοθεῖ λίγα χρόνια νωρίτερα, γι' αὐτὸ καὶ τὰ χρονολογικὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχει γιὰ τοὺς πρώτους ἐπισκόπους τῶν Κυθήρων εἶναι λανθασμένα.

2. Leontsinis, *Kythera*, σ. 35-36.

3. Γιὰ τὰ χρυσόβουλλα τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ ποὺ ἀφοροῦν τὴ μητρόπολη τῆς Μονεμβασίας, τὸ περιεχόμενό τους καὶ τὴν προβληματικὴ ὡς πρὸς τὸν χρόνο τῆς ἔκδοσής τους καὶ τὴ γνησιότητά τους βλ. Χαριτος Καλλιγα, *Ἡ βυζαντινὴ Μονεμβασία καὶ οἱ πηγὲς τῆς ἱστορίας της*, μετάφρ. Μ. Μπλέτας, Ἀθήνα 2003, σ. 287-316.

4. Θ. Δετορακη, *Ἱστορία τῆς Κρήτης*, Ἀθήνα 1986, σ. 198-199.

πράξεις[1] δὲν ἔφερε στὸ φῶς τίποτε σχετικὸ μὲ τὴν ὑπόθεση, εἶναι ἑπομένως πιθανὸν ἡ πληροφορία νὰ εἶναι ἁπλὰ ἡ ἐπεξεργασμένη ἐκδοχὴ τῆς θέσης τοῦ Χιώτη μὲ τὴν προσθήκη τοῦ ὀνόματος τοῦ τότε οἰκουμενικοῦ πατριάρχη. Ἐξάλλου, θὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ: α) ὅτι ἡ Βενετία δὲν συνήθιζε νὰ διαπραγματεύεται τὸ ζήτημα τῆς χειροτονίας τῶν ἱερέων μὲ τὸ πατριαρχεῖο, ἀλλὰ θεωροῦσε τὸν ἑαυτό της ἁρμόδιο νὰ κατευθύνει ἡ ἴδια τοὺς ὑποψηφίους στοὺς ἀρχιερεῖς τῆς ἐπικράτειάς της καὶ β) ὅτι δὲν ὑπάρχουν μαρτυρίες γιὰ μετάβαση Κρητῶν στὰ Κύθηρα πρὸς χειροτονία ἢ γιὰ τὴ συμπερίληψη τῆς ἐπισκοπῆς Κυθήρων μεταξὺ τῶν προτεινόμενων ἀπὸ τὶς βενετικὲς ἀρχὲς προορισμῶν ἕως τὸ τέλος σχεδὸν τοῦ 16ου αἰώνα. Τὸ δεύτερο αὐτὸ σημεῖο θὰ πρέπει νὰ προσεχθεῖ ἰδιαίτερα, διότι, ἂν ὑπῆρχε ἐπίσκοπος στὰ Κύθηρα θὰ ἔπρεπε νὰ αἰτιολογηθεῖ τὸ γιατὶ ἡ Βενετία συστηματικὰ ἀπέφευγε νὰ τὸν ἀναφέρει μεταξὺ τῶν ἐπισκόπων ποὺ χειροτονοῦσαν τοὺς Κρητικοὺς ὑποψήφιους ἱερεῖς, τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ τὰ Κύθηρα ὑπάγονταν στὴ δικαιοδοσία τῆς διοίκησης τῆς Κρήτης. Σημειώνω ὅτι μετὰ τὴν ἅλωση τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης (1500), ἡ εὐθύνη γιὰ τὶς χειροτονίες ἀνατέθηκε στὴ Μονεμβασία καὶ μετὰ τὴν ἅλωσή της (1540) οἱ ὑποψήφιοι κατευθύνονταν στὸν ἐπίσκοπο Κεφαλληνίας[2], ὄχι ὅμως καὶ στὸν Κυθήρων. Ἡ ἀπουσία ὁποιασδήποτε ἀναφορᾶς ἐδῶ βαραίνει ἰδιαίτερα, καὶ ἰσοδυναμεῖ μὲ ἐπιβεβαίωση τῆς ἀνυπαρξίας ἐπισκόπου.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι οὐσιαστικὰ δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας τῶν Κυθήρων πρὶν ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 16ου αἰώνα. Ἡ ἐπισκοπὴ Κυθήρων, ἡ ὁποία ὑπαγόταν στὴ μητρόπολη Μονεμβασίας[3], φαίνεται πὼς παρέμεινε σχολάζουσα, πιθανὸν ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῆς λατινοκρατίας καὶ ἕως τὴν ἐκλογὴ στὸν ἐπισκοπικό της θρόνο τοῦ Διονυσίου Στρογγυλοῦ τὸ 1569. Στὸ μεταξὺ διάστημα τὴ διοίκηση εἶχε ἀναλάβει ἱερέας μὲ τὸν τίτλο τοῦ πρωτοπαπᾶ. Ἡ σχολάζουσα κατάσταση τῆς ἐπισκοπῆς καὶ ἡ παρουσία πρωτοπαπᾶ ὡς ἐπικεφαλῆς τῆς κυθηραϊκῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα βεβαιώνεται ἀπὸ τὸ *Χρονικὸ τοῦ Χειλᾶ,* ποὺ ἀφορᾶ τὴ μονὴ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, στὸ ὁποῖο σημειώνεται

1. J. DARRUZÈS, *Les regestes des actes du patriarcat de Constantinople*, τ. 1, *Les actes des patriarches*, fasc. 5. *Les regestes de 1310-1376*, Παρίσι 1977.

2. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Παπάδες», σ. 56 καὶ 62-63.

3. Ἡ ἐπισκοπὴ Κυθήρων ὑπαγόταν ἀρχικὰ στὴ μητρόπολη Κορίνθου. Στὰ Τακτικὰ ἐμφανίζεται ὡς τελευταία στὴν τάξη τῶν ἐπισκοπῶν. Μετὰ τὴν προαγωγὴ τῆς Μονεμβασίας σὲ μητρόπολη ὑπήχθη σὲ αὐτή· βλ. J. DARRUZÈS, *Notitiae episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae,* Texte critique, Introduction et notes, Παρίσι 1981, notitia 9.379, notitia 13.445, notitia 21.118.

ρητὰ ὅτι ἡ «ἐπισκοπὴ» ἦταν τότε «ἀργὴ» καὶ ὅτι οἱ λιγοστοὶ ἄνθρωποι τοῦ τόπου καὶ οἱ ἱερεῖς ἐξέλεξαν ὡς γηραιότερον τὸν πρωτοπαπὰ Νοταρᾶ, στὸν ὁποῖο ἔδωσαν τὴν ἱερουργία τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου. Τὸ ἀνωτέρω Χρονικό, τὸ ὁποῖο πρωτοεκδόθηκε τὸ 1868[1], προϋποθέτουν πιθανότατα, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸ ἀναφέρουν, ὅσοι μνημονεύουν τὴν παρουσία πρωτοπαπᾶ τὸν 14ο αἰώνα.

Ἡ παρουσία πρωτοπαπᾶ ἄλλωστε ἐμφανίζεται ὡς εὐνόητη, διαφορετικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσουμε τὴ στροφὴ τῆς πολιτικῆς τῶν Venier ἔναντι τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα, ἡ ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ αἰτιολογηθεῖ, ἢ τὴν κατάργηση τοῦ θρόνου μὲ τὴν ἀνάληψη τῆς ἄμεσης διοίκησης τοῦ νησιοῦ ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς τὸ 1363, ἐνέργεια ποὺ δὲν συνάδει μὲ τὴ στάση τῶν Βενετῶν ἀπὸ τὸν 14ο αἰώνα καὶ μετὰ ἔναντι τῶν ἐντασσομένων στὴν κυριαρχία της ὀρθόδοξων τόπων, ὅπου ἀκολουθοῦσε πολιτικὴ διατήρησης τοῦ διαμορφωμένου ἀπὸ τὸ παρελθὸν καθεστῶτος[2].

Ἡ πρώτη σαφὴς πληροφορία γιὰ τὴν κατάσταση τῆς κυθηραϊκῆς Ἐκκλησίας ἀφορᾶ τὴν ἐκλογὴ τοῦ ἐπισκόπου Διονυσίου Στρογγυλοῦ, ὁ ὁποῖος καταγόταν ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο. Τὰ τῆς ἐκλογῆς του στὴν ἐπισκοπὴ Κυθήρων εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὸ δουκικὸ γράμμα τῆς 31ης Μαρτίου 1570 μὲ τὸ ὁποῖο ἀναγνωρίστηκε ἡ ἐκλογή του καὶ διατάχθηκε ὁ προβλεπτὴς Κυθήρων νὰ τὸν δεχθεῖ. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ αὐτό, ὁ Διονύσιος Στρογγυλὸς εἶχε ἐκλεγεῖ ἀπὸ τὸν ἔλ-

1. Ιω. Βελουδη, *Χρονικὸν περὶ τοῦ ἐν Κυθήροις μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, νῦν πρῶτον ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου μετὰ σημειώσεων δημοσιευθὲν ...* Βενετία 1868. Ἀκολούθησε τὸ 1873 ἡ ἔκδοση τοῦ C. Hopf, *Chroniques Gréco-Romanes inédites ou peu connues publiées avec notes et tables généalogiques,* Βερολίνο 1873, σ. 346-358. Τὸ κείμενο ἀναδημοσίευσε ἀπὸ τὸν Hopf ὁ Π. Τσιτσίλιας, *Ἱστορία*, τ. 2, σ. 136-144. Γιὰ τὶς πληροφορίες τοῦ Χρονικοῦ σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία τοῦ νησιοῦ, τὴ διαμόρφωση τῆς κοινωνίας του καὶ τὸν ἰδεολογικὸ προσανατολισμὸ τῶν κατοίκων του βλ. Χρυσας Μαλτεζου, «Τὸ Χρονικὸ τοῦ Χειλᾶ. Κοινωνικὰ καὶ ἰδεολογικὰ προβλήματα στὰ Κύθηρα τὸν 15ο αἰ.», *Σύμμεικτα* 8 (1989), 15-25 (=*Βενετικὴ παρουσία*, ἀρ. ΙΑ΄).

2. Τὴν τακτικὴ αὐτὴ ἀκολούθησε στὶς περιοχὲς ποὺ ἐντάχθηκαν στὶς βενετικὲς κτήσεις μὲ πράξεις ἐθελούσιας εἰσόδου, (ὅπως στὴν Κέρκυρα τὸ 1386, στὴν Τῆνο τὸ 1390, στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1423, στὰ νησιὰ τοῦ βόρειου Αἰγαίου (Σκύρο, Σκιάθο καὶ Σκόπελο) τὸ 1453 καὶ στὴ Μονεμβασία τὸ 1463) καθὼς καὶ σὲ ἐκεῖνες ποὺ περιῆλθαν σ' αὐτὴν μὲ παραχώρηση ἀπὸ τοὺς προηγούμενους κατόχους τους (ὅπως τὸ Ναύπλιο τὸ 1388, ἡ Αἴγινα τὸ 1451 καὶ ἡ Κύπρος τὸ 1489). Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἀντιμετώπισε τὸ ζήτημα τῆς διοίκησης τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ στὶς περιοχὲς ποὺ τὴν ἴδια περίοδο πέρασαν στὴν ἄμεση κυριαρχία καὶ διοίκησή της, ὅπως στὴν Εὔβοια (1390), καθὼς καὶ σὲ ἐκεῖνες ποὺ περιῆλθαν σ' αὐτὴν στὸ τέλος τοῦ β΄ βενετοτουρκικοῦ πολέμου, δηλαδὴ στὴν Κεφαλληνία καὶ στὴ Ζάκυνθο. Γιὰ τὸ θέμα βλ. Καρυδη, «Ὀργάνωση», σ. 296-298.

ληνα ἀρχιεπίσκοπο Μονεμβασίας ὡς ἐπίσκοπος Κυθήρων στὶς 12 Αὐγούστου 1569 καὶ στὴ συνέχεια ἀπευθύνθηκε στὴν κεντρικὴ βενετικὴ Διοίκηση γιὰ νὰ λάβει τὴν ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς του. Ἡ Βενετία ἐκτιμώντας τὴ διευκόλυνση καὶ τὴν εὐεργεσία ποὺ προέκυπτε ἀπὸ τὴν παρουσία ἑνὸς ἐπισκόπου στὰ Κύθηρα γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κυθήρων, ποὺ ἐπιθυμοῦσαν νὰ χειροτονηθοῦν ἱερεῖς καὶ ἀναγκάζονταν γι' αὐτὸ νὰ περάσουν στὶς τουρκοκρατούμενες περιοχές, ἐπικύρωσε τὴν ἐκλογή[1]. Ὁ Διονύσιος δὲν παρέμεινε στὸ νησὶ γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα. Στὰ ἔγγραφα τοῦ 1584, ποὺ ἀφοροῦν τὸν διάδοχό του Μάξιμο Μαργούνιο, ἀναφέρεται ὅτι τὸ νησὶ παρέμενε χωρὶς ποιμένα λόγῳ τῆς μετακίνησης (*transposizione*) τοῦ ἐπισκόπου. Στὴν πραγματικότητα ὁ Διονύσιος ἐγκατέλειψε τὸ νησὶ καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴ Ζάκυνθο, ὅπου ἡ παρουσία του διαπιστώνεται περὶ τὸ 1580[2], ἡ δὲ δραστηριότητά του διευκρινίζεται σὲ θέσπισμα τῆς 24ης Αὐγούστου 1583 τῶν συνδίκων καὶ ἀβογαδόρων τῆς Ἀνατολῆς Giulio Garzoni καὶ Giovanni Gritti μὲ τὸ ὁποῖο ἀπαγορεύτηκε τόσο σὲ αὐτὸν ὅσο καὶ στὸν ἀρχιεπίσκοπο Διονύσιο Σιγοῦρο νὰ ἀναμιγνύονται σὲ ζητήματα ποὺ ἀνῆκαν στὴ δικαιοδοσία τοῦ ἐπισκόπου Κεφαλληνίας καὶ κυρίως στὶς χειροτονίες[3]. Ὁ ἴδιος πιθανόν, εὑρισκόμενος στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1580, ἐμφανίζεται νὰ ὑπογράφει μὲ τὸν παράξενο τίτλο τοῦ μητροπολίτη Κερκύρας καὶ Κυθήρων[4].

Τὸν Διονύσιο διαδέχθηκε ὁ Κρητικὸς Μάξιμος Μαργούνιος, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἐκλέχθηκε τὸ 1584 ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Μονεμβασίας καὶ ζήτησε ἀπὸ τὴν κεντρικὴ βενετικὴ Διοίκηση τὴν ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς του ὥστε νὰ λάβει τὴν ἐπισκοπή, ἡ ὁποία ὅμως δὲν τοῦ δόθηκε. Ἀκολούθησε ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ζακυνθινοῦ Διονυσίου Κατηλιανοῦ, στὴν ἐκλογή του ὅμως ἀντέδρασε ὁ ἐπίσκοπος Κεφαλληνίας, ὁ ὁποῖος ἀπευθυνόμενος στὶς βενετικὲς ἀρχὲς ὑπο-

1. SATHAS, *Documents*, τ. 5, σ. 66.

2. ΖΩΗ, *Λεξικόν*, σ. 619.

3. ΤΣΙΤΣΕΛΗ, *Σύμμικτα*, τ. Β΄, σ. 61. Τὸ ἔγγραφο πρωτοδημοσιεύτηκε σὲ μετάφραση ἀπὸ τὸν Ζώη· βλ. ΖΩΗ, *Ἅγιος Διονύσιος*, σ. 21-22. Βλ. καὶ ΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἅγιος Διονύσιος*, σ. 34, 48 καὶ 107-108.

4. Ἡ ἰδιόχειρη ὑπογραφή του βρίσκεται σὲ βιβλίο τοῦ Σολομῶντος τοῦ Σιωπικοῦ καὶ ἔχει ὡς ἑξῆς: *Διονύσιος μητροπολίτης Κερκύρας καὶ Κυθήρων χάριν φιλίας ἔγραψε ταῦτα τῷ σωλομῶντι σιωπικῷ μὲ τὸ ἴδιόν μου χέρι. τοῦ ἔτους 1580 ἰνδ. θ, μηνὶ δεκεμβρίῳ 10 εἰς τὸ πατριαρχίω κωνσταντινουπόλεως. +Ταπεινὸς ἀρχιερεὺς Κερκύρας καὶ Κυθήρων Διονύσιος·* βλ. Β. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗ, *Ὁ ἱερὸς κλῆρος κατὰ τὸν ΙΣΤ΄ αἰώνα (Μάξιμος ὁ Μαργούνιος)*, Ἀθήνα 1892, σ. 18. Ὁ Τσιτσίλιας, παρερμηνεύοντας τὸ κείμενο, ἔγραψε ὅτι αὐτὸς εἶχε μετατεθεῖ στὴν Κέρκυρα (*Ἱστορία*, τ. 2, σ. 81).

στήριξε ὅτι δὲν ὑπῆρχε χρεία ἐπισκόπου Κυθήρων, ἀφοῦ τὶς χειροτονίες μποροῦσε νὰ τελεῖ ὁ ἴδιος. Ἡ Γερουσία δικαίωσε τὸν Κυθήρων καὶ ἀπέρριψε τὶς ἐνστάσεις τοῦ Κεφαλληνίας[1].

Τὸ 1570 θεωρῶ ὅτι εἶναι τὸ ἔτος ἀνασύστασης τῆς ἐπισκοπῆς Κυθήρων. Ἀπὸ τὸ δουκικὸ γράμμα συμπεραίνεται ὅτι ὁ Διονύσιος Στρογγυλὸς δὲν ἐξελέγη γιὰ τὴν κάλυψη κενῆς ἐπισκοπικῆς ἕδρας, λόγῳ θανάτου ἢ μετακίνησης τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου, ἀλλὰ εἶναι ὁ πρῶτος, ἔπειτα ἀπὸ μακρὰ ἀπουσία ἐπισκόπου. Ἂν τὰ πράγματα ἦταν διαφορετικὰ τότε στὸ δουκικὸ γράμμα δὲν θὰ εἶχε θέση ἡ αἰτιολόγηση τῆς ἀναγνώρισης μὲ βάση τὸ προκύπτον ἀπὸ τὴν ἐκλογὴ καλό, ἀφοῦ αὐτὸ οὕτως ἢ ἄλλως θὰ ἴσχυε καὶ προηγουμένως. Ἑπομένως μὲ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Διονυσίου ἔχουμε οὐσιαστικὰ τὴν de facto ἀνασύσταση τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου στὰ Κύθηρα.

Ἡ ὑπόθεση τῆς ἀνασύστασης τῆς ἐπισκοπῆς τὸ 1570 ἐνισχύεται ἐπίσης ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίστηκε ἡ ἐκλογὴ τοῦ Διονυσίου Κατηλιανοῦ τὸ 1609 ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Κεφαλληνίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πρόταση λίγο ἀργότερα τοῦ Νικόδημου Μεταξᾶ γιὰ κατάργηση τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου, μὲ ἀφορμὴ τὸ ζήτημα τῶν χειροτονιῶν τῶν Κυθηρίων κληρικῶν. Εἶναι φανερὸ πὼς ἂν ἡ ἐπισκοπὴ Κυθήρων καθόλο τὸν 15ο καὶ 16ο αἰώνα ἦταν ἐνεργή, δὲν θὰ ὑπῆρχε λόγος γιὰ τὴν προβολὴ ἑνὸς τέτοιου αἰτήματος, ἀντίθετα αὐτὸ δικαιολογεῖται ἀπὸ τὴν παγιωμένη συνήθεια τῆς προσφυγῆς τῶν ὑποψηφίων πρὸς χειροτονία Κυθηρίων στὸν Κεφαλληνίας, λόγῳ ἀκριβῶς τῆς ἀπουσίας ἐπισκόπου στὸ νησί. Ἡ καθυστερημένη ἀντίδραση τοῦ Κεφαλληνίας ἴσως ὀφείλεται στὴ μικρὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς τοῦ πρώτου ἐπισκόπου στὰ Κύθηρα καὶ στὴν ἰδιότυπη κατάσταση ποὺ διαμορφώθηκε στὴ συνέχεια λόγῳ τῆς ἄρνησης τῆς Βενετίας νὰ ἀναγνωρίσει τὴν ἐκλογὴ τοῦ Μάξιμου Μαργούνιου ποὺ διήρκεσε ἕως τὸν θάνατό του τὸ 1602, γεγονότα ποὺ ἄφηναν προφανῶς περιθώρια στὸν Κεφαλληνίας νὰ χειροτονεῖ στὸ διάστημα αὐτὸ τοὺς Κυθήριους ὑποψηφίους.

Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν εἶχε προηγηθεῖ κάποια ἐνέργεια ἢ ἀπόφαση τῆς Βενετίας στὴν πρώτη ἐκείνη ἐκλογή, ἀφοῦ τὸ δουκικὸ γράμμα τοῦ 1570 δὲν ἀναφέρει τίποτε, εἶναι ὅμως πιθανόν, διαφορετικὰ παραμένει ἐντελῶς ἀδικαιολόγητη ἡ «ξαφνικὴ» ἐκλογὴ ἀπὸ τὸν Μονεμβασίας ἑνὸς ἐπισκόπου σὲ σχολάζουσα γιὰ μακρὸ χρονικὸ διάστημα ἐπισκοπὴ καὶ μάλιστα ἡ θετικὴ ἀνταπόκριση τῆς Βενετίας. Ἡ ἐκλογὴ καθὼς καὶ ἡ εὐνοϊκὴ στάση τῆς Βενετίας θὰ πρέπει ἴσως νὰ εἰδωθοῦν μέσα στὸ πλαίσιο τῆς διαμορφούμενης κα-

1. Χιωτη, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. 6, σ. 164-165· Αβουρη, «Κυθήρων, μητρόπολις», στ. 1086· Τσιτσιλια, *Ἱστορία*, τ. 2, σ. 106-107.

τάστασης στὶς σχέσεις της μὲ τοὺς Τούρκους ποὺ ὁδήγησε λίγο ἀργότερα στὸ ξέσπασμα τοῦ Δ΄ βενετοτουρκικοῦ πολέμου. Ἡ Βενετία ἐνεργεῖ μὲ τὸν τρόπο αὐτό, πιθανότατα ἐπειδὴ τὴ συγκεκριμένη χρονικὴ στιγμὴ ἡ ὕπαρξη ἑνὸς ἐπισκόπου στὰ Κύθηρα ἐξυπηρετοῦσε τὰ συμφέροντά της, ἀφοῦ ἀπέφευγε τὴ μετακίνηση τῶν ὑπηκόων της γιὰ χειροτονία σὲ τουρκοκρατούμενες περιοχὲς σὲ μιὰ περίοδο ποὺ οἱ σχέσεις της μὲ τοὺς Τούρκους ἦταν τεταμένες. Παράλληλα ὅμως ἐξυπηρετοῦσε καὶ τοὺς ὑποψήφιους κληρικοὺς τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κυθήρων οἱ ὁποῖοι στὸ ἑξῆς εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ ἀπευθύνονται γιὰ νὰ χειροτονηθοῦν σὲ πλησιόχωρο ἐπίσκοπο ἐντὸς τῆς βενετικῆς ἐπικράτειας, ἀποφεύγοντας συνάμα τὸ ἐπικίνδυνο ταξίδι ἕως τὴν Κεφαλληνία, ἡ ὁποία ἕως τότε κάλυπτε αὐτὴ τὴν ἀνάγκη.

Ἡ συγκυριακὴ ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς τοῦ Κυθήρων τὸ 1570 καὶ ἡ χορήγηση ἄδειας ἐγκατάστασης βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ ἀντιμετωπίζει ἡ Βενετία τὸ 1585 τὴν ἐκλογὴ τοῦ διαδόχου του, τοῦ Μάξιμου Μαργούνιου, τοῦ ὁποίου οὐδέποτε ἀναγνωρίζει τὴν ἐκλογὴ καὶ φυσικὰ δὲν χορηγεῖ ἄδεια ἐγκατάστασης, παρὰ τὴν κατὰ γενικὴ ὁμολογία ἱκανότητα τοῦ προσώπου, τὴν εὐσέβεια καὶ τὴν πίστη του στὴ Γαληνοτάτη. Στὴ δεύτερη περίπτωση, ὅταν πλέον τὸ σκηνικὸ ἔχει ἀλλάξει, ἡ Βενετία ἐπανέρχεται στὴ γνωστὴ συντηρητική της στάση, ἡ ὁποία ἐνισχύεται ἀπὸ τὸν γενικευμένο φόβο γιὰ τὴν ἐπίδραση ποὺ οἱ κληρικοὶ μποροῦσαν νὰ ἀσκήσουν στὸν λαὸ καὶ τὴν ἐναντίον της ὑποκίνηση ἐπαναστατικῶν πράξεων. Εἰδικότερα γιὰ τὸν Μαργούνιο, οἱ Βενετοὶ φοβοῦνταν ὅτι ἡ πιθανὴ ἐγκατάστασή του θὰ δημιουργοῦσε μόνον προβλήματα, ἀφοῦ γύρω του θὰ συσπειρωνόταν ὁ ὀρθόδοξος λαός[1].

Στὴν ἀπόφασή της πάντως δὲν ἀποκλείεται νὰ συνέβαλε καὶ ἡ ὅλη βιωτὴ τοῦ προκατόχου τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου τῶν Κυθήρων, τοῦ Διονυσίου Στρογγυλοῦ, ἡ ἐκλογὴ τοῦ ὁποίου μᾶλλον προβλήματα προκάλεσε παρὰ ἔλυσε γιὰ τὴ Βενετία, ἀφοῦ κατηγορήθηκε γιὰ τὴν τέλεση ἀθρόων χειροτονιῶν στὴν Κρήτη καὶ στὰ νησιὰ τοῦ Ἰονίου[2], εὑρισκόμενος δὲ ἤδη τὸ 1580 στὴ Ζάκυνθο προέβαινε σὲ πράξεις ποὺ ἀνῆκαν στὴ δικαιοδοσία τοῦ ἐπισκόπου Κεφαλληνίας. Ἂν μάλιστα ταυτίζεται μὲ τὸν ὁμώνυμό του Διονύσιο, ὁ ὁποῖος τὸ 1580 ὑπέγραφε στὴν Κωνσταντινούπολη μὲ τὸν τίτλο τοῦ μητροπολίτη Κερκύρας καὶ Κυθήρων, τότε αὐτὸς εἴτε κινούμενος ἀπὸ τὶς προσωπικές του φιλοδοξίες εἴτε ἐκφράζοντας σχετικὴ τάση τοῦ πατριαρ-

1. Sathas, *Documents*, τ. 5, σ. 72. Γιὰ τὸ ζήτημα βλ. καὶ Tsiknakis, «Profilo», σ. 80, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

2. Sathas, *Documents*, τ. 5, σ. 72.

χείου γιὰ τὴ διευθέτηση τοῦ ζητήματος τῆς κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας, ἐρχόταν ἀντιμέτωπος μὲ πάγιες θέσεις τῆς Βενετίας ἀναφορικὰ μὲ τὴ διοίκηση τῶν τοπικῶν ὀρθόδοξων Ἐκκλησιῶν τῶν κτήσεών της.

2. Τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἐπισκόπου Κυθήρων

Ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐκλογὴ καὶ τὴ χειροτονία τοῦ ἐπισκόπου, στὴ γνωστὴ βιβλιογραφία ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα:

Ὁ Ἑ. Λούντζης γράφει γενικὰ ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ἐκλεγόταν ἀπὸ τὸν κλῆρο τοῦ νησιοῦ παρουσίᾳ τῶν βενετικῶν ἀρχῶν, οἱ ὁποῖες παρενέβαιναν στὴν ψηφοφορία. Τὸ τελετουργικὸ τῆς ἐκλογῆς, ὅπως γράφει, ἦταν ἴδιο μὲ ἐκεῖνο ποὺ ἐτηρεῖτο στὴν Κεφαλληνία καὶ στὴ Λευκάδα[1].

Ὁ Ἀ. Τριανταφύλλου, χωρὶς νὰ δηλώνει τὶς πηγές του, σημειώνει ὅτι ὁ Κυθήρων ἕως τὸ 1450 ἐκλεγόταν ἀπὸ τὴν τοπικὴ σύνοδο τῆς μητρόπολης Μονεμβασίας. Ἀκολούθως καὶ ἕως τὸ 1644 ἐκλεγόταν ἀπὸ τὸν κλῆρο τοῦ νησιοῦ καὶ χειροτονοῦνταν ἀπὸ τὸν Μονεμβασίας, ἀφοῦ προηγουμένως ἡ ἐκλογὴ εἶχε ἐπικυρωθεῖ ἀπὸ τὸν πατριάρχη. Στὴ συνέχεια τὴ χειροτονία ἀνέλαβε ὁ ἑκάστοτε μητροπολίτης Φιλαδελφείας[2]. Τὶς θέσεις αὐτὲς ἐπανέλαβαν ἀργότερα ὁ Π. Τσιτσίλιας, ὁ Μ. Πετρόχειλος καὶ ὁ Σπ. Ἀβούρης, προσθέτοντας μόνον ὅτι ἡ ἐκλογὴ γινόταν καὶ μὲ τὴν παρέμβαση τῶν βενετικῶν ἀρχῶν[3].

Οἱ παραπάνω θέσεις προϋποθέτουν τὴν ἐπισκοπὴ ἐνεργὴ σὲ ὅλο τὸ διάστημα τῆς βενετοκρατίας, ζήτημα γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε ἐκτενὴς λόγος προηγουμένως. Γιὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 1570 καὶ ἑξῆς, ἔτος ἀνασυστάσεως τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου, ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχουν οἱ γνωστὲς γιὰ τὸ θέμα πηγές, τὰ πράγματα φαίνεται πὼς ἦταν διαφορετικά.

Τὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Διονυσίου Στρογγυλοῦ εἶναι, ὅπως εἴδαμε, γνωστὰ ἀπὸ τὸ δουκικὸ γράμμα τῆς 31ης Μαρτίου 1570, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προκύπτει ὅτι αὐτὸς ἐξελέγη ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Μονεμβασίας καὶ στὴ συνέχεια ἀπευθύνθηκε στὴν κεντρικὴ βενετικὴ Διοίκηση γιὰ νὰ λάβει τὴν ἐπικύρωση ἢ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἐκλογῆς του. Ὁ διάδοχός του Μάξιμος Μαργούνιος ἐπίσης ἐκλέχθηκε ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Μονεμβασίας καὶ τὴν περὶ αὐτὸν σύ-

1. Λουντζη, *Ἑνετοκρατία*, σ. 139-140.

2. Τριανταφυλλου, «Ἐπισκοπὴ Κυθήρων», σ. 12.

3. Τσιτσιλια, *Ἱστορία*, τ. 2, σ. 77 καὶ 78-79. Πετροχειλου, *Ἱστορία*, σ. 32 καὶ 75. Αβουρη, «Κυθήρων, μητρόπολις», στ. 1086. Αβουρη, *Σύντομος ἱστορία*, σ. 55.

νοδο στὶς ἀρχὲς τοῦ 1584 καὶ τὸν Ἰούνιο τοῦ ἑπόμενου ἔτους ζήτησε ἀπὸ τὴν κεντρικὴ βενετικὴ Διοίκηση τὴν ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς του. Ἀνάλογη θὰ πρέπει νὰ ἦταν καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Διονυσίου Κατηλιανοῦ, τὸ 1609, ὁ ὁποῖος χειροτονήθηκε ἀπὸ τὸν Μονεμβασίας καὶ ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὴ βενετικὴ Γερουσία[1], καθὼς καὶ τοῦ Ἀθανασίου Βαλεριανοῦ. Ὅσο γιὰ τὸν Σωφρόνιο Πάγκαλο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἐπιστολή του στὸν μητροπολίτη Φιλαδελφείας Ἀθανάσιο Βαλεριανὸ τῆς 16ης Ἀπριλίου 1636[2], ὁ ἴδιος εἶχε προταθεῖ ὡς διάδοχος ἐπίσκοπος ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Βαλεριανό, ὅταν αὐτὸς εἶχε καταθέσει τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο τῶν Κυθήρων «εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ὑψηλοτάτου αὐθεντὸς Ἀντωνίου Τιέπολου Προβεδούρου». Ὁ Ἀθανάσιος μάλιστα εἶχε παρακαλέσει καὶ τὸν μητροπολίτη Μονεμβασίας νὰ μὴν προβεῖ σὲ ἄλλη ἐκλογὴ καὶ χειροτονία, ἀλλὰ νὰ δεχθεῖ τὸν προτεινόμενο ἀπὸ αὐτὸν Σωφρόνιο. Ἡ πρόταση ἔγινε προφανῶς δεκτὴ ἀπὸ τὴ βενετικὴ Γερουσία καὶ ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Μονεμβασίας, ὁ δὲ νεοχειροτονηθεὶς ἐπίσκοπος, μὲ ἐπιστολή του στὶς 4 Νοεμβρίου 1636, ἀπευθυνόμενος στὸν προβλεπτὴ καὶ στὴν Κοινότητα τοῦ νησιοῦ, ζήτησε νὰ γίνει δεκτὸς τόσο ἀπὸ τὴ βενετικὴ Ἀρχὴ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν Κοινότητα ὑποσχόμενος, μεταξὺ ἄλλων, νὰ διατηρήσει τὸν θρόνο ἕως τὸν θάνατό του καὶ σὲ περίπτωση παραίτησης αὐτὴ νὰ κατατεθεῖ στὴν Κοινότητα[3].

Τὰ ἀνωτέρω ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἐπισκόπου Κυθήρων ἕως τὸ 1636 γινόταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸν Μονεμβασίας καὶ τὴν περὶ αὐτὸν σύνοδο, ὁ δὲ ἐκλεγεὶς καὶ χειροτονηθεὶς νέος ἐπίσκοπος λάμβανε τὴν ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς του ἀπὸ τὴν κεντρικὴ βενετικὴ Διοίκηση καὶ ἀκολούθως λάμβανε τὴν κατοχὴ τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τὴν τοπικὴ βενετικὴ Ἀρχή. Ἡ περίπτωση τοῦ Σωφρονίου οὐσιαστικὰ δὲν ἀφίσταται τῆς ἀνωτέρω διαδικασίας. Ἡ στηριζόμενη στὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴ τοῦ Σωφρονίου θέση τοῦ Δ. Σερεμέτη ὅτι πρωταρχικῆς σημασίας στὴν ἐκλογὴ τοῦ ἐπισκόπου ἦταν ἡ συμμετοχὴ τῆς Κοινότητας[4], δὲν προκύπτει ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς. Ἀντίθετα τόσο ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν προηγούμενη πρὸς τὸν Φιλαδελφείας Ἀθανάσιο, ἀναδεικνύεται ὁ καθοριστικὸς ρόλος τῆς τοπικῆς βενετικῆς Ἀρχῆς στὸ ἐπισκοπικὸ ζήτημα, ἀφοῦ ὁ προβλεπτὴς Κυθήρων ἦταν τόσο ὁ ἀποδέκτης τῆς παραίτησης, μὲ τὴν συμπεριλαμβανόμενη

1. Χιωτη, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. 6, σ. 163· Αβουρη, «Κυθήρων, μητρόπολις», στ. 1086. Τὴν ἐκλογή του ἀπὸ τὸν Μονεμβασίας βεβαιώνει καὶ ὁ Π. Τσιτσίλιας, *Ἱστορία*, τ. 2, σ. 105.

2. Σερεμετη, «Ἔγγραφα», σ. 137.

3. Σερεμετη, «Ἔγγραφα», σ. 137-139.

4. Σερεμετη, «Ἔγγραφα», σ. 129.

πρόταση γιὰ τὴ διαδοχή, ὅσο καὶ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θὰ δεχόταν τὸν νεοχειροτονηθέντα. Ὅσο γιὰ τὴν ἀναφορὰ στὴν Κοινότητα καὶ στὴ δέσμευση τοῦ Σωφρονίου νὰ καταθέσει τὴν παραίτησή του σ' αὐτήν, σὲ περίπτωση ποὺ θὰ ἀποφάσιζε νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ἐπισκοπή, δὲν ἀποδεικνύει κανενὸς εἴδους ἀνάμειξη τῆς Κοινότητας, προϊδεάζει ὅμως γιὰ πιθανὴ δυσαρέσκεια τῆς Κοινότητας σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο ἐκλογῆς.

Λίγο ἀργότερα οἱ Κυθήριοι διατύπωσαν παράπονα ἀναφορικὰ μὲ τὸν τρόπο ἐκλογῆς τῶν ἐπισκόπων. Ὁ Π. Χιώτης ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Σωφρονίου ἡ Κοινότητα παραπονέθηκε στὴ βενετικὴ Διοίκηση γιὰ τὴν ἐκλογὴ ξένων ἐπισκόπων καὶ πέτυχε τὴν ἔκδοση ἀπόφασης νὰ γίνονται ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἑξῆς μόνον Κυθήριοι ἐπίσκοποι[1], χωρὶς ὅμως νὰ προσδιορίζει χρονικὰ τὴν ἀπόφαση ἢ νὰ δηλώνει τὴν πηγή του. Μὲ τὸν ἴδιο ἀόριστο τρόπο καὶ χωρὶς καμιὰ παραπομπὴ καταγράφει τὴν πληροφορία ὁ Ἀ. Τριανταφύλλου καὶ ὁ Π. Τσιτσίλιας[2], ἀντίθετα ὁ Σπ. Ἀβούρης προσδιορίζει τὸν χρονικὸ ὁρίζοντα τοῦ γεγονότος στὸ ἔτος 1637, χωρὶς ἐπίσης νὰ δηλώνει τὴν πηγή του[3]. Ἀκριβέστερος ὡς πρὸς τὴ διατύπωση τοῦ παραπόνου καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς ἀπόφασης εἶναι ὁ Μ. Πετρόχειλος, ὁ ὁποῖος, διαφοροποιούμενος ἀπὸ τοὺς προηγούμενους, σημειώνει ὅτι οἱ Κυθήριοι παραπονέθηκαν στὴ βενετικὴ Διοίκηση ὅτι κανένας Κυθήριος δὲν εἶχε διατελέσει ἕως τότε ἐπίσκοπος, καὶ πέτυχαν ψήφισμα μὲ τὸ ὁποῖο αὐτοὶ οἱ ἴδιοι καὶ ὄχι οἱ ἱερεῖς τῆς νήσου ἢ ἡ προϊσταμένη Ἀρχὴ θὰ ἀναδείκνυαν τὸν ἐπίσκοπό τους[4], χωρὶς ὅμως οὔτε καὶ αὐτὸς νὰ χρονολογεῖ τὸ ψήφισμα καὶ νὰ δηλώνει τὴν πηγή του.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω δὲν προκύπτει μὲ βεβαιότητα οὔτε ὁ χρόνος ποὺ διατυπώθηκαν τὰ παράπονα καὶ λήφθηκε ἡ ἀπόφαση οὔτε ἡ διοικητικὴ Ἀρχὴ πρὸς τὴν ὁποία ἀπευθύνθηκε ἡ κυθηραϊκὴ Κοινότητα. Ἡ δική μας ἔρευνα στὶς ἀποφάσεις τῆς βενετικῆς Γερουσίας δὲν ἀπέδωσε, εἶναι ὅμως πιθανὸν ἡ προσφυγὴ τῶν Κυθηρίων νὰ ἔγινε πρὸς τὴν προϊσταμένη Ἀρχὴ σὲ περιφερειακὸ ἐπίπεδο, στὸν δούκα δηλαδὴ τῆς Κρήτης. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ μᾶς προσανατολίζει καὶ ὁ Γ. Λεοντσίνης, ὁ ὁποῖος, ἄγνωστο ποῦ στηριζόμενος, δηλώνει ρητὰ ὅτι ἡ Κοινότητα ἀπέκτησε τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγει τὸν ἐπίσκοπο μὲ διάταγμα τοῦ δούκα τῆς Κρήτης[5]. Ἡ ἰσχὺς τῆς ἀπόφασης αὐτῆς

1. Χιωτη, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. 6, σ. 167.

2. Τριανταφυλλου, «Ἐπισκοπὴ Κυθήρων», σ. 12· Τσιτσιλια, *Ἱστορία*, τ. 2, σ. 114.

3. Αβουρη, «Κυθήρων, μητρόπολις», στ. 1086· Αβουρη, *Σύντομος ἱστορία*, σ. 56.

4. Πετροχειλου, *Ἱστορία*, σ. 77.

5. Leontsinis, *Kythera*, σ. 62. Ὁ συγγραφέας δὲν προσδιορίζει τὸν χρόνο ἔκδοσης τοῦ

βεβαιώνεται ἀπὸ τὴ συμπερίληψη τῶν διατάξεών της στὸν «Κυθηραϊκὸ Κώδικα», ὁ ὁποῖος περιέχει σὲ ἀλφαβητικὴ σειρὰ περιλήψεις διατάξεων ποὺ ἀφοροῦν τὴ λειτουργία τῆς Κοινότητας τῶν Κυθήρων κατὰ τὴ βενετικὴ περίοδο[1]. Κατ' αὐτόν, ὁ ἐπίσκοπος ἐκλεγόταν μὲ ψηφοφορία ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας, ἀπαγορευομένης αὐστηρὰ τῆς δι' ὑπογραφῶν ἐκλογῆς[2]. Ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐντόπιος (οὔτε ὁ προβλεπτὴς οὔτε τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας μποροῦσαν νὰ ἐκλέξουν ξένο) καὶ ἐχειροτονεῖτο ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Μονεμβασίας στὸν ὁποῖο καὶ ὑπαγόταν[3]. Τὴν ἐκλογὴ τοῦ ἐπισκόπου ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ γενικὸς προβλεπτὴς θαλάσσης Francesco Grimani στὴν ἀναφορά του πρὸς τὴ Γερουσία τὸ 1760[4].

Ἡ δικαιοδοσία στὴ χειροτονία τοῦ ἐπισκόπου Κυθήρων δόθηκε τὸ 1651, μὲ πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ πατριάρχη Ἰωαννίκιου Β΄, στὸν ἀρχιεπίσκοπο Φιλαδελφείας Ἀθανάσιο Βαλεριανὸ καὶ στοὺς διαδόχους του. Κατ' αὐτό, ὁ Φιλαδελφείας εἶχε τὸ δικαίωμα σὺν τοῖς ἄλλοις νὰ χειροτονεῖ καὶ τὸν ἐπίσκοπο Κυθήρων, στέλνοντας τὸ κανονικὸ δικαίωμα στὸν μητροπολίτη Μονεμβασίας, στὸν ὁποῖο ὑπαγόταν κανονικὰ ἡ ἐπισκοπὴ Κυθήρων. Ἐπιπλέον τοῦ δόθηκε ἡ «ἄδεια», λόγῳ τῆς ἀπόστασης ἀπὸ τὴ Βενετία στὰ Κύθηρα, νὰ στέλνει τὴν «ἔκδοσιν» στὸν ἀρχιεπίσκοπο Κεφαλληνίας γιὰ νὰ χειροτονεῖ τὸν ἐπίσκοπο Κυθήρων, «κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διατύπωσιν»[5]. Τὰ χορηγηθέντα ὅμως στὸν Φιλαδελφείας προνόμια, παρότι ἀναγνωρίστηκαν καὶ

διατάγματος οὔτε καὶ τὴν πηγή του, παραπέμποντας ἀόριστα στὸν Κυθηραϊκὸ Κώδικα καὶ στὴ μελέτη τοῦ Δ. Σερεμέτη.

1. Τὸ κείμενο τοῦ κώδικα ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Γ. Λεοντσίνη, ἀπὸ τὸ ἀντίγραφο ποὺ φυλάσσεται στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Ἑλλάδος, βλ. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, «Δομή».

2. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, «Δομή», σ. 225.

3. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, «Δομή», σ. 224. Στὰ ἔγγραφα ἐπίσης ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἐπισκόπου Νικηφόρου Μόρμορη τὸ 1758, ἀναφέρεται ρητὰ ὅτι ἡ ἐκλογή του ἔγινε ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας· βλ. ΜΟΡΜΟΡΗ, «Σημείωμα», σ. 634.

4. GRIMANI, *Relazioni*, σ. 94.

5. Ιω. ΒΕΛΟΥΔΗ, *Χρυσόβουλλα καὶ Γράμματα τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν ἀνήκοντα εἰς τοὺς Φιλαδελφείας μητροπολίτας ὑπερτίμους καὶ ἐξάρχους πατριαρχικοὺς καὶ προέδρους πνευματικοὺς τῆς Ἐνετίησι τῶν ὀρθοδόξων κοινότητος*, Βενετία 1893, σ. 45-53. Τὸ ἔγγραφο θεωρήθηκε πλαστὸ ἀπὸ τὸν Μανούσακα· βλ. Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Τὸ πλαστὸ συνοδικὸ χρυσόβουλλο (1651) τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Ἰωαννικίου Β΄ γιὰ τὰ προνόμια τοῦ Ἀθανασίου Βαλεριανοῦ, μητροπολίτη Φιλαδελφείας στὴ Βενετία», *Εὐφρόσυνον. Ἀφιέρωμα στὸν Μανόλη Χατζηδάκη*, Ἀθήνα 1991, σ. 331-344. Πρόσφατα ὁ Boris Fonkič ἀπέδειξε τὴ γνησιότητα τοῦ ἐγγράφου, τὸ ὁποῖο γράφτηκε ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Καρυοφύλλη· βλ. B. FONKIČ, «Diplomatica e Paleografia», *Θησαυρίσματα* 36 (2005), 271-280.

ἀπὸ τὴ Βενετία τὸ 1653, δὲν διατηρήθηκαν πολὺ καὶ πιθανότατα οὐδέποτε ἐφαρμόστηκαν στὰ Κύθηρα, στὰ ὁποῖα ἡ ἑπόμενη ἐκλογὴ ἐπισκόπου ἔγινε τὸ 1674[1].

Τὴν ὑπαγωγὴ τῆς ἐπισκοπῆς Κυθήρων στὸν Μονεμβασίας κατὰ τὸν 18ο αἰώνα καὶ τὴ δικαιοδοσία τοῦ τελευταίου στὴ χειροτονία τοῦ ἐπισκόπου Κυθήρων βεβαιώνει ὁ Κυθηραϊκὸς Κώδικας ποὺ εἴδαμε προηγουμένως, ἀλλὰ καὶ ὁ Κώδικας τῆς μητροπόλεως Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας, στὸν ὁποῖο περιέχονται οἱ πράξεις τῶν «ψήφων» τῶν ἐπισκόπων Κυθήρων Νικηφόρου Μόρμορη τὸ 1758 καὶ Γρηγορίου Κασιμάτη τὸ 1781, μὲ τὰ ὀνόματα καὶ τῶν συνυποψηφίων τους[2]. Μὲ δεδομένη ὅμως τὴ δικαιοδοσία τοῦ Συμβουλίου τῆς Κοινότητας στὴν ἐκλογή, ἡ παρέμβαση τῆς μητρόπολης Μονεμβασίας περιοριζόταν οὐσιαστικὰ μόνο στὴ χειροτονία, διατηρουμένου τοῦ τύπου τῆς διενέργειας τῶν κανονικῶν «ψήφων». Τὴν ἑκάστοτε ἐκλογὴ ἐπικύρωνε ἡ βενετικὴ Γερουσία, ὅπως βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἐπισκόπου Νικηφόρου Μόρμορη[3].

1. Χιωτη, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. 6, σ. 167.

2. Ν. Βεη, «Ἔκφρασις κώδικος τῆς μητροπόλεως Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Ἑλλάδος* 6 (1901), 193, 194.

3. Μορμορη, «Σημείωμα», σ. 632-635.

Ε΄

Ἡ διαμάχη γιὰ τὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Πάτρας τὴν περίοδο 1712-1713 Νεότερα στοιχεῖα

1. Μιὰ νέα πηγὴ

Ἡ ὑπόθεση τῆς ἐκλογῆς στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Πάτρας τοῦ Χριστόφορου Ἀντωνόπουλου εἶναι γνωστή[1]. Μὲ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ συντομία σημειώνω ὅτι μετὰ τὸν θάνατο τοῦ μητροπολίτη Ἀρσενίου Δημητρόπουλου[2], τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1711, κινήθηκαν οἱ διαδικασίες γιὰ τὴν ἐκλογὴ νέου μητροπολίτη ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας τῆς Πάτρας, σύμφωνα μὲ τὶς διατάξεις τοῦ ψηφίσματος τῆς 19ης Μαΐου 1696 τῆς βενετικῆς Γερουσίας καὶ σύμφωνα μὲ τὸν κανονισμὸ τῆς Κοινότητας. Ὡς ὑποψήφιοι γιὰ τὴ θέση ἀναφέρονται, ὁ Χριστόφορος Ἀντωνόπουλος καὶ ὁ πατρινὸς μητροπολίτης Μύρων Ζακχαῖος Ἀδαμόπουλος, ὁ ὁποῖος ἀποκλείστηκε ἀπὸ τὴ διαδικασία τῆς ἐκλογῆς. Ὁ Χριστόφορος ἐξελέγη μητροπολίτης καὶ ἡ ἐκλογή του ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὴ βενετικὴ Γερουσία στὶς 7 Μαΐου 1712.

Στὴν ἐκλογὴ τοῦ Χριστόφορου ἀντέδρασε ὁ ἀποκλεισθεὶς συνυποψήφιός του Ζακχαῖος ὁ ὁποῖος, θεωρώντας τὸν ἑαυτό του ἐκλέξιμο, μετέβη στὴ Βε-

1. Λαμπρου, «Σημειώσεις», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 21 (1927), 368. Στ. Θωμοπουλου, *Ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι 1821*, ἔκδοσις β΄ μὲ ἐπιμέλειαν Κώστα Ν. Τριανταφύλλου, Πάτραι 1950, σ. 485-486. Τριανταφυλλου, *Λεξικόν*, σ. 170. Βισβιζη, «Ἐκλογή», σ. 1-9. Γριτσοπουλου, «Ἐκκλησία», σ. 35-36. Βλ. καὶ Μιχαλαγα, *Συμβολή*, σ. 324-326 ὅπου ἡ περιγραφὴ τῆς ὑπόθεσης, χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπόψη ἡ νεότερη βιβλιογραφία.

2. Ὁ Ἀρσένιος Β΄ Δημητρόπουλος ἐμφανίζεται στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Πάτρας τὸ 1683, τὸ ἑπόμενο ἔτος 1684 καὶ ἕως τὸ 1687 ἐπανέρχεται στὸν θρόνο ὁ Γερμανός Β΄ καὶ ἀπὸ τὸ 1687 ἀναλαμβάνει ὁριστικὰ τὴ διαποίμανση ὁ Ἀρσένιος ἕως τὸν θάνατό του, τὸ 1711 (Τριανταφυλλου, *Λεξικόν*, σ. 169. Ατεση, *Κατάλογοι*, σ. 224. Γριτσοπουλου, «Ἐκκλησία», σ. 34).

νετία καὶ ὑπέβαλε ἀναφορὰ στὸν δόγη, μὲ τὴν ὁποία προσέβαλε τὸ κύρος τῆς ἐκλογῆς τοῦ Χριστόφορου καὶ ζήτησε τὴν ἀνάκληση τῆς ἐπικυρώσεώς της ἀπὸ τὴ Γερουσία τονίζοντας ὅτι ὁ ἴδιος ἀποκλείστηκε χωρὶς λόγο ἀπὸ τὴν ψηφοφορία, ὅτι ἡ ἐκλογὴ τοῦ Χριστόφορου ἦταν παράνομη καὶ ἀντικανονικὴ καὶ ὅτι ὁ ἐκλεγείς, ὁ ὁποῖος εἶχε στὸ παρελθὸν καταδικαστεῖ ἀπὸ τὶς βενετικὲς ἀρχές, ἦταν ἀνίκανος γιὰ τὴν ἀρχιερατεία.

Ἡ ἀναφορὰ παραπέμφθηκε ἀπὸ τὸν δόγη σὲ δύο συμβούλους (consultori), οἱ ὁποῖοι συνέταξαν ἔκθεση μὲ ἡμερομηνία 20 Ἰουλίου 1712, στὴν ὁποία ὑποστήριξαν ὅτι ἡ ἐκλογὴ δὲν ἦταν ἀντικανονική, ὅμως ἡ καταδικαστικὴ ἀπόφαση τοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ Alvise Mocenigo τῆς 26ης Νοεμβρίου 1710 κατὰ τοῦ Χριστόφορου τὴν καθιστοῦσε ἀπρεπὴ καὶ κακὸ παράδειγμα γιὰ τὸν λαό. Ἐπίσης ἔκριναν νόμιμο τὸ παράπονο τοῦ Ζακχαίου γιὰ τὸν ἀδικαιολόγητο ἀποκλεισμό του, ἀφοῦ συγκέντρωνε ὅλα τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα, καὶ κατέληγαν ὅτι ἡ ἐκλογὴ ἦταν προβληματικὴ καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ προστατευθοῦν οἱ ἐκλογές, καὶ χάριν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας καὶ χάριν τῆς πολιτικῆς ἡσυχίας. Γιὰ νὰ γίνει διόρθωση πρότειναν νὰ προσταχθεῖ ὁ γενικὸς προβλεπτὴς νὰ δημοσιεύσει στὴν Πάτρα διακήρυξη μὲ τὴν ὁποία νὰ καλοῦνται νὰ παρουσιαστοῦν στὴ Βενετία ὅσοι εἶχαν συμφέρον ἀπὸ τὴν ὑπόθεση καὶ νὰ ὑποβάλουν τὰ δικαιολογήματά τους, νὰ δοθεῖ δὲ καὶ στὸν Χριστόφορο προσωπικὴ εἰδοποίηση νὰ ἔλθει στὴ Βενετία γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὴ θέση του.

Ἡ βενετικὴ Γερουσία μὲ ἀπόφασή της ἦρε τὴν προηγούμενη ἐπικύρωση τῆς ἐκλογῆς. Ἡ ἀκύρωση γνωστοποιήθηκε στὸν λαὸ τῶν Πατρῶν μὲ προκήρυξη, καὶ μὲ ἄλλη κλήθηκαν οἱ γνωρίζοντες νὰ προσέλθουν γιὰ νὰ καταθέσουν. Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1712 κλήθηκε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Χριστόφορος νὰ παρουσιαστεῖ στὸν δόγη.

Πρὸς ὑπεράσπιση τῆς θέσης τοῦ Χριστόφορου συντάχθηκαν ἐνυπόγραφα ὑπομνήματα ἀπὸ τὸν κλῆρο καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν κατοίκων τῆς πόλης καὶ τῶν χωριῶν τῆς Πάτρας, τῆς Βοστίτσας καὶ τῆς Γαστούνης, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῶν Ταξιαρχῶν Αἰγίου, τοῦ ὁποίου εἶχε διατελέσει ἡγούμενος. Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἐντοπίστηκαν ἀπὸ τὸν Κ. Μέρτζιο. Τὰ περισσότερα παραμένουν ἀνέκδοτα, ἂν καὶ στὸ μεγαλύτερο μέρος τους ἔχουν μεταγραφεῖ καὶ βρίσκονται στὸν γνωστὸ Κώδικα Μέρτζιου ποὺ φυλάσσεται στὴ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Πάτρας[1].

Στὴν ἐργασία αὐτὴ παρουσιάζεται μιὰ νέα πηγὴ γιὰ τὰ συμβάντα, κατὰ τὸ διάστημα 1712-1713, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ διεκδικητῆ τοῦ

1. Βλ. Κώδικας Μέρτζιου, σ. 170-176.

θρόνου, τοῦ ἀποκλεισθέντος ἀπὸ τὴν ἐκλογὴ Ζακχαίου Ἀδαμόπουλου. Ἡ σημασία τῆς πηγῆς δὲν ἔγκειται μόνον στὰ νέα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα συμπληρώνουν τὰ κενά, ὡς πρὸς τὰ γεγονότα καὶ τὴ στάση τῆς τοπικῆς κοινωνίας ἀπέναντι στὸ ζήτημα καὶ στὰ πρόσωπα, ἀλλὰ καὶ στὸ πλῆθος τῶν πληροφοριῶν ποὺ ἀφοροῦν στὴν Ἐκκλησία τῆς Πάτρας, στὴ λειτουργία καὶ στὴν ὀργάνωσή της ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Ἀντωνόπουλου, καθὼς καὶ στὴ λειτουργία τῆς ἀστικῆς Κοινότητας τῆς Πάτρας.

Πρόκειται γιὰ ἕνα ἔντυπο, «στάμπα» (stampa), σύμφωνα μὲ τὸ λεκτικὸ τῆς ἐποχῆς, τὸ ὁποῖο ἐντοπίστηκε στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τῆς Κέρκυρας, στὸν φάκελο 39 τῆς ἀρχειακῆς σειρᾶς *Ἐνετοκρατία*, ὅπου καὶ φυλάσσεται. Τὸ ἔντυπο φέρει τὸν ἀριθμὸ 9 στὴν αὔξουσα ἀριθμητικὴ σειρὰ τῶν δεσμῶν τοῦ φακέλου, ἔχει διαστάσεις 30,1×20,7 ἑκ., φέρει ἐξώφυλλα ἀπὸ χοντρὸ σκοῦρο χαρτὶ καὶ εἶναι συρραμμένο μαζὶ μὲ τὶς ὑπόλοιπες δέσμες. Στὴ σημερινή του μορφὴ ἔχει 42 ἀριθμημένες σελίδες, οἱ ὁποῖες κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας εἶναι καὶ τὸ σύνολο τῶν σελίδων του. Λείπουν μόνον τὰ ἀρχικὰ χαρτονένια ἐξώφυλλα, στὰ ὁποῖα συνήθως τυπωνόταν τὸ θέμα τῆς στάμπας. Στὸ ἄνω περιθώριο τῆς πρώτης σελίδας ὑπάρχει ἡ σημείωση: «*1730 adi 2 febraro presentata dal spettabile signor Benetto Trivoli per esser conservata nell'Archivio della città di Corfù e datta copia a chi occoresse a fine etc.*».

Τὸ ἔντυπο δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν Κέρκυρα, οὔτε μὲ τὴ συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο ποὺ καλύπτει ὁ φάκελος 39 τῆς σειρᾶς *Ἐνετοκρατία*, δηλαδὴ τὴν περίοδο 1729-1730. Ἡ συμπερίληψή του στὰ ἔγγραφα τῆς περιόδου αὐτῆς ὀφείλεται ἁπλῶς καὶ μόνον στὸ γεγονὸς ὅτι κατατέθηκε τότε ἀπὸ τὸν Μπενέτο Τριβώλη στὸ ἀρχεῖο τῆς πόλης γιὰ φύλαξη.

Εἶναι γραμμένο ἐξ ὁλοκλήρου στὴν ἰταλικὴ γλώσσα καὶ συγκροτήθηκε ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποὺ συγκέντρωσε πρὸς ὑποστήριξη τῆς ὑπόθεσής του ὁ ἀποκλεισθεὶς ἀπὸ τὴν ἐκλογὴ μητροπολίτης Μύρων Ζακχαῖος Ἀδαμόπουλος. Στὴ στάμπα περιλαμβάνεται οὐσιαστικὰ τὸ ἀποδεικτικὸ ὑλικὸ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Ζακχαίου, ὅπως αὐτὰ εἶχαν ἤδη ἐκτεθεῖ στὸ κείμενο τῆς προσφυγῆς του. Στὴ στάμπα μάλιστα εἶναι τονισμένα εἴτε μὲ μεγαλύτερα τυπογραφικὰ στοιχεῖα, εἴτε μὲ κεφαλαῖα γράμματα τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ὁ ἐνδιαφερόμενος ἤθελε νὰ τονίσει ἰδιαίτερα καὶ νὰ ἐπιστήσει τὴν προσοχὴ ἐκείνων πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπευθυνόταν.

Τυπώθηκε μετὰ τὶς 25 Αὐγούστου 1713, ἡμερομηνία τοῦ τελευταίου χρονικὰ τυπωμένου ἐγγράφου, ἡ δὲ συγκέντρωση τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ ὑλικοῦ τοποθετεῖται στὴν ἄνοιξη τοῦ 1713, περίοδο κατὰ τὴν ὁποία μεταφράστηκαν στὴν ἰταλικὴ καὶ ἐπικυρώθηκαν ἀπὸ τὸν Βενετὸ νοτάριο Francesco Velano τὰ συνταγμένα στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα ἔγγραφα. Τοῦτο

σημαίνει ὅτι ἡ ὑπόθεση διεκδίκησης μετὰ τὴν πρώτη ἐπιτυχία, τὴν ἄρση δηλαδὴ τῆς ἐπικύρωσης καὶ τὴ διενέργεια ἐξέτασης, συνεχίστηκε πιθανὸν ἕως τὸ τέλος τῆς παρουσίας τῶν Βενετῶν στὴν Πελοπόννησο.

2. Τὸ περιεχόμενο τῆς «στάμπας»

Ἀναλυτικὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐντύπου ἔχει ὡς ἑξῆς:

σ. 1-4. Γράμμα τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου, τοῦ Ἀπριλίου 1688, ἐπιβεβαιωτήριο τῆς ἐκλογῆς καὶ τῆς χειροτονίας τοῦ Ζακχαίου ὡς μητροπολίτη Μύρων.

σ. 5-7. Ἀντίγραφο δουκικοῦ γράμματος τῆς 19ης Μαΐου 1696 πρὸς τὸν γενικὸ καπιτάνο (capitan general da mar) Alessandro Molin περὶ τοῦ τρόπου ἐκλογῆς τῶν ἐπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Μοριᾶ[1].

σ. 8. Ἀντίγραφο ἀπὸ τὸν κανονισμὸ (capitulare) τῆς Κοινότητας τῶν Πατρῶν, περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ μητροπολίτη Πατρῶν καὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν ἐφημερίων στὶς ἐκκλησίες[2].

σ. 9. Ἀπόφαση τοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ θαλάσσης Alvise Mocenigo μὲ ἡμερομηνία 26 Νοεμβρίου 1710. Καταδικάζεται ὁ Χριστόφορος Ἀντωνόπουλος σὲ φυλάκιση τριῶν ἐτῶν ἢ καταβολὴ 600 ρεαλίων. Σὲ περίπτωση καταβολῆς τοῦ χρηματικοῦ προστίμου ἀπαγορευόταν σ' αὐτὸν ἡ διαμονὴ στὸ Διακοφτὸ γιὰ δύο χρόνια. Ἀντίγραφο ἀπὸ τοὺς φακέλους τῶν Ποινικῶν Ἀποφάσεων (Sentenze Criminali) τῆς γραμματείας τοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ, ποὺ βρισκόταν στὸ Δημόσιο Ἀρχεῖο (Publ. Archivio di Romania). Τὸ ἀντίγραφο ἔγινε στὶς 3 Ἀπριλίου 1712 ἀπὸ τὸν δημόσιο ἀρχειοφύλακα (archivista pubblico) Zuanne Signoretti.

σ. 10. Βεβαίωση τῆς 20ῆς Δεκεμβρίου 1710 ὅτι ὁ Χριστόφορος Ἀντωνόπουλος κατέβαλε τὸ ποσὸ τῶν 6.000 λιρῶν (= 600 ρεαλίων). Ἀντίγραφο ἀπὸ τὸ βιβλίο «Zornal» τοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ θαλάσσης (proveditor general da mar con autorità di capitan general) Alvise Mocenigo. Ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν γενικὸ προβλεπτὴ καὶ τὸν ταμία (ragionato) Giacomo Calogierà.

σ. 11-12. Δουκικὸ γράμμα τῆς 2ας Ἰανουαρίου 1711 ἀπευθυνόμενο στὸν γενικὸ προβλεπτὴ θαλάσσης Agostino Sagredo. Ἀναφέρεται στὸ ζήτημα τῶν

1. Ἀντίστοιχο γράμμα, μὲ μικρὲς διαφορὲς στὸ λεκτικό, στάλθηκε καὶ στὸν γενικὸ προβλεπτὴ τοῦ Μοριᾶ (*provveditor general in Regno di Morea*), τὸ κείμενο τοῦ ὁποίου δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Ἰ. Βισβίζη (Βισβιζη, «Ἐκλογή», σ. 5-6).

2. Βλ. παρακάτω, σ. 139, ἔγγραφο 1.

χειροτονιῶν τῶν ἱερέων καὶ ὁρίζει ὅτι αὐτὲς πρέπει νὰ γίνονται ἀπὸ ἐπισκόπους τῆς βενετικῆς ἐπικράτειας, μέτρο ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἰσχύσει σὲ ὅλες τὶς κτήσεις. Ἀκολούθως ἀναφέρεται στὴν ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση στὴ Λευκάδα καὶ ὁρίζει νὰ γίνει ποιμαντικὴ ἐπίσκεψη ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Ζακύνθου καὶ νὰ συγκεντρωθοῦν πληροφορίες γιὰ τὴν κατάσταση τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας στὸ νησί[1].

σ. 12-13. Προκήρυξη τοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ θαλάσσης Agostino Sagredo, μὲ τοποχρονολογία Romania, 14 Ἰανουαρίου 1711 S.N.M.V. (more veneto=1712), γιὰ τὴν πλήρωση τῆς κενωθείσας μητροπολιτικῆς ἕδρας τῆς Πάτρας. Καλοῦνται οἱ ἐνδιαφερόμενοι μέσα σὲ 15 ἡμέρες νὰ παρουσιαστοῦν ἐνώπιον τοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ, γιὰ νὰ ἐξεταστοῦν ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ ποὺ θὰ συνεκροτεῖτο ἀπὸ τρεῖς ἀρχιερεῖς τοῦ Βασιλείου, καὶ νὰ λάβουν τὸ σχετικὸ πιστοποιητικὸ καταλληλότητας, οὕτως ὥστε στὴ συνέχεια νὰ συγκληθεῖ τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας τῆς Πάτρας καὶ νὰ προβεῖ στὴν ἐκλογή. Ἀντίγραφο ἀπὸ τὸ Libro Diversorum τοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ.

σ. 14-15. Ἐπιστολὴ τοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ θαλάσσης Agostino Sagredo πρὸς τὸν γενικὸ προβλεπτὴ τῶν ὅπλων (proveditor general delle armi) Antonio Loredan τῆς 14ης Φεβρουαρίου 1712. Ἀναφέρει ὅτι παρουσιάστηκε ὡς ὑποψήφιος, ἐκτὸς τοῦ Χριστόφορου Ἀντωνόπουλου, ἕνας κάτοχος ἐκκλησιαστικοῦ εὐεργετήματος, τὸν ὁποῖο κάλεσε νὰ παραιτηθεῖ προηγουμένως τοῦ εὐεργετήματος ποὺ κατεῖχε, ὥστε νὰ περιληφθεῖ μεταξὺ τῶν ὑποψηφίων, καὶ ἀρνήθηκε. Ἐπίσης σὲ ἐφαρμογὴ τοῦ διατάγματος τῆς Γερουσίας τῆς 2ας Ἰανουαρίου 1711, ποὺ ἀπαγόρευε τὴ λήψη ὁποιουδήποτε εὐεργετήματος ἀπὸ ὅσους εἶχαν χειροτονηθεῖ ἐκτὸς τῆς βενετικῆς ἐπικράτειας, ἀπέρριψε ἄλλον ὑποψήφιο διότι αὐτὸς εἶχε χειροτονηθεῖ ἐπίσκοπος στὴν τουρκικὴ ἐπικράτεια καὶ κατεῖχε θέση ἐκεῖ. Ἔτσι ἔμεινε μοναδικὸς ὑποψήφιος ὁ Χριστόφορος Ἀντωνόπουλος. Μὲ τὴν ἐπιστολὴ καλοῦσε τὸν Loredan, τὴν ἑπόμενη φορὰ ποὺ θὰ ἐπισκεπτόταν τὴν Πάτρα, νὰ συγκαλέσει τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας γιὰ τὴν ἐκλογή.

σ. 16-17. Προσφυγὴ τοῦ Ζακχαίου Ἀδαμόπουλου πρὸς τὸν δόγη τῆς 5ης Ἰουλίου 1712. Διαμαρτύρεται διότι ἀπορρίφθηκε ἡ αἴτηση ὑποψηφιότητός του γιὰ τὴ θέση τοῦ μητροπολίτη Πατρῶν καὶ ζητεῖ τὴν ἀνάκληση τῆς ἐπικυρωτικῆς ἀπόφασης.

σ. 18-19. Ἀπόφαση τῆς βενετικῆς Γερουσίας τῆς 18ης Αὐγούστου 1712 πρὸς τὸν γενικὸ προβλεπτὴ τῶν ὅπλων. Ἐπειδὴ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ἀντωνόπουλου ἦταν ἀντίθετη πρὸς τὸν τρόπο θεώρησης τῆς Γερουσίας, ἀκατάλληλη

1. Βλ. παρακάτω, σ. 140, ἔγγραφο 2.

καὶ κακὸ παράδειγμα γιὰ τὸν λαό, ἀφοῦ αὐτός εἶχε καταδικαστεῖ, ἀποφασίζεται ἡ προσωρινὴ ἀνάκληση τῆς ἐπικύρωσης τῆς ἐκλογῆς του.

σ. 20-21. Δήλωση τῆς 24ης Σεπτεμβρίου 1712. Οἱ ὑπογραφόμενοι δηλώνουν ὅτι οἱ ὑπογραφὲς ποὺ ἔβαλαν κατ' ἀπαίτηση τοῦ μητροπολίτη σὲ βεβαίωση, τὸ περιεχόμενο τῆς ὁποίας δὲν εἶχαν διαβάσει, δὲν ἔχουν κανένα κύρος[1].

σ. 22-24. Ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ τῆς Γερουσίας πρὸς τὸν γενικὸ προβλεπτὴ θαλάσσης τῆς 12ης Νοεμβρίου 1713. Τονίζεται ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἐφαρμοστεῖ πιστὰ τὸ διάταγμα τῆς 2ας Ἰανουαρίου 1711 ποὺ ἀφορᾶ στὶς χειροτονίες, τοῦτο ὅμως δὲν εἶχε καμιὰ ἰσχὺ στὸν ἐπίσκοπο τῆς «Corovia» («Corivia») καὶ στὸν ἐπίσκοπο Μύρων, ἀφοῦ εἶχαν χειροτονηθεῖ πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴ δημοσίευση τοῦ διατάγματος. Στὸν μὲν ἐπίσκοπο τῆς «Corovia» εἶχε παραχωρηθεῖ ἀπὸ τὸν ἐκλιπόντα μητροπολίτη Ἀρσένιο ἡ ἐπιστασία τοῦ ἰδιόκτητου μοναστηριοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα καὶ ἡ Γερουσία ζητοῦσε ἀπὸ τὸν προβλεπτὴ νὰ ἐπιβλέπει γιὰ τὴν ἀποφυγὴ ἀταξιῶν. Ὁ Ζακχαῖος Μύρων εἶχε τὴν ἡγουμενία τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Γι' αὐτὸν τονιζόταν ὅτι ἔπρεπε νὰ περιορίζει τὴν ἄσκηση τῶν ἀρχιερατικῶν του δικαιωμάτων μέσα στὴ μονή, ὅπως ἄλλωστε ὄφειλαν νὰ περιορίζουν τὴ δραστηριότητά τους καὶ οἱ λοιποὶ παρεπιδημοῦντες ἀρχιερεῖς γιὰ νὰ μὴν προκαλοῦνται σκάνδαλα καὶ διενέξεις μὲ τοὺς κατὰ τόπους ἐπισκόπους. Ὅσο γιὰ τὶς καταγγελίες γιὰ κακοδιαχείριση στὸ Μέγα Σπήλαιο, ὁ γενικὸς προβλεπτὴς ὄφειλε νὰ ὁρίσει ἐπιτροπὴ γιὰ νὰ γίνει ἔλεγχος τῶν εἰσοδημάτων τῆς μονῆς.

σ. 25-26. Ὁρισμὸς ἐκπροσώπων, 11 Φεβρουαρίου 1713. Οἱ ὑπογραφόμενοι, ἐκπροσωπώντας καὶ τοὺς ὑπολοίπους τῆς Κοινότητας τῶν Πατρῶν, δηλώνουν ὅτι ἐκλέγουν ὡς ἐκπροσώπους τους (procuratori) τὸν Zuanne Macola καὶ τὸν Leonardo Capetanachi, γιὰ νὰ παρουσιάσουν στὴ βενετικὴ Γερουσία ἢ ὁπουδήποτε ἀλλοῦ χρειαστεῖ τὰ δικαιολογήματά τους ἐναντίον τοῦ πρώην ἡγουμένου καὶ τότε μητροπολίτη Χριστόφορου Ἀντωνόπουλου, ὄντας σταθερὴ ἡ ἀπόφασή τους νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ αὐτὸν ὡς ποιμένα. Γιὰ τοῦτο καὶ δίνουν στοὺς ἐκπροσώπους τους εὐρεία δικαιοδοσία καὶ τοὺς ὁρίζουν ὡς ἀνώτατο ὅριο ἐξόδων τὸ ποσὸ τῶν 200 δουκάτων. Τὴν πράξη ὑπογράφουν, ἐκτὸς τῶν συνδίκων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ φόβο ἀρνήθηκαν, 33 μέλη τῆς Κοινότητας[2].

σ. 27-30. Καταγγελία τῶν ἱερέων καὶ ἱερομονάχων τῆς Πάτρας ἐναντίον τοῦ μητροπολίτη Χριστόφορου Ἀντωνόπουλου, ἀπευθυνόμενη στὸν δόγη.

1. Βλ. παρακάτω σ. 141, ἔγγραφο 3.

2. Βλ. παρακάτω, σ. 142, ἔγγραφο 4.

Καταγγέλλουν τὴν ἐκλογή του ὡς σιμωνιακή, ἐπισημαίνουν ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογή του προκάλεσε κακά, ἀνησυχία, σύγχυση καὶ ἀδικίες καὶ καταγράφουν συγκεκριμένες καταγγελίες σὲ 11 κεφάλαια. Τὴ καταγγελία ὑπογράφουν 25 ἱερεῖς καὶ ἱερομόναχοι δηλώνοντας τὴν ἰδιότητα ἢ τὸ ἀξιωμά τους καὶ τὸν ναὸ στὸν ὁποῖο ἐφημέρευαν. Τὸ κείμενο μεταφράστηκε στὴν ἰταλικὴ στὶς 4 Ἀπριλίου 1713 ἀπὸ τὸν ἱερέα Ἰωάννη Χαλκιᾶ καὶ ἐπικυρώθηκε ἀπὸ νοτάριο στὶς 9 Μαΐου 1713[1].

σ. 31-32. Μαρτυρικὴ βεβαίωση τῆς 12ης Ἰουνίου 1713 ἐνώπιον τοῦ νοταρίου Francesco Velano. Ὁ Andronico Cagi, ὁ Tomà τοῦ ποτὲ signor Tomaso ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ὁ Leonardo Cairi γιὸς τοῦ Michiel ἀπὸ τὴν Ἄνδρο, ὁ Diamante Mattio τοῦ ποτὲ signor Mattio ἀπὸ τὰ Γιάννενα, καὶ ὁ Malachi Castrici τοῦ ποτὲ signor Giacomo ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, βεβαιώνουν ὅτι στὴν ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, σύμφωνα μὲ παλιὰ παράδοση ποὺ ἐτηρεῖτο ἕως τότε, ὅποιο πρόσωπο κατεῖχε ἕνα ἀξίωμα καὶ ἤθελε νὰ συντρέξει γιὰ ἀνώτερο, δὲν παραιτεῖτο τοῦ ἀξιώματος ποὺ κατεῖχε, παρὰ μόνον μετὰ τὴ λήψη ἐκείνου ποὺ ζητοῦσε. Πρὸς ἐπίρρωσιν ἔφεραν ὡς παράδειγμα τὸν πατριάρχη Κύριλλο, ὁ ὁποῖος ἦταν προηγουμένως ἀρχιεπίσκοπος Κυζίκου καὶ δὲν παραιτήθηκε, παρὰ μόνον μετὰ τὴν ἄνοδό του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο.

σ. 33-34. Μαρτυρικὴ κατάθεση τῆς 12ης Ἰουνίου 1713 ἐνώπιον τοῦ νοταρίου Francesco Velano, στὴ Βενετία. Ὁ ἱερομόναχος Benedetto Suli τοῦ ποτὲ Alessio, ὁ ὁποῖος διέμενε στὸ μοναστήρι τῶν ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ στὸ χωριὸ Castri στὴν περιοχὴ τῆς «*Napoli de Romania*»[2], ὁ ἱερέας Zuanne Climatarà τοῦ ποτὲ ἱερέα Giorgi ἀπὸ τὴ «*Napoli de Romania*» καὶ ὁ Dimitri Miari τοῦ ποτὲ Stamati ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ κάτοικος στὴ «*Romania*», βεβαιώνουν μὲ ὅρκο τους ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Καλαβρύτων ὑπάγεται στὸν ἀρχιεπίσκοπο Πατρῶν. Ἡ βεβαίωση αὐτὴ ἔγινε κατ' αἴτηση τοῦ Ζακχαίου Ἀδαμόπουλου καὶ παρίσταντο ὡς μάρτυρες ὁ Andriano Gavalà τοῦ ποτὲ Nicolò ἀπὸ τὸ Ἄργος, ὁ Giorgachi Balambani γιὸς τοῦ Nicolò ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ κάτοικος στὴ «*Romania*», ὁ ἱερέας Giovanni Calchia «*rettor del Seminario*

1 . Βλ. παρακάτω σ. 144, ἔγγραφο 5.

2. Πρόκειται γιὰ τὴ μονὴ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων στὴν περιοχὴ τῆς Ἐρμιόνης, ἡ ὁποία τότε ὀνομαζόταν Καστρί· βλ. Ντιανας Αντωνακατου – Τ. Μαυρου, *Ἑλληνικὰ μοναστήρια, Πελοπόννησος*, τ. Α΄, Ἀθήνα 1976, σ. 82-88· Σπ. Κοκκινη, *Τὰ μοναστήρια τῆς Ἑλλάδος*, [Ἀθήνα 1976], σ. 85· Θ. Α. Γκατσου – Α. Γ. Προκοπιου– Π. Ι. Γκερεκου, *Τὸ προσκύνημα τῆς Ἐρμιονίδος – Ἱερὰ Μονὴ Ἁγίων Ἀναργύρων Ἐρμιόνης*, Ἐρμιόνη 1994· Ευ. Λεκκου, *Τὰ μοναστήρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἱστορία – Παράδοση – Τέχνη*, τ. Β΄ Πελοπόννησος, Νησιωτικὴ Ἑλλάδα, Πειραιὰς 1998, σ. 64-67.

Greco di Venetia q. sig. Demetrio da Moscopoli in Macedonia»[1] καὶ ὁ Alessio Verissi τοῦ ποτὲ Alessio κάτοικος στὴ «*Napoli de Remania*».

σ. 34. Μαρτυρικὴ βεβαίωση τῆς 19ης Ἰουλίου 1713 τῶν Giorgachi Balambani καὶ Alessio Verissi ἐνώπιον τοῦ νοταρίου Βενετίας Francesco Velano. Βεβαιώνουν ὅτι μετὰ τὸν θάνατο τοῦ μητροπολίτη Ἀρσενίου ἔγινε δημόσια προκήρυξη μὲ τὴν ὁποία κλήθηκαν ὅσοι ἤθελαν νὰ ὑποβάλουν ὑποψηφιότητα νὰ μεταβοῦν στὸ Ναύπλιο. Μεταξὺ τῶν ὑποψηφίων ἦταν καὶ ὁ μητροπολίτης Μύρων Ζακχαῖος Ἀδαμόπουλος, ὅμως στὴν Κοινότητα τῆς Πάτρας ψηφίστηκε μόνον ὁ Χριστόφορος Ἀντωνόπουλος καὶ ὄχι ἄλλοι, ἀγνοοῦν ὅμως τὴν αἰτία.

σ. 35-36. Μαρτυρικὴ κατάθεση τῆς 19ης Ἰουλίου 1713. Ὁ Michiel ποτὲ Zuanne καὶ ὁ Diamandi Matthio ἀπὸ τὰ Γιάννενα, ὁ Malachi Castricio τοῦ ποτὲ Giacomo καὶ ὁ Andronico de Agitoma ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, βεβαιώνουν ὅτι σὲ πολλὲς μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπὲς οἱ ἀρχιερεῖς καθαιροῦνται γιὰ ἐγκληματικὲς πράξεις καὶ σκάνδαλα ἀπὸ τὶς θέσεις τους μὲ πατριαρχικὴ ἀπόφαση καὶ ἀναλαμβάνουν ἄλλοι. Πρὸς ἐπίρρωσιν, ὁ Michiel τοῦ ποτὲ Zuanne καὶ ὁ Diamanti Matthio ἀνέφεραν ὅτι στὰ Γιάννενα καθαιρέθηκε ὁ «*Calimicò*» καὶ ἀνέλαβε ὁ Κύριλλος. Ὁ Diamanti δήλωσε ἐπίσης ὅτι στὴν ἐπισκοπὴ Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης καθαιρέθηκε ὁ Μελέτιος καὶ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν Γρηγόριο, ὅπως ἐπίσης στὴν Ἀθήνα καθαιρέθηκε ὁ Κύριλλος καὶ ἀνέλαβε ὁ Μελέτιος. Ἐπίσης ὁ Malachi Castricio καὶ ὁ Andronico de Agitomà δήλωσαν πὼς γνώριζαν τὴν καθαίρεση τοῦ Θεσσαλονίκης Νεόφυτου καὶ τὴν ἀντικατάστασή του ἀπὸ τὸν Μεθόδιο, καὶ ἔπειτα ἀπὸ χρόνια τὴν καθαίρεση τοῦ Μεθοδίου καὶ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Ἰγνατίου.

σ. 37. Μαρτυρικὴ βεβαίωση τῆς 25ης Αὐγούστου 1713. Ὁ capitan Nicolò Azzali τοῦ ποτὲ signor Franzil, ὁ signor capitan Costantin Angelo τοῦ ποτὲ signor Zuanne, ὁ signor capitan Nicolò Scandali γιὸς τοῦ signor Manoli, καὶ οἱ τρεῖς ἀπὸ τὴν Πάτμο (Patino), καθὼς καὶ ὁ signor Pandelin Lignò τοῦ ποτὲ signor Dimitri ἀπὸ τὴ Χίο, βεβαιώνουν ὅτι ἡ μητρόπολη Μύρων δὲν εἶχε ποίμνιο, ἀφοῦ ὅλοι ὅσοι κατοικοῦσαν ἐκεῖ ἦταν Τοῦρκοι.

σ. 38-42. Κανόνες[2] συνόδων καὶ ἑρμηνεῖες κανόνων καὶ κανονικῶν

1. Γιὰ τὸν ἱερέα Ἰωάννη Χαλκεία ἢ Χαλκιᾶ, μαθητὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου τῆς Ρώμης καὶ διευθυντὴ τῆς Φλαγγινείου Σχολῆς τῆς Βενετίας κατὰ τὰ χρονικὰ διαστήματα 1694-1703 καὶ 1712-1716, βλ. Ζ. ΤΣΙΡΠΑΝΛΗ, *Τὸ Ἑλληνικὸ Κολλέγιο τῆς Ρώμης καὶ οἱ μαθητές του 1576-1700*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 669-671 καὶ Αθ. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, *Ἡ Φλαγγίνειος Σχολὴ τῆς Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 111-114.

2. Ὁ Ζακχαῖος Ἀδαμόπουλος, στὸ περιθώριο τῶν σελίδων μὲ τὰ κανονικὰ κείμενα καὶ τὶς ἑρμηνεῖες τους, σημειώνει τὴν πηγή του συντομογραφημένη ὡς «Pand. Can.» καὶ τὴ

ἀποφάσεων, ποὺ ἀναφέρονται κυρίως στὴν ἐκλογὴ καὶ τὴ χειροτονία τῶν ἀρχιερέων. Ἀναλυτικότερα περιέχονται:

Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὶς ἑρμηνεῖες τοῦ Βαλσαμώνα καὶ τοῦ Ζωναρᾶ στὸν πρῶτο ἀποστολικὸ κανόνα, περὶ χειροτονίας ἐπισκόπου[1].

Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἑρμηνεία τοῦ Βαλσαμώνα στὸν 4ο κανόνα τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὅπου τὸ σχόλιο γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῶν ἐπισκόπων ἀπὸ τοὺς ἐπαρχιῶτες ἐπισκόπους κάθε ἐπαρχίας καὶ ὄχι ἀπὸ τοὺς λαϊκούς[2].

Τὸ κείμενο τοῦ 9ου κανόνα τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, περὶ καθαιρέσεως τῶν ἀνεξετάστως χειροτονηθέντων ἔπειτα ἀπὸ ὁμολογία ἢ φανέρωση ἁμαρτημάτων κωλυόντων τὴν χειροτονία, μὲ τὶς ἑρμηνεῖες τοῦ Βαλσαμώνα, τοῦ Ζωναρᾶ καὶ τοῦ Ἀριστηνοῦ[3].

Τὸ κείμενο τοῦ 10ου κανόνα τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, περὶ καθαιρέσεως τῶν προχειρισθέντων «παραπεπτωκότων»[4].

Τὸ κείμενο τοῦ 3ου κανόνα τῆς συνόδου τῆς Καρθαγένης, περὶ ἐγκρατείας καὶ ἁγνείας τοῦ κλήρου, μὲ τὶς ἑρμηνεῖες τοῦ Βαλσαμώνα, τοῦ Ζωναρᾶ καὶ τοῦ Ἀριστηνοῦ[5].

Τὸ κείμενο τοῦ 4ου κανόνα τῆς συνόδου τῆς Καρθαγένης, περὶ ἀποχῆς τῶν ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ἀπὸ γυναικῶν[6].

Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν Ἰουστινιάνεια Νεαρὰ ἀρ. 6 περὶ τοῦ βίου τοῦ ὑποψηφίου ἐπισκόπου[7].

Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ 4ου κανόνα τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, περὶ ψηφίσεως τοῦ ἐπισκόπου ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἐπισκόπων τῆς

δήλωση τῶν σελίδων. Γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς συλλογῆς χρησιμοποίησε τὸ ἔργο: *Συνοδικὸν sive Pandectae canonum SS. Apostolorum, et Conciliorum ab Ecclesia Graeca receptorum; nec non Canonicarum SS. Patrum Epistolarum:* una cum scholiis antiquorum singulis eorum annexis, et scriptis aliis huc spectantibus ... Totum Opus in duos tomos divisum Guilielmus Beveregius ... recensuit, prolegomenis munivit, & annotationibus auxit. Oxonii ... MDCLXXII [1672].

1. *Συνοδικόν*, σ. 1. Πρβλ. Ραλλη-Ποτλη, *Σύνταγμα*, τ. 2, σ. 2-3.

2. *Συνοδικόν*, σ. 63. Πρβλ. Ραλλη-Ποτλη, *Σύνταγμα*, τ. 2, σ. 123.

3. *Συνοδικόν*, σ. 70-71. Πρβλ. Ραλλη-Ποτλη, *Σύνταγμα*, τ. 2, σ. 137.

4. *Συνοδικόν*, σ. 71. Πρβλ. Ραλλη-Ποτλη, *Σύνταγμα*, τ. 2, σ. 138.

5. *Συνοδικόν*, σ. 516. Πρβλ. Ραλλη-Ποτλη, *Σύνταγμα*, τ. 3, σ. 301-302.

6. *Συνοδικόν*, σ. 516. Πρβλ. Ραλλη-Ποτλη, *Σύνταγμα*, τ. 3, σ. 302.

7. Ὁ συντάκτης τῆς στάμπας παραπέμπει στὸ «Iustin. Imper. Authentic.» ἢ στὸ «Authen.» μὲ τὴ δήλωση τῆς σελίδας. Πιθανὸν ἀναφέρεται σὲ κάποια ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τοῦ ἔργου *Authenticae seu Nouellae constitutiones D.N. Iustiniani sacratissimis principis*». Δὲν ἐντοπίστηκε ἡ ἔκδοση ἀπὸ ὅπου ἀντλήθηκαν τὰ ἀποσπάσματα.

ἐπαρχίας[1], καὶ παραπομπὴ στὸν 19ο κανόνα τῆς συνόδου τῆς Ἀντιόχειας. Ἡ ἑρμηνεία τοῦ Ζωναρᾶ στὸν 19ο κανόνα τῆς Ἀντιόχειας[2]. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν Νομοκάνονα τοῦ Φωτίου, τίτλος Α΄, κεφάλαιο Η΄ ὅπου διάταξη προερχόμενη ἀπὸ τὴν Ἰουστινιάνεια Νεαρὰ ἀρ. 6 περὶ χειροτονίας τοῦ ἐπισκόπου ἐνώπιον τοῦ λαοῦ «πρὸς τὸ ἄδειαν ἔχειν πάντα τὸν βουλόμενον ἀντιλέγειν»[3]. Τέλος, ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ σχόλιο τοῦ Βαλσαμώνα στὸν 21ο κανόνα τῆς συνόδου τῆς Γάγγρας, ὅπου τονίζεται ὅτι τὴν τήρηση τῶν ἄγραφων ἐθῶν ποὺ δοκιμάστηκαν καὶ κυρώθηκαν μὲ τὸν χρόνο, ὁρίζουν καὶ οἱ θεῖοι κανόνες[4].

3. Σχόλια

Ἡ στάμπα ἀποτελεῖ πολύτιμη πηγὴ πληροφοριῶν ὄχι μόνον γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς ἐκλογῆς στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὀργάνωσε τὴν ἀντίδρασή του ὁ ἀποκλεισθεὶς Ἀδαμόπουλος, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῆς Πάτρας γενικότερα, καὶ τὴ λειτουργία τῆς ἀστικῆς της Κοινότητας.

2.1. Ἡ ὑποστήριξη τῶν δικαίων τοῦ Ζακχαίου Ἀδαμόπουλου

Ὅπως ἤδη σημειώσαμε, ἡ ἀπόρριψη τῆς ὑποψηφιότητας τοῦ Ζακχαίου ἦταν, κατὰ τὴν κρίση τῶν βενετικῶν ἀρχῶν, ἀδικαιολόγητη. Ὑπεύθυνος γιὰ τὸν ἀποκλεισμό του ἦταν ὁ τότε γενικὸς προβλεπτὴς Agostino Sagredo, ὁ ὁποῖος, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ ποὺ ἀπηύθυνε στὸν γενικὸ προβλεπτὴ τῶν ὅπλων στὶς 14 Φεβρουαρίου 1712, παρερμήνευσε τὶς περὶ χειροτονιῶν σχετικὲς διατάξεις, μὲ τὶς ὁποῖες ἀποκλειόταν ἀπὸ τὴ λήψη ἀξιώματος ἢ εὐεργετήματος ὅποιος εἶχε χειροτονηθεῖ ἐκτὸς τῆς βενετικῆς ἐπικράτειας, καὶ ἀπέρριψε τὴν ὑποψηφιότητα χωρὶς νὰ λάβει ὑπόψη τὴν πρὸ

1. *Συνοδικόν*, σ. 63. Πρβλ. Ραλλη-Ποτλη, *Σύνταγμα*, τ. 2, σ. 122.

2. *Συνοδικόν*, σ. 448. Πρβλ. Ραλλη-Ποτλη, *Σύνταγμα*, τ. 3, σ. 161.

3. Δὲν ἐντοπίστηκε ἡ λατινικὴ ἔκδοση ἀπὸ ὅπου ἄντλησε τὸ ἀπόσπασμα. Πρβλ. *Nomocanon Photii patriarchae constantinopolitani cum commentarijs Theodori Balsamonis* ... interprete H. Agylaeo ... Lutetiae Parisiorum, Apud Abrahamum Pacard anno [1615], σ. 13. Τὸ ἀντίστοιχο ἑλληνικὸ κείμενο στὴ συσταχωμένη ἔκδοση: *Nomocanon Photii patriarchae constantinopolitani cum commentarijs Theodori Balsamonis* ... Christophorus Iustellus ex bibliotheca Palatina nunc primum Graecè edidit ... Lutetiae Parisiorum, Apud Abrahamum Pacard anno [1615], σ. 9. Βλ. ἐπίσης Ραλλη-Ποτλη, *Σύνταγμα*, τ. 1, σ. 46.

4. *Συνοδικόν*, σ. 427. Πρβλ. Ραλλη-Ποτλη, *Σύνταγμα*, τ. 3, σ. 119.

τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου χειροτονία τοῦ ὑποψηφίου. Ἀπορριπτικὴ ἦταν ἐπίσης ἡ ἀπόφασή του καὶ γιὰ τὸν τρίτο ὑποψήφιο, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου δὲν ἀναφέρεται θὰ πρέπει ὅμως μᾶλλον νὰ ἦταν ὁ ἐπίσκοπος τῆς «Corovia», ὁ ὁποῖος σὲ ἄλλο ἔγγραφο τῆς στάμπας ἐμφανίζεται ὡς κάτοχος τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα. Στὴν τελευταία περίπτωση, ἡ ἀπόρριψη στηρίχθηκε στὴν ἄρνηση τοῦ ὑποψηφίου νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ εὐεργέτημα ποὺ κατεῖχε[1].

Τὸ σύνολο τῶν ἐγγράφων τῆς στάμπας ἀποκαλύπτει τὸ σκεπτικὸ καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Ζακχαίου Ἀδαμόπουλου γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν δικαίων του, κύριοι ἄξονες τῆς ὁποίας ἦταν:

α. Ἡ ὑποστήριξη τοῦ ἐγκύρου τῆς ὑποψηφιότητάς του. Στὸ ἔντυπο βρίσκονται συγκεντρωμένα τὰ σχετικὰ ἔγγραφα ποὺ ἀφοροῦν στὸ νομικὸ πλαίσιο, στὰ πρὶν καὶ τὰ μετὰ τῆς ἐκλογῆς, καθὼς καὶ στὴν πιστοποίηση τοῦ ἐγκύρου τῆς ὑποψηφιότητάς του. Ἀναλυτικότερα, παρατίθενται σὲ χρονολογικὴ σειρά: τὸ ἐπιβεβαιωτήριο γράμμα τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου γιὰ τὴν ἐκλογὴ καὶ τὴ χειροτονία του ὡς μητροπολίτη Μύρων μὲ χρονολογία Ἀπρίλιος 1688· τὸ δουκικὸ γράμμα τῆς 19ης Μαΐου 1696, τὸ ὁποῖο ἀφοροῦσε στὸν τρόπο ἐκλογῆς τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν μητροπολιτῶν τῆς Πελοποννήσου· τὰ ἄρθρα τοῦ κανονισμοῦ τῆς Κοινότητας τῶν Πατρῶν ποὺ ἀφοροῦσαν στὴν ἐκλογὴ τοῦ μητροπολίτη· τὸ ἔγγραφο τῆς καταδίκης τοῦ Χριστόφορου Ἀντωνόπουλου σὲ φυλάκιση ἢ καταβολὴ προστίμου μὲ ἡμερομηνία 26 Νοεμβρίου 1710· ἡ βεβαίωση τῆς καταβολῆς τοῦ προστίμου ἀπὸ τὸν Χριστόφορο Ἀντωνόπουλο μὲ ἡμερομηνία 20 Δεκεμβρίου 1710· τὸ δουκικὸ γράμμα τῆς 2ας Ἰανουαρίου 1711 ποὺ ὅριζε ὅτι οἱ χειροτονίες ἔπρεπε νὰ γίνονται ἀπὸ ἐπισκόπους τῆς ἐπικράτειας καὶ ἐπεξέτεινε τὴν ἰσχὺ τοῦ μέτρου σὲ ὅλες τὶς κτήσεις· ἡ προκήρυξη γιὰ τὴν πλήρωση τῆς μητροπολιτικῆς ἕδρας τῆς Πάτρας· ἡ ἐπιστολὴ τοῦ γενικοῦ προβλεπτῆ Agostino Sagredo πρὸς τὸν γενικὸ προβλεπτὴ τῶν ὅπλων τῆς 14ης Φεβρουαρίου 1712, στὴν ὁποία ἀναφέρονται τὰ σχετικὰ μὲ τὶς ὑποβληθεῖσες

1. Τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς στὶς σελίδες 14-15 τῆς στάμπας. Τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα μὲ τὴν αἰτιολόγηση τῆς ἀπόρριψης τῶν δύο ὑποψηφιοτήτων ἔχει ὡς ἑξῆς: «*Stando io con la mira fissa all'adempimento piu pontuale delle leggi, credei giusto, perche consentaneo al cap. 26 delle costitutioni del Magistrato Eccellentissimo de Sindicj Inquisitori, non admetter chi possedendo benefficio ecclesiastico, che obliga la persona alla residenza ricusò di farne prima la rinoncia per esser poi abilitato alla concorenza giusto il sudetto capitolo. Cosi pure in essecutione di Sovrano decreto dell' Eccellentissimo Senato di 2. Genaro 1711, che dichiara incapaci d' alcun benefitio quelli che si fossero fuori dello Stato ordinati, ho dovuto rigettar alcun altro, che nel paese ottomano fu consacrato vescovo di sede à quel dominio soggetta*».

ὑποψηφιότητες καὶ τὸν ἀποκλεισμὸ ὅσων δὲν διέθεταν τὰ ἀναγκαῖα, σύμφωνα μὲ τὰ διατάγματα, προσόντα· ἡ προσφυγή του στὸν δόγη μὲ ἡμερομηνία 5 Ἰουλίου 1712· ἡ ἀπόφαση τῆς Γερουσίας τῆς 18ης Αὐγούστου 1712 ποὺ ὅριζε τὴν προσωρινὴ ἄρση τῆς ἐγκρίσεως τῆς ἐκλογῆς· τὸ ἔγγραφο τῆς Γερουσίας τῆς 12ης Νοεμβρίου 1712 πρὸς τὸν γενικὸ προβλεπτὴ θαλάσσης στὸ ὁποῖο τονιζόταν ἡ πιστὴ ἐφαρμογὴ τοῦ διατάγματος τῆς 2ας Ἰανουαρίου 1711, ποὺ ἀφοροῦσε τὶς χειροτονίες, καὶ ἡ μὴ ἰσχύς του γιὰ τὸν ἐπίσκοπο τῆς «Corovia» καὶ τὸν ἐπίσκοπο Μύρων, ποὺ εἶχαν μοναστήρια στὴν Πελοπόννησο, ἀφοῦ αὐτοὶ εἶχαν χειροτονηθεῖ πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴ δημοσίευση τοῦ διατάγματος.

β. Ἡ μείωση τῆς ἀξιοπιστίας καὶ τῆς διοικητικῆς ἐπάρκειας τοῦ ἐκλεγέντος μητροπολίτη Χριστόφορου Ἀντωνόπουλου, καθὼς καὶ ἡ ἀπόδειξη τῆς μὴ ἀποδοχῆς του ἀπὸ τὸν κλῆρο καὶ τὸν λαό. Ἐδῶ ἐντάσσονται ἡ ἐνυπόγραφη δήλωση λαϊκῶν καὶ κληρικῶν τῆς 24ης Σεπτεμβρίου 1712 μὲ τὴν ὁποία ἀκύρωσαν τὶς ὑπογραφὲς ποὺ εἶχαν βάλει κατ' ἀπαίτηση τοῦ μητροπολίτη σὲ βεβαίωση, τὸ περιεχόμενο τῆς ὁποίας δὲν εἶχαν διαβάσει· ἡ ἐκλογὴ ἐκπροσώπων τῆς Κοινότητας τῆς Πάτρας μὲ ἡμερομηνία 11 Φεβρουαρίου 1713 γιὰ νὰ γνωστοποιήσουν στὴ βενετικὴ Γερουσία ὅτι ἡ Κοινότητα τῆς πόλης δὲν ὑποστήριζε πλέον τὸν ἐκλεγέντα μητροπολίτη· τὸ ἔγγραφο, τέλος, ποὺ ἀπηύθυναν οἱ ἱερεῖς καὶ ἱερομόναχοι τῆς Πάτρας στὸν δόγη στὸ ὁποῖο κατέγραφαν τὰ κακὰ καὶ τὴ σύγχυση ποὺ εἶχε προκαλέσει στὴν Ἐκκλησία.

γ. Ἡ ἰσχυροποίηση τῆς θέσης του. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ κατατείνουν οἱ μαρτυρικὲς καταθέσεις καθὼς καὶ ἡ παράθεση κανόνων, κανονικῶν ἀποφάσεων καὶ ἀποσπασμάτων ἀπὸ ἔργα ἑρμηνευτῶν, μὲ τὰ ὁποῖα ἐπιχειρεῖται ἡ γνωστοποίηση τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης καὶ τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας σὲ σειρὰ ζητημάτων τὰ ὁποῖα ἄπτονταν τῆς νομιμότητας τῆς ὑποψηφιότητάς του, ἡ διαγραφὴ τῶν ὑψηλῶν ἀπαιτήσεων ποὺ ἔθετε ἡ Ἐκκλησία γιὰ τὴ χειροτονία στὸν βαθμὸ τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῆς δυνατότητας καθαίρεσης ἐκείνων ποὺ εἴτε εἶχαν χειροτονηθεῖ χωρὶς νὰ πληροῦν τὰ ἀναγκαῖα προσόντα εἴτε εἶχαν ἐμπλακεῖ σὲ σκάνδαλα ἢ ἐγκληματικὲς πράξεις, καὶ τέλος ἡ περιγραφὴ τῆς τότε κατάστασης τῆς μητροπόλεως Μύρων, ἡ ὁποία δὲν εἶχε πλέον χριστιανούς, ἀφοῦ ὅλοι οἱ κάτοικοι ἦταν πιὰ Τοῦρκοι.

2.2. Ἡ ἀρχιερατεία τοῦ Χριστόφορου

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς στάμπας συνάγεται κατ' ἀρχὰς ὅτι αὐτὸς διετέλεσε μητροπολίτης Πατρῶν γιὰ μικρὸ μόνο χρονικὸ διάστημα, καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὶς 7 Μαΐου 1712 (ἡμερομηνία ἐπικύρωσης τῆς ἐκλογῆς ἀπὸ τὴ βενετικὴ

Γερουσία) ἕως τὶς 18 Αὐγούστου 1712 (ἡμερομηνία ἄρσης τῆς ἐπικύρωσης). Ὁ προσδιορισμὸς ἑπομένως τῆς ἀρχιερατείας του ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1711 ἕως τὸ 1715 δὲν ἔχει κανένα ἔρεισμα. Φαίνεται μάλιστα ὅτι ἡ ἀναχώρησή του γιὰ τὴ Βενετία, πρὸς ὑποστήριξη τῶν δικαίων του, σήμανε καὶ τὴν ὁριστικὴ ἐγκατάλειψη τῆς πόλης, ἀφοῦ ἡ ὑπόθεση στὴ Βενετία καθυστεροῦσε. Ἡ μακρόχρονη ἀπουσία τοῦ ἱεράρχη ἀντιμετωπίστηκε τὸ 1714 ἀπὸ τὸν Ἐνετὸ προβλεπτὴ μὲ τὸν ὁρισμὸ τοῦ παρεπιδημοῦντος ἀρχιεπισκόπου Κρήτης Ἰωάσαφ ὡς τοποτηρητοῦ, ἔπειτα ἀπὸ αἴτηση τῶν συνδίκων τῆς Κοινότητας[1]. Μετὰ τὴν τουρκικὴ ἀνακατάληψη τῆς πόλης, ὁ Χριστόφορος δὲν ἐπανῆλθε στὴν ἕδρα του. Περὶ τὸ 1719 βρισκόταν στὴν Κέρκυρα, ὅπου στὶς 26 Ὀκτωβρίου 1719, μὲ τὸν τίτλο τοῦ μητροπολίτη Παλαιῶν Πατρῶν «*εδιορθοσε κομεσιον και επιτροπον τον ... κοντε Λορεντζο Κουτουβαλι ιτου ζιτην εις τες διαφορες οπου εχι ο ανοθεν μιτροπολιτις με τον επισκοπον Ιακοβον Κορονιας τιτολαριον απανου δια τα αρχιερατικα του ανοθεν μιτροπολιτι....*»[2]. Ἤδη ὅμως ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος εἶχε ἀναπληρωθεῖ. Τὸ διάστημα 1718-1727 ἀναφέρεται μητροπολίτης Ἰάκωβος, ὁ ὁποῖος τὸ 1718 συμμετεῖχε στὴ χειροτονία τοῦ νέου ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας Ἁγάπιου Λοβέρδου καὶ τὸ 1727 στὴ χειροτονία τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας Σωφρόνιου Ρομαντζᾶ[3].

Ἡ εἰκόνα τοῦ μητροπολίτη Χριστόφορου κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα τῆς ἀρχιερατείας του ἀναδύεται μέσα ἀπὸ τὰ ἔγγραφα κατοίκων καὶ κληρικῶν τῆς Πάτρας ποὺ στρέφονται ἐναντίον του. Ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ διαπιστώνεται ὅτι ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ἀντωνόπουλου δὲν ἱκανοποίησε μεγάλη μερίδα τῶν πιστῶν καὶ τοῦ κλήρου. Ὁ Ἀντωνόπουλος, στὴν ἐναντίον του καταγγελία τῶν ἱερέων καὶ ἱερομονάχων τῆς μητροπόλεώς του, κατηγορεῖται γιὰ σιμωνία, καὶ μετὰ τὴν ἐκλογή του γιὰ αὐταρχικὴ συμπεριφορά, ὑπεροψία, ὀξυθυμία καὶ ἀπληστία. Οἱ περισσότερες καταγγελίες ἀναφέρονται στὴν ἀπαίτησή του νὰ τοῦ καταβληθοῦν χρήματα γιὰ νὰ δώσει ἄδεια στοὺς ἱερεῖς νὰ ἱερουργοῦν στοὺς ναούς τους καὶ ἀδικαιολόγητες διώξεις ἱερέων ἀπὸ τοὺς ναούς τους. Φαίνεται μάλιστα πὼς ὁ Ἀντωνόπουλος προσπάθησε νὰ ὑφαρπάσει σὲ κάποιες περιπτώσεις τὶς ὑπογραφὲς μελῶν τῆς Κοινότητας, οἱ ὁποῖοι ἐκ τῶν ὑστέρων μεταμελημένοι μὲ ἔγγραφό τους ἀκύρωσαν τὴν ὑπογραφὴ ποὺ προηγουμένως εἶχαν θέσει σὲ ἔγγραφο ποὺ τοὺς εἶχε παρουσιάσει.

Τοῦτο τὸ ὑλικό, παρότι δηλώνεται ὅτι πρόκειται γιὰ μεταφράσεις ἐγγρά-

1. Κώδικας Μέρτζιου, σ. 179. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, *Λεξικόν*, σ. 170.

2. Α.Ν.Κ., Συμβ., φάκ. Α.187, β. 3, φ. 11v.

3. ΤΣΙΤΣΕΛΗ, *Σύμμικτα*, τ. Β΄, σ. 132, 134.

φων ἐπικυρωμένες ἀπὸ νοτάριο, πρέπει πάντως νὰ τὸ προσεγγίζει κανεὶς μὲ τὸν ἴδιο σκεπτικισμὸ καὶ ἐπιφύλαξη ποὺ προσεγγίζονται καὶ οἱ ἔγγραφες βεβαιώσεις ποὺ ὑποστηρίζουν τὴ θέση τοῦ Χριστόφορου, γιὰ τὶς ὁποῖες μάλιστα ὁ ἴδιος ὁ Μέρτζιος, ὅταν τὶς ἀντέγραφε, εἶχε καταγράψει τὸν προβληματισμό του, ὅταν διαπίστωσε ὅτι προέρχονταν ὅλες ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι[1].

2.3. Ναοὶ καὶ ἐφημέριοι τῆς μητρόπολης Πατρῶν

Ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τοὺς ναοὺς τῆς πόλης τῶν Πατρῶν καὶ τοὺς ἱερουργούς τους προκύπτουν ἀπὸ τὶς ἐνυπόγραφες βεβαιώσεις καὶ καταγγελίες, στὶς ὁποῖες καταγράφονται οἱ ἐν ἐνεργείᾳ ἱερεῖς καὶ ἐφημέριοι τῶν ναῶν τῆς πόλης τῆς Πάτρας, καθὼς καὶ οἱ ἱερουργούμενοι ναοί[2]. Σ' αὐτὲς ἀναφέρονται 26 ἱερεῖς ναῶν τῆς πόλης, ἐκ τῶν ὁποίων ἕνας, ὁ ἱερομόναχος Γρηγόριος, σημειώνεται καὶ ὡς δάσκαλος τῆς πόλης, καὶ τρεῖς ὡς πνευματικοὶ (confessori). Στὰ ἴδια ἔγγραφα ἀναγράφονται 16 ναοὶ καὶ δύο μοναστήρια. Στὰ στοιχεῖα αὐτὰ προσθετέα καὶ ἡ πληροφορία ποὺ περιέχεται σὲ ἀπόφαση τῆς Γερουσίας τῆς 12ης Νοεμβρίου 1712 καὶ ἀφορᾶ στὴν ἰδιόκτητη μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα, τῆς ὁποίας τὴν ἐπίβλεψη εἶχε ὁ ἐπίσκοπος τῆς «Corovia».

Οἱ πληροφορίες τῶν ἐγγράφων, συστηματοποιημένες, φαίνονται στὸν πίνακα ποὺ ἀκολουθεῖ. Στὴν πρώτη στήλη σημειώνονται οἱ ναοὶ καὶ στὴ δεύτερη οἱ κληρικοί:

	Ἰωάννης ἱερέας, σακελλάριος
	Γρηγόριος ἱερομόναχος, δάσκαλος τῆς πόλης
	Δημήτριος ἱερέας, σκευοφύλακας
	Θεοδόσιος ἱερομόναχος Νομικός, πνευματικὸς (confessore)
	Πανάγος Κανελλόπουλος ἱερέας
	Ἠσαΐας ἱερομόναχος, πνευματικὸς (confessore) τῆς πόλης γιὰ 10 χρόνια
	Ἀντώνιος Παπαδόπουλος ἱερέας, χωρὶς ἐφημερία

1. Κώδικας Μέρτζιου, σ. 177.
2. Βλ. παρακάτω σ. 141-142, 144-147, ἔγγραφα 3 καὶ 5.

	Γαβριὴλ ἱερομόναχος καὶ πνευματικὸς στὴν Πάτρα
Ἅγιος Σπυρίδων	Διονύσιος ἱερομόναχος, Ἀθηναῖος, ἐφημέριος τοῦ ναοῦ στὸν ὁποῖο τοποθετήθηκε ἀπὸ τὸν Μοροζίνη
Ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος τῶν Ξένων	Μακάριος ἱερομόναχος ἀπὸ Cozira, ἐφημέριος
Madonna Alexiotissima	Γρηγόριος Vortizano ἱερέας, ἐφημέριος
Ἁγία Σοφία dei Lepantioti	Δανιὴλ Ξανθόπουλος ἱερομόναχος, ἐφημέριος
Ἅγιος Νικόλαος τῆς Μητρόπολης	Νικόλαος Caraza ἱερέας, ἐφημέριος
Ἅγιοι Σαράντα μάρτυρες	Ἰωάννης Λιβαδίτης ἱερέας, ἐφημέριος
Ἅγιος Γρηγόριος	Σίλβεστρος ἱερομόναχος, ἐφημέριος
Ἅγιος Νικόλαος κοντὰ στὸ Λαζαρέτο (ναὸς δημόσιος)	Μιχαὴλ ἱερέας, ἐφημέριος
Ἅγιοι Ἀπόστολοι	Δημήτριος ἱερέας, ἐφημέριος
Madonna Regina dell'Universo	Γρηγόριος ἱερέας, ἐφημέριος
Ἅγιος Κωνσταντῖνος	Νικόλαος ἱερέας, ἐφημέριος
Ἅγιος Λουκᾶς	Κλήταρχος ἱερομόναχος, ἐφημέριος
Ἅγιος Βασίλειος	Γαβριὴλ ἱερομόναχος, ἐφημέριος
Ἅγιος Ἀθανάσιος	Ἰωάννης Ἀραχωβίτης ἱερέας, ἐφημέριος
Madonna dei Blateri	Ἰωάννης ἱερέας καὶ ἐφημέριος
Παντάνασσα	Γεώργιος Ξερομερίτης, ἱερέας ἐφημέριος
Μονὴ Μεταμορφώσεως[1]	Δωρόθεος, ἡγούμενος
Μονὴ Ἁγίου Ἀνδρέα	Ἐπίσκοπος τῆς «Corivia», ἐπιστασία
Μονὴ μοναζουσῶν στὸ Νεζερὸ περιοχὴ Καλαβρύτων[2]	

1. Πιθανὸν ταυτίζεται μὲ τὴ μονὴ τοῦ Σωτῆρος, νοτιοανατολικὰ τοῦ χωριοῦ Μιντιλόγλι, γνωστὴ στὶς πηγὲς ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα (Τριανταφυλλου, *Λεξικόν*, σ. 632).

2. Στὴν περιοχὴ Καλαβρύτων, πέραν τῆς ἀνδρικῆς μονῆς τῆς Χρυσοποδαριτίσσης (Τριανταφυλλου, *Λεξικόν*, σ. 718-720) ἀναφέρεται ἐπίσης ἡ μονὴ τῆς Εὐαγγελιστρίας, μαρτυρούμενη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Κ. Τριανταφύλλου ἦταν πιθανὸν μονὴ γυναικεία (*ὅ.π.*, σ. 239-240).

2.4. Ἡ ἐνοριακὴ ὀργάνωση καὶ τὸ ζήτημα τῶν ἀδελφοτήτων

Ὅπως εἴδαμε, ἀνάμεσα στὶς διάφορες καταγγελίες ποὺ ἔγιναν καὶ ἀφοροῦσαν στὴ συμπεριφορὰ τοῦ μητροπολίτη Χριστόφορου ἦταν καὶ ὁ χρηματισμός του γιὰ νὰ δώσει ἄδεια στοὺς ἱερεῖς νὰ ἱερουργοῦν στοὺς ναούς τους. Τοῦτο, τὸ ὁποῖο ἀποτελοῦσε πιθανὸν συνήθη πρακτικὴ στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ἐπισημαίνεται καὶ ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς ἀξιωματούχους καὶ φυσικὰ δὲν ἦταν περιορισμένο ὡς φαινόμενο μόνο στὴ μητρόπολη τῆς Πάτρας, ἀλλὰ ἐκτεινόταν σ' ὁλόκληρο τὸν πελοποννησιακὸ χῶρο[1]. Ἡ συμπεριφορὰ ὅμως τοῦ μητροπολίτη ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς κανονισμοὺς ποὺ ρύθμιζαν τὴ λειτουργία τῆς ἀστικῆς Κοινότητας τῆς Πάτρας, καὶ τοῦτο ἐπισημαίνεται στὴ στάμπα μὲ τὴν παράθεση τοῦ ἄρθρου 12 τοῦ κανονισμοῦ λειτουργίας της, τὸ ὁποῖο ρύθμιζε τὴν ἐκλογὴ τοῦ μητροπολίτη ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Κοινότητας καὶ περιόριζε τὴ δικαιοδοσία του σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν ἐπιλογὴ τῶν ἐφημερίων τῶν ναῶν.

Τὸ συγκεκριμένο ἄρθρο, τὸ ὁποῖο ἔχει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον, δημοσιεύεται στὸ παράρτημα τῶν ἐγγράφων. Κατ' αὐτό, ὁ ἀρχιεπίσκοπος, δὲν μποροῦσε νὰ ἀναμιγνύεται στὴν ἀνάδειξη τῶν ἐφημερίων τῶν ναῶν τοῦ Μπόργκου καὶ τῶν χωριῶν στὴν περιοχὴ δικαιοδοσίας τῶν Πατρῶν. Οἱ ὑποθέσεις αὐτὲς ἀφοροῦσαν μόνον στοὺς «συναδελφούς», οἱ ὁποῖοι θὰ ἐξέλεγαν τοὺς ἐφημερίους μὲ ψηφοφορία. Ἡ παρέμβαση τοῦ ἀρχιεπισκόπου περιοριζόταν στὴ βεβαίωση τῆς καταλληλότητας καὶ τῆς ἐπάρκειας εἴτε τῶν ἐκλεγέντων εἴτε, σύμφωνα μὲ τὴ δεύτερη παράγραφο τοῦ ἴδιου ἄρθρου, τῶν ὑποψηφίων, οὕτως ὥστε οἱ ἐφημέριοι τῶν ναῶν νὰ ἀνταποκρίνονται στὶς ἀπαιτήσεις καὶ στὸ βάρος ποὺ συνεπαγόταν ἡ πνευματικὴ διαποίμανση τῶν πιστῶν.

Στὸ κείμενο τοῦ κανονισμοῦ, ποὺ κατατέθηκε ἀπὸ τοὺς πολίτες τῆς Πάτρας πρὸς ἔγκριση τὸ 1688[2], τὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ μητροπολίτη καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸν ὁρισμὸ τῶν ἐφημερίων τῶν ναῶν περιέχονται στὸ ἄρθρο 9, τὸ ὁποῖο ὅμως παρουσιάζει ἐνδιαφέρουσες διαφορὲς ὡς πρὸς τὸ θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ στὴν ἑνότητα αὐτή. Κατ' αὐτὸ ὁ μητροπολίτης δὲν μποροῦσε νὰ ἐνοι-

1. Σημειώνω ἐνδεικτικὰ ἀπόσπασμα ἀπὸ ἐπιστολὴ ποὺ οἱ sindici catasticatori Domenico Griti, Marin Michelli καὶ Gerolimo Renier ἔστειλαν τὸ 1689 ἀπὸ τὴ Γαστούνη ὅπου τονίζουν ὅτι ἕνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἄτοπα ποὺ διαπίστωσαν ἦταν «l'uso praticato da questi vescovi di impignarsi con dannate estorsioni d'aperta simonia nel vendere ai papa stessi l'officiatura di vari tempii» (Λαμπρου, «Σημειώσεις», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 20 (1926), 197).

2. Τὸ κείμενο ἔχει μεταγράψει ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τῆς Βενετίας ὁ Κ. Μέρτζιος καὶ ὑπάρχει στὸν γνωστὸ Κώδικα, σ. 86-89.

κιάζει ἢ νὰ παραχωρεῖ τὶς ἐκκλησίες τοῦ Μπόργκου, ἀλλὰ οἱ κάτοικοι τῆς συνοικίας (contrada) κατ' ἀρέσκεια μποροῦσαν νὰ ὁρίζουν τὸν κληρικὸ γιὰ τὴν ποιμαντική τους φροντίδα, τὸ ἴδιο καὶ τὰ χωριά. Στὶς ἱερουργούμενες ἐκκλησίες τοῦ Μπόργκου, ἔπρεπε νὰ συσταθοῦν οἱ συνελεύσεις τῶν συναδελφῶν, ἀπὸ τὶς ὁποῖες νὰ ἐκλέγονται δύο γαστάλδοι, οἱ ὁποῖοι θὰ εἶχαν τὴ φροντίδα τῶν ναῶν καὶ τὴ διαχείριση τῶν εἰσοδημάτων καὶ τῶν προσφορῶν τῶν πιστῶν[1].

Τὰ ἀνωτέρω, πέραν τῆς σημασίας τους γιὰ τὴν ἔκταση τῆς δικαιοδοσίας τοῦ μητροπολίτη, ἔχουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, διότι θέτουν τὸ ζήτημα τῆς ὕπαρξης τοῦ θεσμοῦ τῶν θρησκευτικῶν ἀδελφοτήτων καὶ στὸν πελοποννησιακὸ χῶρο, ἑνὸς θεσμοῦ ἐξαιρετικὰ διαδεδομένου στὸν ἑλληνικὸ νησιωτικὸ χῶρο καὶ ἰδιαίτερα στὰ νησιὰ τοῦ Ἰονίου ὡς μοντέλου ὀργάνωσης τῶν κτητόρων καὶ διαχείρισης τῶν ναῶν[2]. Οἱ προϋποθέσεις γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ ἢ τὴν υἱοθέτηση τοῦ θεσμοῦ στὸν πελοποννησιακὸ χῶρο, ἡ διάδοσή του, ἡ σχέση του μὲ τὶς ἀντίστοιχες ἀδελφότητες τοῦ Ἰόνιου χώρου, καὶ ἡ σημασία του γιὰ τὴν ἐνοριακὴ ὀργάνωση τῶν μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὴ Β΄ βενετοκρατία, ἀποτελοῦν θέματα τὰ ὁποῖα χρήζουν εἰδικῆς διερεύνησης καὶ φυσικὰ ὑπερβαίνουν τὰ ὅρια τῆς μελέτης αὐτῆς.

2.5. Ἡ ἀστικὴ Κοινότητα τῆς Πάτρας[3]

Τὸ μελετώμενο ἐδῶ ἔντυπο περιέχει ἐπίσης ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὴν ἀστικὴ Κοινότητα τῆς Πάτρας, τοὺς κανονισμοὺς καὶ τὰ μέλη της.

Ὅπως ἤδη σημειώσαμε, στὴ σ. 8 τοῦ ἐντύπου ἀναπαράγεται ἀντίγραφο τοῦ ἄρθρου 12 τοῦ κανονισμοῦ τῆς Κοινότητας, ποὺ ἀφορᾶ στὴν ἐκλογὴ τοῦ

1. *«Che si possa elegger dal Consiglio il Metropolita Greco qual sia nativo del luoco, nè possa egli affitiar ovvero dar le Chiese del Borgo, ma sia permesso a quelli della contrada, a loro piacimento, destinar un religioso per la cura delle loro anime e cosi ogni uno delle ville il suo religioso.*

Che nelle Chiese Greche del Borgo che sono ufficiate, si habbino a formar li capitoli de confratelli e da essi farsi elezione di due gastaldi per accudire all' interesse di dette chiese e perche specialmete non siano manumesse le rendite e le elemosine che dalla pietà de fedeli vengono corrisposte con oggetto in opere buone siano impegnate», Κώδικας Μέρτζιου, σ. 87-88.

2. Γιὰ τὸ θέμα βλ. Καρυδη, *Ἀδελφότητες*, ὅπου ἡ βιβλιογραφία καὶ γιὰ τὶς ἄλλες περιοχὲς ὅπου ἀπαντᾶ ὁ θεσμός.

3. Γιὰ τὶς ἀστικὲς κοινότητες τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὴν περίοδο τῆς Β΄ βενετοκρατίας καὶ τὴν Κοινότητα τῆς Πάτρας εἰδικότερα, βλ. Αναστασιας Παπαδια-Λαλα, *Ὁ θεσμὸς τῶν ἀστικῶν κοινοτήτων στὸν ἑλληνικὸ χῶρο κατὰ τὴν περίοδο τῆς βενετοκρατίας (13ος-18ος αἰ.) Μιὰ συνθετικὴ προσέγγιση*, Βενετία 2004, σ. 465-500 ὅπου συγκεντρωμένη καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

μητροπολίτη Πατρῶν καὶ στὴν ἐκλογὴ τῶν ἐφημερίων τῶν ναῶν, τὸ ὁποῖο λήφθηκε ἀπὸ τὸ «*Capitulare*» τῆς Κοινότητας τῶν Πατρῶν.

Ἕως σήμερα γνωρίζαμε, ὅπως ἄλλωστε καὶ γιὰ τὶς ὑπόλοιπες ἀστικὲς κοινότητες τῆς Πελοποννήσου, τοὺς κανονισμοὺς λειτουργίας τους μέσα ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποὺ κατατέθηκαν πρὸς ἔγκριση καὶ μέσα ἀπὸ τὰ σχόλια καὶ τὶς προτάσεις τροποποίησης ποὺ περιέχονταν στὰ ὑπομνήματα τῶν Βενετῶν διοικητῶν. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τουλάχιστον ἡ Κοινότητα τῆς Πάτρας, μετὰ τὴν ἔγκριση τῆς ἵδρυσης καὶ τοῦ κανονισμοῦ της, κατέγραψε τὸν καταστατικὸ χάρτη της σὲ ξεχωριστὸ βιβλίο, τὸ ὁποῖο εἰκάζουμε ὅτι θὰ χρησιμοποιοῦνταν καὶ γιὰ τὴν τήρηση τῶν πρακτικῶν τῶν συνελεύσεων τῆς Κοινότητας.

Τὸ ἄρθρο 12 τοῦ κανονισμοῦ, ὅπως αὐτὸ ὑπάρχει στὸ μελετώμενο ἔντυπο, ἀντιστοιχεῖ, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο, στὸ ἄρθρο 9 τοῦ κανονισμοῦ ποὺ κατατέθηκε ἀπὸ τὴν Κοινότητα τῆς Πάτρας πρὸς ἔγκριση στὶς βενετικὲς ἀρχές. Τὸ ἄρθρο ὅμως 9, ὅπως αὐτὸ ἔχει μεταγραφεῖ ἀπὸ τὸν Μέρτζιο, ἐμφανίζεται πλουσιότερο σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὴ λειτουργία τοῦ συναδελφικοῦ μοντέλου, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ ἄρθρο 12 τὸ ὁποῖο περιορίζεται στὰ τῆς ἐκλογῆς τῶν ἐφημερίων τῶν ναῶν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ κείμενο τῶν κανονισμῶν τῆς Κοινότητας, ἐφόσον βέβαια τὸ κείμενο τῆς στάμπας ἀναπαράγει μὲ ἀκρίβεια τὸ ἄρθρο 12, δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ κείμενο τῶν ἄρθρων ποὺ κατατέθηκαν πρὸς ἐπικύρωση. Μὲ τὰ δεδομένα ποὺ ἔχουμε αὐτὴ τὴ στιγμή, καὶ χωρὶς νὰ γνωρίζουμε τὸ πλῆρες κείμενο τοῦ κανονισμοῦ ποὺ βρισκόταν καταγραμμένο στὸ «*Capitolare*» τῆς Κοινότητας, μποροῦμε νὰ βεβαιώσουμε μόνον ὅτι ὁ κανονισμὸς ἔχει τροποποιηθεῖ σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὴ σειρὰ τῶν ἄρθρων, ἀδυνατοῦμε ὅμως νὰ μιλήσουμε γιὰ παραλείψεις ἢ ἀφαιρέσεις ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ κείμενο τοῦ κανονισμοῦ, ἀφοῦ ἡ πιθανότητα νὰ ὑπάρχει ἀντίστοιχη ἐκτενὴς ἀναφορὰ στὰ τῆς λειτουργίας τῶν ἀδελφοτήτων σὲ ἄλλο ἄρθρο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ.

Στὰ ἔγγραφα καταγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τῆς Κοινότητας κατὰ τὴ στιγμὴ τῆς σύνταξής τους, τὰ ὁποῖα ἔρχονται νὰ προστεθοῦν στὰ ἤδη γνωστά.

Στὴν πράξη ὁρισμοῦ πληρεξουσίων τῆς Κοινότητας ποὺ συντάχθηκε στὶς 11 Φεβρουαρίου 1713[1], ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ὁρισθέντες πληρεξουσίους, τὸν Zuanne Macola[2] καὶ τὸν Leonardo Capetanachi, ἀναγράφονται ἀκόμη 33 ὀνόματα

1. Βλ. παρακάτω σ. 142-144, ἔγγραφο 4.

2. Ἀδελφὸς τοῦ Μπερνάδου Μάκολα. Γιὰ τὴν οἰκογένεια καὶ κυρίως γιὰ τὸν Μπερνάρδο καὶ τὴ δραστηριότητά του βλ. Μαλλιαρη, *Πάτρα*, σ. 178-184.

μελῶν τῆς Κοινότητας, μὲ ἐξαίρεση ἐκεῖνα τῶν συνδίκων οἱ ὁποῖοι, ὅπως σημειώνεται, ἀπὸ φόβο ἀρνήθηκαν νὰ ὑπογράψουν. Τὴν πράξη ὑπογράφουν ἀλφαβητικὰ οἱ παρακάτω:

1.	Demetrio	17.	Ioaneta Nicaci
2.	Balaso Argasari	18.	*Sinano Pizoli
3.	Giovanni Augiropulo	19.	Basilaci Raisi
4.	Demetrio Capetanachi	20.	*Beniselo Rizzi
5.	Giovanni Caruli	21.	*Stamati Rosici
6.	Georgio Chiriacopulo	22.	*Stamati Rufa
7.	Demetrio Cotronà	23.	Georgio Rufo
8.	Xristo di Zoto	24.	Leonardo Safiri
9.	Apostolo Ditropulo	25.	Georgio Stamo
10.	Giovanni Eftaminite	26.	*Georgio Stasinogli
11.	*Teodoreto Filareto	27.	Stamati Tiepolo
12.	Xristodulo Ladaci del quodam Simacì	28.	*Demetrio Trapititi
13.	Xristodulo di Demetrio Ledaci	29.	Xristo Tuni
14.	Canelo Lichnide	30.	Diamante Volemi
15.	Demetrio Lucopulo	31.	*Filactò Vovò
16.	Demetrio Mile	32.	Leonardo Vovò
		33.	Michiel Zen

Ἀπὸ αὐτοὺς οἱ 8, σημειούμενοι μὲ ἀστερίσκο, ἀπαντοῦν στὸν κατάλογο τῶν μελῶν τῆς Κοινότητας ποὺ τὸ 1700 παρέδωσαν οἱ σύνδικοι στὸν ρέκτορα τῆς πόλης Alessandro Priuli καὶ ὁ ὁποῖος περιλάμβανε 129 οἰκογένειες[1]. Σὲ αὐτὲς ἀναφέρεται καὶ ἡ οἰκογένεια Δημητρίου Ladachi, γόνος τῆς ὁποίας εἶναι ὁ ἀνωτέρω σημειούμενος Xristodulo. Οἱ ὑπόλοιποι θὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς νέα μέλη, τὰ ὁποῖα ἐντάχθηκαν στὴν Κοινότητα μετὰ τὸ 1700.

2.6. Στοιχεῖα γιὰ τὴν κατάσταση μητροπόλεων τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου

Τὰ ἔγγραφα, τέλος, τῆς στάμπας, κυρίως ὅμως οἱ μαρτυρικὲς καταθέσεις, παρέχουν ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπὲς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου.

Ὅπως εἴδαμε στὴν ἀναλυτικὴ παρουσίαση τῶν περιεχομένων τῆς στά-

1. Βλ. Μαλλιαρη, *Πάτρα*, σ. 250-251. Ὁ Demetrio Trapititi ταυτίζεται μὲ τὸν Dimitri Tripetiri. Ὁ Stamati Rosici (διορθωτέο σὲ Bosichi) ταυτίζεται μὲ τὸν Σταμάτη Μποζίκη γιὰ τὴ δραστηριότητα τοῦ ὁποίου βλ. Μαλλιαρη, *Πάτρα*, σ. 184-186.

μπας, ἀπὸ μαρτυρικὲς καταθέσεις βεβαιώνεται ὅτι ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κύριλλος (1711-1713) πρὶν ἐκλεγεῖ στὸν πατριαρχικὸ θρόνο ἦταν ἀρχιεπίσκοπος Κυζίκου[1], ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Καλαβρύτων ὑπαγόταν στὸν ἀρχιεπίσκοπο Πατρῶν καὶ ὅτι ἡ μητρόπολη Μύρων, στὴν ὁποία εἶχε ἐκλεγεῖ ἀπὸ τὸ 1688 ὁ Ζακχαῖος Ἀδαμόπουλος, στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰώνα δὲν εἶχε πλέον ποίμνιο[2].

Ἐνδιαφέρουσες ἐμφανίζονται καὶ οἱ λοιπὲς βεβαιώσεις ὅτι σὲ πολλὲς μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπὲς οἱ ἀρχιερεῖς τους καθαιρέθηκαν μὲ πατριαρχικὴ ἀπόφαση, ἐξ αἰτίας σκανδάλων ἢ ἐγκληματικῶν πράξεων, καὶ ἀντικαταστάθηκαν μὲ ἄλλους. Ἀναφέρεται ὅτι: στὰ Γιάννενα καθαιρέθηκε ὁ «*Calimicò*» (=Καλλίνικος) καὶ ἀνέλαβε ὁ Κύριλλος[3]· στὴν ἐπισκοπὴ Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης καθαιρέθηκε ὁ Μελέτιος καὶ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν Γρηγόριο[4]· στὴν Ἀθήνα καθαιρέθηκε ὁ Κύριλλος καὶ ἀνέλαβε ὁ Μελέτιος[5]· στὴ Θεσσαλονίκη, τέλος, καθαιρέθηκε ὁ Νεόφυτος καὶ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸν Μεθόδιο, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἔπειτα ἀπὸ χρόνια καθαιρέθηκε καὶ ἀνέλαβε ὁ Ἰγνάτιος[6].

Σημαντικές, τέλος, κρίνονται οἱ πληροφορίες ποὺ ἀφοροῦν τὸν ἐπίσκοπο τῆς «*Corovia*» ἢ «*Corivia*». Τὸ τοπωνύμιο εἶναι πιθανότατα παραφθορὰ τοῦ «Κορωνεία». Ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία γνωρίζουμε ὅτι ἡ ἐπισκοπὴ Κορωνείας ἕως τὸν 8ο αἰώνα, μαζὶ μὲ τὶς ὑπόλοιπες ἐπισκοπὲς τοῦ νότιου ἑλληνικοῦ χώρου, δηλαδὴ τῆς ἐπαρχίας Ἀχαΐας, ὑπαγόταν στὴ μητρόπολη Κορίνθου.

---

1. Βλ. καὶ FEDALTO, *Hierarchia*, σ. 140.

2. Ὁ G. Fedalto, *Hierarchia,* σ. 225-226, στὸν ἐπισκοπικὸ κατάλογο τῆς μητρόπολης σταματᾶ στὸ ἔτος 1397.

3. Ὁ Καλλίνικος, μητροπολίτης τὸ διάστημα 1639-1643, καθαιρέθηκε καὶ ἀποκαταστάθηκε στὸν θρόνο του. Ποίμανε τὸ διάστημα 1644-1662, ὁπότε καθαιρέθηκε ἐκ νέου καὶ ἐπανῆλθε μετὰ τὴν ἄρση τῆς καθαίρεσής του ἕως τὸ 1666, ὁπότε καὶ πάλι καθαιρέθηκε. Μετὰ τὴν ἄρση τῆς καθαίρεσής του μετατέθηκε στὴ μητρόπολη Δρυϊνουπόλεως. Τὸν διαδέχθηκε ὁ Κύριλλος (1666-1669 καὶ 1670-1676). Βλ. ΑΤΕΣΗ, *Κατάλογοι*, σ. 102.

4. Ὁ Μελέτιος Μήτρου (γνωστὸς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας) ποίμανε τὴ μητρόπολη τὸ διάστημα 1692-1696. Μετὰ τὴν καθαίρεσή του καὶ τὴν ἄρση της μετατέθηκε τὸ 1703 στὴ μητρόπολη Ἀθηνῶν. Διάδοχός του ἐξελέγη ἀρχικὰ γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα ὁ Μακάριος Β΄ (19 Φεβρουαρίου-5 Ἰουλίου 1697) καὶ ἀκολούθως ὁ Γρηγόριος Γ΄ (1697-1700). Βλ. ΑΤΕΣΗ, *Κατάλογοι*, σ. 199.

5. Κατὰ τὸν Β. Ἀτέση ὁ Κύριλλος Β΄ (1699-1703) μετατέθηκε στὴ μητρόπολη Παραναξίας. Ἀπὸ τὸ ἔντυπό μας προκύπτει ὅτι εἶχε προηγηθεῖ καθαίρεση (*«come anco in Atene esser stato deposto Cirillo et assonto Melletio»*) καὶ προφανῶς στὴ συνέχεια ἄρση τῆς καθαιρέσεως. Ὁ ἀπὸ Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Μελέτιος Β΄ ποίμανε τὴ μητρόπολη Ἀθηνῶν τὸ διάστημα 1703-1713, ὁπότε καὶ παραιτήθηκε. Βλ. ΑΤΕΣΗ, *Κατάλογοι*, σ. 12.

6. Πρόκειται γιὰ τοὺς μητροπολίτες Νεόφυτο Α΄ Δαμαλᾶ (1680-1686), Μεθόδιο Γ΄ (1687-1696) καὶ Ἰγνάτιο Β΄ (1698-1712) (ΑΤΕΣΗ, *Κατάλογοι*, σ. 86).

Μετὰ τὴν ἀπόσπαση τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τῆς Ρώμης καὶ τὴ διοικητική του ἕνωση μὲ τὸ οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο, ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ὀργανώθηκε ἐκ νέου μὲ τὴν προσθήκη νέων μητροπόλεων καὶ ἀρχιεπισκοπῶν. Στὶς «Ἀναγραφὲς» τῶν ἐπισκοπῶν ἀπὸ τὸν Θ΄ αἰώνα καὶ ἑξῆς ἡ ἐπισκοπὴ Κορωνείας ἐμφανίζεται ὑπαγόμενη στὴ μητρόπολη Ἀθηνῶν. Ὁ ἐπισκοπικός της κατάλογος εἶναι ἐλλιπής, ἀφοῦ εἶναι γνωστοὶ μόλις πέντε ἐπίσκοποι, τρεῖς ἕως τὸ ἔτος 458, ὁ Ἰωακεὶμ Ἀρμένης, ἐμπερίστατος ἤδη ἀπὸ τὸ ἔτος 1727 στὴ βενετοκρατούμενη Κέρκυρα[1], καὶ ὁ Διονύσιος τὸ 1786[2].

Οἱ πληροφορίες τῆς «στάμπας» προσθέτουν ἕναν ἐπιπλέον ἐπίσκοπο στὸ τέλος τοῦ 17ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰώνα, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐγκαταλείψει κατὰ τὰ φαινόμενα τὴν ἐπισκοπή του, διέμενε μόνιμα στὴν Πάτρα καὶ εἶχε εὐεργετηθεῖ ἀπὸ τὸν πρώην μητροπολίτη Πατρῶν Ἀρσένιο, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ διαθήκη του τοῦ κληροδότησε τὴν ἰδιόκτητη μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα. Εἶχε μάλιστα καὶ αὐτὸς ὑποβάλει ὑποψηφιότητα γιὰ τὴ μητρόπολη τῆς Πάτρας. Ὁ ἀνώνυμος αὐτὸς ἐπίσκοπος τῆς «στάμπας» πιστεύω ὅτι θὰ πρέπει νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν ἐπίσκοπο Κορωνείας Ἰάκωβο Σταθόπουλο, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μὲ πληροφορίες ποὺ διασώζει ὁ Λεωνίδας Ζώης, διέμενε ἀπὸ τὸ ἔτος 1693 ἢ 1698 στὴ Ζάκυνθο ὅπου στὶς 7 Σεπτεμβρίου 1721 μοίρασε ἄμφια μὲ ἀντιπρόσωπο τοῦ Χριστόφορου Ἀντωνόπουλου. Ὁ Ἰάκωβος διετέλεσε ἐφημέριος στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους στοὺς Κήπους ἀπὸ ὅπου παραιτήθηκε τὸ 1733 λόγῳ γήρατος, πέθανε στὶς 30 Ἰανουαρίου 1747 καὶ τάφηκε στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Γουζέλη[3].

4. Ἐπιλογὴ ἐγγράφων

1

Ἀντίγραφο ἀπὸ τὸ Capitulare τῆς Κοινότητας τῶν Πατρῶν. Ἄρθρο περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ μητροπολίτη Πατρῶν.

Α.Ν.Κ., Ἐνετοκρατία, φάκελος 39, δέσμη 9, στάμπα, σ. 8.

1. Αθ. Τσιτσα, «Ἐπίσκοποι ἐμπερίστατοι στὴ βενετοκρατούμενη Κέρκυρα», *Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ* 20 (1976), 66-68.

2. Βλ. Γερ. Κονιδαρη, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου μέχρι σήμερον (49/50 – 1966)*, Τόμος Β΄, ἔκδοσις δευτέρα, ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 104, 105, 136. Εμμ. Παντελακη, «Κορωνείας ἐπισκοπή», *Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. 14, σ. 943. Fedalto, *Hierarchia,* σ. 501. R. Janin, «Coroneia (Κορώνεια)», *Dictionnaire d' Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, τ. 13, Paris 1956, στ. 914.

3. Ζωη, *Λεξικόν*, σ. 55, 236 καὶ 609.

Copia tratta dal capitulare della Communità di Patrasso.

XII. Che possano pure col detto conseg. nell' occasioni di vacanza far l'elettione dell' Arcivescovo greco di Patrasso, che sia però suddito della sign. nostra, nè possa questo ingerirsi nella destinatione delli Officiatori delle Chiese del Borgo, e delle Ville della Giurisditione di Patrasso, mentre tali destinati doveranno liberi, e dipendenti dalli soli Confratelli, li quali elleggeranno li Offitiatori per via di Ballotatione, bensì gl' Officiatori habbino poi per l' idoneità, e sufficienza ad esser approbati dall' Arcivescovo acciò, che meglio possano supplire alla buona cura dell' Anime.

Nell' occasione di nuova elettione d' Arcivescovo doverà osservarsi intieramente quanto fu prescritto dall' Eccell. Senato in ducali 19 Maggio 1696 quali doveranno esser registrate nel Capitolare di questa Communità, e nelle chiese, ove le confraternità hanno facoltà d'eleggere gl' officiatori &c. doverà preceder all' Ellettione la Fede del Prelato, che attesti l' idoneità, e sufficienza de Religiosi stessi.

Tratta dall' Autentico.

Zorzi Palladà Interp. di S.E.

Ἄρθρο 9 τοῦ Κανονισμοῦ, κατὰ Μέρτζιο:

Che si possa elegger dal Consiglio il Metropolita Greco qual sia nativo del luoco, nè possa egli affitiar ovvero dar le Chiese del Borgo, ma sia permesso a quelli della contrada, a loro piacimento, destinar un religioso per la cura delle loro anime e cosi ogni uno delle ville il suo religioso.

Che nelle Chiese Greche del Borgo che sono ufficiate, si habbino a formar li capitoli de confratelli e da essi farsi elezione di due gastaldi per accudire all' interesse di dette chiese e perche specialmente non siano manumesse le rendite e le elemosine che dalla pietà de fedeli vengono corrisposte con oggetto in opere buone siano impegnate.

2

Δουκικὸ γράμμα τῆς 2ας Ἰανουαρίου 1711 ἀπευθυνόμενο στὸν γενικὸ προβλεπτὴ Agostino Sagredo.

Α.Ν.Κ., Ἐνετοκρατία, φάκελος 39, δέσμη 9, στάμπα, σ. 11-12.

Ioannes Cornelio Dei Gratia Dux Venetiarum. Nobili, & Sapienti Viro Augustino Sagredo Prov. Nostro Generali Maris, & suo Successori Fidelibus dilectis salutem, & dilectionis affectum.

Fattosi in riflesso à quanto ci havete scritto sotto li 4 Agosto ultimamente passato in proposito dell' invalsa libertà, che molti Religiosi Greci dell' Isole per esser promossi al Sacerdotio, vanno à ricever il Sacro Ordine nella T.F. da Prelati sudditi

del Turco, & agli eccitamenti, che si vedono da Voi con molta prudenza portati alli Protopapà di Corfù, e Zante, di non admettere all' essertitio del Sacerdotio chiunque non fossero ordinato da Prelati dello Stato Nostro, e di doverlo immediate sospendere, non hà il Senato, che pienamente gradire, & approvare una si benemerita applicatione. Come però questa riguarda l' interesse, & il servitio della Signoria Nostra, doverete estenderla in ogni parte, onde sia a tutti nota la publica volontà, e posto argine al disordine sin ora corso, dichiarando ancora incapaci d'alcun benefitio quelli, che si fossero fuori dello Stato Nostro ordinati.

Passando da questo Punto all' altro, che pur riguarda il Spirituale di Santa Maura da Noi con religiosa pietà rilevato nelle Lettere stesse, e secondandosi li nostri prudentissimi suggerimenti, eccitarete il Zelo di Monsig. Vescovo del Zante à farvi sino ad altro ordine Nostro le visite, ben sicuri, che la Pastorale sua attentione anderà insinuando in quei Popoli quei sentimenti di religione, che saprà additarle il proprio ben noto Zelo, e Mentre è intentione del Senato di prender anco più precise misure, viene ricercata l' attentione// dello stato di quella Chiesa Latina, se vi siano rendite della sua Mensa, e di quel Capitolo, in mano di chi siano passate, & in quali usi trasferite, da chi venghi in oggi ufficiata, se vi siano Capellanie, Beneficij, & altri titoli Ecclesiastici col loro peso, e Dote, e quanti siano li Chierici, come pure li Laici del Ritto Lattino nell' Isola; ben sicuri, che sopra cadauno di questi punti la vostra pontualità rileverà le più precise informationi, che vagliono di norma alle Publiche deliberationi.

Data in Nostro Ducali Palatio die secunda Ianuarij Inditione 5. M.D.C.C.X.I.
Pietro Jmberti Segretario.

3

Οἱ ὑπογραφόμενοι δηλώνουν ὅτι οἱ ὑπογραφὲς ποὺ ἔβαλαν κατ' ἀπαίτηση τοῦ μητροπολίτη σὲ βεβαίωση, τὸ περιεχόμενο τῆς ὁποίας δὲν διάβασαν, νὰ μὴν ἔχουν κανένα κύρος.

Α.Ν.Κ., Ἐνετοκρατία, φάκελος 39, δέσμη 9, στάμπα, σ. 20-21.

Copia tratta dal Libro Estraordinario serve nell' Officio della Cancellaria Pretoria della Prov.a d' Achaia.

Adi 24 Settembre 1712. S.N. Patrasso.

Comp.e in Offitio &c.

Il Rev. Papà Giovanni Livaditi Officiator della Chiesa di Santi Quaranta. Il Rev. Papà Gianni Arachoviti Officiator della Chiesa di S. Athanasio. Il Rev. Papà Giorgi Xeromeriti. Gianni Lecopulo. Dimitri Papà Michalopulo. Panagiotti Schinà. Golfino Cristicò, Giorgachi Cilingiri, Dimitri Lucopulo. Gianni Lefteri, quali instorono

annottarsi, ch' essendo stati soddotti da persuasive, e lusinghe di questo Mons. Metropolita questa mattina firmata con la loro sottoscrittione una Carta, che non le fu permesso nè meno leggerla, ma li fu asserto essere una fede fatta per lui per servirsene ovunque &c. Non intendendo però, che detta lo//ro sottoscrittione, e firma habbia verun vigore, nè faccia a pregiuditio d' alcuno, nè d' essi medemi, formano la presente Comparsa, & instano ad indemnità loro, e per scarico delle proprie conscienze, che dette loro sottoscrittioni habbino ad esser considerate, come fatte non fossero, e ciò per esser stati sorpresi, nè sapere cosa contenesse la Carta d' essi sottoscritta per non haverla letta. In fede di che si sottoscriveranno.

Gio: Sacerdote Officiatore de Santi Quaranta affermo.

Gio: Sacerdote, & Officiatore di S. Athanasio affermo.

Georgio Sacerdote, & Officiator de Pandanossa affermo.

Golfino Christicò affermo.

Demetrio Papamichalopulo affermo.

Panagioti Schinà affermo.

Gio: Lulucopulo affermo quanto di sopra.

Io Spiro Episcopulo affermo per nome di Giorghachi Cilingiri non sapendo scriver, come disse.

Dimitri Lucopulo affermo.

Ex Margine.

Adi 25 Oltrascritto.

Refferì il Tamburo di Guardia haver notificata la contrascritta Comparsa al Mons. Metropolita &c.

Giust' Antonio Piccoli V. Canc. Pret. &c.

Omissa Legalitate.//

4

Ἡ Κοινότητα τῆς Πάτρας ὁρίζει ὡς πληρεξουσίους της τὸν Ἰωάννη Μάκολα καὶ τὸν Λεονάρδο Καπετανάκη γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὶς θέσεις της γιὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ μητροπολίτη Ἀντωνόπουλου στὴ Βενετία.

Α.Ν.Κ., Ἐνετοκρατία, φάκελος 39, δέσμη 9, στάμπα, σ. 25-26.

In Christi Nomine Amen.

1713. 11. Febraro S.V.

In Patrasso.

Con la presente Scrittura attestativa, quale voliamo, che habbia forza, come se fosse fatta da Pub. Not. nottifichiamo Noi sottoscritti facendo per Noi, e per i restanti

della Nostra Communità, qualmente eleggiamo per universali nostri Procuratori gl' Illustrissimi Signori Conte Zuanne Macola, e Leonardo Capetanachi absenti, mà come se fosseri presenti, per presentare nell'Eccellentissimo Senato, & ogn' altro Tribunale della Serenissima Republica di Venetia le nostre ragioni contra al fù Abbate Cristoforo Andonopulo, essendo ferma opinione la nostra per liberarsi da esso Soggetto per nostro Pastore, e per la qual opera preghiamo la diligenza di essi nostri Procuratori in caso di contrarietà gli diamo ampla autorità di risponder con ogni sorte di Scrittura, opera, e parola in ogni Tribunale, come sopra; dando ancora facoltà à i nostri sopradetti Procuratori, che possino spendere se faranno bisogno in fino a Duc. 200,// e per certezza della verità si sottoscriviamo, e i Sindici per paura non sottoscrivono.

Beniselo Rizzi
Stamati Rosici
Filactò Vovò
Georgio Stasinogli
Sinano Pizoli
Leonardo Vovò
Demetrio Trapititi
Demetrio Cotronà
Xristo Tuni
Ioaneta Nicaci
Xristo di Zoto
Demetrio Capetanachi
Stamati Rufa
Georgio Rufo
Diamante Volemi
Stamati Tiepolo Aff.
Giovanni Eftaminite
Giovanni Augiropulo affermo con mia mano Apostolo Ditropulo, cosi pregato.
Xristodulo Ladaci del qu. Simacì.
Xristodulo di Demetrio Ledaci affermo.
Leonardo Safiri
Demetrio Lucopulo
Demetrio Mile
Georgio Chiriacopulo aff.
Basilaci Raisi
Georgio Stamo
Teodoreto Filareto aff.

Canelo Lichnide aff.
Giovanni Caruli
Demetrio
Balaso Argasari
Michiel Zen.

Omissa Legalitate.//

5

Ἐνυπόγραφη καταγγελία τῶν ἱερομονάχων καὶ ἱερέων τῆς μητροπόλεως Πατρῶν ἐναντίον τοῦ μητροπολίτη Χριστόφορου Ἀντωνόπουλου.
Α.Ν.Κ., Ἐνετοκρατία, φάκελος 39, δέσμη 9, στάμπα, σ. 27-30.

Noi quanti ci ritroviamo in Patrasso di Acaia Sacro Monaci, e Sacerdoti preghiamo, e supplichiamo Iddio, implorando giorno, e notte, che al Sereniss. Prencipe, & Eccell. Senato conceda potenza, e vittoria contro nemici. In oltre significhiamo per mezo di nostra Lettera quanti ci sottoscriveremo tanto noi, quanto quelli di intorno alla Metropoli, qualmente D. Christoforo è stato sublimato al Trono Archiepiscopale, e ricevendo tal Dignità subito nei principij hà cagionati à noi molti mali, inquietudini, confusioni, & ingiustitie quali li contracambij il Signore in quel giorno conforme dice Paolo circa Alessandro, & Imeneo. Il sopradetto non è entratto nella Gregge delle pecore per la porta, conforme negli Evangelij dice Christo, cioè nella Chiesa elletto dai sudditi, e Commun Popolo per la sua virtù, e buona vita, mà è entrato altronde per mezo di Simonie, conforme Simon Mago vedendo gli Apostoli, che operavan le maraviglie, e gli inumerabili rissanamenti, disse loro, date anche à me questa facoltà, acciò che quello sopra il quale io porrò le mani riceva lo Spirito Santo, rispose à lui la Cima degli Apostoli Pietro dico il suo Argento sia seco in perditione, perche hai creduto, che il dono di Dio si acquisti per mezo di Denari, Christo dice gratis accipitus gratis date, e non col Denaro Can: 29 dei Santi Apostoli, se qualche Vescovo con Denaro arivasse à ricever questa Dignità, ò Sacerdote, ò Diacono, & esso, & anche chi l' hà ordinato sia rigetato in ogni maniera dalla Communione, come Simon Mago, e come Giuda, che tradì Christo per trenta Argenti, conforme anche Gieze il Seruo di Eliseo, hauendo ricevuto Denaro da Neeman di nascosto dal Profetta, per la sanità divene utto leproso; Così anche questo. Il sopradetto prenominato è il Leone, che gira intorno cercando chi divorare; non venne doppo la Consacratione nella Gregge Paternamente, mà tiranicamente, primieramente rapita, Avido, iracondo, come niun altro, superbo, vinolento, inverecondo// incoveniente, immiscredente, inganevole; imperoche l' è forte nel concertare, e scomovere le cose, e tramutare la falsità in verità, e coreto sghinzare dai Coretori come dicono che

sfuggino le Anguile dalle man dei Pescatori col sghinzo della natura. Imperoche conforme hà Christo, Pietro, e Paulo somità degli Apostoli, e vasi di ellettione sono stati, havendo predicato al Mondo la cognitione di Dio; così anche questo è stato vaso di Satanasso, essendosi vestito di tutta la malitia di esso; e di più rinomato per le pazzie, e malitie il Nipote: imperoche le cose occulte fatte da lui è cosa vergognosa il dirle.

Capitolo primo. Commandò Sua Sign. Illust. qualmente niun Confessore habbi facoltà di confessare senza restar d' accordo con lui di dargli soldi.

Cap: 2. Havendo radunato tutto il Sacerdotio nella Metropoli domandò à ciaschedun Sacerdote uno, ò tre Ori, & un Sacerdote non volendo, il quale era Officiatore di San Basilio, lo sopense subito.

Cap. 3. Doppo la suspensione andiede gl' istesso nel sopradetto Tempio ad' un hora di notte per danegiara l' Officiatore dell' istesso Tempio, & hà fatto quanto hà voluto.

Cap. 4. Nell' istesso Tempio spezzò col suo Bastone le Sacre, e Venerabili Imagini in minuzzoli.

Cap. 5. Getò col suo Pastorale anche il Calice, la Patena, nell' istessa notte.

Cap. 6. Chiamò l' istesso Officiatore Turco, e che lo dimostri.

Cap. 7. Rapì all' istesso Officiatore anche la Corona d' Ambra di prezzo di tre Ori.

Cap. 8. Cacciò via totalmente il Maestro dell' istesso Officiatore, e della Città alla presenza di tutto il Popolo, che non vada più nella Metropoli à farsi vedere.

Cap. 9. Venendo costà quel muro sbianchito porta anche false Lettere, e falsi attestati hauendo inganato il Commun Popolo per presentar se stesso.

Cap. 10. Che non possa metter Stola niun altro Sacerdote in occasione di morto, se non solamente quelli che hanno Offi-//cij, e quanti altri si trovino restino senza, e questo acciò sijno astretti à fare la sua sodisfatione.

Cap. 11. Hà perseguitato il Sacelario, & il Custode dei Vasi con 24 soldati, & essendosi accorti delle persecutione sfugirono il successo, e la violenza, & ogni altro che contiene il processo.

Giouanni Sacerdote Sacelario confermo.

Gregorio Sacro Monaco, e Maestro della medesima Città fatto esule da esso, e che più non possi andare ne al congresso dei Sacerdoti alla Metropoli confermo.

Demetrio Sacerdote Custode de vasi havendomi praticato ingiustitio, & havendomi tolti Ori 4 confermo.

Teodosio Sacro Monaco Nomicò Confessore dell' istessa Città, e Publico aggravato, e processato da esso non havendo da dare confermo.

Dionisio Sacromonaco Ateniense, & Officiatore di San Spiridione dove m' hà condotto il Serenissimo Morosini, e esso m' hà detto che mi sono ordinato appresso i

Turchi, domandandomi Ori, & all' hora darmi facoltà confermo.

Panago Sacerdote Canelopulo aggravato di Ducati 4 &c. confermo.

Isaia Sacro Monaco, e Confessore dell' istessa Città per dieci anni, & ora cacciato da Christoforo confermo.

Macario Sacro Monaco da Cozira, & Officiatore di San Giovani Crisostomo dei Foresti confermo.

Gregorio Sacerdote Vortizano, & Officiatore della Madonna Alexiotissima havendomi tolti Ori 4 confermo.

Daniele Sacro Monaco Xantopulo, & Officiatore di Santa Soffia dei Lepantioti ingiustamente mi hà sospeso, e confermo.

Nicolò Sacerdote Caraza, e Officiatore di San Nicolò della Metropoli havendomi praticata ingiustitia con avermi tolto Ducati 30, e con avermi assiliato da mia Parochia, confermo.

Giouanni Sacerdote, & Officiatore dei Santi quaranta Martiri havendomi sospeso m' hà tolto ingiustamente Ducati 4, & altri Ducati 3, e confermo.

Silvestro Sacro Monaco, & Officiatore di S. Gregorio havendomi praticato ingiustitia m' hà tolto oro uno, e mezo, e confermo.

Michiel Sacerdote, e Officiatore di S. Nicolò, che si trova vicino al// Lazareto di Patrasso publ. non havendo di dargli la richiesta dell' ingiustitia ingiuriato da esso con varie, e turpi parole, finalmente scacciato dal sudetto Tempio hò trovato da un certo Cristiano un oro, e l' hò dato per liberarmmi, e così confermo.

Demetrio Sac.e, & Offic.e de SS. Apostoli havendomi cercato in cerca, e non dandomi i Parochiani m' ha tolto Oro uno, e conf.

Greg.o Sac.e, & Officiat.e della Mad: Regina dell' universo havendomi praticato ingiustitia, & havendomi tolti D. 4 conf.

Nicolò Sacerdote, e Capellan di S. Costantino havendomi sospeso giorni vinti, e serando la mia Chiesa dicendomi, che non hò la veste nutiale, e tolendomi due Ori confermo.

Ant.o Sac.e Papadopulo non havendo Officiatura m' hà praticato ingiustitie, e m' hà tolto un Cechino, e L. 3 di cera confermo.

Clitarco Sacro Monaco, & Officiatore di S. Luca, e fù Abbatte essendo stato aggravato da esso D. 300, e 50 confermo.

Gabriele Sacro Monaco, & Officiatore di S. Basilio m' hà suspeso dentro la Metropoli, e mi hà tolto violentemente due Cechini, e una Corona d' Ambra di valor di 3 Cechini dalla mia scarsela per forza confermo.

Giovanni Sacerdote, & Officiatore di Sant' Atanasio essendo stato aggravato, & havendomi tolto un Cechino confermo.

L' Abatte della Trasfiguratione Doroteo attesto anche per il Monasterio delle

Monache nella Villa Neserò Territorio di Calavrita qualmente gli hà tolto Cechini 5 Tapedi 2, e gli hà praticati altre agitationi, & iniquità, e che faci la Giustitia quel che comanda confermo.

Io Gabriele Sacro Monaco, e Confessore in Patrasso aggravato da Christoforo Mitropolitano havendomi tolti 4 Cechini per darmi licenza di confessare, e confermo.

Giovanni Sacerdote, & Officiatore della Madonna dei Blateri aggravato havendomi tolto Cechini uno confermo.

Adi 9 Maggio 1713. In Venetia.

La presente copia di Supplica fù fedelmente estratta d' altra simile essistente in bombasina scritta, e sottoscritta tutta in Idioma Greco, & da me Not. infrascritto reconosciute le sottoscrittioni nu. 24 scritte pure in Idioma Greco li 4 Aprile passato, quale fù tradotta dal sudetto Idioma Greco nel Italiano dal Reu. Prè D. Zuanne Calchia, come dissero come stà, e giace; In quorum fidem.

Omissa subscriptione Notarij, & Legalitate.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α.Ν.Κ.: Αρχεῖα Νομοῦ Κέρκυρας.

Α.Ν.Κ., Α.Ε.Δ.: Ἀρχεῖο Ἐγχώριας Διαχείρισης, φάκελοι: 5, 7.

Α.Ν.Κ., Δ. Συμβ.: Διάφοροι Συμβολαιογράφοι, φάκελος: 4.7.

Α.Ν.Κ., Ἑνετοκρατία, φάκελοι: 2, 39, 51, 81.

Α.Ν.Κ., Μ.Π.: Μεγάλοι Πρωτοπαπάδες, φάκελος: 51.

Α.Ν.Κ., Συμβ.: Συμβολαιογραφικά, φάκελοι: Α.187 (Ἀργυρόπουλος Μάρκος), Α.376 (Ἀσημόπουλος Σπυρίδων), Γ.56 (Γλαβᾶς Μιχαήλ), Μ.180 καὶ Μ.184 (Μεταξᾶς Ἀντώνιος), Μ.245 (Μόσχος Γεώργιος) Π.186-187 (Παραστάτης Ματθαῖος), Ρ.26 (Ρίκης Στυλιανός), Συμβ. Σ.146-147 (Σπόγγος Πέτρος), Τ.11 (Τοξότης Ἐμμανουήλ).

Α.Ν.Κφ., Ἀρχεῖα Νομοῦ Κεφαλληνίας. – Νοτάριος Καγγελάρης Φράγκος, βιβλίο 1. – Νοτάριος Μάνεσης Χριστόδουλος, βιβλίο 4. – Νοτάριος Μαυροϊωάννης Ἀνδρέας, βιβλίο 2. – Νοτάριος Ρωμανὸς Νικόλαος, βιβλία 2 καὶ 3.

A.S.V.: Archivio di Stato di Venezia.

A.S.V., Senato, Mar, filza 81, 188.

A.S.V., Senato, Mar, registro 44, 60. 69.

A.S.V., Senato Rettori, Registro 131.

Ε.Μ.Κφ., Ἐκκλησιαστικὸ Μουσεῖο Κεφαλληνίας. – Κώδικας Α΄ ἀρχιεπισκοπῆς Κεφαλληνίας. – Κώδικας Β΄ ἀρχιεπισκοπῆς Κεφαλληνίας.

Αβουρη, *Σύντομος ἱστορία* : Αβουρη Σπ., *Σύντομος ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἰονίων Νήσων,* Ἀθήνα 1966.

Αβουρη, «Κυθήρων, μητρόπολις»: Αβουρη Σπ., «Κυθήρων, μητρόπολις», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία,* τ. 7, Ἀθήνα 1965, στ. 1085-1088.

Αρβανιτακη, «Μεταξᾶς»: Αρβανιτακη Δ., «Ὁ Νικόδημος Β΄ Μεταξᾶς μεταξὺ ἐκκλησιαστικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀντιθέσεων (1628-1639)», *Θησαυρίσματα* 29 (1999), 287-326.

Ασωνιτη, *Ἀνδηγαυικὴ Κέρκυρα*: Ασωνιτη Σπ., *Ἀνδηγαυικὴ Κέρκυρα (13ος-14ος αἰ.)*, Κέρκυρα 1999.

ΑΣΩΝΙΤΗ, «Ἔγγραφα»: ΑΣΩΝΙΤΗ Σπ., «Ἔγγραφα ἀναφερόμενα στὴν ἐκκλησιαστικὴ περιουσία στὴν Παλαιόπολη τῆς Κέρκυρας κατὰ τὸ 14ο καὶ 15ο αἰ.», *Ἐῶα καὶ Ἑσπέρια* 3 (1996-1997), 9-40.

ΑΣΩΝΙΤΗ, *Κέρκυρα*: ΑΣΩΝΙΤΗ Σπ., *Ἡ Κέρκυρα καὶ τὰ ἠπειρωτικὰ παράλια στὰ τέλη τοῦ Μεσαίωνα (1386-1462)*, Θεσσαλονίκη 2009.

ΑΣΩΝΙΤΗ, *Νότιο Ἰόνιο* : ΑΣΩΝΙΤΗ Σπ., *Τὸ Νότιο Ἰόνιο κατὰ τὸν Ὄψιμο Μεσαίωνα. Κομητεία Κεφαλληνίας, Δουκάτο Λευκάδας, Αἰτωλοακαρνανία*, Ἀθήνα 2005.

ΑΣΩΝΙΤΗ, «Προβλήματα»: ΑΣΩΝΙΤΗ Σπ., «Προβλήματα τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου τῆς Κέρκυρας πρὶν καὶ μετὰ τὴ σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας», *Βυζαντινὰ* 21 (2000), 399-417.

ΑΤΕΣΗ, *Κατάλογοι*: ΑΤΕΣΗ Β., *Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, ἐν Ἀθήναις 1975 [ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ περ. *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* 56 (1974) καὶ 57 (1975)].

ΒΑΓΙΩΝΑΚΗ, *Ἀμάραντος*: *Ἀνδρέας Ἀμάραντος Νοταριακὲς πράξεις Ἀράκλι Κεφαλονιᾶς (1548-1562),* ἐκδίδουν Χρῆστος Βαγιωνάκης - Ὄλγα Κατσίβελα – Δέσποινα Μιχάλαγα - Βάσω Μπελαβγένη - Μάριος Μπλέτας, Ἀθήνα 2001.

ΒΑΓΙΩΝΑΚΗ, *Καπιάνος* : *Νικόλαος Καπιάνος, νοταριακὲς πράξεις Κάστρο Κεφαλονιᾶς (1571-1576),* ἐκδίδουν Χρῆστος Βαγιωνάκης – Δέσποινα Μιχάλαγα – Μάριος Μπλέτας, ἐπ. ἐπιμέλεια Ν. Γ. Μοσχονᾶς, Ἀθήνα 2008.

ΒΙΣΒΙΖΗ, «Ἐκλογή» : ΒΙΣΒΙΖΗ Ιακ., «Ἡ ἐκλογὴ τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὴν βενετοκρατίαν (1685-1715)», *Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου* 7 (1957), 1-9.

Βοῦλλαι: *Βοῦλλαι τῶν μακαριωτάτων ἀρχιερέων Ῥώμης, ἤγουν Λέοντος τοῦ Δεκάτου, Κλήμεντος τοῦ Ἑβδόμου, καὶ Παύλου τοῦ Τρίτου. Περὶ τῶν Προνομίων τῶν Γραικῶν. Καὶ Θέσπισμα τῆς Ἐξοχωτάτης Γερουσίας τῶν Ἑνετιῶν περὶ τῶν Συνοικεσίων ἀναμέσον Γραικῶν, καὶ Λατίνων.* Νῦν τὰ πάντα τυπωθέντα εἰς τρεῖς Διαλέκτους, δηλαδὴ Ἰταλικήν, ἁπλῆν Ῥωμαϊκήν, καὶ Ἰλλυρικήν. Ἑνετίῃσι, ᾳψξβ΄. Παρὰ Δημητρίῳ Θεοδοσίου τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. Con Licenza de'Superiori.

ΒΡΟΚΙΝΗ, *Ἐπιτομή*: ΒΡΟΚΙΝΗ Λ., *Περὶ τῶν ἐτησίως τελουμένων ἐν Κερκύρᾳ λιτανειῶν τοῦ Θ. Λειψάνου τοῦ Ἁγ. Σπυρίδωνος καὶ τῆς ἐν ἔτει 1716 πολιορκίας τῆς Κερκύρας Ἱστορικὴ Ἐπιτομή.* Ἔκδοσις τρίτη ἐπηυξημένη διὰ προσθήκης λίαν σπουδαίων καὶ περιέργων τέως ἀγνώστων εἰδήσεων, ἐν Κερκύρᾳ 1909.

ΓΑΛΩΝΗ, *Βαρδάνης*: ΓΑΛΩΝΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ, *Γεώργιος Βαρδάνης: Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ βίου, τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἐποχῆς του*, Θεσσαλονίκη 2008.

ΓΕΡΑΚΑΡΗ, *Σελίδες*: ΓΕΡΑΚΑΡΗ Ν., *Κερκυραϊκαὶ σελίδες 1204-1386*, ἐν Κερκύρᾳ 1906.

ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Πρεσβεῖες*: ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ ΕΛΛΗΣ, *Πρεσβεῖες τῆς βενετοκρατούμενης Κέρκυρας (16ος-18ος αἰ.)*, Ἀθήνα 2002.

ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐκκλησία»: ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ Τ., «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Πελοποννήσου μετὰ τὴν Ἅλωσιν», *Πελοποννησιακὰ* 17 (1987-1988), 1-135.

ΖΑΠΑΝΤΗ, *Κεφαλονιά*: ΖΑΠΑΝΤΗ ΣΤΑΜΑΤΟΥΛΑΣ, *Κεφαλονιὰ 1500-1571. Ἡ συγκρότηση τῆς κοινωνίας τοῦ νησιοῦ*, Θεσσαλονίκη 1999.

ΖΑΠΑΝΤΗ, «Κολοκυθᾶς»: ΖΑΠΑΝΤΗ ΣΤΑΜΑΤΟΥΛΑΣ, «Σωζόμενη διαθήκη τοῦ ἐπισκόπου Κεφαλληνίας-Ζακύνθου Νεοφύτου Κολοκυθᾶ (1588)», *Φιόρα τιμῆς γιὰ τὸν μητροπολίτη Ζακύνθου Χρυσόστομο Β΄ Συνετό*, Ζάκυνθος 2009, σ. 333-340.

ΖΑΠΑΝΤΗ, «Μακρῆς»: ΖΑΠΑΝΤΗ ΣΤΑΜΑΤΟΥΛΑΣ, «Παχώμιος Μακρῆς ζακύνθιος ἐπίσκοπος Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου (1550-1575). Νεώτερα στοιχεῖα», *Πρακτικὰ διεθνοῦς ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Ἅγιοι καὶ ἐκκλησιαστικὲς προσωπικότητες στὴ Ζάκυνθο»,* Ζάκυνθος 6-9 Νοεμβρίου 1997, τ. Α΄, Ἀθῆναι 1999, σ. 75-79.

ΖΑΠΑΝΤΗ, *Σουριάνος*: ΖΑΠΑΝΤΗ ΣΤΑΜΑΤΟΥΛΑΣ, *Γιάκουμος Σουριάνος νοτάριος Κάστρου Κατάστιχο 1570-1598,* Ἀργοστόλι 2001.

ΖΑΡΙΔΗ, *Ραρτοῦρος*: ΖΑΡΙΔΗ ΚΑΤΕΡΙΝΑΣ, *Ὁ Μέγας Πρωτοπαπὰς Κερκύρας Ἀλέξιος Ραρτοῦρος λόγιος τοῦ 16ου αἰ. (1504-1574)*, Ἰόνιο Πανεπιστήμιο Κέρκυρα 1995.

ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐκκλησία*: ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ Ν., *Ἡ Ἐκκλησία στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴ Φραγκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1984.

ΖΩΗ, *Ἅγιος Διονύσιος* : ΖΩΗ Λ., *Ὁ ἅγιος Διονύσιος προστάτης Ζακύνθου,* Ζάκυνθος 1895.

ΖΩΗ, *Ἅγιος Διονύσιος β΄*: ΖΩΗ Λ., *Ὁ ἅγιος Διονύσιος ὁ ἐκ Ζακύνθου* (μελέτη ἱστορικο-βιογραφική), ἔκδοσις β΄, Ἀθῆναι 1925.

ΖΩΗ, «Ἀμνηστεία»: ΖΩΗ Λ., «Ἡ ἀμνηστεία ἐπὶ βενετοκρατίας», *Νέα Ἑστία ἔκτακτο τεῦχος* (Χριστούγεννα 1932), 77-79.

ΖΩΗ, *Ἱστορία*: ΖΩΗ Λ., *Ἱστορία τῆς Ζακύνθου*, Ἀθήνα 1955.

ΖΩΗ, *Λεξικὸν* : ΖΩΗ Λ. *Λεξικὸν Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Ζακύνθου,* τ. 1. *Ἱστορικὸν - Βιογραφικόν*, Ἀθῆναι 1963.

ΖΩΗ, «Πρωτοπαπάδες»: ΖΩΗ Λ., «Πρωτοπαπάδες Ζακύνθου» εἰς Ἠλ. Τσιτσέλη, *Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα*, τ. 2, Ἀθήνα 1960, σ. 493-503.

ΘΕΟΤΟΚΗ, *Ἐνετοκρατία*: ΘΕΟΤΟΚΗ Σπ., *Ἀναμνηστικὸν τεῦχος τῆς Πανιονίου Ἀναδρομικῆς Ἐκθέσεως, Μέρος Α΄, Ἐνετοκρατία,* ἐν Κερκύρᾳ 1914.

ΙΔΡΩΜΕΝΟΥ, *Ἱστορία*: ΙΔΡΩΜΕΝΟΥ Α., *Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Κερκύρας*, ἐν Κερκύρᾳ 1895.

ΚΑΠΑΔΟΧΟΥ, *Ἀπονομή*: ΚΑΠΑΔΟΧΟΥ Δ., *Ἡ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης στὴν Κέρκυρα*

ἀπὸ τοὺς Μεγάλους Πρωτοπαπάδες τὴν Ἑνετικὴ περίοδο (1604-1797) (Σύμφωνα μὲ ἀνέκδοτα ἔγγραφα τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κερκύρας), Ἀθήνα 1990.

Καρυδη, *Ἀδελφότητες*: Καρυδη Σπ., *Ὀρθόδοξες ἀδελφότητες καὶ συναδελφικοὶ ναοὶ στὴν Κέρκυρα (15ος-19ος αἰ.)*, Ἀθήνα 2004.

Καρυδη, *Βρανιανίτης*: Καρυδη Σπ., *Θεοδώρου Βρανιανίτη δημοσίου νοταρίου πόλεως καὶ νήσου Κερκύρας οἱ σωζόμενες πράξεις (1479-1516)*, Ἀθήνα 2001.

Καρυδη, «Ὀργάνωση»: Καρυδη Σπ., «Ὀργάνωση τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας», *Βενετοκρατούμενη Ἑλλάδα. Προσεγγίζοντας τὴν ἱστορία της*, ἐπ. διεύθυνση Χρύσα Μαλτέζου, Ἀθήνα-Βενετία 2010, σ. 295-326.

Καρυδη, «Sagredo»: Καρυδη Σπ., «Ὁ γενικὸς προβλεπτὴς θαλάσσης Agostino Sagredo (1752-1755) καὶ ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τῶν νησιῶν τοῦ Ἰονίου», *Πρακτικὰ τοῦ Η΄ Διεθνοῦς Πανιονίου Συνεδρίου*, Κύθηρα, 21-25 Μαΐου 2006, τ. ΙΙΑ, Κύθηρα 2009, σ. 527-542.

Κατραμη, *Ἀνάλεκτα* : Κατραμη Ν., *Φιλολογικὰ Ἀνάλεκτα Ζακύνθου*, Ζάκυνθος 1880 [β΄ ἔκδ. 1997].

Κονιδαρη, «Χοντρομάτης»: Κονιδαρη Ιω.-Ροδολακη Γ., «Οἱ πράξεις τοῦ νοταρίου Κέρκυρας Ἰωάννη Χοντρομάτη (1472-1473)», *Ἐπετηρίδα τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 32 (1996), 139-205.

Κονομου, *Ἅγιος Διονύσιος*: Κονομου Ντ., *Ἅγιος Διονύσιος ὁ πολιοῦχος Ζακύνθου*, Ἀθήνα 1969 [β΄ ἔκδ. 1996],

Λαμπρου, «Σημειώσεις»: Λαμπρου Σπ., «Σημειώσεις περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ βενετοκρατίας», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 20 (1926), 55-66, 193-208, 347-359· 21 (1927), 30-37, 178-194, 367-375.

Λεοντσινη, «Δομή»: Λεοντσινη Γ., «Δομὴ καὶ λειτουργία τῆς Κοινότητας τῶν εὐγενῶν στὰ Κύθηρα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βενετοκρατίας», *Πρακτικὰ Ε΄ Διεθνοῦς Πανιονίου Συνεδρίου* (Ἀργοστόλι-Ληξούρι, 17-21 Μαΐου 1986), τ. 1, Ἀργοστόλι 1989, σ. 181-225 [=Γ. Λεοντσίνη, *Ζητήματα ἑπτανησιακῆς κοινωνικῆς ἱστορίας*, Ἀθήνα 1991, σ. 67-121].

Λουντζη, *Ἑνετοκρατία*: Λουντζη Ερμ., *Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Ἑνετῶν*, Ἀθήνα 1856 [ἀνατύπωση μὲ εὑρετήριο, Ἀθήνα 2000].

Μαλλιαρη, *Πάτρα*: Μαλλιαρη Α., *Ἡ Πάτρα κατὰ τὴ βενετικὴ περίοδο (1687-1715). Γῆ, πληθυσμοί, κοινωνία στὴ Β.Δ. Πελοπόννησο*, Βενετία 2008.

Μιχαηλαρη, «Ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση» : Μιχαηλαρη Π., «"ἡμεῖς προεβιβάσαμεν ... καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν Ἑνετῶν ἐκυρώσατο": ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση τῶν Ἑπτανήσων στὴ συνάφειά της μὲ τὴν πολιτικὴ διοίκηση», *Πρακτικὰ*

Ζ΄ Πανιονίου Συνεδρίου, Λευκάδα, 26-30 Μαΐου 2002, τ. Α΄, Ἀθήνα 2004, σ. 469-480.

ΜΙΧΑΛΑΓΑ, *Συμβολή*: ΜΙΧΑΛΑΓΑ ΔΕΣΠΟΙΝΑΣ, *Συμβολὴ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὴ Β΄ βενετοκρατία (1685-1715)*, Ἀθήνα 2008.

ΜΟΡΜΟΡΗ, «Σημείωμα»: ΜΟΡΜΟΡΗ ΕΜΜ., «Σημείωμα περὶ Νικηφόρου Μόρμορη ἐπισκόπου Κυθήρων», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Ἑλλάδος* 2 (1885), 632-635.

ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία* : ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΥ Γ., *Ἱστορία τῆς Κεφαλονιᾶς. Ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια ὡς τὸ 1797*, τ. 1, Ἀθήνα 1985.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ, *Τελετές*: ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΑΛΙΚΗΣ, *Δημόσιες τελετὲς στὴν Κέρκυρα κατὰ τὴν περίοδο τῆς βενετικῆς κυριαρχίας*, Ἀθήνα 1999.

ΝΤΟΥΡΟΥ, *Κυριαρχία*: ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΑΣ, *Ἡ ἀνδεγαυϊκὴ κυριαρχία στὴν Ρωμανία ἐπὶ Καρόλου Α΄ (1266-1285)*, Ἀθήνα 1987.

ΝΤΟΥΡΟΥ, «Παρουσία»: ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΑΣ, «Ἡ ἀνδεγαυϊκὴ παρουσία στὸ πριγκηπάτο τῆς Ἀχαΐας καὶ στὴν Κέρκυρα τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Καρόλου Β΄ (1289-1300)», *Ἑῶα καὶ Ἑσπέρια* 1 (1993), 45-59.

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ἱστορία*: ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Σπ., *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κερκύρας ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ νῦν*, ἐν Κερκύρᾳ 1920.

ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΥ, «Ἴθη»: ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΥ ΓΕΡ., «Ἴθη καὶ ἀνθρώπινες σχέσεις στὴν Κεφαλονιὰ τὸν ΙΣΤ΄ αἰώνα», *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου* 22 (1975), 59-145.

ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΥ, «Σκλάβοι»: ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΥ ΓΕΡ., «Σκλάβοι καὶ ἐξαγορά τους στὴ βενετοκρατούμενη Κεφαλονιὰ (16ος-18ος αἰ.)», *Πρακτικὰ τοῦ Ε΄ Διεθνοῦς Πανιονίου Συνεδρίου,* Ἀργοστόλι-Ληξούρι, 17-21 Μαΐου 1986, τ. Α΄, Ἀργοστόλι 1989, σ. 259-268.

ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΥ, *Ἱστορία* : ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΥ ΜΙΧ., *Ἱστορία τῆς νήσου Κυθήρων*, Ἀθήνα 1940.

ΠΛΟΥΜΙΔΗ, *Χῶρες*: ΠΛΟΥΜΙΔΗ Γ., *Οἱ βενετοκρατούμενες ἑλληνικὲς χῶρες μεταξὺ τοῦ δεύτερου καὶ τοῦ τρίτου τουρκοβενετικοῦ πολέμου (1503-1537)*, Ἰωάννινα 1974.

ΡΑΛΛΗ-ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα*: ΡΑΛΛΗ Γ. Α. – ΠΟΤΛΗ Μ., *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων Ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων Πατέρων,* τ. 1-6, Ἀθήνησιν 1852-1859.

ΡΩΜΑΝΟΥ, «Δίπλωμα»: ΡΩΜΑΝΟΥ ΙΩ., «Ἀνδηγαυϊκὸν Δίπλωμα τοῦ Ταραντίνου ἡγεμόνος Φιλίππου τοῦ Β΄ περιέχον μετάφρασιν χρυσοβούλλου Μιχαὴλ τοῦ Β΄ Δεσπότου τῆς Ἠπείρου», *Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ* 7 (1959), 89-106.

ΣΕΡΕΜΕΤΗ, «Ἔγγραφα»: ΣΕΡΕΜΕΤΗ Δ., «Δικαιοπρακτικὰ καὶ ἄλλα ἔγγραφα ἐκ

τῶν ἀρχείων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας περὶ Κυθήρων. Δικαιοπραξίαι τοῦ Φιλαδελφείας Ἀθανασίου Βαλεριανοῦ», *Θησαυρίσματα* 1 (1962), 119-141.

Συνοδικόν : *Συνοδικὸν sive Pandectae canonum SS. Apostolorum, et Conciliorum ab Ecclesia Graeca receptorum; nec non Canonicarum SS. Patrum Epistolarum*: una cum scholiis antiquorum singulis eorum annexis, et scriptis aliis huc spectantibus ... Totum Opus in duos tomos divisum Guilielmus Beveregius ... recensuit, prolegomenis munivit, & annotationibus auxit. Oxonii ... MDCLXXII [1672].

ΤΖΙΒΑΡΑ, *Ζάκυνθος*: ΤΖΙΒΑΡΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΣ, *Βενετοκρατούμενη Ζάκυνθος 1588-1594. Ἡ νομὴ καὶ ἡ διαχείριση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῶν 150*, Ἀθήνα 2009.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, «Ἐπισκοπὴ Κυθήρων»: ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ Α., «Ἡ ἐπισκοπὴ Κυθήρων», *Ἱερὸς Σύνδεσμος* 255 (1915), 12-14.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, *Λεξικόν*: ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ Κ., *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν Πατρῶν* [Ἡ ἱστορία τῆς πόλεως καὶ ἐπαρχίας Πατρῶν ἀπὸ ἀρχαιότητος ἕως σήμερον κατὰ ἀλφαβητικὴν εἰδολογικὴν κατάταξιν], Πάτραι 1959.

ΤΣΙΤΣΑ, *Θεσμοί*: ΤΣΙΤΣΑ Α. Χ., *Βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (Θεσμοί)*, Κέρκυρα 1989.

ΤΣΙΤΣΑ, «Κρεμαστή»: ΤΣΙΤΣΑ Α. Χ., «Ὁ ναὸς τῆς Ὑ. Θ. Κεχαριτωμένης-Κρεμαστῆς», *Δελτίον Ἀναγνωστικῆς Ἑταιρίας Κέρκυρας* 18 (1981), 63-88.

ΤΣΙΤΣΑ, *Λατινοκρατία*: ΤΣΙΤΣΑ Αθ., *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κερκύρας κατὰ τὴν Λατινοκρατίαν, 1267-1797*, Κέρκυρα 1969.

ΤΣΙΤΣΕΛΗ, *Σύμμικτα*: ΤΣΙΤΣΕΛΗ Ηλ., *Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα*, τ. Β΄, Ἀθήνα 1960.

ΤΣΙΤΣΙΛΙΑ, *Ἱστορία* : ΤΣΙΤΣΙΛΙΑ Π., *Ἡ ἱστορία τῶν Κυθήρων*, τ. 1-2, Ἀθήνα 1993-1994.

ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Διάκρισις»: ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν., «Ὀφφικίων διάκρισις. Περὶ πρωτοπαπάδων χωρεπισκόπων καὶ τῶν συναφῶν αὐτοῖς», *Ἀθηνᾶ* 76 (1976-1977), 3-58.

ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Ὁρολογία»: ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν., «Ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁρολογίας. Πρωτοϊερεὺς – πρωθιερεὺς – πρωτοπρεσβύτερος – πρωτοθύτης – πρωτοπαπὰς – πρωτοπαπαδίκιον – χωρ(ο)επίσκοπος – Δευτερεύων τῶν ἱερέων – πρωτοπαπὰς βίτζε – Διδακτής. Ἐπίμετρον» *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 24 (1973-1974), 308-330.

ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Παπάδες»: ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν., «Οἱ ὀρθόδοξοι παπάδες ἐπὶ ἑνετοκρατίας καὶ ἡ χειροτονία αὐτῶν», *Κρητικὰ Χρονικὰ* 13 (1959), 39-72.

ΦΩΣΚΟΛΟΥ, «Protopapas Tinarum»: ΦΩΣΚΟΛΟΥ Μ., «Protopapas Tinarum. Ὁ θεσμὸς καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ ὀρθοδόξου πρωτοπαπᾶ τῆς Τήνου κατὰ τὴν βενετοκρατία», *Τηνιακὰ* 2 (2004), 19-86.

ΧΙΩΤΗ, *Ἀπομνημονεύματα*: ΧΙΩΤΗ Π., *Σειρᾶς Ἱστορικῶν Ἀπομνημονευμάτων,* τ. 3, Κέρκυρα 1863. *Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα Ἑπτανήσου,* τόμος 6ος (σειρᾶς) περιέχων τὴν ἠθικὴν κατάστασιν ἀπὸ βενετοκρατίας μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, ἐν Ζακύνθῳ, 1887.

ΧΙΩΤΗ, *Ἀπομνημονεύματα Ζακύνθου*: ΧΙΩΤΗ Π., *Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα τῆς νήσου Ζακύνθου,* τ. Β΄, Κερκύρᾳ 1858.

FEDALTO, *Chiesa*: FEDALTO G., *La Chiesa Latina in Oriente*, vol. 3, Documenti Veneziani, Verona 1978.

FEDALTO, *Hierarchia* : FEDALTO G., *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis. Series episcoporum ecclesiarum christianarum orientalium. I. Patriarchatus Constantinopolitanus*, edizioni Messaggero Padova MCMLXXXVIII [1988].

GRIMANI, *Relazioni*: GRIMANI FR., *Relazioni storico-politiche delle isole del mare Jonio suddite della serenissima Repubblica di Venezia scritte allo eccellentissimo Senato ... l'anno MDCCLX,* Venezia MDCCCLVI [1856].

LAMANSKY, *Secrets*: LAMANSKY V., *Secrets d'état de Venice. Documents extraits notices et études servant a éclaircir les rapports de la seigneurie avec les grecs, les slaves et la porte ottomane, a la fin du XVe et au XVIe siècle*, Saint Petersbourg 1884.

LEMERLE, «Trois actes»: LEMERLE P., «Trois actes du despote d' Épire Michel II concernant Corfou connus en traduction latin», *Ἑλληνικά, Παράρτημα 4. Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Κυριακίδην*, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 405-426.

LEONTSINIS, *Kythera*: LEONTSINIS G., *The island of Kythera, a social history (1700-1863),* Ἀθήνα 2000.

LUNZI, *Condizione*: LUNZI E., *Della condizione politica delle Isole Jonie sotto il dominio veneto preceduta da un compendio della storia delle Isole stesse dalla divisione dell'impero Bizantino*, Venezia 1858.

MARMORA, *Historia*: MARMORA A., *Della historia di Corfù*, Venetia 1672.

MILLER, *Φραγκοκρατία*: MILLER, W. *Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας στὴν Ἑλλάδα (1204-1566)*, μετ. Ἄγγελου Φουριώτη, β΄ ἔκδ., Ἀθήνα 1990.

MUSTOXIDI, *Cose*: MUSTOXIDI A., *Delle cose corciresi*, volume primo, Corfù 1848.

PAPANIKOLAOU, «Church»: PAPANIKOLAOU ANTIGONI, «The Latin Church and the Greek Orthodox Church in Angevin Corfu at the end of the thirteenth century», *Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ* 2 (2008), 95-112.

PERRAT-LONGNON, *Actes*: PERRAT CH. - LONGNON J., *Actes relatifs à la principauté de Morée 1289-1300*, Paris 1967.

POJAGO, *Leggi*: POJAGO G., *Le leggi municipali delle Isole Jonie dall' anno 1386 fino alla caduta della Repubblica Veneta*, τ. 1, Corfù 1846· τ. 2, Corfù 1848.

SANDI, *Principj*: SANDI V., *Principj di storia civile della Repubblica di Venezia dalla sua fondazione sino all'anno di N.S. 1700, Della parte seconda che contiene i tempi sin al 1500,* volume primo dall'anno 1300 sino al 1450, in Venezia MDCCLV.

SATHAS, *Documents*: SATHAS C., *Documents inédits relatifs à l' histoire de la Grèce au moyen âge,* τ. 1, Paris 1880· τ. 2, Paris 1881· τ. 3, Paris 1882· τ. 5, Paris 1883.

TSIKNAKIS, «Profilo»: Tsiknakis K., «Una lanterna nell'Arcipelago. Profilo storico di Cerigo durante il periodo veneto», *Venezia e Cerigo. Atti del Simposio Internazionale Venezia, 6-7 dicembre 2002*, ἐπιμ. Marina Koumanoudi – Chryssa Maltezou, Venezia 2003, σ. 73-85.

VRYONIS, «Chronographic notice»: VRYONIS SP., «A chronographic notice on the ecclesiastical history of the island of Cephallenia, 1662-1733», *Κεφαλληνιακὰ Χρονικὰ* 5 (1986), 170-181.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Συντομογραφίες: ἀρχιεπ.: ἀρχιεπίσκοπος· γ.: γενικός· ἐπ.: ἐπίσκοπος· ἱερ.: ἱερέας· ἱερομ.: ἱερομόναχος· καπ.: καπιτάνος· λατ.: λατίνος· μητρ.: μητροπολίτης· μον.: μοναχός· νοτ.: νοτάριος· οἰκ. πατρ.: οἰκουμενικὸς πατριάρχης· ὀρθ.: ὀρθόδοξος· περ.: περιφέρεια· προβλ.: προβλεπτής· πρωτ.: πρωτοπαπάς· τπν: τοπωνύμιο· χ.: χωριό.
Τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων καὶ οἱ τίτλοι τῶν ἔργων δίνονται μὲ πλάγια στοιχεῖα.

Ἀβούρης Σπ. 69, 70, 71, 79, 80, 107, 112, 114, 115, 116, 149
ἀγγαρεία 22, 30
ἀγγαρικὰ βάρη 20
Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη Ἑλένη 54, 56
Ἄγγελος Δῆμος, ἱερ. 35
Ἀδαμόπουλος Ζακχαῖος, μητρ. Μύρων 119, 121, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 138
ἀδελφότητα 54, 134, 135· – κληρικῶν 30, 31, 62, 65, 67· – santissimo Sacramento, Κεφαλληνία 90
Ἀδριανούπολη 48
Ἀθήνα 125· – μητρόπολη 126, 138, 139
Αἴγινα 110
ἀκολουθία, ἁγίου Ἀρσενίου 17
ἀκρόστιχο 20
Ἀλβανοὶ 41
Ἀλεξανδρίδης Ἠλ. 17
Ἀμάραντος Ἀνδρέας, νοτ. Κεφαλληνίας 83
Ἀνδηγαυοὶ 18, 23, 27
Ἀνδρόνικος, μητρ. Σάρδεων 18
Ἀνδρόνικος Β΄, αὐτοκράτορας 18, 105, 106, 107, 108
Ἄνδρος 125
Ἀντύπας Ἀναστάσιος, πρωτ. Ἄσου 94
Ἀντύπας Ἰάκωβος, πρωτ. Ἄσου 83, 93, 94
Ἀντωνακάτου Ντιάνα 84, 125
Ἀντώνιος, λατ. ἀρχιεπ. Κέρκυρας 17
Ἀντωνόπουλος Χριστόφορος, μητρ. Πατρῶν 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 129, 130, 131, 132, 134, 139
Ἀνωγή, περ. Κεφαλληνίας 82,83
ἀπονομὴ χαρίτων 22, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94
Ἀράκλι, περ. Κεφαλληνίας 82, 83
Ἀραχωβίτης Ἰωάννης, ἱερ. 133
Ἀρβανιτάκης Δ. 71, 72, 74, 76, 149
Ἄργος 125
Ἀργοστόλι 91
Ἀρκούδης Μανόλης, ἱερ. 23
Ἀρμένης Ἰωακείμ, ἐπ. Κορωνείας 139
Ἀρσένιος, ἅγιος 17
Ἀρχεῖο Βενετίας 79, 134
Ἀρχεῖο Ἐγχώριας Διαχείρισης 15
Ἀρχεῖο Ἱεροῦ Τάγματος 15, 32, 48, 63
Ἀρχεῖο Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Ἑλλάδος 117
Ἀρχεῖο Κέρκυρας 15, 121
Ἀρχεῖο Κεφαλληνίας 79, 99

Ἀρχεῖο πρωτοπαπαδικὸ 63, 64
ἀρχικκλήσιος 34
ἀρχιμανδρίτης 34, 59
ἄρχων τῶν μοναστηρίων 59
Ἄσος, πρωτοπαπὰς 79, 84, 92-94, 100, 100· – φρούριο 93, 101
Ἀσωνίτης Σπ. 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 31, 32, 33, 37, 53, 69, 70, 79, 80, 149, 150
Ἀτέσης Β. 119, 138, 150
Αὐγερινὸς Ἰωάννης, ἱερ. 81
Αὐλωνίτης Θωμᾶς, ἱερ. 35, 36, 39
Αὐλωνίτης Παῦλος, ἱερ. 36

Βαγιωνάκης Χρ. 81, 83, 91, 150
Βαλεριανὸς Ἀθανάσιος, ἐπ. Κυθήρων – μητρ. Φιλαδελφείας 115, 117
Βαλιάνος Δημήτριος, ἱερ. 98
Βαρδάνης Γεώργιος, μητρ. Κέρκυρας 17
Βάρελης Βασίλειος 49
Βάρελης Ματθαῖος 49
Βαρῆς Τιμόθεος, πρωτ. Κέρκυρας 37
βαρόνοι 19
Βέης Ν. 118
Βελούδης Ἰω. 110, 117
Βενέδικτος, λατ. ἐπ. Κεφαλληνίας 79
Βενετία 23, 26, 33, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 58, 59, 64, 66, 67, 71, 72, 73, 76, 77, 84, 87, 90, 91, 92, 93, 101, 105, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 117, 118, 119, 120, 125, 126, 131
Βέκκος Ἰωάννης, οἰκ. πατρ. 17
Βενιέρ, οἰκογένεια 105
Βιβλιοθήκη Δημοτικὴ Πάτρας 120
βικάριος, λατ. ἀρχιεπισκοπῆς Κέρκυρας 47· – λατ. ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας-Ζακύνθου 87, 90
Βικέντης Ἀλιβίζης, ἱερ. 38
Βικέντης, βλ. καὶ Βουκέντης
Βινιάρης Τζώρτζης 96
Βισβίζης Ἰάκ. 119, 122, 150
Βλάσση Δέσποινα 88
Βλάχος Ἰωάννης, πρωτ. 20
Βλάχου Νικολέτα 56
Βλεμονιάτης Μάρκος, πρωτ. Κέρκυρας 27
Βοστίτσα 120
Βουκέντης Ἀλοΐζιος, ἱερ. 36
Βουκέντης Ἀλοΐζιος, πρωτ. Κέρκυρας 38
Βουκέντης Μιχαήλ, πρωτ. Κέρκυρας 34, 37, 53
Βούλγαρη, οἰκ. 63
Βούλγαρης Ἰωάννης, πρωτ. Κέρκυρας 64
Βούλγαρης Μαρίνος, ἱερ. 63
Βούλγαρης Σπυρίδων, πρωτ. Κέρκυρας 63, 65
Βούλγαρης Σταμάτιος, ἱερ. 36
Βούλγαρης Χριστόδουλος, πρωτ. Κέρκυρας 57, 60, 61, 63
βούλλα, παπικὴ 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 51, 52, 54, 58, 67
Βουτζανέσης Κωνσταντῖνος 103
Βροκίνης Λ. 32, 34, 53, 150

Γαλώνη Αἰκατερίνη 17, 150
γαστάλδοι 135
Γαστούνη 120, 134
Γερακάρης Ν. 13, 150
Γεράσιμος, μητρ. Κέρκυρας 17, 18
Γεράσιμος Γεώργιος, ἱερ. 36
Γερμανὸς Β΄, μητρ. Πατρῶν 119
Γερμανός, μητρ. Σάρδεων 17, 18
Γερουσία, βενετικὴ 21, 22, 23, 37, 45, 46, 47, 50, 55, 57, 64, 66, 74, 75, 85, 87, 93, 112, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 124, 130, 131, 132
Γιάννενα 125, 126, 138
Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου Ἔλλη 22, 45, 50, 55, 151
Γλαβᾶς Μιχαήλ, ἱερ.-νοτ. Κέρκυρας 36, 48

γραμματέας, πρωτοδικείου 77· – πρωτοπαπαδικὸς 65, 66· – τελωνείου 77
γραμματικός, Ἱ. Τάγματος 34, 35, 61
Γραμμένος Κώστας 48
γράτζιες 89
Γρηγόριος, ἱερομ. δάσκαλος Πατρῶν 132
Γρηγόριος, ἐπ. Ναυπάκτου 126, 138
Γρηγόριος ΙΑ΄, πάπας 105, 108
Γριτσόπουλος Τ. 119, 151

δε Κανάλες Γαμπριέλης, προβλ. Κεφαλληνίας 97
Δετοράκης Θ. 108
δευτερεύων 29, 51
Δημητρόπουλος Ἀρσένιος, μητρ. Πατρῶν 119, 124, 126, 139
Διακοφτό, χ. Ἀχαΐας 122
δικαστὲς ἐνιαύσιοι 57, 73
Διονύσιος, ἅγιος 69, 71
Διονύσιος, ἐπ. Κορωνείας 139
Δοξαρᾶς Παχώμιος, πρωτ. Ζακύνθου 75
Δρυϊνουπόλεως, μητρόπολη 138

Εἰκοσιμία, περ. Κεφαλληνίας 83
ἐκκλησιάρχης 59
Ἐλιός, περ. Κεφαλληνίας 83
Ἑλληνικὸ Κολλέγιο Ρώμης 126
Ἕλους, ἐπισκοπὴ 108
Ἐπισκοπιανά, χ. Κέρκυρας 44
ἐπίτροπος ἀρχιερατικὸς 84
ἔξαρχος 81· – Λυδίας 17· – πατριαρχικὸς 81· – Πελοποννήσου 108
Ἔρισος, περ. Κεφαλληνίας 82, 83, 93
Ἑρμιόνη 125
Εὔβοια 110
Εὐγένιος, ἱερομ. 39, 40

Ζάκυνθος 69-78, 80, 98, 102, 110, 111, 113, 139· – Ἐκκλησία 41, 42, 45, 46, 52· – ἐπισκοπὴ 69, 79 – λατ. ἐπισκοπὴ(ος) 123· – πρωτοπαπὰς 40, 41, 58, 69-78
Ζαπάντη Σταματούλα 81, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 97, 98. 151
Ζαρίδη Κατερίνα 15, 24, 25, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 43, 44, 47, 48, 49, 53, 54, 55, 56, 60, 63, 151
Ζάχαρης Θεόδωρος, ἱερ. 36
Ζαχαρόπουλος Ν. 69, 80, 151
Ζεμενῶν, ἐπισκοπὴ 108
ζυγιστὴς 77
Ζώης Λ. 69, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 88, 111, 139, 151

Θεοδόσιος, μητρ. Κέρκυρας 17
Θεοτόκης Σπ. 27, 37, 38, 55, 151
Θεσσαλονίκη 110, 125, 126, 138
Θηνιά, περ. Κεφαλληνίας 82, 83, 93
Θωμόπουλος Στ. 119

Ἰάκωβος, μητρ. Πατρῶν 131
Ἰγνάτιος, μητρ. Θεσσαλονίκης 126, 138
Ἱδρωμένος Ἀνδ. 13, 151
ἱερομνήμων 34, 59
Ἰόνιο, νησιὰ 16, 135
Ἰταλία 41
Ἰωάννα Νεαπόλεως 21, 31
Ἰωαννίκιος Β΄, οἰκ. πατρ. 117
Ἰωάσαφ, ἀρχιεπ. Κρήτης 131
Ἰωσὴφ Α΄, οἰκ. πατρ. 13

καβαλαρότος 51
καγγελαρία, πρωτοπαπαδικὴ 61, 63
Καλάβρυτα 133· – ἐπίσκοπος(ὴ) 125, 138
Καλιγᾶς Παῦλος, ἱερ. 81
Καλλιγᾶ Χάρις 108
Καλλίνικος, μητρ. Ἰωαννίνων 138
Καλλίνικος, οἰκ. πατρ. 122, 129
Καλοχαιρέτης Φίλιππος, ἱερ. 34
Κανελλόπουλος Πανάγος, ἱερ. 132
Καπάδοκας Ἀλοΐζιος, πρωτ. Κέρκυρας 66
Καπάδοχος Δ. 11, 15, 27, 35, 37, 38, 55, 57,

59, 60, 62, 63, 64, 83, 151
Καραθανάσης Ἀθ. 92, 126
Καραντηνὸς Γεώργιος, ἱερ. 81
Κάρολος Α΄ Ἀνδηγαυὸς 12, 13, 14, 15, 19
Κάρολος Β΄ Ἀνδηγαυὸς 19
Κάρολος Γ΄ 21
Καρυοφύλλης Ἰωάννης 117
Κασιμάτης Γρηγόριος, ἐπ. Κυθήρων 118
Κάστρο ἁγίου Γεωργίου, Κεφαλληνία 88, 90, 91, 93, 101
Κάστρο, περ. Κεφαλληνίας 82
Κάστρο, πρωτοπαπὰς 79, 82, 84-92, 96, 97, 98, 99, 100
Κατάλογος Ἱερὸς 30
Κατηλιανὸς Διονύσιος, ἐπ. Κυθήρων 111, 112, 115
Κατραμῆς Ν. 71, 74, 76, 77, 152
Κατωγή, περ. Κεφαλληνίας 82, 83
Κάφιρης Κωνσταντῖνος, πρωτ. Ζακύνθου 75
Κεραμιές, τπν. Κεφαλληνίας 87
Κέρκυρα 11-67, 72, 73, 77, 86, 110, 121, 131, 139· – ὀρθ. Ἐκκλησία (ἐπισκοπὴ-ἀρχιεπισκοπὴ-μητρόπολη) 17, 18, 30· – λατ. Ἐκκλησία (ἀρχιεπίσκοπος-ἡ) 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 28, 30, 39, 43, 46, 47, 48, 51, 52, 53, 55, 59· – πρωτοπαπάδες 12, 15, 27, 29, 55, 83· – πρωτοπαπὰς 11-67, 73, 78, 84
Κεφαλληνία 70, 79-103, 110, 113, 114, Ἐκκλησία 41, 45, 46, 52· – ὀρθ. ἐπίσκοπος(ὴ)-ἀρχιεπίσκοπος(ὴ) 40, 41, 42, 43, 55, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 79, 83, 87, 88, 100, 106, 107, 109, 111, 112, 117· – λατ. ἐπίσκοπος (ὴ) 80, 87· –μητρόπολη 79·– πρωτοπαπὰς 79, 80, 81, 82, 83, 84-92, 100
Κίσαμος, ἐπισκοπὴ 105
Κλέκης Μιχαήλ, πρωτ. Κέρκυρας 23, 28, 33
Κλήμης Ζ΄, πάπας 41
Κοινότητα, Ζακύνθου 72, 73, 74, 76, 77· – Κέρκυρας 35, 39, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 67, 72, 84· – Κεφαλληνίας 76· – Κυθήρων 115, 116, 117· – Πατρῶν 121, 122, 124, 126, 128, 129, 130, 131, 134, 135, 136, 137
Κοκκίνης Σπ. 125
Κολοκυθᾶς Νεόφυτος, ἐπ. Κεφαλληνίας-Ζακύνθου 99, 100, 103
Κολοκυθᾶς Νικόλαος, ἱερ. 97
Κόμητος Σταμάτιος, ἱερ. 23, 33, 37
Κονιδάρης Γερ. 139
Κονιδάρης Ἰω. 33, 37, 53, 152
Κονόμος Ντ. 71, 111, 152
Κοντομάρης Γεώργιος 51
Κοντὸς Ἀντώνιος, ἱερ. 29, 51
Κόρινθος, λατ. ἀρχιεπισκοπὴ 69, 79 ὀρθ. ἀρχιεπισκοπὴ-μητρόπολη 75, 109, 138
Κορωνείας, ἐπισκοπὴ 131, 138-139
Κορώνη 109· – Ἐκκλησία-ἐπισκοπὴ 19, 108
Κορωνοί, περ. Κεφαλληνίας 83
Κοτρονᾶς Εὐστάθιος, πρωτ. Ζακύνθου 71, 73, 75, 76
Κουαρτάνος Ἀνδριόλος 45
Κουαρτάνος Ἰωάννης 35
Κουρκουμέλης Ἀνδρέας, πρωτ. Κεφαλληνίας 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 101, 102, 103
Κουρκουμέλης Ἀντώνιος, πρωτ. Κεφαλληνίας 85, 86, 87, 88, 97, 98, 101
Κουρκουμέλης Γεώργιος 88, 101, 102
Κουρκουμέλης Καλοϊωάννης 86, 88, 101, 102
Κουρκουμέλης Κυριάκος, πρωτ. Κεφαλληνίας 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 101, 102, 103
Κουτούβαλης Λορέντζος 131

Κουτουβίνος Βιτζέτζος 96
Κουτουβίνου Σταμάτα 96
Κρανιά, περ. Κεφαλληνίας 82
Κρήτη 18, 105, 107, 109, 111, 113· – Ἐκκλησία 14, 58, 106, 108, 131
κυβερνήτης, Ἱ. Τάγματος 34, 35
Κυζίκου, ἀρχιεπισκοπὴ 125, 138
Κύθηρα, ἐπίσκοπος (ἡ) 105-118· – πρωτοπαπὰς 106, 107, 109, 110
Κύπρος 110
Κύριλλος, μητρ. Ἀθηνῶν 126, 138
Κύριλλος, μητρ. Ἰωαννίνων 126, 138
Κύριλλος Δ΄, οἰκ. πατρ. 56, 125, 138
Κύριος Ἰάκωβος, πρωτ. Κέρκυρας 37
Κώδικας· Μέρτζιου 120·– Μητροπόλεως Κεφαλληνίας Α΄ 82, 83· –Μητροπόλεως Κεφαλληνίας Β΄ 81, 95, 96, 98
Κωνσταντινούπολη 30, 31, 48, 50, 111, 113, 125· – πατριάρχης 13, 17, 56, 106, 107, 108, 117, 122, 125, 129, 138

Λαμπίρης Ἀνδρέας, ἱερ. 81, 98
Λάμπρος Σπ. 119, 134, 152
Λάντζας Μπένος 45
Λέκκος Εὐ. 125
Λεονάρδος Γ΄ 70, 80
Λεοντσίνης Γ. 116, 117, 152
Λευκάδα 114, 123· – ἀρχιεπισκοπὴ 70, 72, 77, 80
Λευκίμμη 51
Λευκόκοιλος Ἀθανάσιος, νοτ. Κεφαλληνίας 100
Λευτεριῶτες, ἱερεῖς 15, 19, 20, 21, 22, 25, 29, 66
Λέων Ι΄, πάπας 41, 43, 45, 46, 51, 100
Ληξούρι 82, 84
Λιανόρα, σύζ. Τζ. Μάμαλου 48
Λιβαδίτης Ἰωάννης, ἱερ. 133
Λιβαθυνόπουλος Ἠλίας 97
Λιβαθυνόπουλος Λουκᾶς, ἱερ. 97
Λιβαθώ, περ. Κεφαλληνίας 82, 84, 94
λιτανεία 22
Λοβέρδος Ἀγάπιος, ἀρχιεπ. Κεφαλληνίας-Ζακύνθου 131
Λοβέρδος Γεράσιμος, ἐπ. Κεφαλληνίας-Ζακύνθου 70
Λοβέρδος Φιλόθεος, ἐπ. Κεφαλληνίας-Ζακύνθου 99
Λουβέρδος Φίλιππος, ἱερ. 81
Λούντζης Ἑρμ. 12, 13, 15, 16, 30, 32, 34, 55, 60, 62, 63, 66, 70, 73, 114, 152
λόφος φυλακῶν, Κέρκυρα 54
Λυδίας, μητρόπολη 17

Μαΐνης, ἐπισκοπὴ 108
Μακάριος, ἐπ. Ναυπάκτου 138
Μάκολας Μπερνάρδος 136
Μακρῆς Ἰάκωβος, ἱερ. 97, 98
Μακρῆς Παχώμιος, ἐπ. Κεφαλληνίας-Ζακύνθου 75, 97, 98, 99
Μάλλιαρης Ἀ. 136, 137, 152
Μαλτέζου Χρύσα 105, 110
Μάμαλος Τζάννης 48
Μάνεσης Χριστόδουλος, νοτ. Κεφαλληνίας 84
Μανουὴλ Α΄Κομνηνὸς, αὐτοκρ. 30
Μανούσακας Μ. 117
Μαργούνιος Μάξιμος, ἐπ. Κυθήρων 111, 112, 113, 114
Μαρκόπουλος Ἰάκωβος, ἱερ. 81
Μαρκόπουλος Ἰωαννίκιος, ἐπ. Ρέοντος 75
Μαρκόπουλος Μιχαήλ, ἱερ.-νοτ. Κεφαλληνίας 100
Μάστριγκας Μανόλης, ἱερ. 36
Μαυρογιάννης Τζάννης 102
Μαυροϊωάννης Ἀνδρέας, ἱερ.-νοτ. Κεφαλληνίας 87, 89, 99, 103
Μαυροϊωάννης Κωσταντῆς 102
Μαυρομάτης Γιάννης 54
Μαυρομάτης Δημήτριος, ἱερ. 33
Μαυρομάτης Δομήνικος (Κυριάκος-

Μενῆγος), πρωτ. Κέρκυρας 35, 38
Μαῦρος Τ. 125
Μεθόδιος, μητρ. Θεσσαλονίκης 126, 138
Μεθώνη 109· – Ἐκκλησία-ἐπισκοπὴ 19, 108
Μελέτιος, ἐπ. Ναυπάκτου 126, 138
Μελέτιος, μητρ. Ἀθηνῶν 126, 138
Μελισσηνὸς Μάρκος, ἱερ. 36
Μελισσηνὸς Πέτρος 84
Μέρτζιος Κ. 120, 132, 134, 136
Μέσης, ἐπαρχία Κέρκυρας 29, 51
Μεταλληνὸς Κώστας, ἱερ. 26
Μεταξᾶς Ἀλέξιος, ἱερ. νοτ. Κεφαλληνίας 100
Μεταξᾶς Ἀλοΐζιος, πρωτ. Κεφαλληνίας 85, 87
Μεταξᾶς Ἀντώνιος, νοτ. Κέρκυρας 39
Μεταξᾶς Ἰγνάτιος, πρωτ. 84
Μεταξᾶς Νικόδημος, ἐπ. Κεφαλληνίας-Ζακύνθου 100
Μεταξᾶς Νικόδημος, ἀρχιεπ. Κεφαλληνίας-Ζακύνθου 70, 112
Μεταξᾶς Νικόλαος, ἱερ. 81
Μεταξᾶς Φίλιππος, ἱερ. 81, 97
Μεταξᾶς Φραγκίσκος, ἱερ. 81
Μήλιας Σπυρίδων, ἱερ. 64
Μηνιάτης Ἠλίας, ἐπ. 92
Μηνιάτης Ἰωάννης, πρωτ. Κεφαλληνίας 92
Μηνιάτης Μπαστιᾶς, ἱερ. 81
Μηνιάτης Φραγκίσκος, πρωτ. Κεφαλληνίας 92
Μιλόνης Μικέλης 102
Μιντιλόγλι, χ. Ἀχαΐας 133
Μιχαὴλ Β΄, δεσπότης 13, 20, 21, 30
Μιχαηλάρης Π. 80, 152
Μιχάλαγα Δέσποινα 119, 153
Μιχαλιτζάτα, χ. Κεφαλληνίας 82
μνημόσυνα 25
μοναχοὶ 26
Μονεμβασία 110· – ἀρχιεπίσκοπος (ἠ)-μητροπολίτης-μητρόπολη 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 114, 115, 117, 118
μονή, Ἁγίου Ἀνδρέα, Πάτρα 124, 129, 132, 133, 139· – Ἁγίου Θεοδώρου, Κύθηρα 109, 110· – Ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, Ἑρμιόνη 125· – Μεγάλου Σπηλαίου 124· – Μεταμορφώσεως, Πάτρα 133· – μοναζουσῶν στὸ Νεζερό, Καλάβρυτα 133· – Ταξιαρχῶν, Αἴγιο 120
Μοριὰς 31, 122
Μόρμορης Ἐμμ. 117, 118, 153
Μόρμορης Νικηφόρος, ἐπ. Κυθήρων 117, 118
Μοσχονᾶς Ν. 93
Μοσχόπουλος Γ. 106, 153
Μοσχόπουλος Νικηφόρος, μητρ. Κρήτης 18
Μόσχος Γεώργιος, νοτ. Κέρκυρας 34
Μόσχος Μανόλης 45
Μόσχος Νικόλαος, ἱερ. 36
Μουρέλος Γαλτιέρος 49
Μουσεῖο Βυζαντινό, Ἀθήνα 106
Μουσεῖο Ἐκκλησιαστικό, Κεφαλληνία 79
Μουστοξύδης Ἀνδ. 12, 13, 14
Μποζίκης Σταμάτης 137
μπρέβε 41
Μύρων, μητρόπολη 119, 121, 124, 126, 130
Μυστακίδης Β. 111

ναός, Ἁγίας Σοφίας dei Lepantioti, Πάτρα 133· – Ἁγίου Ἀθανασίου, Πάτρα 133· – Ἁγίου Βασιλείου, Πάτρα 133· – Ἁγίου Γρηγορίου, Πάτρα 133· – Ἁγίου Δημητρίου Πυλάρου, Κεφαλληνία 97· – Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Γουζέλη, Ζάκυνθος 139· – Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου τῶν Ξένων,

Πάτρα 133· – Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Κοινότητος, Ζάκυνθος 75· – Ἁγίου Κωνσταντίνου, Πάτρα 133· – Ἁγίου Λουκᾶ, Πάτρα 133· –Ἁγίου Νικολάου στὰ Μηνιατάτα, Κεφαλληνία 92· – Ἁγίου Νικολάου στὴν Παλαιόπολη, Κέρκυρα 23, 31· – Ἁγίου Νικολάου στὸ Κάστρο, Κεφαλληνία 88, 97, 101· – Ἁγίου Νικολάου στὸ Λαζαρέτο, Πάτρα 133· – Ἁγίου Νικολάου τῆς Μητρόπολης, Πάτρα 133· – Ἁγίου Νικολάου τοῦ Φραντζῆ, Κέρκυρα 54· – Ἁγίου Παντελεήμονος, Κέρκυρα 54· – Ἁγίου Σπυρίδωνος, Πάτρα 133· – Ἁγίου Χαραλάμπους στοὺς Κήπους, Ζάκυνθος 139· – Ἁγίων Ἀποστόλων, Πάτρα 133· – Ἁγίων Σαράντα, Πάτρα 133· – Θεοτόκου Καστανέας, Κέρκυρα 23, 31· – Θεοτόκου στὰ Ἀβλιχάτα, Κεφαλληνία 97· – Θεοτόκου στὰ Λιβαθυνάτα, Κεφαλληνία 97· – Παντάνασσας, Πάτρα 133· – Σωτῆρος στὸ Γρηγοροβούνι, Κέρκυρα 54· – Madonna, Πάτρα 133· – Madonna dei Blateri, Πάτρα 133· – Madonna Regina dell'Universo, Πάτρα 133

Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης, ἐπισκοπὴ 126, 138
Ναύπλιο 110, 126· – πρωτοπαπὰς 58, 76
Νεόφυτος, μητρ. Θεσσαλονίκης 126, 138
Νήφων Α΄, οἰκ. πατρ. 106, 107, 108
Νικηφόρου Ἀλίκη 16, 28, 57, 58, 62, 153
Νομικὸς Θεοδόσιος, ἱερομ. 132
Νοταρᾶς, πρωτ. Κυθήρων 110
Ντακορὸν Νικόλαος, ἱερ. 98
Ντούρου-Ἡλιοπούλου Μαρία 14, 16, 17, 19, 153

Ξανθόπουλος Δανιήλ, ἱερομ. 133
Ξερομερίτης Γεώργιος, ἱερ. 133
οἰκονόμος 81, 97, 98
Ὁμαλά, περ. Κεφαλληνίας 83
Ὀνώριος Γ΄, πάπας 69
Ὀρσίνι Μάιος 69, 79

Παγιατάκης Κώστας, ἱερ. 26
Πάγκαλος Σωφρόνιος, ἐπ. Κυθήρων 115, 116
Παδοβάνος Ἀντώνιος, ἱερ. 36
Παλατιανὸς Θεόδωρος, ἱερ. 36
Παλατιανὸς Φώτιος, πρωτ. Κέρκυρας 55
Παλική, περ. Κεφαλληνίας 82
Πανᾶ Κατέρω 96
Παναγιωτοπούλου Μαρία 82
Πανᾶς Ἀντώνιος 96
Πανοπούλου Ἀγγελικὴ 67
Παντελάκης Ἐμμ. 139
Παπαγεώργιος Σπ. 13, 27, 30, 32, 37, 38, 55, 60, 66, 153
Παπαδία-Λάλα Ἀναστασία 135
Παπαδόπουλος Ἀντώνιος, ἱερ. 132
Παπαδόπουλος Θεοδωρῆς 90
Παπανικολάου Ἀντιγόνη 16
πάπας 16, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 51, 58, 69 100, 105, 108
Παροναξίας, μητρόπολη 138
Πάτμος 126
Πάτρα, λατ. ἀρχιεπισκοπὴ 69, 79· – ὀρθ. μητρόπολη 119-147
Παῦλος Γ΄, πάπας 39, 43, 47, 51
Πελοπόννησος 30, 108, 122, 129, 130, 135, 136
Πεντόγαλος Γ. 81, 84, 86, 87, 90, 94, 95, 96, 99, 100, 153
Περάτης Ἰάκωβος, ἱερ. 81
περιβολὴ 57, 58, 78
Περιστιάνος Ζώσιμος 92
Πετρετίνος Ἰάκωβος 49
Πετρίτζης Νικόλαος, ἱερ. 35
Πετρόχειλος Μ. 105, 106, 114, 116, 153
Πηλίλης Ἰάκ. 87

Πλουμίδης Γ. 41, 87, 88, 153
πολιορκία, Κέρκυρας 39, 50, 52
Πολύευκτος Γρηγόριος, ἱερ. 34
Ποταμιάνα, περ. Κεφαλληνίας 83
Ποταμιάνοι, οἰκ. 97, 98
Ποτλῆς Μ. 26, 33, 127, 128, 153
πράκτορας, Λευκίμμης 51
πρεσβεία 26· – Κοινότητας Ζακύνθου 74· – Κοινότητας Κέρκυρας 22, 45, 47, 51, 52, 55, 67, 84· – Κοινότητας Κεφαλληνίας 93
πριόρης, Ἱ. Τάγματος 34, 35, 61, 63, 64, 65, 66
πρόεδρος 17, 18, 43· – Σάρδεων 17
Προκόπουλος Ματθαῖος, ἱερ. 36
Πρόννοι, περ. Κεφαλληνίας 82
πρωτέκδικος 81
πρωτονοτάριος 100
πρωτοσύγγελος 81, 97
πρωτοψάλτης 59
Πυλαρινὸς Ἱερεμίας, ἐπ. Μεθώνης καὶ Ναυαρίνου 92
Πύλαρος, περ. Κεφαλληνίας 83, 93, 97
Πυργί, περ. Κεφαλληνίας 83

Ραγουζαῖοι 17
Ράλλης Γ. 26, 33, 127, 128, 153
Ράλλης Κ. 87
Ραρτοῦρος Ἀλέξιος, ἱερ. 34
Ραρτοῦρος Ἀλέξιος, πρωτ. Κέρκυρας 35, 40, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 54, 63
Ραρτοῦρος Ἀλοΐζιος, πρωτ. Κέρκυρας 34, 36, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 51, 53, 54, 55, 56, 58, 63
Ραρτοῦρος Ἰωάννης, ἱερ. 63
Ραρτοῦρος Σωφρόνιος, ἱερ. 54
Ρέοντος, ἐπισκοπὴ 108
Ρίκης Ἰωάννης, ἱερ. 36
Ριτσαρδόπουλος Εὐστάθιος, ἱερ.-νοτ. Κεφαλληνίας 99
Ροβέρτος τοῦ Τάραντα 20, 30
Ροκοκέφαλος Λέων, πρωτ. Κέρκυρας 23, 33, 37
Ρομαντζᾶς Σωφρόνιος, ἀρχιεπ. Κεφαλληνίας-Ζακύνθου 131
Ροξόπουλος Ματθαῖος, ἱερ. 35
Ροσόλυμος Λέος, ἱερ. 81
Ρωμανὸς Ἰω. 20, 30, 153
Ρωμανὸς Νικόλαος, ἱερ. νοτ. Κεφαλληνίας 81, 89, 103
Ρώμη 16, 42, 43, 49, 54, 56, 58, 139

Σάθας Κ. 13, 14, 74, 107, 108
σακελλάριος 33, 34, 38, 44, 49, 59, 60, 81
Σακελλάριος Γεώργιος, ἱερ. 36
σακελλίων 23, 33, 34, 37, 39, 40
Σάμη-Σάμος, περ. Κεφαλληνίας 82, 83
Σάρδεων, μητρόπολη 17, 18
Σάρλος Ἀλέξιος, ἱερ. 81
Σάρλος Καλοϊωάννης, ἱερ. 81
Σερεμέτης Δ. 115, 117, 153
Σιγοῦρος Διονύσιος, ἀρχιεπ. 111
Σίδης, ἐπισκοπὴ 108
Σικελίας, βασίλειο 16
Σκάλα, περ. Κεφαλληνίας 83
σκευοφύλαξ 81
Σκιάθος 110
σκλάβος 48
Σκλάβος Νικόλαος 23
Σκληρῆς Γεώργιος, πρωτ. Κέρκυρας 37
Σκόπελος 110
Σκόρτζης Μάρκος, ἱερ. 29, 51
Σκύρος 110
Σπαρτερό, χ. Κέρκυρας 51
Σπυρῆς Ἀντώνιος, πρωτ. Κέρκυρας 36, 54
Σπυρῆς Γεώργιος, ἱερ. 36
Σπυρῆς Ἰάκωβος, ἱερ. 36
Σπυρῆς Λάζαρος 55
Σπυρῆς Νικόλαος, πρωτ. Κέρκυρας 54, 55
Σταθόπουλος Ἰάκωβος, ἐπ. Κορωνείας 131, 139

Στογιάνος Γεώργιος, ἱερ. 36
Στράτορας Ἀντώνιος, πρωτ. Ζακύνθου 70
Στρογγυλή, χ. Κέρκυρας 44
Στρογγυλὸς Διονύσιος, ἐπ. Κυθήρων 105, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114
Συμβούλιο Κοινότητας· Ζακύνθου 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77· – Κέρκυρας 14, 36, 44, 56, 57, 58, 61, 62, 72, 73· – Κυθήρων 117, 118· – Πατρῶν 119, 123, 134
Συμβούλιο τῶν Δέκα 31
Συμβούλιο τῶν Σαράντα 62, 64
συναδελφοὶ 134, 135
σύνδικοι τῆς Ἀνατολῆς 81, 111
συνήθεια 19
σύνοδος, ἐπ. Κεφαλληνίας 79, 87, 94-101
σύνοδος Φερράρας-Φλωρεντίας 42, 43, 45
Συρόπουλος Σίλβεστρος 39
Σωτηριανὸς Ἀνδρέας, πρωτ. Κέρκυρας 37

Τάγμα Ἱερὸ 11, 12, 13, 14, 15, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 47, 48, 49, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 73, 88
τελετὲς δημόσιες 11
Τζαμαντᾶς, χ. Ἠπείρου 48
Τζημάρας Σταματέλος, νοτ. Κεφαλληνίας 88, 101
Τζιβάρα Παναγιώτα 77, 154
Τζούμας Ἰωάννης 48
Τῆνος 77, 110· – πρωτοπαπὰς 58, 107
Τιέπολο Ἀντώνιος, προβλ. Κυθήρων 115
Τόμος κατὰ λατίνων 17
Τραχανιώτης Νικόλαος 23
Τριανταφύλλου Ἀ. 106, 107, 114, 116, 154
Τριανταφύλλου Κ. 119, 131, 133, 154
Τριβώλης Μπενέτος 121
Τρογιάνος Ἰωάννης 96
Τσελίκας Ἀγ. 56
Τσικνάκης Κ. 86, 93
Τσιρπανλῆς Ζ. 126
Τσίτσας Ἀθ. 14, 19, 20, 21, 22, 27, 31, 32, 34, 37, 38, 40, 43, 45, 57, 60, 62, 63, 66, 88, 107, 139, 154
Τσιτσέλης Ἠλ. 71, 72, 79, 80, 87, 90, 92, 93, 94, 106, 111, 131, 154
Τσιτσίλιας Π. 105, 106, 107, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 154
Τσούβαλης Χρ. 55
Τυπάλδος Λάσκαρης, ἱερ. 84
Τυπάλδος Τιμόθεος, ἀρχιεπ. Κεφαλληνίας-Ζακύνθου 92, 94
Τωμαδάκης Ν. 11, 14, 55, 58, 71, 80, 87, 109, 154

Φαμαγκουστάνο Μπαρτολομέο, φρὰ 90
Φαρακλάτα, χ. Κεφαλληνίας 81
Φαρακλὸς Ἄγγελος, ἱερ. 98
Φιλαδελφείας, μητροπολίτης-μητρόπολη 114, 115
Φίλιππος Α΄ τοῦ Τάραντα 18, 20, 21
Φίλιππος Β΄ τοῦ Τάραντα 25, 31, 48, 51
Φλαγγίνειος Σχολὴ 126
Φλεβοτόμος Θεόδωρος, ἱερ. 23, 33
Φλωρεντία 39
Φλῶρος Γεώργιος, ἱερ. 34, 40, 44
Φωκᾶς Νικόλαος, ἱερ. 97
Φώσκολος Μ. 11, 70, 72, 80, 107, 154

Χαλικιόπουλος Ἐμμανουήλ, ἱερ. 64
Χαλκιᾶς Ἰωάννης, ἱερ. 125, 126
χάριτες 22, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94
Χαρίτων, μον. 39, 40
χαρτοφύλακας 59, 81
χειροτονία(ες) 22, 23, 26, 46, 107, 109, 111, 112, 113, 114, 123, 124, 128, 129, 130
Χίος 126

Χιώτης Π. 13, 16, 21, 70, 72, 73, 105, 106, 107, 108, 109, 112, 115, 116, 118, 155
Χρονικὸ Χειλᾶ 109
Χρυσοβελώνης Ἀντώνιος, ἱερ. 34
Χωνιάτης Γεώργιος, μητρ. Κέρκυρας 17
Χωνιάτης Μιχαήλ, μητρ. Ἀθηνῶν 17
χωρεπίσκοπος 12, 15, 27, 53, 54, 55, 71, 84, 91, 100
χωρικοὶ 22, 26

Ψωραροί, χ. Κέρκυρας 48

Angelo Costantin, καπ. 126
Archivio della città di Corfù 121
Archivio Pubblico di Romania 122
Argasari Balaso 137
Argiropulo Giovanni 137
Auditori novi 48, 50
Azzali Nicolò, καπ. 126

Balambani Giorgachi 125, 126
Barbarigo Hieronimo, σύνδικος 81
Barbaro Francesco, προβλ. Ζακύνθου 75
Barbò Marco, βάιλος 24
Bembo Marco, βάιλος 25
Bembo Zuanne, γ. καπ. 93
Bosichi Stamati 137

Cagi Andronico 125
Cairi Leonardo 125
Calbo V. 88
Calchia Giovanni, ἱερ. 125, 147
Calogierà Giacomo 122
Capetanachi Leonardo 124, 136
Caraza Νικόλαος, ἱερ. 133
Caruli Giovanni 137
Castricio Malachi 125, 126
Cavalli Marin Antonio, γ. προβλ. 62, 64
Cephalonia 45
Cheetham N. 16
Chiriacopulo Georgio 137
Christicò Golfino 142
Clero Greco 30
Climatarà Zuanne, ἱερ. 125
Cocco Jacobo, ἀρχιεπ. Κέρκυρας 47, 49
Collegio 72, 74
Contarini Paulo, σύνδικος 81
contrada 135
Corphu-Corfù 72, 141
Corner Donà, προβλ. Ἄσου 93
Corner Gerolamo, γ. προβλ. 60
Cotronà Demetrio 137
Curcumelli Antonio, πρωτ. Κεφαλληνίας 85
Curcumelli Chiriachi, πρωτ. Κεφαλληνίας 85

da Mosto A. 48
Darruzès J. 109
de Agitoma Andronico 126
de Nassino Andrea 35
defterio 30, 51
Ditropulo Apostolo 137

Eftaminite Giovanni 137

Fedalto G. 21, 76, 138, 139, 155
Filangieri R. 19
Filareto Teodoreto 137
Fonkič B. 117
Forcio Leonardo 48
Foscarini Giovanni Antonio, προβλ. Κεφαλληνίας 86

Garzoni Giulio, σύνδικος 111
Gavalà Andriano 125
Gradonigo Iohannes, βάιλος 31
Grimani Francesco, γ. προβλ. 117, 155
Grimani Pietro, δόγης 64
Gritti Andrea, βάιλος 47
Gritti Domenico, σύνδικος 134
Gritti Giovanni, σύνδικος 111

Hopf C. 18, 110

Janin R. 139
Jmberti Pietro, segretario 141

Karapidakis N. 62
Kolonia A. 86
Krekic B. 17

Ladaci Xristodulo 137
Lamansky V. 30, 31, 155
Laurent V. 17, 39
Lemerle P. 21, 31, 155
Leone Simon, βάιλος 32, 35, 56, 57
Leone X, πάπας 45
Leontsinis G. 105, 108, 116, 155
Lichnide Canelo 137
Lignò Pandelin 126
Litarco Gierolamo 73
Longnon J. 19, 25, 155
Loredan Antonio, γ. προβλ. 123
Lucopulo Demetrio 137, 142
Lucopulo Giovanni 142
Lunzi Erm. 12, 155
Luverdo Filippo, ἱερ. 81

Macedonia 126
Macola Zuanne 124, 136
Maiarelli A. 30
Maltezou Chryssa 19, 69
Marcello Nicolaus, δόγης 24
Marmora A. 12, 13, 14, 15, 21, 30, 43, 73, 155
Mattio Diamante 125, 126
Meersseman G. 30
Memo Nicolò, προβλ. Κεφαλληνίας 85
Metaxà Aluise, πρωτ. Κεφαλληνίας 85
Miari Dimitri 125
Michelli Marin, σύνδικος 134
Milan Catia 48
Mile Demetrio 137
Miller W. 13, 105, 106, 107, 155
Mocenigo Alvise, γ. προβλ. 120, 122
Molin Alessandro, γ. καπ. 122
Mongisti ’Ιωάννης, πρωτ. Ναυπλίου 76
Mongisti Μαρίνος, πρωτ. Ναυπλίου 76
Moscopoli 126
Mustoxidi A. 12, 155

Napoli di Romania 125, 126
Nicaci Ioaneta 137

Palladà Zorzi, interprete 140
Papamichalopulo Demetrio 142
Papanikolaou Antigoni 16, 155
Pasqualigo Filippo, γ. προβλ. 93
Patino 126
Perrat Ch. 19, 25, 155
Piccoli Giust’Antonio, canceglier 142
Pisani Andrea, γ. καπ. 63
Pizoli Sinano 137
Pojago G. 18, 24, 32, 56, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 73, 155
Politi A. 48
Priuli Alessandro, ρέκτορας Πατρῶν 137

Raisi Basilaci 137
Rarturo Aloysio, πρωτ. Κέρκυρας 51
Renier Gerolimo, σύνδικος 134
Rizzi Beniselo 137
Romania 123, 125
Rufa Stamati 137
Rufo Georgio 137

Safiri Leonardo 137
Sagredo Agostino, γ. προβλ. 65, 66, 92, 94, 122, 123, 128, 129
Sandi Vettor 12, 13, 15, 156
Santa Maura 141
Sanudo Francesco, βάιλος 47, 51
Sathas C. 13, 20, 21, 22, 23, 31, 37, 46, 47, 50, 72, 75, 77, 81, 88, 111, 113, 156

Scandali Nicolò, καπ. 126
Scardamelli Iohannes Antonius, λατ. ἐπ. Κεφαλληνίας-Ζακύνθου 70, 80
Schinà Panagioti 142
Seminario Greco di Venetia 126
Signoretti Zuanne, ἀρχειοφύλακας 122
Stamo Georgio 137
Stasinogli Georgio 137
Steno Μιχαήλ, δόγης 22, 31
Sturion Galeazzo 73
Suli Benedetto, ἱερομ. 125
Suriano Bernardo, λατ. ἀρχιεπ. Κέρκυρας 55

Tenenti Al. 16
Tiepolo Stamati 137
Tripetiri Demetrio 137
Trivoli Benetto 121
Tsiknakis C. 105, 113, 156
Tsougarakis D. 17
Tuni Xristo 137

Varnalidis S. 41
Velano Francesco, νοτ. Βενετίας 121, 125, 126
Venier, οἰκογένεια 110
Venier Santo, λατ. ἀρχιεπ. Κέρκυρας 50
Verissi Alessio 126
Vianello Br. 48
vice protopapas 33
Vido Nicolao, βικάριος 47
Volemi Diamante 137
Vortizano Γρηγόριος, ἱερ. 133
Vovò Filactò 137
Vovò Leonardo 137
Vryonis Sp. 92, 94, 156

Xristo di Zoto 137

Zacythinos D. 69
Zante 45, 141
Zen Michiel 137

SUMMARY

Aspects of the ecclesiastical organization in the Venetian-Ruled Greek Territories

Zante – Corfu – Cephallonia - Kythera – Peloponnese

The issues handled in the present volume have arisen after studying the existing bibliography, the known and published till this day archival sources, as well as the new ones, so far unknown, in a general frame of research regarding the organization of the orthodox Church in the greek territories occupied by the Venetians. Through a parallel study of bibliography and sources the need was felt for a critical view of opinions expressed till today and a new reading of the sources that suggests different answers to the subjects under study.

I. The grand protopapas as head of the orthodox Church in Corfu and the question of his election

The proclamation of the protopapas of Corfu as head of the local Church and the submission of the orthodox clergy to him can't be documented until the first half of the 16th century.

Written sources of the first two centuries of latinocracy on the island, don't describe the way the orthodox Church was organized. However, what seems to be of major importance are two groupings of clergymen, the Sacred Order (Hieron Tagma) and the Leftheriotes. Since the end of the 14th century and on, the protopapas appears in sources as head of the Sacred Order with limited jurisdiction, not extended farther than the city boundaries.

This was the status that the Venetians found when they settled in Corfu and kept it this way. They ratified the privileges held by the groupings of the clergy and seeked to limit as much as possible any intervention either from the West or from the East, as part of their general religious policy which was directly tied to their financial and political interests.

A little before the mid 16th century and a little after the tragic experience of the 1537 siege by the Turks, a coordinated effort on the part of the Sacred Order, fruit of which was the papal bull of 1540, and on the part of the Community of Corfu with its embassies of 1542 and 1546 to Venice, resulted to the granting of a wide jurisdiction in the entire body of the Church of Corfu to the protopapas.

In what concerns his election, up to 1555 the protopapas was being elected exclusively by those priests who were forming the Sacred Order. The duration of his term is not specified. Given the life-long possession of the ecclesiastical office, one can presume that the protopapas kept this office until his death. However, some indications in the archives, combined with data from protopapadic catalogues leave open the possibility that he was being elected for a limited time of service, the duration of which we are unable to define.

By a decree of the 18th of December 1555, Venice intervened decisively into the affairs of the Church in Corfu. The election of the protopapas was assigned to an assembly of clergy and laymen, in which the laymen, members of the Community of Corfu, were more numerous. Also the term of office limited to five years, was renewable. This way, the State took away from the Church the possibility to control this office and gave it to the local Administration. Ever since, the office of the protopapas has assumed a public character, apart from the Sacred Order and its internal hierarchy.

During all this time, the role of the Sacred Order in the administration of the Church on the island was essential. The Order, as a confraternity recognized by the State, could possess and handle an estate. This was a significant fact since all efforts for ensuring its own privileges were based exactly on the fortune of the Order. It was also significant for another reason, namely for the appointment of the protopapas as head of the Church of Corfu. After 1555, the Order, despite the loss of its privilege to elect exclusively the protopapas, never ceased to play an important role in the life of the Corfiot Church, watching and reacting when needed, both to the deeds and decisions of the protopapas as well as to the issued statal decrees. It was clear that all these opted to the Church keeping its privileges and to its being rightly guided by the protopapas according to all ecclesiastical rules.

II. The election of protopapas of Zakynthos

By the study of the sources it is certified that until 1601 the responsibility for the election of protopapas depended on the local venetian Administration. Venice, granting in 1601 the right of election to the Council of the Community of Zakynthos, ceded to this its own rights, as it had done previously with the concession of the right of election of persons in other public offices. As to the question of his ordination (imposition of hands), it appears that the protopapas of Zakynthos did not receive any ordination, but, like the protopapas of Corfu, possessed an ecclesiastical rank outside the regular ecclesiastical process.

III. Aspects of the administrative organization of the Cephallonia-Zakynthos diocese during the 16th century

A recent study of the records of the Statal Archives of Venice has offered new documents on the subject of the organization of the Cephallonia diocese during the 16th century. These documents, combined with others from the local Historical Archives of Cephallonia and the metropolis of Cephallonia, as well as with recent bibliography, sheds light on specific sectors of the diocese's administrative organization during the 16th century and allows some suggestions about the period preceding the inclusion of the island in the venetian occupation. The study examines the office of the protopapas and the function of the diocese's "holy synod".

The extensive presence of many protopapades in Cephallonia during the 16th century creates various problems regarding their role to the function of the diocese. Among the many protopapades, most interesting appear to be the one of Kastro and the one of the Assos fortress.

The office of the Kastro protopapas is identical to the one of the Cephallonia protopapas. His duties were more than those of the other protopapades of the island. He was being elected by the civil Authority of the island and had privileges similar to those of the bishop's. These data, combined with the title of "protopapas and local bishop of Cephallonia" that was used, reinforce the suggestion that this office was a continuation of protopapas as head of the local Church during the early latin dominion and before the re-establishment of the episcopal throne. The office was integrated into the organization of the diocese after the re-establishment; it

kept however its special characteristics, its relation to the civil Authority and its privileges.

The office of the Assos protopapas, which resulted due to an increased interest for this area on the part of Venice, after the foundation of the fortress (1593), took a special position in the local hierarchy, has been honoured by privileges and was maintained till the 18th century.

Finally, during the second half of the 16th century, the operation of the "holy synod" of the diocese is ascertained. Despite the problems around its enactment and function, that result from the fragmentation of the sources, the "synod" appears on a par with the episcopal court, playing an important role in the operation of the diocese, especially during those periods when the bishop was away or unable to exercise his episcopal duties.

IV. The diocese of Kythera at the period of the venetian dominion

From the study of the bibliography, a conclusion is drawn: there exists actually no information on the situation of the Church of Kythera before the second half of 16th century. The diocese of Kythera appears to have remained abeyant possibly from the beginning of latinocracy and until the reconstitution of the bishopric with the election of the bishop Dionysios Stronghilos in 1569-1570. In the meantime, the administration had been undertaken by a priest with the title of protopapas.

In regard to the election and the ordination of bishop, it is deduced that his election until 1636 was done exclusively by the Metropolite of Monemvasia and his synod. The elected new bishop received the ratification of his election from the central venetian Administration and after that received the bishopric from the local venetian authority. By the middle of the 17th century, the election was assigned to the Council of the Community of Kythera, which elected exclusively from local candidates. The elected was ordained by the Metropolite of Monemvasia, on whom he also was dependant.

V. The dispute over the metropolitan throne of Patras during the period 1712-1713. Newer information

The well-known case of Christophoros Antonopoulos' election for the metropolitan throne of Patras and the reaction of the excluded co-candidate of his, the metropolite of Myra Zacchaeus Adamopoulos, is being re-examined

through material offered by a new source, the printed version of documents that were assembled by the contestant of the throne as he was negotiating the case in Venice.

The «stampa» has been tracked down at the Historical Archive of Corfu, is of the following dimensions 30,1 × 20,7 cm. and constitutes of 42 numbered pages. The importance of the source doesn't lie only in the new information which come to complete any void regarding the facts and the attitude of the locals towards this matter and towards the persons involved, but also in the large number of information around the Church and the Community of Patras. More specifically, through signed testimonies and complaints, the names of active priests are revealed as well as those of the parish priests in 26 churches of the city; furthermore the limits of the Metropolite's jurisdiction are being defined in what regards the parochial organization and the existence of the religious confraternities is ascertained within the Peloponnese. Finally, new names of Community members and new information on its operation are added.

ΣΠΥΡΟΣ ΧΡ. ΚΑΡΥΔΗΣ
Ὄψεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης στὸν βενετοκρατούμενο ἑλληνικὸ χῶρο
Τὸ βιβλίο στοιχειοθετήθηκε μὲ στοιχεῖα Gentium καὶ σελιδοποιήθηκε ἀπὸ τὸν συγγραφέα.
Τυπώθηκε τὸν Νοέμβριο τοῦ 2011 σὲ 500 ἀντίτυπα γιὰ λογαριασμὸ τῶν ἐκδόσεων
ΕΝΑΛΙΟΣ

Στὸν παρόντα τόμο συγκεντρώνονται μελέτες ποὺ ἀφοροῦν πτυχὲς τῆς ὀργάνωσης τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν Κέρκυρα, τὴ Ζάκυνθο, τὴν Κεφαλληνία, τὰ Κύθηρα καὶ τὴν Πελοπόννησο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βενετικῆς κυριαρχίας. Ἡ κριτικὴ προσέγγιση τῆς βιβλιογραφίας, τῶν γνωστῶν ἕως σήμερα ἀρχειακῶν πηγῶν, καθὼς καὶ νέων, ἄγνωστων ἕως τώρα, ἀρχειακῶν τεκμηρίων ποὺ ἀφοροῦν τὴν ὀργάνωση τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας τῶν περιοχῶν αὐτῶν, κατέδειξε τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τῶν ὑφισταμένων ἀπόψεων καὶ γιὰ τὴ διατύπωση νέων ἀπαντήσεων στὰ μελετώμενα ζητήματα.

ΕΝ 950
ΕΝΑΛΙΟΣ
Σόλωνος 136, 106 77 Αθήνα
Τηλ.: 210 3829339
www.enalios.gr

ISBN: 978-960-536-486-1